

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Jette Mackintosh

LANDMANDEN

og

HANS RÅDGIVERE

LANDBOFORENINGER I 200 ÅR

UDGIVET AF DE DANSKE LANDBOFORENINGER

Landboforeninger i 200 år

Jette Mackintosh

Landmanden og hans rådgivere

Landboforeninger i 200 år

Redigeret af

Erik Helmer Pedersen og
Mette Ehlers

Under medvirken af

S. P. Jensen, Carl-Axel Nilsson,
Jørgen Skovbæk og Carl Thomsen

Udgivet af

De danske Landboforeninger

Bind 2

© 1993 by De danske Landboforeninger og forfatterne

Trykt hos AiO Tryk as, Odense

ISBN 87-323-33-8 (bind 2)

ISBN 87-323-30-3 (bind 1-4)

Omslag på de 4 bind:

To kilometer sydøst for Bogense markerer en mere end 200 årig elm grænsen mellem landsbyen Harritslevs dyrkede mark og overdrevet. Til venstre i billedet ses Loddenhøj og hovedbygningen til Harritslevgård, opført 1606. Midt for i billedet Harritslev, udskiftet 1798. Nu er der kun én landmand tilbage i byen. Harritslevgårds marker drives sammen med flere andre storbrug centralt under grevskabet Gyldensteen. Foto: Jørgen Weber, 1993.

Forord

Landboforeningerne er vokset frem sammen med det landbrugssystem, der har udviklet sig i 1800-tallet og 1900-tallet på baggrund af de store landboreformer sidst i 1700-tallet og folkeskoleloven fra 1814, og landboforeningerne har spillet deres væsentligste rolle i det danske samfunds udvikling, når det gælder folkeoplysning, folkestyre og erhvervsudvikling.

Landboforeningerne er nogle af vore ældste foreninger. De er samtidige med stænderforsamlingerne, og de har i landbefolkningen været med til at berede jorden for folkestyrets indførelse i 1849.

Landboforeningerne er ældre end højskolen, og andelsbevægelsen, men de er vokset i udbredelse sammen med højskolerne, og deres arbejdsopgaver er vokset i takt med den produktionsudvidelse, som mejerierne og slagterierne skabte afsætningsmæssig baggrund for.

Landmændenes uddannelse støttet af landboforeningernes oplysningsarbejde har sammen med andelsbevægelsen været en afgørende forudsætning for danske landmænds store konkurrenceevne og dermed for dansk landbrugs stærke placering i samfundsøkonomien.

Foreningerne har spillet en betydningsfuld rolle i landboernes træning i demokrati og med stærk vægt på lokal selvbestemmelse. De er vokset op nedefra som selvstændige lokale foreninger, der først senere har etableret landsdelssammenslutninger. Og der gik 88 år fra den første forenings oprettelse på Bornholm, før De danske Landboforeninger blev dannet i 1893.

I 100 år har det været De danske Landboforeningers opgave at varetage interesserne for de lokale foreningers medlemmer i samarbejde med andre landboorganisationer. Det forhold, at landboforeningernes medlemmer tegner sig for omkring 85 pct. af den danske landbrugsproduktion, har sat sit præg på arbejdsopgavernes art og omfang.

Der tales ofte om den danske model. Højskolens og andelsbevægelsens betydning er blevet fremhævet og beskrevet af historikere og samfundsforskere. Ved De danske Landboforeningers 100 års jubilæum har De danske Landboforeninger fundet anledning til at bede en række historikere under ledelse af landbohistorikeren, lektor ved Københavns Universitet, dr.phil. Erik Helmer Pedersen om også at belyse landboforeningernes rolle i det danske samfunds udvikling i de seneste 200 år og herunder yde bidrag til en analyse af sammenhængen mellem landboforeningernes oplysningsarbejde og landbrugets produktivitetsudvikling.

Det er vort håb, at nærværende værk ved at kaste nyt lys over disse sammenhænge kan bidrage til en bedre erkendelse af, hvorledes det danske landbrug og det danske samfund har udviklet sig.

Det er vort håb, at denne viden ikke alene kan være til nytte for den strategi, der lægges ved Danmarks bistand til andre landes landbrugsudvikling, men også for den fremtidige tilrettelægning af dansk landbrugspolitik og for løsningen af landboforeningernes arbejdsopgaver.

Niels Th. Ilsoe

Peter Gæmelke

H. O. A. Kjeldsen/Jørgen Skovbæk

Indholdsfortegnelse

Indledning	11
Bondebrug og rådgivning ca. 1870–1914.....	19
Tilløb til vidensformidling før 1880.....	21
Præsterne	21
Fremsynede lærere	21
Lærlingeuddannelser	23
Landbrugsskolerne	23
Landbrugstidsskrifter.....	26
Landøkonomiske foredrag og diskussionsmøder.....	26
Konsulentvirksomhedens oprindelse	32
Segelcke og hans mejeriassistenter	32
De første landbrugskonsulenter	34
Begyndelsen til et organiseret konsulentsystem.....	36
Statskonsulenterne	39
Husdyrbrugskonsulenterne og de første tyreholdsforeninger	44
Et andet system	47
De jyske kvægavlsforeninger og fællesledelser.....	48
Udviklingen på Fyn	51
Husdyrbrugskonsulenternes lovgrundlag	52
Strid om ledelsens placering	55
De tidlige konsulenter	60
Væksten i konsulentantallet 1870–1915	60
Konsulenternes sociale baggrund	61
Konsulenternes uddannelse.....	62
Skiftlig vidensformidling i 1880'erne.....	64
Aalborg Amts Landboforenings Ugeblad som formidlingsinstrument.....	64
A. Svendsens »Fodringslæren«	73
Landbrugsrådgivning i 1890'erne	77
Kvægavlsforeningerne	78
Stambogsføring.....	81
Udviklingscentre – Præmiering af fremragende kvæghold	83
Kontrollforeningerne.....	84
Landbrugsbogholderi.....	86
Dyrskuerne	87
Kvægsygdommenes bekæmpelse	88
Svineavl	91
Konsulenternes arbejde med husmændene	93
Planteavl.....	94
Planteavlens finansiering	98
Nye aktiviteter for konsulenterne 1900–1914.....	101
Konsulenternes omdømme blandt landmændene.....	102
Arbejdet med kvægavl	103

Ydelsens indtog i dyrskuebedømmelsen	107
Staldhygiejnen	109
Malkesagen	111
Svineavlens udvikling	112
Planteavl	113
Større udbytte	116
Regnskabsføring	121
Formidling gennem foredrag	123
Rådgivningstjenesten i udlandet	126
Rådgivningstjenesten – nye opgaver 1914–1950	131
Konsulenttjenestens struktur og finansiering i perioden	133
Strukturen	136
Landbrugskonsulenternes løn- og pensionsforhold	136
Finansiering og nedsættelser af statstilskuddet	138
Misbrug af statstilskuddet	141
Rådgivningstjenesten udbygges 1914–30	144
Regnskabskonsulenterne	144
Kvægavl – fodring	148
Svineavl	155
Planteavl	160
Vedvarende græsmarker	163
Grundforbedringen	164
Gødningsanvendelsen	167
Ungdomsarbejdet	171
Husholdningskonsulenter	174
Radioen – moderne kommunikation	178
Nye metoder formidles 1930–50	182
Fodring – ensilage	182
Kvægavl – tukerkulosebekæmpelsen	186
Kvægavl – kunstig sædooverføring	189
Planteavl	195
Maskinernes indtog	197
Bygningskonsulenterne	203
Nye rådgivningsopgaver med anderledes finansiering	208
Hygiejnekonsulenterne	208
Svinefodringskonsulenterne	209
Fjerkrækonsulenterne	212
Revision af konsulentordningens finansiering	214
Rådgivningscenter og konsulenthuse 1950–93	221
Marshallhjælp og produktivitetsfonde	223
Marshallhjælp til en forbedret konsulenttjeneste	224
Studierejser	227

Landbrugets Informationskontor	229
Landbrugets Produktivitetsfond	230
Demonstrationsbrug	230
Helårsforsøg med kvæg	232
Erhvervsfonden	232
Landbrugets Rationaliseringsfond	233
Økonomikonsulenterne og Landbrugsministeriets Driftsøkonomiudvalg	235
Landbrugsministeriets Produktivitetsudvalgs Husholdningsudvalg	236
Landbrugets samarbejde om forskning og forsøg	237
Sognekonsulenter, Lyøforsøget	239
Rådgivningen reorganiseres	242
Overvejelser om en reorganisering af rådgivningsvirksomheden	242
Oplæg til drøftelse	244
Arbejdet med den endelige udformning	249
Nyorganiseringen af det faglige arbejde	251
Det faglige Landscenter	255
Organisationen på landsplan	256
Konsulenternes specialisering	258
Den første konsulentlov	258
Landbrugets konsulenter og privathandelen	259
Kritik	260
Ny vejledning ifølge EF-direktiv	261
Tune og Koldkærgaard	263
Landbrugets Informationskontor LIK	264
Landskonsulenternes virksomhed	268
Vintersæd	268
Svineavl	270
Nye rådgivningsmetoder	272
Konsulentcentre	274
Diskussion om medlemskrav	275
Tværfaglig rådgivning	276
Strukturpolitisk målsætning	278
Miljørådgivning	279
Strategirapport – Observa-undersøgelse	281
Landbrugets Rådgivningscenter	283
Rådgivningen i 90'erne	284
Den danske model	288
Litteratur	293
Billedfortegnelse	296
Register	298

Forkortelser

Beretning:	Beretning om den under Indenrigsministeriet sorterende landøkonomiske Konsulentvirksomhed.
LBF's beretn.:	De samvirkende danske Landboforeningers årsberetning.
Sjæll. beretn.:	De samvirkende sjællandske Landboforeningers årsberetning.
U.f.L.:	Ugeskrift for Landmænd.
U.f.A.:	Ugeskrift for Agronomer.

Forord

De danske Landboforeninger udgør et vigtigt kapitel i den danske samfundsudvikling, og 100 års jubilæet er en god lejlighed til at kigge nærmere på forskellige aspekter af deres virksomhed. I dette bind af serien er konsulenternes uundværlige bidrag til dansk landbrugs høje stade gennemgået fra den første spæde begyndelse til det velfungerende system, som findes i dag. Det har været en spændende opgave at grave i dette hidtil noget forsømte emne.

Lige fra den første opfordring til at deltage i projektet har værkets redaktør, lektor dr.phil. Erik Helmer Pedersen, været til stor hjælp og støtte med forslag til baggrundslæsning, diskussioner og konkrete oplysninger, og under hans ledelse er projektet skredet planmæssigt frem. Jeg skylder ham megen tak for hans altid hjælpsomme beredvillighed. Billedredaktøren, cand.mag. Mette Ehlers, har ligeledes været overordentlig hjælpsom og har opsporet billeder fra mange egne af landet. Jeg har været glad for et inspirerende samarbejde.

Uden den opmærksomme gennemlæsning af mit manuskript, som lic.agro. S. P. Jensen og professor Carl Thomsen har taget sig tid til, ville mit ukendskab til det landbrugsfaglige have voldt vanskeligheder, og jeg vil gerne takke dem for deres

aldrig svigtende venlige omhu. Også afdelingslederne Hans Helge Pedersen og Ib Skovgaard samt forstander Georg Nielsen, LIK, har læst dele af manuskriptet og givet nyttige forslag, som har forbedret resultatet. Jeg er dog naturligvis ene ansvarlig for eventuelle fejl, som alligevel måtte forekomme.

Konsulenterne A. Norup Studstrup, C. J. Benediktson og Frede Elm har alle bidraget med værdifulde oplysninger om henholdsvis økonomi- og svinefodringsområdet. Professor dr.phil. Tage Kaarsted har venligt undersøgt Ordenskapitlets arkiver for mig. Projektmedarbejder, cand.mag. Kirsten Lotze, har hjulpet med arkivstudier og har indkodet en del af den store database med landbrugsforedrag. Min mand, professor Allan Mackintosh, har til stadighed støttet mig bl.a. med at udarbejde statistikken omkring landbrugsforedragene.

Det har været en fornøjelse at arbejde sammen med mennesker med tilknytning til landbruget. Alle, som jeg har ulejliget, har beredvilligt stillet materiale og oplysninger til rådighed, og jeg har igennem hele projektet mødt stor hjælpsomhed og venlighed. Til alle de ovennævnte og mange flere, som har hjulpet mig, vil jeg gerne udtrykke min tak.

Birkerød, i marts 1993

Jette Mackintosh

Indledning

Den hidtil usete vækst i levevilkårene, som har fundet sted i de sidste to århundreder for en stor del af menneskeheden, er hovedsageligt muliggjort gennem anvendelse af naturvidenskaben. Systematiske iagttagelser og eksperimenter har ført til teorier og fremgangsmåder, der kan bruges til at forøge produktiviteten og udvikle nye produkter. Den industrielle revolution kom sent til Danmark, men de oplyste danske landmænd var forberedt og motiverede til at udnytte de moderne metoder i deres landbrugsproduktion, og de var blandt de første til at gøre det. Det altafgørende element i denne udvikling var vidensformidlingen. Gamle traditioner ned-

arvet fra far til søn gennem generationer var ikke længere tilstrækkelige, da en modernisering af dansk landbrug blev nødvendig. Den langsomme udbredelse af nye metoder gennem nabopåvirkning blandt bønderne kunne ikke i længden tilfredsstille behovet for nye produktionsmetoder, og forskellige metoder til udbredelse af viden opstod fra begyndelsen af det 19. århundrede. Især efter 1870 var hurtig indsats nødvendig for at opretholde landets vigtigste indtægtskilde gennem en omlægning af produktionen fra den ekstensive korndyrkning til en intensiv frembringelse af animalske produkter. Man måtte imødegå den nye markedssituation, som var

Et udsnit af dyrskueområdet i forbindelse med Den store nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunst-udstilling i København 1888.

opstået i kølvandet på prisfaldet på korn og afsætningsvanskelighederne for levende kreaturer, samtidig med at det engelske marked efterspurgte animalske produkter. På denne baggrund var det naturligt, at et system til formidling af ny viden og rådgivning om landbrugsfaglige metoder opstod, først spontant og uformelt på lokalt plan, men senere bevidst styret og organiseret.

Formålet med dette bind i serien af historiske undersøgelser omkring De danske Landboforeningers jubilæum i 1993 er på den ene side at afdække strukturen bag denne rådgivningstjeneste og på den anden side at vise, hvorledes den fungerede i praksis gennem de enkelte landboforeningers indsats. Desuden søges sammenhængen mellem formidlingen af landbrugsfaglig viden og betydningen af denne viden for landbrugets udvikling afklaret. Analysen baseres på en undersøgelse af de kildeudsagn, der belyser denne formidlingsproces og dens konsekvenser.

Før stavnsbåndets opløsning og bondens frigørelse var bondebruget stillestående og traditionsbundet; man lærte af den foregående generation, som det var foregået i århundreder. Med den store interesse for landbruget, som vakte med landboreformerne, blev man i ledende kredse optaget af spørgsmålet om vejledning og dygtiggørelse af bonden, og skolesagen blev taget op på flere planer, ligesom de første seminarier til uddannelse af lærere oprettedes. Med indførelsen af skoleloven af 1814 blev grunden lagt til en generel højnelse af kundskabsniveauet på landet. Hermed skabtes en modtagelighed overfor de forskellige former for vidensformidling, som blev iværksat.

Landhusholdningsselskabet var tidligt

særdeles aktiv inden for disse bestræbelser, og efterhånden som de lokale landøkonomiske selskaber og landboforeninger udviklede sig, intensiveredes oplysningsvirksomheden ude i landet gennem afholdelse af diskussionsmøder og landbrugsforedrag om aktuelle emner. Disse møder og foredrag udgjorde det vigtigste element i den tidlige vidensformidling, og i overleverede foredragslister fra enkelte landboforeninger kan man følge den begyndende modernisering af dansk landbrug. Foredragsvirksomheden vedblev langt op i vort århundrede at være en af landboforeningernes vigtigste aktiviteter.

Efter 1850 begyndte de traditionelle metoder at komme til kort, og der opstod et stigende behov for at blive ført ajour med den seneste udvikling på det landbrugsfaglige område. På husdyrbrugets område opstod en begyndende indsigt i husdyrenes rette udvælgelse og fremavl, kombineret med en gradvist voksende forståelse for fodringens betydning for produktionsresultatet, både mængde- og kvalitetsmæssigt. Det ledte lige over i de vigtige spørgsmål om økonomien i produktionen og husdyrbrugets tætte samspil med markbruget. Denne indsigt blev især taget i brug på de større landbrugsbedrifter, der atter havde hentet afgørende inspiration fra udlandet, ikke mindst Slesvig-Holsten.

Nøje sammenknyttet med husdyrbrugets faglige udvikling var moderniseringen inden for mejeribruget, hvor den industrielle produktionsform i form af fællesmejerier stod over for at skulle afløse gårdmejeriet på den enkelte landbrugsbedrift. Markedet stillede efterhånden stigende krav til forædlede produkter, som kunne transporteres over større afstande og derfor måtte være af en vis kvalitet for over-

hovedet at kunne nå frem til forbrugeren i acceptabel tilstand.

For markbrugets vedkommende var det afgørende spørgsmål den landbrugsfaglige tilegnelse af den indsigt i planternes ernæring, som Justus v. Liebig og andres forsøgsresultater efterhånden havde stillet til landmandens rådighed. Først skulle de teoretiske resultater dog afprøves under forsøgsvilkår, og her fik Landbohøjskolen forsøg stor betydning for udviklingen af et statsligt og organisationsstyret forsøgsvæsen med konsulenterne som de ledende kræfter. Handelsgødningens betydning for afgrøderne var et kernepunkt i de forsøg, som udvikledes i de sidste årtier af det 19. århundrede, ligesom et stigende antal forsøg med anvendelse af bedre græsfrø og såsæd forbedrede udbyttet. Forsøgene på markbrugets område rettede sig med stigende styrke mod den efterspørgsel på foderafgrøder, der var en konsekvens af husdyrbrugets samtidige modernisering.

Kortfattet kan man sige, at der skete et møde mellem den indre udvikling inden for landbruget og nogle udefra kommende faktorer. Teori og praksis frembragte et nyt sæt fremgangsmåder på alle områder. Landmanden blev i stigende grad klar over sin manglende indsigt i disse ting og begyndte at søge viden. Landbrugsvidenskabens udøvere på dansk grund kunne da tilfredsstillende denne efterspørgsel ved dels at øse af udenlandske erfaringer, dels at producere en viden, der i stigende grad var tilpasset danske forhold. Fremvæksten af en skare af konsulenter blev den formidlingskanal, som udgjorde bindeleddet mellem den ny viden og de landmænd, som havde et stigende behov for den.

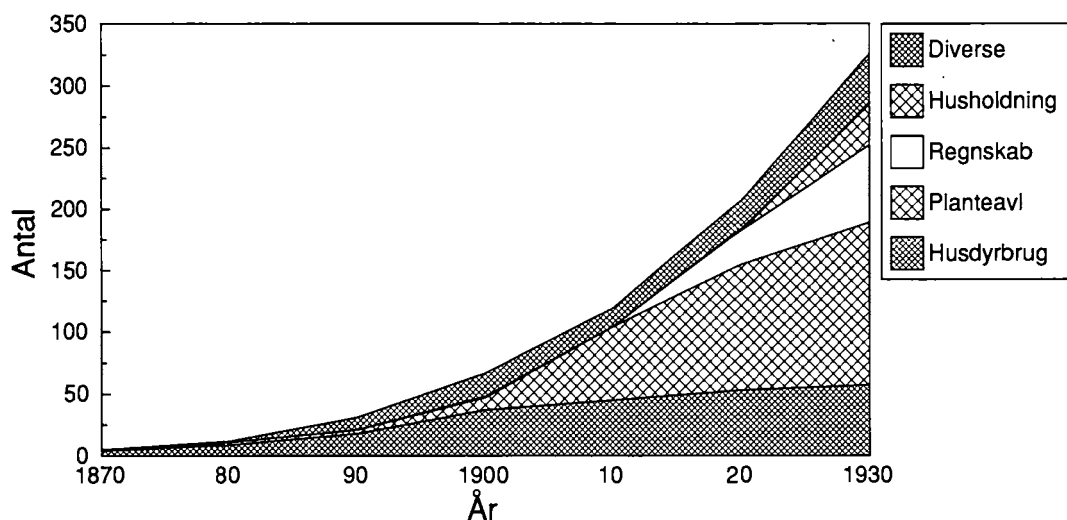
Den første brug af ordet konsulent i landbrugssammenhæng ligger helt tilbage i

1840'erne, hvor godsejer Hofman-Bang på Fyn, som havde været konsulent i fåreavl i Sverige, foreslog en sådan ordning. Vi skal imidlertid op til 1861, før Danmarks første konsulent, Th.R. Segelcke, blev ansat af Landhusholdningsselskabet til at udforske mælkeribruget på et videnskabeligt grundlag. Denne fremsynede ansættelse skabte den enestående forbindelse mellem landbrugsvidenskab og det praktiske landbrug, som har været et kendetegn for udviklingen i dansk landbrug. Gennem sin uddannelse af et stort antal assistenter til at virke i de lokale landboforeninger lagde Segelcke grunden til den videre udvikling af konsulentinstitutionen, idet aktiviteten for nogle af mejeriassistenterne gradvist udvidedes til også at omfatte anden landbrugsfaglig rådgivning.

I forbindelse med den voksende foredragsvirksomhed inspireredes man fra Tyskland til ansættelse af de såkaldte »vandre lærere«, som enkelte landboforeninger forsøgte sig med i 1870'erne, men det økonomiske grundlag manglede. I stedet benyttedes de nyoprettede landbrugsskolars lærere i stigende grad som foredragsholdere.

Med den styrkelse af husdyrbruget, som den stærke satsning på mejeribruget nødvendiggjorde, voksede behovet for landbrugsfaglig rådgivning på kvægbrugets område. Husdyrloven af 1887 gjorde det muligt for de enkelte landboforeninger at modtage statstilskud til ansættelse af husdyrbrugskonsulenter, og mange landboforeninger udnyttede muligheden. På kun tre år blev der ansat 14 konsulenter, og som vist på Fig. 1 mere end fordobledes antallet i løbet af de følgende ti år, således at store områder af landet var dækket ind med konsulentbistand.

Landbrugskonsulenter 1870-1930

Figur 1. Grafisk fremstilling af fordelingen af de forskellige konsulenttyper i den tidlige periode.

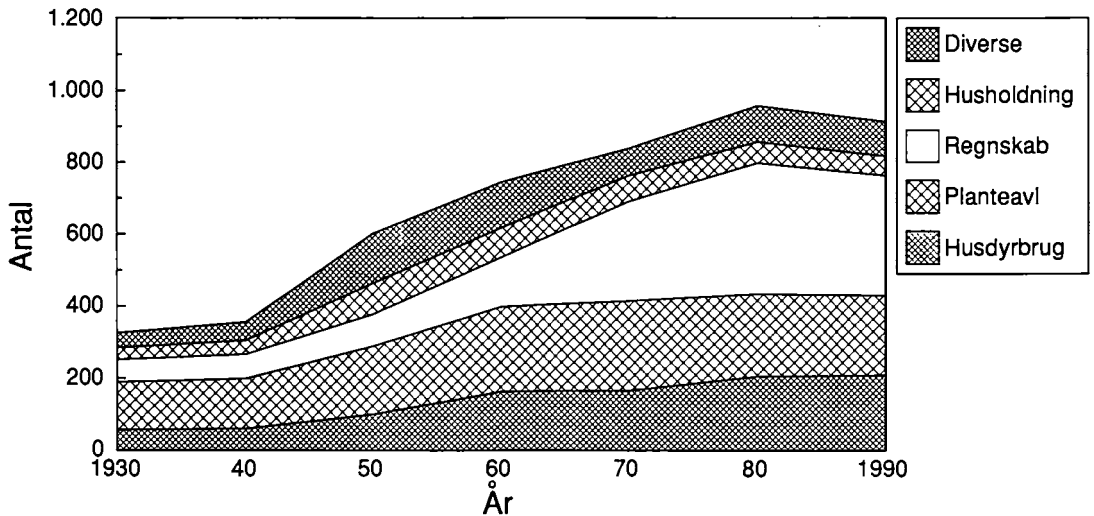
Planteavlens betydning voksede naturligvis i takt med kvæggets fodringsbehov, men den store koncentration i 1880'erne om kvægavlens ophjælpning forsinkede indførelsen af en egentlig konsulentindsats på planteavlens område. Først i slutningen af 1890'erne begyndte en helhjertet indsats, som førte til nedsættelse af planteavlsudvalg i de enkelte landboforeninger og i løbet af nogle år også til ansættelse af konsulenter på området, da tilskud efter 1900 kunne bevilliges. Da statstilskuddet til denne rådgivning blev indført i 1906, steg antallet af konsulenter eksplosivt og nåede allerede i 1910 op på omkring 40.

I 1914 var det grundlæggende konsulentssystem således etableret, og udviklingen var i gang mod en ny type konsulenter. Med den voksende erkendelse af sammenhængen i bedriften, som især kontrolforeningernes oplysninger bidrog

til at klarlægge, steg interessen for regnskabsføringen. Landbrugets ledende mænd havde uden særlig held forsøgt at indføre landbrugsbogholderi lige siden kvægavlsforeningernes start i 1880'erne. Efter århundredskiftet bredte interessen sig imidlertid, i begyndelsen gennem de allerede ansatte husdyrbrugs- og planteavlskonsulenteres anstrengelser med afholdelse af kurser og udgivelse af letfattede regnskabsbøger og skemaer. Efterhånden oprettedes egentlige stillinger som regnskabskonsulenter. I 1915 var 4 ansat, og i 1920 var antallet nået op på næsten 30.

I mellemkrigstiden fungerede konsulentssystemet fortsat efter de samme principper, men der skete en yderligere specialisering. Fjerkræ- og havebrugskonsulenter havde eksisteret i en del år, men nu kom den første græsmarkskonsulent, og grundforbedringskonsulenterne begyndte

Landbrugskonsulenter 1930 - 1990

Figur 2. Grafisk fremstilling af fordelingen af de forskellige konsulenttyper i den sene periode.

at dukke op, ligesom ansættelsen af husholdningskonsulenter tog et stort opsving. Rådgivningen havde hidtil været varetaget af lærerinder fra husholdningsskolerne. Fig. 2 viser, hvorledes den voldsomme vækst i antallet af konsulenter stagnerer i 1930'erne, hvorefter udviklingen fortsætter i et jævnt tempo efter krigen.

Omkring 1970 reorganiseredes konsulentssystemet fuldstændigt. På grund af det stigende behov for assistenter og kontor-medhjælpere til at bistå konsulenterne begyndte landboforeningerne på lokalt niveau at samle deres aktiviteter i rådgivningscentre, således at landmanden kunne henvende sig et enkelt sted og få den professionelle hjælp på netop det område, han havde behov for. Som det fremgår af Fig. 2 skyldes væksten i antallet af konsulenter efter dette tidspunkt næsten udelukkende det stærkt stigende antal regnskabskonsu-

lenter. Den samlede opbygning med en yderligere specialisering er udbygget op igennem 1970'erne og 80'erne, og der er i dag en svagt faldende tendens i antallet af konsulenter.

Et af målene med denne undersøgelse er at belyse, hvorledes tanken om rådgivningsbistand gennem landboforeningerne voksede frem nedefra som et behov hos medlemmerne efterhånden som de markeds-mæssige kvalitetskrav til deres produkter voksede. Samtidig var der ovenfra en stærk samfundsøkonomisk interesse i en forbedring af landbrugsprodukterne til styrkelse af vor position på eksportmarkederne. Gennem en intensiv støtte til forskningen og udviklingen opnåedes en fond af viden, som skulle beforders ud til den enkelte landmand. Denne funktion som formidlingsvej mellem videnskaben og den praktiske landmand er gennem tiden ble-

En moderne konsulent i arbejde.

vet varetaget af konsulenterne, som omsatte de teoretiske resultater til overkommelige og brugbare råd til støtte for den enkelte landbruger. Landmanden måtte for at få adgang til denne viden gå ind i landbo- og avlsforeningernes fællesskab. Emnet for bogen er dette formidlingssystem inden for de forskellige landbrugsfaglige områder, som det blev organiseret gennem de lokale landboforeninger, avlsforeningerne og de provinsielle fællesforeninger. Husmandsforeningerne udviklede efter deres oprettelse i begyndelsen af

dette århundrede deres eget konsulentvæsen, men det er nu atter delvis integreret i det fælles system.

Det vil med eksempler blive vist, hvorledes der til stadighed har været et snævert samspil mellem tre faktorer: En vågen forståelse for eksportmarkedernes krav har vist landbrugets ledende mænd, hvor en særlig indsats inden for den landbrugstekniske udvikling var påkrævet. Dygtige videnskabsmænd har løst de stillede problemer i snævert samarbejde med det praktiske landbrug, således at resultaterne

har været umiddelbart brugbare. Endelig har konsulenterne formidlet disse resultater ud til landboforeningernes medlemmer gennem personlig rådgivning, ledelse af avls- og forsøgsarbejdet, foredrag og formidling af den nye viden gennem landbrugspressen. Efterhånden som behovet for rådgivning har ændret sig med ny viden, har konsulentvirksomheden udviklet sig til at kunne imødekomme behovet.

Analysen af rådgivningsvirksomheden foregår i sammenhæng med de to parallelle undersøgelser af den landbrugsorganisatoriske udvikling og den erhvervspolitiske proces, som landboforeningerne deltager i. Tidsperioden 1880–1993 er ligesom i disse værker delt op i den ekspansive, opbyggende fase frem til 1914, mellemkrigstidens konsolidering og specialisering, og endelig perioden fra 1950 til i dag, som inden for rådgivningsvirksomheden kendetegnes af sammenlægninger og professionel vejledning af landmanden.

Foruden en beskrivelse af den organisatoriske opbygning og den lovmæssige baggrund for konsulentsystemet, drejer undersøgelsen sig om at belyse betydningen af landboforeningernes indsats i rådgivningen samt at illustrere mødet mellem konsulenten og den enkelte landmand. Landmanden søger en viden, der skal hjælpe ham med at drive bedriften bedst muligt, og konsulenten prøver at tilfredsstille dette behov. Både landmanden og konsulenten er på hver deres niveau styret af en overordnet »landbrugsopinion« ikke mindst bestemt af markedets krav, og der findes den mere eller mindre bevidste b hensigt at styre landmandens mål med sin produktion i den både privat- og samfundsøkonomiske bedste retning. Konsu-

lenten er influeret af den senest tilgængelige viden tilvejebragt gennem læsning af rapporter, fagblade og gennem den viden, som stilles til rådighed af de ledende landbrugsfolk ved konsulentmøder o.lign.. Ved at de enkelte konsulenter udfører deres rådgivning ud fra denne fælles fond af viden, dannes der gradvist overensstemmelse mellem arbejdet i de enkelte bedrifter og den overordnede strategi, som dikteres af markedets konjunkturer.

De mange jubilæumsskrifter fra landboforeningerne udgør i nogle tilfælde et kildemateriale til det meget aktive foredrags- og mødeprogram. En del af disse skrifter er udarbejdet af foreningernes konsulent på jubilæumstidspunktet. Opmærksomheden er imidlertid hovedsagelig rettet mod de store historiske linier, mens det daglige arbejde udført af konsulenten er meget stedmoderligt behandlet.

Som et eksempel på vidensformidlingen gennem landbrugspressen i 1880'erne er »Ugeblad« for Aalborg Amts Landboforening brugt som kilde, mens konsulenternes egne indberetninger til ministeriet i perioden 1893 til 1910 udgør et righoldigt materiale om de områder, som især havde konsulenternes bevågenhed.

Landhusholdningsselskabets store bidrag til vidensformidlingen gennem ud nævnelser af de tidligste konsulenter er behandlet i Selskabets mangeårige sekretær H. Hertels store gennemgang af Selskabets historie. Kvægavlsforeningernes tidlige udvikling i Præstø og Randers amt er beskrevet af henholdsvis forpagter I.M. Friis og etatsråd F. Hvass, og der findes generelle beskrivelser af kvægbruget i landets forskellige egne. Holger Ærsøe har beskrevet husdyrbrugsforsøgsvirksomhe-

den i Danmark fra 1882 til 1942 baseret på de mange forsøgsberetninger. Lovgivningsgrundlaget for husdyrbruget indtil 1962 baserer sig på E.J. Ipsens gennemgang.

Inden for planteavl er den tidligste udvikling beskrevet af L.P.M. Larsen i Tidsskrift for Planteavl i 1917, mens udviklingen i statstilskuddet er behandlet samme sted af H.C. Larsen. Statens planteavlsforsøg indtil 1986 er gennemgået af Svend A. Kobberup. En enkelt planteavlskonsulent, M.K. Kristensen, har beskrevet

sin virksomhed som konsulent i perioden fra 1907 helt op til 2. verdenskrig.

For perioden efter 1914 har konsulenternes virke måttet findes i deres skriftlige bidrag i landbrugstidsskrifterne, men også i årsberetningerne fra De samvirkende sjællandske Landboforeninger har mange oplysninger kunnet findes. Om de seneste organisatoriske forandringer har De samvirkende Landboforeningers årsberetning samt kildemateriale i deres arkiver givet stof.

Bondebrug og rådgivning ca. 1870–1914

Tilløb til vidensformidling før 1880

Med de generationer af landmænd, som voksede op efter skolereformen af 1814 var forudsætningerne til stede for at forøge kendskabet til nye landbrugsmetoder. Bønderne var frie, undervisningen havde udvidet deres horisont og deres interesse for at forbedre produktionen var vakt.

Blandt de første til at prøve at tilfredsstille denne tørst efter viden var centrale personer i de lokale landbosamfund som præster og lærere. De formidlede ny viden dels gennem belæring og dels gennem eget eksempel. Et behov for mere formaliseret undervisning voksede frem, som blev imødekommet gennem etablering af lærlingeuddannelser og senere landbrugsskoler og højskoler. Inden for de landøkonomiske selskaber og landboforeninger ydede de større, veluddannede jordbrugere og senere landbrugsskolelærerne en betydningsfuld indsats som foredragsholdere og indledere til diskussionsmøder, ligesom de bidrog med landbrugsfaglige artikler til de tidlige landbrugstidsskrifter. Disse aktiviteter var de vigtigste kilder til oplysning for den enkelte landmand, indtil konsulentvirksomheden organiseredes sidst i 1880'erne.

Præsterne

De rationalistiske præster i den første del af det 19. århundrede betragtede det udadvendte arbejde i sognet som en naturlig del af sognepræstens arbejde, og mange deltog i organiseringen af de tidlige landøkonomiske selskaber og stod som aktive medlemmer; nogle havde endog fulgt landbrugsundervisningen på Den polytekniske Lærestanstalt, og de gik stærkt op i det landbrug, der fulgte med deres kald. Præ-

stegårdsjordens udbytte var en betydelig del af præstens indtægt, så der lå en nærliggende interesse i at anvende den landbrugsfaglige fornyelse på egen bedrift. Det lå i tidsånden, at præsten fungerede som lærer både på det religiøse og det verdslige plan. På denne måde spredtes nye tanker ved »nabovirkningens« indflydelse til de mest modtagelige blandt egnens bønder. Præsternes stilling som modtagere af tiende gav et yderligere motiv til at arbejde for et generelt bedre udbytte i egnens bondebrug. Mange fortrinlige skrifter og lærebøger fremkom tidligt i århundredet, hvorfra landøkonomiske betragtninger kunne uddrages til indfletning i prædikenerne. Det var dog en metode, hvor balancen var svær, idet præsternes position i samfundet vanskeliggjorde oprettelsen af et tillidsforhold til bønderne, som kunne gøre dem lydhøre overfor oplysningerne. Man skal nok se præsternes største betydning som formidlere af landøkonomisk viden i afsmitningen fra deres daglige virke som landmænd midt blandt landsbyens bønder. Mange præster oprettede sognebogssamlinger, hvor interesserede landmænd kunne indhente viden, når de selv var motiverede.¹

Fremsynede lærere

Vi finder nogle fremragende vidensformidlere og foregangsmænd på landbrugets område blandt lærerne. De havde en betydningsfuld stilling i lokalsamfundet og kunne derigennem påvirke med et godt eksempel. N. J. Fjords far var lærer på Holmsland, og foruden at være en god og samvittighedsfuld lærer, var han en dygtig landmand på det lille landbrug, han dyr-

Chr. P. Jacobsen (1841–95). En tidlig formidler af landbrugsfaglig viden. Han udførte senere et grundlæggende arbejde for frøhandelen og frøavl.

kede ved siden af skoleloddene. I 1826 fik han Landhusholdningsselskabets sølvbæger for en beskrivelse af sit agerbrug, og i 1829 indsendte han en beretning om sædskiftet sammen med udtalelser fra ansete mænd på egnen, der bevidnede at han »ved sit Eksempel over Fordelene ved en bedre Dyrkningsmaade end hidtil brugelig var –« havde haft betydning for hele egnen.²

Chr. P. Jacobsen, som senere blev en af grundlæggerne af Markfrøkontoret, var lærer ved Thisted realskole i årene fra 1864 til 1873, og i denne periode udførte han som ivrigt medlem af den lokale landbo-

forening et stort arbejde med landbrugsfaglig oplysning for de lokale landmænd gennem foredrag, artikler i avisen og hjælp til planteavls- og fodringsforsøg. Man kendte ikke meget til kunstgødning på dette tidspunkt, men Jacobsen formidlede gødning i små portioner til landmændene og viste dem, hvorledes forsøg kunne anlægges mod til gengæld at modtage oplysninger om resultaterne. På samme måde arrangerede han forsøg med græsfrøblandinger af usædvanlig høj kvalitet. Jacobsens tidlige forsøg var så lig de lokale demonstrationsforsøg, der blev påbegyndt sidst i 1890'erne, at hans arbejde må anses for at have lagt den første grund for disse.³

Den lærer, som fik den største betydning for den landbrugsfaglige udforskning og formidling af planteavl var P. Nielsen, Ørslev. Han havde arbejdet ved praktisk landbrug siden han var 10 år og blev først lærer i en alder af 30. Hans interesse for botanik førte til omfattende studier af ukrudtsplanter og senere til artikler og foredrag om græsmarkens behandling, hvor han udførte et pionerarbejde for udbrede kendskabet til brug af bedre og rigeligere frø.⁴ Hans evner og betydning var så stor, at han senere blev den første statskonsulent i planteavl. (Se s. 42)

Et eksempel på en af de mange anonyme lærere med stor betydning for spredning af landbrugsfaglig viden blandt de lokale bønder er blevet fremdraget i en undersøgelse i Holtug sogn, Stevn.⁵ Her beskrives lærer Bau, som var lærer i Holtug i over 50 år fra 1855. Hans undervisning og eksempel blev af stor værdi for fremskridtet i landbruget i området. Han tog initiativ til oprettelse af en brugsforening i 1869, andelsmejeri i 1884 og flere andre lokale landbrugsforeninger, og han oplærte de

unge mænd i regnskabsføring, så de var i stand til at stå for andelsforeningernes regnskaber, efterhånden som de kom til.

Lærlingeuddannelser

Et af Landhusholdningsselskabets tidligste initiativer rettede sig mod den praktiske dygtiggørelse af unge landmænd. Allerede i 1820 påbegyndtes en treårige uddannelse af landvæsenlærlinge på større gårde, og den fik betydning i langt over hundrede år. Den oprindelige tanke var at åbne mulighed for, at sønner af gårdmænd, parcellister og husmænd uden udsigt til at få egen ejendom, kunne uddanne sig og skabe sig en karriere som medhjælper eller forpagtere på de større gårde. Den viden, disse bondesønner erhvervede sig om fremskridtene i det store landbrug, medførte en stor spredning af de nyeste landbrugsfaglige landvindinger til de mindre bedrifter.

Princippet i landvæsenlærlingenes uddannelse var at introducere de unge mennesker til »vel drevne Avlsbrug i Landets forskellige Egne, indøve dem i et fast og regelmæssigt Arbejde og samtidig bringe dem til at tænke over deres Arbejde og Bedriften.«⁶ Det sidste blev opnået ved at forlange dagbogsskrivning om de vigtigste aspekter ved det daglige arbejde. Disse dagbøger blev bedømt af en mand valgt af Selskabet og bedømmelsen givet til den unge mand til vejledning. Man kan aflæse den store vægt, Selskabet lagde på dette arbejde, i navnene på de fremragende personer, som har udført arbejdet gennem årene. Inspektør Buus, Rosvang, gennemgik dagbøgerne fra 1868 til sin død i 1886, og derefter blev hvervet udført af bl.a. forstander A. la Cour, forstander S.C.A.

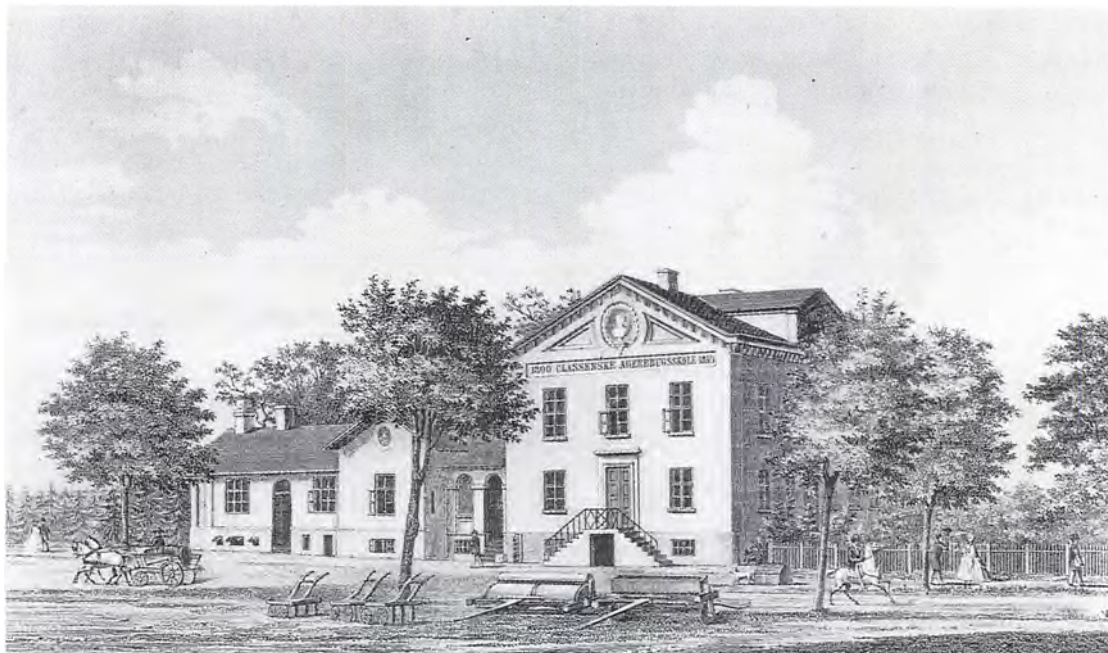
Tuxen, redaktør A. Bing og professor O.H. Larsen. Der foreligger ikke tal for århundredets første del, men i perioden fra 1869–1918 dimitteredes 1175 unge med Selskabets lærebrev, som var en god adgangsbillet til ansættelse på de store landbrug.

Efterhånden nåede mange almindelige bondebrug en høj standard, og i 1885 oprettedes en ordning med en toårig oplæring af lærlinge på bøndergårde, som blev meget populær. På et mere uformelt plan arrangerede mange landmandssønner sig på egen hånd og tog en læreplads et andet sted i landet for at få nye impulser. På højskoler og landbrugsskoler skabtes kontakter mellem unge gårdmandssønner, og her aftaltes ofte en »bytten gårde«, så de unge arbejdede et år som karl på hinandens fødegårde og på denne måde lærte, hvorledes man greb tingene an på en anden bedrift. Dette må ses som et specielt dansk træk.

Landbrugsskolerne

Forudsætningen for, at den landbrugsfaglige vidensformidling gjorde nogen nytte, var eksistensen af en interesseret og motiveret landbrugsstand. Sammenlignet med andre lande havde Danmark her et fortrin i kraft af den generelle undervisningspligt, som skoleloven af 1814 havde introduceret. De mange højskoler og landbrugsskoler, som oprettedes i perioden efter 1850, var ligeledes af meget stor betydning. Her blev ungdommen vænnet til at tilegne sig viden i foredragsform og fik sans for at samle oplysninger gennem læsning.⁷

Man prøvede i 1799 med penge fra generalkrigskommissær J.F. Classens testa-

Næsgaard Agerbrugsskole blev oprettet i 1849 og indførte en toårig faglig uddannelse.

mente at oprette et »Agerdyrkningsseminarium«, men landboerne var endnu ikke modne til det, og først den generation, der voksede op efter den nye skoleordning af 1814 begyndte at forstå værdien af en faglig uddannelse. I 1849 gentoges forsøget, og nu kom Den Classenske Agerbrugsskole på Næsgaard til at fungere. En af de tidligste elever var N.P. Buus, den senere kendte inspektør på Rosvang. Skolen havde gennem årene fremragende ledere og lærere. I 1856 blev A. Lacoppidan ansat; han var en afholdt og dygtig lærer, men hans mest varige bidrag til landbrugets udvikling var hans »Agerdyrkningslære«, som udkom i 1860. Den var ved 6. udgaves trykning i 1883 udkommet i 16.000 eksemplarer og var oversat til svensk og tysk. Det er nok ikke urealistisk

at regne med flere læsere pr. eksemplar, så bogen har været en betydelig kilde til viden i samtiden. Skolens kendteste forstander var A. la Cour, som ledede skolen fra 1867 til sin død i 1906. Han spillede en stor rolle som foredragsholder, skribent og deltager i den landbrugsfaglige debat.

Hans fætter, J.C. la Cour oprettede i 1868 en landbrugsskole ved Lyngby, som blev en af landets mest søgte. Jørgen la Cours princip var, at »den Danske Landboskole er et Barn af den danske Folkehøjskole og maa som denne bygges på Troens og Folkelivets Grund« og denne kombination af folkehøjskolens form og ånd med landbrugsskolens faglige sigte kom til at danne mønster for mange af de følgende landbrugsskoler. Det er et karakteristisk dansk træk, at både landbrugsskolerne og

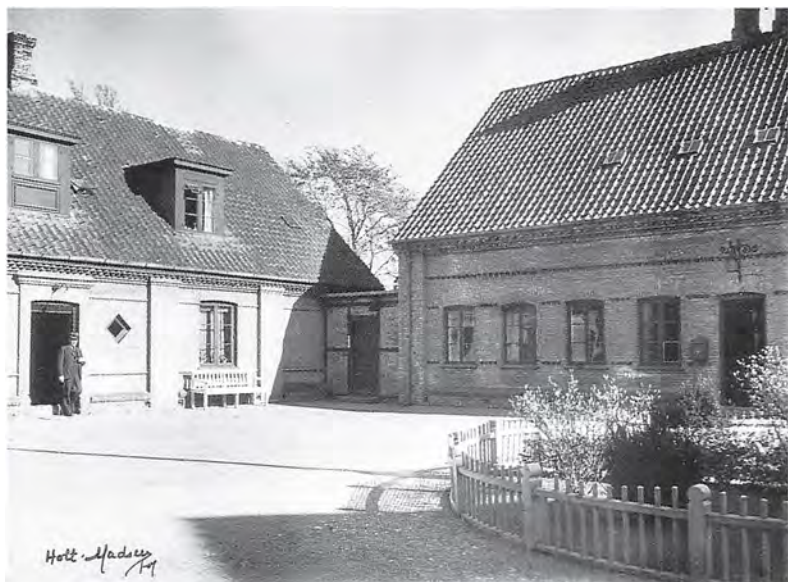
folkehøjskolerne er vokset op nedefra gennem enkeltpersoners indsats, og gennem mange år var statsstøtten meget lav. la Cour oprettede Lyngby Landbrugsskole ved optagelse af et aktielån, og her inviteredes »navnlig den samfundsklasse, der mest umiddelbart vil komme til at høste fordel af en sådan skole« til at deltage. Skolen gav i begyndelsen udelukkende teoretisk undervisning, men i 1889 oprettedes et praktisk landbrug ved skolen.

Tune Landboskole, som åbnede i 1871 med Anders Svendsen som leder og Chr. Christensen som lærer, byggede også på de grundtvigske principper og havde i en årrække en højskoleafdeling, ligesom skolen i Lyngby havde. Svendsens mål var både en generel og en landbrugsfaglig uddannelse. Skolen markerede sig stærkt i den omlægning til animalsk produktion, som foregik i disse år. Svendsen underviste i husdyrbruget, og var en ivrig fortaler for den stærke fodring med roer og kraftfoder

til malkekøerne. Han udgav i 1886 »Fodringsslæren«, som udkom i adskillige udgaver og fik meget stor betydning. Tidsskriftet »Vort Landbrug«, som især fik mange almindelige bønder som læsere, udkom fra 1882 med skolens lærere som bidragsydere, og dette styrkede yderligere skolens ry. Svendsen efterfulgtes i 1896 som forstander af J. Brink Lassen, som i en årrække havde været konsulent for Roskilde Amts Landboforening.

Ladelund var den første landbrugsskole i Jylland. Den oprettedes i 1879 af forstander Niels Pedersen, som havde en nær tilknytning til Askov højskole. Pedersen oprettede mejeri i forbindelse med skolen og koncentrerede sig om husdyrbrug og mejeridrift. Fra 1882 blev en del af N.J. Fjords forsøg gennemført på skolen og mange af de grundlæggende opdagelser for andelsmejerierne blev gjort her. Niels Pedersen var en aktiv foredragsholder og udbredte kendskabet til betaling af mælk ef-

Tune Landboskole. A. Svendsen, som var skolens første forstander stræbte efter at give eleverne både en faglig og en generel uddannelse.

ter fedtindhold og hygiejnen i mælkebehandling. Han var en af de drivende kræfter bag oprettelsen af den første kontrolforening i Vejen 1895, og der afholdtes kurser for kontrolassistenter på skolen hvert år siden.

Landbrugstidsskrifter

Landbrugstidsskrifter har en lang historie i Danmark, idet Landhusholdningsselskabets »Tidsskrift for Landøkonomi« er et af verdens ældste; det første hefte udkom i 1814. Dets erklærede mål var at fungere som kildeskrift med offentliggørelse af landøkonomiske forsøgsresultater og oversigtsartikler fra de ledende landbrugere, og dets læserkreds var på denne baggrund fortrinsvis begrænset til medlemmer af Selskabet.

»Ugeskrift for Landmænd« startede på initiativ af godsejer E. Tesdorpf udgivelsen i 1856 med landøkonomen E. Møller-Holst som redaktør. Bladet fik fra første færd en førende plads i det landøkonomiske oplysningsarbejde, og gennem Møller-Holsts gode forbindelser til det praktiske landbrug fik bladet en bred læserskare, som deltog i debatten om tidens landbrugsfaglige problemer i bladets spalter. Hans store interesse for de seneste resultater også fra udlandet inden for planteforædling og frøavl afspejledes i bladet.

Som nævnt ovenfor havde ugeskriftet »Vort Landbrug« base på Tune Landboskole med en målgruppe bestående af »de bedst ledede mindre Avlsbrug.« Med A. Svendsens og Tuneskolens store interesse for husdyrlandbruget og den stærke fodring, fik bladet stor indflydelse og kan næ-

sten ses som et organ for arbejdet med den røde malkeko.

Disse landbrugstidsskrifter havde stor betydning for vidensniveauet hos de veluddannede landmænd, og blev flittigt citeret, men den brede masse af landboere havde nok mere gavn af de ovenfor nævnte mere praktiske former for vidensformidling. Efter 1880 oprettede enkelte lokale landboforeninger deres egne landbotidsskrifter, og et eksempel på et livskraftigt blad fra Aalborg Amts Landboforening vil blive beskrevet senere.

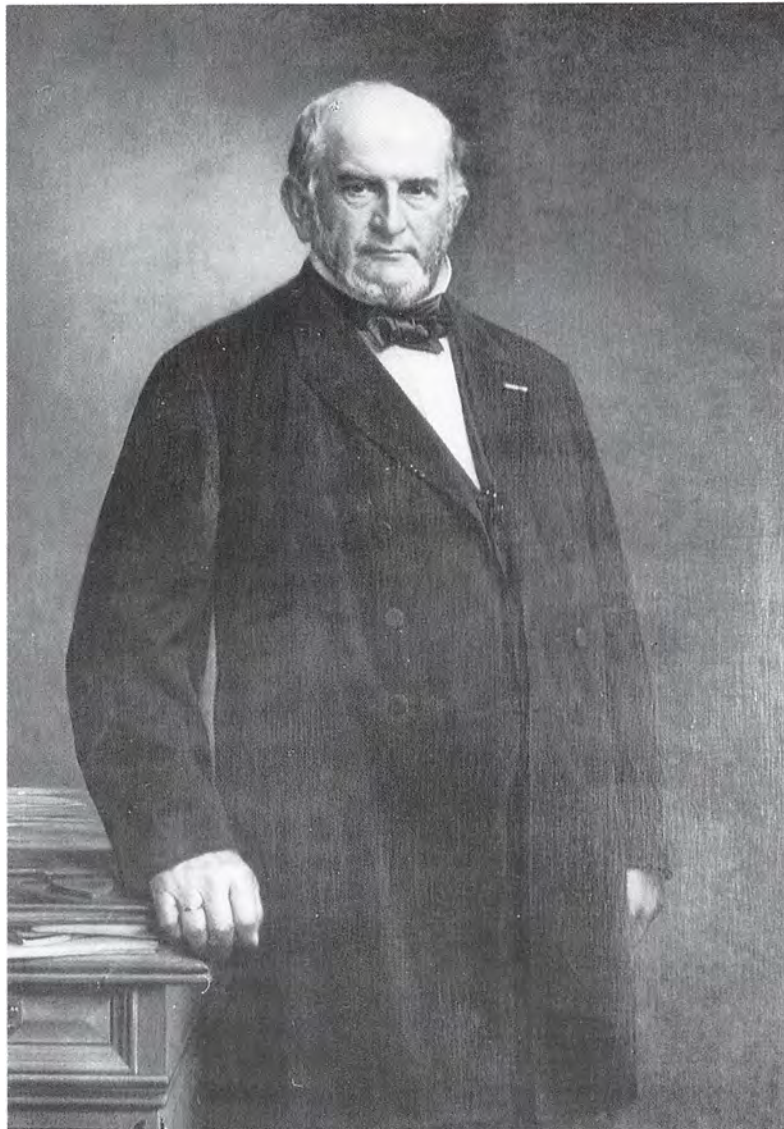
Landøkonomiske foredrag og diskussionsmøder

En meget betydningsfuld indsats af de landøkonomiske selskaber og landboforeningerne var afholdelse af foredrag og indledninger ved diskussionsmøder. Det var, næst efter dyrskuevirksomheden, foreningernes vigtigste aktivitet og var af stor betydning for vidensformidlingen. Her blev aktuelle emner behandlet af foreningernes formænd eller af fremtrædende landmænd på egnen, og i enkelte foreninger kan aktiviteten følges helt tilbage til omkring 1840.

Især de tidlige jubilæumsskrifter opgiver ofte lister over landbrugsforedrag afholdt i foreningerne, og det er lykkedes at finde knapt 1000 foredrag fra perioden før 1880.⁸ Man får her igennem et billede af, hvorledes der i de meget aktive foreninger, hvorfra vi har kilder, var en levende interesse for landbrugets modernisering. Mariibo Amts økonomiske Selskab var tidligst på banen med foredrag allerede fra 1842. Godsejer Tesdorpf blev først formand for foreningen i 1867, men han havde været den drivende kraft længe før. Allerede i

Edward Tesdorpf (1817–89). Som søn af en købmand i Hamborg blev han den store fornyer af dansk landbrug i det 19. århundrede. Ejede fra 1839 hovedgården Ourupgaard og indførte bl.a. anglerkvæget, en forløber for den røde danske malke race.

1842, da han var 25 år gammel, holdt han sit første foredrag om kraftfodring, »Kan det betale sig at fodre Køerne med Korn eller ikke?« og i de følgende 40 år gav han regelmæssigt foredrag om emner både inden for landbruget og udenfor. I 1845 afgav han en beretning om sin rejse til Eng-

land og Skotland og året efter beskrev han »Skemaer til Regnskabsføring ved Agerbruget.« Vi ved ikke, om han blev inspireret til denne fremsynede interesse i England, men det følgende år talte han om, hvilken indflydelse de engelske kornloves ophævelse ville have på dansk landbrug og

om årsagerne til de manglende fremskridt for kvægavlen. Fodringen var emnet for et par foredrag i begyndelsen af 1850'erne. Hans interesse for planteavlen strakte sig i årenes løb fra jordens rette benyttelse, græsmarker (allerede i 1861), dræning og såtidspunktet, og i 1869 beskrev han de engelske foreninger til indkøb af kunstgødning. I 1874 indledte han en diskussion om ansættelse af en vandrelærer og foreslog desuden en samling af dyrskuerne på et enkelt sted i stiftet. Tesdorpf's vidtspændende interesser demonstrerer tydeligt, hvorfor hans virke nævnes som en afgørende forudsætning for dansk landbrugs moderniseringsproces i sidste halvdel af 1800-tallet.

I 1850'erne viser foredragstitlerne, at jordbehandlingen var et centralt emne.⁹ Der var en almen interesse for dræning og et stort antal foredrag om mergling og kalkning og desuden om pløjedybde, reolpløjning og undergrundspløjning og dens resultat. Et emne som »Brakkens heldigste Behandling« var til overvejelse både i Sundeved og Nordfalster, og man begyndte at interessere sig for roernes funktion i denne sammenhæng. I Sundeved diskuteredes »Bladfrugt som Erstatning for Brak«, og foredrag om roedyrkningen, bl.a. dens plads i sædskiftet og roernes værdi som fodermidler forekom flere steder i landet. Også græs- og kløverdyrkningen blev behandlet i forskellig sammenhæng. Interessen for kunstgødning, især i form af Guano, var næsten lige så stor som den, der blev naturgødning og dens opbevaring og udkørsel til del.

Som man skulle forvente, var kvægavlen ikke et nær så hyppigt forekommende emne som planteavlen og jordbehandlingen i 1850'erne. Kun omkring 20 pct. af

foredragene drejede sig om kvæget eller dets fodring. Dog blev et emne som fedning behandlet flere steder, og i Sundeved lød spørgsmålet: »Hvad betaler sig bedst: Fedning, Malkning eller Opdræt?« Desuden interesserede man sig for kalveopdræt og for, om indkøb eller eget tillæg af nye dyr var bedst. Kun i to tilfælde, i Frederiksborg Amt i 1858 og i Sundeved i 1859 beskæftiger man sig med udvælgelse af racer til enten fedning eller malkekvæg. Fra 1854 stod fodringsspørgsmålet på programmet i alle de registrerede foreninger, og både kraftfodring med roer, korn, hørfrø- og rapskager blev omtalt sammen med metoder for fodring om sommeren og om vinteren.

I 1860'erne var interessen for jordens gødskning steget dramatisk, således at det samlede antal af foredrag om gødning var større end f.eks. antallet af foredrag om kvægavl.¹⁰ Det var især kunstgødningen, som var i fokus, og man diskuterede mange forskellige aspekter ved sagen. Et enkelt sted, i Maribo Amts økonomiske Selskab, spørger en, desværre unavngiven, foredragsholder »Hvad skyldes de modsigende Resultater ved Anvendelsen af kunstig Gødning?«; det var tydeligvis et nyt og endnu ret ukendt hjælpemiddel, og man udvekslede erfaringer om kunstgødningens anvendelse og virkning mange steder. I Kolding Omegns Landboforening spørges der: »Har de kunstige Gødningsmidler Betydning og giver de Profit?« mens man i Hads Herreds Landboforening hørte foredrag om de kunstige gødningers bestanddele. Anvendelse af tang som gødning blev også behandlet i nogle landboforeninger.

Jordbehandlingsproblematikken med diskussion af brakmarkens behandling og

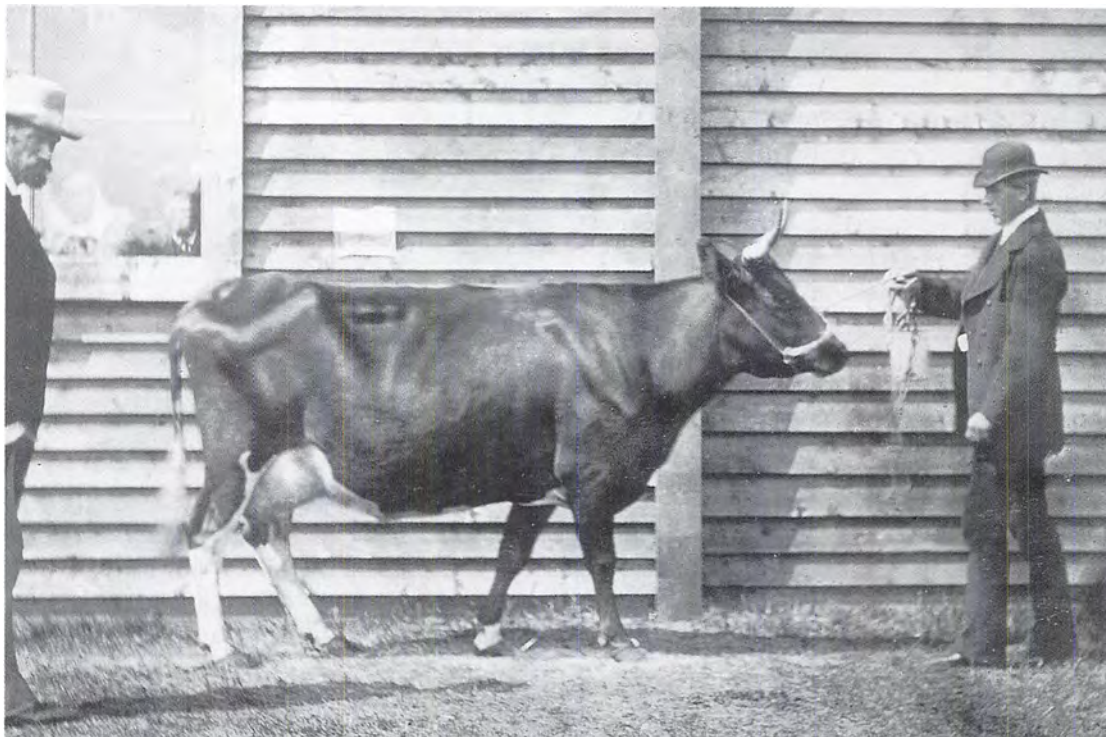
den bedste forårsbehandling af jorden som forberedelse til forskellige afgrøder var tilbagevendende emner. I Hads Herred overvejede man overgang til den anbefalede 8 marks drift, mens man i Sundeved spurgte, om jordfrugtbarheden forøgedes ved egnens driftsmåder. Man tænkte på utraditionelle afgrøder, og flere steder overvejede man dyrkning af hør. I Sundeved diskuteredes dyrkning af lucerne og esparcette og mulige dyrkningsforsøg med handelsplanter, en idé, som også blev overvejet i Hads Herred. Græsmarkerne var et tilbagevendende problem. I 1869 blev spørgsmålet stillet i Frederiksborg Amts Landboforening »Hvorledes kan man komme de mislykkede Græsmarker til Hjælp?« og i Hads Herred spurgtes »Hvorfor har man saa mange daarlige Græsmarker?«. Andre steder talte man om forbedring af græsmarkerne og udvælgelse af de bedste græsarter. I Den sundevedske Landboforening viste man stor interesse for en forbedring af engene og i løbet af tiåret afholdtes 6 foredrag om overrisling af enge og enganlæg efter de nyeste metoder. Det var uden tvivl den udvikling, som i 1870 fik en af Hedeselskabets stiftere, godsejer H.J. Horsbøll, som i 25 år havde boet i Nordslesvig, til at meddele, at slesvigere havde dannet et engvandingsselskab og ønskede assistance fra Dalgas.¹¹

Interessen for kvægavlen haltede som nævnt stadig bag efter jordens dyrkning, men en begyndende erkendelse af behovet for forbedring af kvægracerne kan dog spores. I 1862 hed det i Frederiksborg Amts Landboforening: »Er Anglerkvæget bedre mht. Malkeudbyttet end andre Kreaturer?«, og i Sundeved var der flere foredrag om opdrætning af en konstant malkekerce, ligesom man i Nordfalsters Land-

boforening debatterede hvilke egenskaber, der burde komme i betragtning ved valg af tillægsdyr. Opdræt af kalve til gode malkekøer var et emne, der forekom i flere landboforeninger, og det modsvarede af en stigende interesse for foredrag om fællesmejerier og den bedste metode for smørproduktion. Som en udløber heraf fokuseredes der på malkekvægets kraftfodring. I Frederiksborg Amts Landboforening hed det allerede i 1862 »Svarer det Regning af kjærnefodre Malkekvæget?«, og i Hads Herred spurgte foreningens formand i 1863: »Hvorledes betaler Kraftfodring af Malkekøer sig?« I Nordfalsters Landboforening mente foredragsholderen i 1865, at man allerede kunne mærke et resultat af kvægets kornfodring. I Sundeved diskuterede man »Fodringens Rentabilitet i Forhold til Mejeriudbyttet af en Malkeko«, og dette spørgsmål har tydeligvis optaget landmændene meget. I Hads Herreds Landboforening diskuterede man i 1867, om det betalte sig at fodre stærkt med de nuværende høje kornpriser, og to år senere talte man om »Det fordelagtige i at kraftfodre Malkekøerne.«

I 1870'erne fortsatte den store stigning i antallet af foredrag, som var begyndt i sidste halvdel af 1860'erne og interessen for kvægavlen, fodringen og mejeriet slog afgørende igennem.¹² Mens foredrag om disse tre emner i 1860'erne tilsammen havde udgjort 30 pct. sammenlignet med 56 pct. om emner med relation til jordbehandling og planteavl, så udgjorde de i 1870'erne godt 37 pct., mens planteavlen og beslægtede emner faldt til knap 42 pct. De øvrige foredrag viste en stærkt stigende interesse for oplysning om emner af mere generel art som foredrag om forsikringsforeninger, rejsebeskrivelser, endog et en-

1. præmie ko fra landmandsforsamlingen i Aalborg 1883. Koen tilhører inspektør N. P. J. Buus, Rosvang.

kelt foredrag om elektromagnetismen med demonstration, og desuden et voksende ønske om at høre om huslodders dyrkning, havebrug og husflid samt heste- og svineavl.

Der findes navne på flere af foredragsholderne fra 1870'erne, og vi kan følge, hvordan forstander A. Svendsen, Tune, holdt foredrag om sin kæphest »Kan en meget stærk Fodring af Malkekvæget betale sig?« S.C.A. Tuxen, som på dette tidspunkt netop var blevet overlærer på Næsgaard Landbrugsskole, holdt i 1880 et foredrag med den fremsynede titel: »Erfaringer mht. Anvendelsen af Fodertabeller som Vejledning i Praksis.«

I første halvdel af tiåret diskuteredes, om det jyske malkekvæg burde krydses med korthornsracen, og i 1876 kan vi følge Professor Prosch's rejse for at bedømme kvægbestandene (se side 36). Han holdt foredrag i Foreningen af jyske Landboforeninger om, hvorvidt jysk kvæg brugbart både som malke- og fededyr burde bevares. Desuden talte han i Vejle Amts Landboforening om »Kreaturholdets tilstand i det sydlige Jylland« og i Fyens Stifts patriotiske Selskab om »Den fynske Kvægraces Stilling i Forhold til den angelske.« Også den nyudnævnte husdyrbrugskonsulent for Landhusholdningsselskabet P. Jessen kan vi følge. Han talte

både i Jylland, på Fyn og i Maribo om fodringen af mejeribesætninger og anbefalede roer og oliekgær.

I forbindelse med fremavlingen af korn og roer til den stærke fodring spillede foredrag om gødningsspørgsmålet en usædvanlig stor rolle i dette tiår, idet de udgør en trediedel af alle foredrag omhandlende jordbehandling og planteavl. Gennem en titel som »Hvor stort et Kraftfoder til Koen forventes tilbage i Gødningen?« kan vi ligefrem forestille os landmandens kalkulationer, og hans interesse i at lære om den store omhu, som var nødvendig ved opbevaring og udbringning af gødningen, afspejles i gentagne foredrag om emnet.

Inden for planteavlen var det græsmarkernes behandling og ukrudtets bekæmpelse, som optog sindene i de fleste landboforeninger. Især var der tilsyneladende et problem med følfod mange steder. Desuden var rodfrugtdyrkningen ved at blive et almindeligt emne. I Den sundevedske Landboforening var interessen særlig stærk, idet man holdt 5 diskussioner om roedyrkning inden for tiåret.

Gennem de hidtil beskrevne kanaler var vidensformidlingen trængt ud til en lille del af landbrugerne. Med den stigende erkendelse i ledende kredse af, at fremtiden for dansk landbrug lå i produktionen og eksporten af forædlede landbrugsprodukter, var man i 1880'erne parate til at etablere et system, som kunne give rådgivning om husdyrbruget inden for de enkelte landboforeninger, til gavn for flere landbrugere. Denne udvikling vil blive beskrevet i det næste kapitel.

Noter

1. Claus Bjørn: *Det danske landbrugs historie III, 1810–1914*, (1988) s. 25.
2. Holger Ærsøe: *Husdyrbrugsforsøgsvirksomheden i Danmark 1862–1942*. 200. Beretning fra Forsøgslaboratoriet (1943) s. 16.
3. Landøkonomisk Selskab for Thisted Amt og Det thylandske landøkonomiske Selskab gennem 100 Aar, Thisted 1941, s. 131.
4. S. P. Jensen: *Det danske landbrugs historie III, 1860–1914*, (1988) s. 297.
5. S. P. Jensen: *Landbrugets systemskifte 1870–1914* belyst gennem dagbøger og regnskaber fra en enkelt gård. Bol og By, 1985:2.
6. H. Hertel: *Det kgl. Landhusholdningsselskabs Historie II, 1869–1918* (1919) s. 106.
7. N. Dyrbye: *Den danske Landbrugsskole, 100 År* (1969) passim.
8. En database er oprettet indeholdende ca. 6.500 foredragstitler. Hver indkodning indeholder dato, titel, foredragsholder, hvor det er opgivet, og landboforening samt nogle søgekriterier. Databasen står til rådighed for interesserede.
9. I dette tiår er foredragstitler hentet fra jubilæumsskrifter fra Maribo Amts økonomiske Selskab 1809–1935, Nordfalsters Landboforening 1854–1904, og Den sundevedske Landboforening 1852–1912 samt nogle enkelte titler fra Frederiksborg Amts Landboforening 1843–1943.
10. I dette tiår er titlerne, udover de tidligere nævnte, hentet fra jubilæumsskrifter fra Kolding Omegns Landboforening 1862–1912, Hads Herreds Landboforening 1853–1903 samt et mindre antal fra Vejle Amts Landboforening 1851–1926, Fyens Stifts patriotiske Selskab 1810–1935 samt Ribe Amts nordre Landboforening 1846–1921.
11. Fridlev Skrubbeltrang: *Det indvundne Danmark, Hedeselskabet* (1966) s. 177.
12. I dette tiår begynder der at komme foredrag fra: Haslev og Omegns Landboforening 1844–1944, Ramsø-Tune Herreders Landboforening 1874–1924, Høver og Omegns Landboforening 1877–1927, Langaa og Omegns Landboforening 1874–1924, Hobro og Omegns Landboforening 1875–1950, Horns Herreds Landboforening 1863–1913, og endelig nogle fra delegeretmøderne i Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1922.

Konsulentvirksomhedens oprindelse

Tiårene efter 1850 var præget af en udvidelse af kornproduktionen, men samtidig gik udviklingen frem med stormskridt inden for mejeriet, hvor produktionen mellem 1860 og 1870 steg fra omkring 17 mill. kg til næsten 30 mill. kg, samtidig med at eksportandelen øgedes fra 10 til 20 procent. Vidensformidlingen om mejeriet øgedes kraftigt, og det afspejles i tidens landbrugspressen, hvor f.eks. Ugeskrift for Landmænd i 1863 indførte »mejeri« som et selvstændigt emne i indholdsfortegnelsen. Meddelelser om de første landbrugsvidenskabelige forsøgsresultater begyndte at dukke op, og de første landboforeninger gik aktivt ind for sagen ved at ansætte mejeriassistenter.¹ Dette fremsynede skridt fik konsekvenser for vidensformidlingen i landbruget, som ingen var i stand til at forudse.

Segelcke og hans mejeriassistenter

Landhusholdningsselskabets ansættelse af Th.R. Segelcke til at studere og uddanne sig i mælkeribrugets praksis i 1861 var en lovende begyndelse og må betegnes som den tidligste start på konsulentvirksomheden i Danmark.² Med den institution, der hermed var skabt, var grunden lagt til den tætte forbindelse mellem den gryende videnskabelige udforskning af landbrugsvidenskab, som var begyndt med Landbohøjskolens oprettelse i 1858, og det praktiske landbrug. Her skabtes ny teknologisk viden, som skulle formidles videre ud til de små bedrifter for at højne kvaliteten af vor største eksportvare.

Det var Segelckes store fortjeneste, at han ikke isolerede sig i et videnskabeligt

laboratorium med sine kemiske undersøgelser, men selv deltog i arbejdet i mælkerierne og erfarede de praktiske problemer, man kæmpede med. Dette startede en speciel dansk tradition, som fik afgørende betydning ved at skabe tillid til de videnskabelige resultater hos den almindelige landbruger. De holstenske mejerskers metoder havde medført en betydelig højnelse af herregårdenes smørkvalitet, men Segelcke fik indført brug af nøjagtige målemetoder og termometer i mejeribruget i stedet for brug af fingeren som gradestok, »og hævdede derved Mælkeridriften fra en empirisk til en rationel Virksomhed.« På basis af sine praktiske erfaringer »konstruerede han før nogen anden i Verden Mælkeridriften teoretiske Grundlag.«³

Hans arbejde kom især til at betyde fremskridt for de mindre landmænd, idet han viste, at det ikke, som man hidtil havde ment, var nødvendigt med en stor besætning for at frembringe godt smør. I 1865 udgav han »Vejledning i Smørtilberedning for mindre Jordbrugere«, som blev spredt ud i landet i 6.000 eksemplarer på mindre end et år.⁴ Gennem foredrag, artikler i landbrugstidsskrifterne og direkte vejledning vakte han de mindre landmænds interesse for et område, hvor det voksende engelske marked efterhånden gav gode afsætningsforhold, idet 4/5 af den samlede danske smørekseport omkring 1870 blev afsat her.⁵ På de smørudstillinger, han hjalp med til at organisere, gav han råd til afhjælpning af de almindeligste fejl i smørfremstillingen og beskrev, hvorledes vi måtte indrette produktionen efter vore bedste kunders smag: »Englænderne vil have frisk, nykjærnet Smør med saa lidt Salt i som muligt,« og derfor måtte vi sørge for at få vort smør hurtigt frem for at

Th. R. Segelcke (1831–1902). Fra 1880 var Segelcke lærer i mejeribrug ved Landbohøjskolen.

opfylde markedets krav, sagde han på Landmandsforsamlingen i Århus i 1866.⁶

Samtidig med sin forsknings- og formidlingsindsats udførte Segelcke et stort arbejde med systematisk uddannelse af et betydeligt antal unge landmænd. På denne måde fik hans arbejde videre betydning for fagets udvikling. På hans anbefaling ansattes nogle af mejeriassistenterne fra 1869 i landboforeningerne, hvor de spredte hans metoder til de mindre landmænd. Meget lidt er kendt om disse første mejeriassistenter, men i nogle af landboforeningernes jubilæumsskrifter kan man dog hist og her finde enkelte oplysninger.

I Maribo Amts økonomiske Selskab vedtog man efter selskabets omorganisering i 1867 at søge en ung mand uddannet til mejeriassistent. Det var endnu ikke forsøgt noget andet sted i landet. Han skulle vejlede den mindre jordbruger i tilvirkning af smør og ost, råde mht. husdyrhold, og endelig vejlede i mejeridrift på de større gårde. På Segelckes anbefaling ansattes E.

Hartmann. Selskabet bekostede selv Hartmanns uddannelse hos Segelcke og ansatte ham i 1869.⁷ Samme år ansatte Svendborg Amts landøkonomiske Selskab en mejeriassistent ved navn Schrøder. Vi ved ikke, om han var uddannet af Segelcke, men han fungerede indtil 1875, og i løbet af den periode gav han vejledning til 162 mejerier. Hans efterfølger Chr. Nielsen blev ansat på anbefaling af Segelcke. Han forlod imidlertid stillingen allerede i 1877 for at overtage selvstændig virksomhed.⁸

I 1870 ansattes Segelckes næste elev Lauritz Møller i Horsens Landbrugsforening. Han gør selv i de oplysninger, han har indsendt til fortegnelsen over konsulenter, krav på at være den første uddannede mejerist i Danmark. Efter kun to år i landboforeningen blev han ansat som smørkonsulent af grosserer Hans Broge i Aarhus og indrettede senere et af de første centrifugemejerier i Danmark. Han havde i næsten 20 år egen købmandshandel i Horsens.⁹ Samme år ansattes endnu en af

Segelckes mejeriassistenter i Randers Amts Husholdningsselskab, hvor han fungerede i to år, hvorefter »han ikke mere vilde modtage Engagement.«¹⁰ De to senere statskonsulenter Ivar Nissen Dall og S. Chr. Buhl hører også til Segelckes disciple. Nissen Dall fungerede som mejeriassistent i Salling fra 1875 og underviste samtidig på Søgaard højskole. Han købte en gård i Vamdrup, hvor han var med til at bygge et fællesmejeri i 1883, som 1888 blev omdannet til andelsmejeri. Han var formand for Kolding Herreds Landboforening og medlem af sognerådet og var fra 1889 til sin død i 1907 statskonsulent i mejeribrug for Fyn og Sydjylland.¹¹ Buhl lærte bl.a. mejeribrug hos den dygtige Hanne Nielsen på Havartigaarden. Han var fra 1879 til 1887 mejeriassistent for Aalborg Amts Landboforening og var derefter privat mejerikonsulent for andelsmejerier på Sjælland og Lolland-Falster, indtil han i 1888 blev udnævnt til statskonsulent for øerne.¹²

Om de øvrige mejeriassistenter, der nævnes i diverse jubilæumsskrifter, kendes ingen detaljer om uddannelsen eller det øvrige livsforløb. Kolding Omegns Landboforening havde i 1870 store genvordigheder med at finde en egnet mejerske. Landhusholdningsselskabet kunne ikke hjælpe, men henviste til at rådspørge Segelcke. »Han gør alt, hvad der staar i hans Magt, for at fremme Mejeridriften her i Landet. – Landboforeningerne kan næppe paa nogen anden Maade virke med større Nytte for Tiden end som ved Mejeriassistenter.« Man var helt klar over den store betydning, dette arbejde havde. Da Segelcke heller ikke kendte en ledig assistent, henvendte man sig til grosserer Broge, som anbefalede en Madam Christensen,

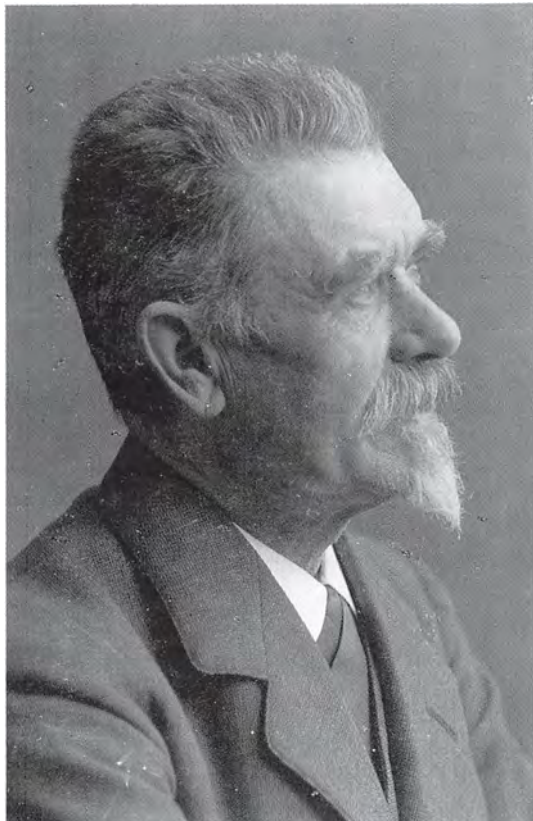
men han betegnede hende som »temmelig snaksom.« Hun ansattes i 1870. I 1873 efterfulgtes hun af mejeriforvalter Krohn »til at undervise Folk i Forbedring af Mejeriarbejdet«.¹³

I betragtning af, at Segelcke i årenes løb skal have vejledt nær ved tusind unge mænd i praktisk mejeri, er det forbavsende, så få spor de har sat sig i kilderne.

De første landbrugskonsulenter

Det var gennem en erkendelse af betydningen af mejeriassistenternes rådgivningsarbejde, at der i nogle enkelte landboforeninger opstod ønske om en mere generel landbrugsfaglig rådgivning allerede i 1870'erne. Man ønskede efter tysk mønster at bruge omvandrende lærere til at undervise landmændene i, hvorledes man drev moderne landbrug. Som tidligere nævnt holdt etatsråd Tesdorpf i 1874 foredrag om ansættelse af en vandrelærer, og i 1875 ansatte Maribo Amts landøkonomiske Selskab landbrugskandidat M. Dall til at fungere både som mejeriassistent og vandrelærer. Efterhaanden blev hans virksomhed som landbrugskonsulent mest omfattende. Det beskrives således: »Han er med ved Bedømmelse af Huslodderne, assisterer ved Hestesagen og Dyrskuer og affatter i Reglen Beretninger derom, ligesom han ogsaa fungerer som Konsulent i alle landøkonomiske Spørgsmaal. – Vort Selskab er det eneste her i Landet, som holder Landbrugskonsulent, men det til lægger denne Virksomhed stor Betydning, hvilket blandt andet fremgaaer deraf, at den lægger Beslag paa omtrent 1/4 af dets Midler.«¹⁴

Det var ikke helt korrekt, at Maribo var

S. C. A. Tuxen (1848–1924) repræsenterer i sin person den danske landbrugsoplysning, idet han både virkede som lærer, konsulent og som forfatter af adskillige værker. Hans særlige interesse var regnskabsføring.

ene om at have konsulent, iden man allerede i 1871 i Thyrsting-Vrads Herreders Landboforening havde ansat landets første landbrugskonsulent, som ikke først og fremmest var mejerikonsulent. Landbrugskandidat S.C.A. Tuxen, fungerede i de to vintersæsoner fra 1871–73 som konsulent og foredragsholder for foreningens medlemmer. Han var kun 23 år gammel, men underviste i agerdyrkningslære, agerbrugskemi, husdyrlære, plantelære, meje-

rifaget, landmåling samt i regning og retskrivning. Da han i 1873 blev ansat som redaktør for Ugeskrift for Landmænd, var foreningen uden konsulent til 1878, hvor man et enkelt år forsøgte sig igen.¹⁵

Også i Nordjylland havde man konsulentassistance allerede i 1870'erne. I Landøkonomisk Selskab for Thisted Amt og Det thylandske landøkonomiske Selskab fungerede fra 1869 Inspektør N.P.J. Buus som en meget dynamisk formand for bestyrelsen. Han var landets første landbrugskandidat, dimitteret 1856 fra Den polytekniske Læreanstalts landbrugskursus, og var i 1867 blevet bestyrer af Rosvang. Han bekostede af egne midler en mejeriassistent til at vejlede de jordbrugere, som agtede at lægge sig efter mejeridrift. Assistenten blev ansat i 1872, og allerede i 1875 var der så stor rift om ham, at han ikke kunne overkomme at besøge alle de steder, hvor man ønskede hans vejledning. Samme år blev man klar over, at man havde brug for en landbrugskonsulent »til at virke for Landbrugets almindelige Fremgang«. Da mejeriassistent J.P. Leegaard var uddannet landbrugskandidat, lod man ham videreuddanne sig gennem et rejsestipendium fra Landhusholdningsselskabet til at studere engvanding ved Det danske Hedeselskabs enganlæg i Jylland. Herefter udvidedes Leegaards virke til også at omfatte landbrugskonsulentvirksomheden, hvor han udførte et energisk arbejde med foredrag, bedømmelse af huslodder, medvirken ved dyrskuer, dræning og engvanding, ligesom han medvirkede i forsøgslaboratoriets ambulante mejeriforsøg efter anmodning af docent Fjord.¹⁶

Inspireret af et forslag til indenrigsministeriet fra landbohøjskolens professor i husdyravl V. Prosch om ansættelse af van-

N. P. J. Buus (1835–86). Bondesøn, Danmarks første landbrugskandidat. Inspireret af Edw. Tesdorpf, Ourupgaard, blev han en af landets kynigste kvægopdrættere. Mere end nogen anden formidlede han sammenhængen mellem teori og praksis i kvægbruget.

drelærere eller landbrugskonsulenter, som Landhusholdningsselskabet havde sendt rundt til lokale landboforeninger, tog Aalborg Amts Landboforening initiativet til en opfordring til samarbejde om sagen med Nibe-Løgstør og Omegns, Hjørring Amts og Hobro og Omegns Landboforeninger. I 1878 blev denne sag behandlet på delegeretmødet i Foreningen af jyske Landboforeninger, som udtalte, at »Landboforeningernes pekuniære Kræfter« var så indskrænkede, at de fleste ikke ville

kunne yde noget tilskud til sådanne lærere, og her endte sagen foreløbig.¹⁷

Horsens Landbrugsforening, hvor man havde været blandt de første til at ansætte mejeriassistent, ønskede ligeledes at øge vejledningen og ansatte i 1884 landbrugskandidat A. Hansen som konsulent. Han holdt foredrag rundt om på egnen om tidens brændende spørgsmål såsom kvægets fodring, rodfrugtdyrkning, andelsmejerier, tyreholdsforeninger m.m. og allerede det første år påbegyndtes fællesindkøb af foderstoffer og frø for at »skaffe friske, rene og ensartede Varer«, som skulle leveres med garanti. Konsulenten fik lejlighed til at revidere de gamle dårlige frøblandinger til egnens græsmarker og indføre de P. Nielsen'ske.¹⁸

Begyndelsen til et organiseret konsulentsystem

Også på ledende plan stod det klart, at den faglige vejledning ude i de lokale landboforeninger til gennemførelsen af den modernisering af landbruget, som var i fuld gang op gennem 1870'erne, måtte være mere omfattende end den, mejeriassisterne var i stand til at yde. I 1875–76 finansierede Indenrigsministeriet en rejse rundt i landet for Landbohøjskolens professor i husdyravl V. Prosch, for at han kunne undersøge niveauet og vejlede landboforeningerne i udviklingen af husdyravlen. Prosch fandt stor interesse for sagen i befolkningen, en interesse, som afspejledes i det store antal oplysende foredrag om emnet i de lokale landboforeninger i disse år. I sin rapport til ministeriet fremhævede han det store behov for vejledning af gårdmandsstanden, han havde fundet, for

F. V. A. Prosch (1820–85). Uddannet som læge og zoolog, arbejdede en årrække som marinelæge. Ansat 1852 på Landbohøjskolen som lærer i husdyrbrug. Skabte en hel skole omkring renavlsprincippet og arbejdede for at udvikle de hjemlige racer.

»overalt, hvor Husdyravlen indtager et højere Trin, er det netop Brugerne af saadanne Ejendomme af Mellemstørrelse, der ere Fremskridtets sande Kjernetropper rede til at optage enhver Forbedring, der udgaar fra den egentlig Ledende.« Ganske vist havde Landhusholdningsselskabet ansat den fremragende husdyrbrugskonsulent P. Jessen i 1876, men »Opgaven er aldeles overvældende for en enkelt Mand.« Prosch anbefalede at følge Tysklands og Frankrigs eksempel med ansættelse af vandrelerere og henviste til mejeriassistenternes vellykkede arbejde her i landet.¹⁹

Ministeriet bad nu Landhusholdningsselskabet om at undersøge indstillingen til ansættelse af landbrugskonsulenter ude i de lokale landboforeninger, og i 1879 var der indløbet svar fra 38 foreninger. Man var hovedsagelig positivt stemt, men der var så store forskelle i forslagene til, hvordan uddannelse, ansættelse og virksomhed af disse konsulenter skulle gribes an, at nogen bestemt fremgangsmåde ikke kunne gives; man anbefalede blot regeringen at støtte de eksisterende ordninger, hvor de fandtes. Her standsede sagen i nogle år. Generelt var interessen så ringe, at i nogle af de landboforeninger, som allerede havde ansat en landbrugskonsulent, var, ifølge Landhusholdningsselskabets indberetning til Indenrigsministeriet, bevægelsen standset igen.²⁰

Sagen var dog ikke helt glemt, der fandtes en lille bevilling på 1500 kr. til ansættelse af landbrugskonsulenter på Indenrigsministeriets budget.²¹ Den var åbenbart også kendt ude i foreningerne, for i 1883 forespurgte Aalborg Amts Landboforening i Indenrigsministeriet om tilskud til ansættelse af en landøkonomisk vandrelerer og fik det svar, at »man af Statskassen i Øjeblikket ikke kunde faa større Understøttelse i den Anledning end 500 Kr. om Aaret.«²²

Det næste fremstød i sagen kom 6 år senere fra De samvirkende sjællandske Landboforeninger. På delegeretmødet i 1885 diskuterede man landbrugets vilkår og fandt frem til, at dyrskuerne ikke længere var tilstrækkelige i kvægavlen, nu måtte man danne foreninger for at fremme avlen af den røde danske malkeko. Hertil var det nødvendigt med en sagkyndig forretningsfører eller konsulent, og man vedtog at søge en årlig understøttelse på

P. A. Mørkeberg (1861–1927). Dyrslæge og assistent hos professor B. Bang på Landbohøjskolen. Som statskonsulent fik han stor indflydelse på den røde danske malcerace og udviklingen af det danske landracesvin. Pioner på stambogsområdet, både for køer og svin.

12.000 kr. fra staten til ansættelse af kvæg-avlskonsulenter i hvert af Sjællands fem amter.²³ Ministeriet rådspurgte Landhusholdningsselskabet, som indstillede, at en eventuel konsulentordning ikke burde begrænses til en enkelt provins, men iværksættes for hele landet. I øvrigt påpegede man, at eventuelle konsulenter burde stå i et vist forhold til Landhusholdningsselskabets konsulenter for at sikre, at man arbejdede efter nogenlunde de samme principper, så »at ikke en Konsulent i det

ene Amt søgte at føre Avlen i en Retning modsat den, Konsulenten i Naboamtet virkede for.«²⁴

Landhusholdningsselskabets ansættelse i 1876 af dyrlæge P. Jessen som husdyrbrugskonsulent havde haft en yderst gavnlig virkning på bestræbelserne for husdyravlens styrkelse. Han udførte et stort arbejde som foredragsholder, dyrskuedommer og med direkte personlig rådgivning, og var medlem af husdyrbrugsudvalgene i både De samvirkende sjællandske og Foreningen af jydsk Landboforeninger. Han udførte også det grundlæggende arbejde for en påbegyndelse af stambogsarbejdet. Selskabet drøftede flere gange ansættelse af endnu flere konsulenter, men man savnede midlerne. Da Jessen døde i 1885, kun 39 år gammel, var professor Prosch også netop død, og det besluttedes derfor i samarbejde med staten at udskrive en konkurrence om nybesættelsen af stillingerne. Resultatet blev ansættelse af landbrugskandidat, dyrlæge H. Goldschmidt i professorstillingen samt udvælgelsen af to egnede kandidater til konsulentposten, landbrugskandidat, dyrlæge Axel Appel og dyrlæge Peter August Mørkeberg. De måtte dog begge erhverve sig videre uddannelse før ansættelsen. Desuden fandt man, at landbrugskandidat S.P. Petersen efter yderligere uddannelse ville kunne blive en nyttig medarbejder på kvægbrugets område i den egn, hvor han levede. Trods problemer med at finde pengene til denne yderligere uddannelse af de tre mænd, besluttede Selskabet, at det måtte påtage sig opgaven »indtil mægtigere Kræfter tage sig af den«, for at forhindre, at så dygtige mænd igen gik tilbage til privat virksomhed.²⁵

I 1887 indsendte formændene for de tre provinsielle fællesforeninger en opfor-

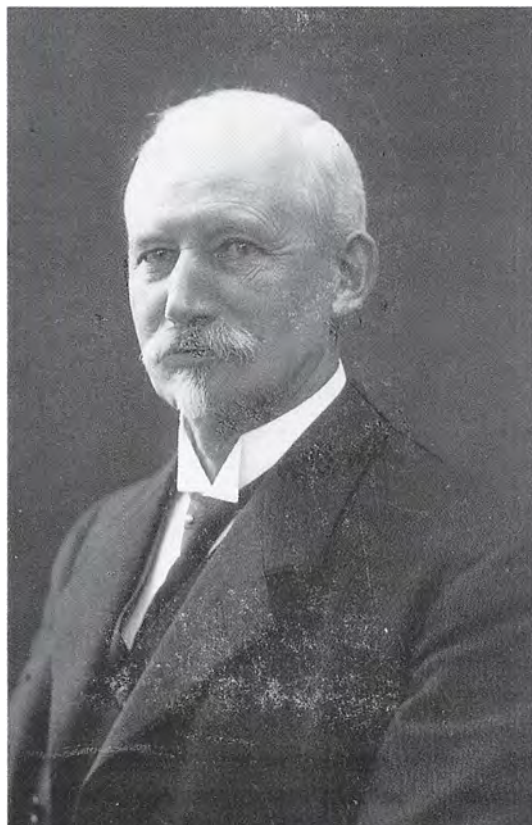

dring til Landhusholdningsselskabet om at søge statens bidrag »til en udvidet og fyldestgørende ledende Konsulentvirksomhed.«²⁶ Selskabet var også selv nået til den overbevisning, at gennemførelsen af sagen kun kunne nås »ved Statens Omsorg«, og man afventede nu den nye husdyrlovs bestemmelser om støtte til foreningskonsulenterne og statens videre udspil med hensyn til statskonsulenter.

Statskonsulenterne

Der var således generel enighed om behovet for statens indtræden i sagen, og som svar på et andragende i 1888 fra fællesforeningerne for Sjælland, Fyn og Jylland om at få et beløb stillet til rådighed på næste års finanslov til de mest presserende opgaver svarede Indenrigsministeriet, at der i indeværende finansår var følgende beløb til rådighed: Ialt 15.000 kr. til uddannelse af konsulenter samt 10.000 kr. til »Varetagelse af det danske Landbrugs Interesser i Udlandet.«

Fællesforeningerne og Landhusholdningsselskabet udarbejdede nu i fællesskab et »Forslag til en Forretningsorden for den under Indenrigsministeriet sorterende landøkonomiske Konsulentvirksomhed,« som godkendtes af ministeriet. Det gik ud på, at den øverste ledelse og afgørelse lå hos ministeriet, som antog og afskedigede konsulenterne, mens uddannelsen og den faglige ledelse skulle ligge hos Landhusholdningsselskabet. I sager, som angik landboforeningernes konsulentvirksomhed, skulle Selskabet forhandle med formændene for fællesforeningerne. Selskabets sekretær, J.C. la Cour, blev udset til at tage sig af den administrative ledelse.

Axel Appel (1858–1926). Landbrugskandidat, senere dyrlæge, 1890 statskonsulent for jysk kvæg, kødkvæg og fåreavl. Udover sin virksomhed som foregangsmand i jysk kvægbrug gjorde han en stor indsats for kontrolforeningsarbejdet og for regnskabssagen.

Statskonsulenterne eller »de ledende Konsulenter«, som de endnu benævntes, kunne pålægges opgaver både af ministeriet og af Selskabet. Det var således kun den formelle ledelse (og det økonomiske ansvar), som lå hos staten, mens det var landbrugets organisationer, som gennem Landhusholdningsselskabet var ansvarlige for det faglige niveau og for systemets funktion.

Staten overtog dermed det økonomiske

ansvar for dyrlægerne Mørkeberg og Appels videre uddannelse, som omfattede udlandsrejser og grundige studier af kvægracerne ved dyrskuer rundt i landet. I 1889 var Mørkeberg færdig med sine forberedende studier og blev ansat som statskonsulent i husdyrbrug med særligt henblik på udviklingen af det røde danske malkekvæg og svineavl, hvor hans arbejde fik grundlæggende betydning. Han udførte et stort arbejde med stambogsføringen for malkekvæget, men hans mest betydningsfulde indsats var nok hans udformning af avlsarbejdet inden for svineavl med dannelse af en forbedret dansk landrace gennem oprettelse af avlscentre og produktion af slagterisvin ved krydsning med Yorkshireorner. Han var en stor kapacitet og vandt landmændenes tillid ved sin hjælpsomhed og store viden.

I 1890 var Appels videregående uddannelse afsluttet, og han blev ansat som statskonsulent med udviklingen af det jyske kvæg, kødkvægracerne og fåreavl som sine særlige ansvarsområder. Han fik stor indflydelse på den jyske kvægavl, var en af pionererne inden for kontrolforeningsarbejdet og virkede for indførelsen af regnskabet i landbruget.

De 10.000 kr, der var blevet afsat til varetagelse af landbrugsinteresserne i udlandet blev straks anvendt. Der var på dette tidspunkt store problemer for de danske mejeriprodukters renommé på det engelske marked med bl.a. fransk misbrug af navnet dansk som »Le Dansk« og angreb på vor smørkvalitet i »The Grocer«, og de nødvendiggjorde en hurtig løsning. Cand.polyt Harald Faber blev i 1888 ansat med den officielle titel »Commissioner of the Danish Government, Agricultural Department«. ²⁷ Faber havde allerede i flere

Harald Faber (1856–1943). Uddannet ingeniør. 1888 statskonsulent i England. I 43 år var han dansk landbrugs fornemste repræsentant i Storbritannien. Han bidrog mere end nogen anden til at udvikle den danske landbrugseksport.

år arbejdet i London, og hans forbindelser og store dygtighed fik afgørende betydning for dansk landbrug i den hårde kamp om det engelske marked. Hans orientering på de årlige konsulentmøder om markedsforholdene og hans påtale overfor landmændene af mangler og utilstrækkelig kvalitet på møder og i fagpressen fik stor betydning for afsætningen af dansk landbrugseksport i England.

1889 ansattes dyrlæge A. Arup som Danmarks veterinærkonsulent i England

med base i Newcastle for at medvirke til en forbedring af kvaliteten på kødeksporten og påse, at de engelske veterinære krav overholdtes. I 1894 forflyttedes han til Hamborg for at overvåge det tyske marked, hvortil et betydelig kreatureksport var kommet i stand, og han forblev her til sin død i 1911.

Blandt de presserende opgaver, som Indenrigsministeriet i 1888 lovede støtte til, var mejeribruget, og »Fællesforeningen for Andelsmejerier i Sjælland og Lolland-Falsters Stift« indsendte omgående ansøgning om at få del i de bevilligede penge. Allerede samme år blev mejeriassistent S. Chr. Buhl, tidligere mejeriassistent for Aalborg Amts Landboforening, ansat som lokal mælkerikonsulent for Sjælland og Lolland-Falster. I hans »instrux« hed det, at mens han var ansat af ministeriet, skulle han i alle saglige og administrative spørgsmål henvende sig til Landhusholdningsselskabet, som skulle godkende hans arbejdsplan og føre tilsyn med hans virksomhed.

Selskabet havde stået for mejerirådgivningen lige fra Segelckes ansættelse i 1861, men allerede på det tidspunkt var det slået fast, at Selskabets opgave måtte være »at bane Vejen, indtil Regeringen maatte finde sig foranlediget til at antage sig Sagen«, og fra 1880 overtog ministeriet da også det økonomiske ansvar ved at ansætte Segelcke som statskonsulent i mælkeribrug. For Landhusholdningsselskabet kom dette imidlertid til at betyde et afbræk i den direkte vejledning af de enkelte landbrug på et tidspunkt, hvor centrifugens fremkomst og den begyndende oprettelse af andelsmejerier skabte usikkerhed, og man søgte derfor en afløser. Man fandt frem til den unge cand.polyt. B. Bøggild, og efter

videregående uddannelse under Segelckes vejledning ansattes han i 1886 som Selskabets nye konsulent i mejeribrug og rådgiver af andelsmejerierne. Han ydede en stor formidlingsindsats bl.a. ved at holde et meget stort antal foredrag i lokale landboforeninger, ligesom han udførte et betydningsfuldt arbejde for at finde og afhjælpe smørfejl, som skadede vor engelske eksport.²⁸

Selvom han var ansat af Landhusholdningsselskabet, fik Bøggild således via ministeriets instruks den overordnede ledelse for statens lokale mælkerikonsulenter. Efter forhandlinger med de fynske og jyske fællesforeninger ansattes året efter landbrugskandidat J. Nissen Dall med ansvaret for Fyn og Langeland samt Vejle og Ribe amter, og P.B. Segelcke, broder til professor Th.R., med det øvrige Jylland som sit ansvarsområde.

Dyrlæge J. Jensen, som havde været hesteavlskonsulent for Landhusholdningsselskabet siden 1886, overgik til at være statskonsulent i 1889 »særlig med Hensyn til Avl af svære Heste.« Han fik meget stor indflydelse på hesteavlens udvikling navnlig i Jylland og arbejdede for oprettelse af hesteavlsforeninger. I 1890 førte man forhandlinger om ansættelse af en statskonsulent for den lettere hesteavl, men der var uenighed på Sjælland og Fyn om avlsprincipperne, og ministeriet ønskede ikke at tage del i striden. Man besluttede derfor foreløbig at støtte hver af de to samvirksomheder med et beløb, og disse ansatte i fællesskab dyrlæge L. Oppermann som konsulent.²⁹ Senere, i 1909, blev ritmester, dyrlæge J.C.A. Schwarz-Nielsen, ansat som statskonsulent for den lettere hesteavl.

Landhusholdningsselskabet havde alle-

Statshingstekommissionen for Sjælland besigtiger den 4 årige præmiehingst Rex på dyrskuepladsen i Roskilde omkring 1915.

rede i 1882 ansat laboratoriestyrer V. Stein som konsulent i agrikulturkemi. Han var i 1865 blevet indehaver af et laboratorium, hvor han efterhånden kom til at udføre et stort arbejde for landbruget med analytisk kontrol af gødnings- og foderstoffer. Denne indsats medvirkede i væsentlig grad til, at den svindel med indholdet i disse produkter, som florerede i andre lande, aldrig rigtig fik fodfæste i Danmark. I 1887 overgik han til at være statskonsulent.³⁰

Planteavlens havde haft Selskabets bevågenhed lige siden 1877, hvor man besluttede at give lærer P. Nielsen, Ørslev, støtte til en hjælperlærer, så han selv blev i stand til at fortsætte sine planteforsøg og sin rådgivning af landmændene. P. Nielsen må betragtes som grundlæggeren af den statslige forsøgsvirksomhed inden for dansk planteavl. Hans forsøgsmetoder med fæl-

lesparceller blev banebrydende, ligesom hans evne til at arbejde direkte med det praktiske landbrug medvirkede til at undgå den afstand mellem teori og praksis, som har givet problemer andre steder. Fra 1882 blev der bevilget et beløb på finansloven til hans arbejde som forsøgsleder og konsulent under Landhusholdningsselskabet, og i 1886 blev han ansat som statskonsulent og fik sin egen forsøgsstation, Tystofte. Hans manglende evne til at delegere arbejdet gjorde ham imidlertid mindre egnet til det store arbejde som statskonsulent, og i 1893 oprettedes en stilling som overleder af samarbejdet mellem statens forsøgsstationer, som blev overdraget Nielsen, mens stillingen som statskonsulent samme år blev delt mellem landbrugs-kandidaterne K. Hansen, Lyngby, med øerne og Fr. Hansen, Askov, med Jylland som ansvarsområde.

K. Hansen (1858–1941). Som statskonsulent i planteavl fra 1893–1935 var han grundlæggeren af konsulentvirksomheden i planteavl. Desuden var han meget virksom som skribent, såvel på det landbrugsfaglige som på det landbrugshistoriske område.

K. Hansen var en af sin generations førende skikkelser inden for planteavlsarbejdet. Han var sammen med professor T. Westermann en af initiativtagerne til anlæggelsen af lokale gødningsforsøg og havde med sin utrættelige formidling af ny viden gennem foredrag og faglige artikler megen indflydelse på den store fremgang i planteavlen i denne periode. Fr. Hansen fik ligeledes meget stor betydning for det jyske landbrug, hvor han gennem foredrag gjorde et betydningsfuldt arbejde for at gøre landmændene opmærksom på den

sammenhæng, som burde findes mellem bedriftens forskellige grene for at opnå den bedst mulige rentabilitet i produktionen. Han var medvirkende til at starte den første kontrolforening i Vejen i 1895.

Siden 1884 havde botanikeren E. Røstrup virket som statskonsulent i plantesygdomme, og i 1891 blev havebrugskandidat W. Riedel ansat som statskonsulent i frugtavl. Han arbejdede fortrinsvis for det jyske haveselskab. Samme år blev cand. polyt H.F.K. Dencker ansat som statskonsulent i landbrugsredskaber og materiel efter en konkurrence. Efter Denckers død i 1897 efterfulgtes han af en af de andre konkurrencedeltagere, ingeniør C.V. Birk. Efter 1914 ophørte ansættelsen af nye statskonsulenter ved dødsfald, således at institutionen med en enkelt undtagelse gradvist ophørte, bortset fra statskonsulenterne i udlandet.³¹

Selvom statskonsulentinstitutionens betydning mindskedes, efterhånden som de lokale foreningskonsulenter fandt deres egne ben i deres virksomhed, er der ingen tvivl om statskonsulenternes meget store betydning i den oprindelige opbygning af det samlede konsulentsystem. Dette skyldtes et sammentræf af flere lykkelige omstændigheder. Landhusholdningsselskabets store indsigt i landbrugets behov under moderniseringens første faser havde ført til initiativer med ansættelse af konsulenter på de mest centrale områder, og statens indtræden med økonomisk overtagelse af forpligtelserne havde muliggjort en gradvis udvidelse til andre områder, efterhånden som udviklingen pegede på nye behov. På denne måde blev en overordnet styring af landbrugets modernisering muliggjort, således at strømmen af påvirkninger om den mest formålstjenlige frem-

gangsmåde kunne stråle ud med statskonsulenten som et centralt punkt inden for hvert område.

Uden de fortrinlige udnævnelser af virkelig betydningsfulde personligheder til med autoritet og kundskab at fylde de forskellige poster, var resultatet imidlertid aldrig blevet så vellykket. Mænd som Harald Faber til at overvåge vor livsvigtige landbrugseksport til England, P.A. Mørkeberg med sin utrættelige indsats for udviklingen af det røde danske malkekvæg og sin langsigtede plan for frembringelsen af et baconsvin til det engelske marked, P. Nielsen med sin banebrydende indsats for planteforsøgene og sin store formidling og K. og Fr. Hansen som hans afløsere med hver deres store fortjenester – alle viste de sig som vidtskuende og dygtige mænd, som fik en afgørende indflydelse på den overordnede kurs inden for landbrugets udvikling. De var naturligvis ikke ufejlbarlige, og hver var udsat for angreb fra folk, som så udviklingen anderledes, men deres evner og personligheder gjorde dem i stand til at inspirere og lede de lokale foreningskonsulenter, således at det samlede konsulentssystem kom til at virke som et organisk hele til gavn for landbruget og landet.

Husdyrbrugskonsulenterne og de første tyreholdsforeninger

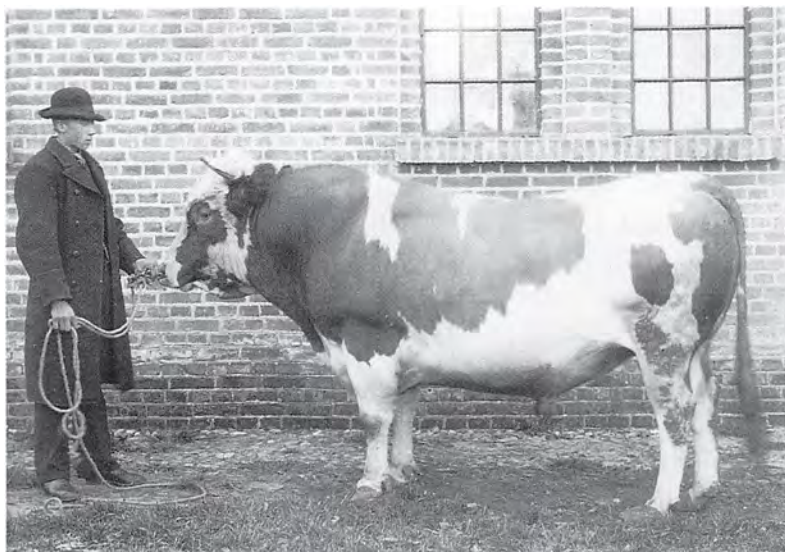
Samtidig med opbygningen af dette ledende konsulentssystem begyndte interessen for konsulentsagen på lokalt plan igen at røre på sig. Efter nogle år med nedsat aktivitet viste resultaterne sig af det målbevidste arbejde for at styrke interessen for kvægets tilstand og ydelse og især for den

mere rationelle kvægavl med bl.a. konsulent Jessens mange foredrag rundt om i hele landet. En af de personer, som fik den mest afgørende indflydelse på udviklingen for kvægavlens ophjælpning i dansk landbrug, og hvis tanker førte til ansættelsen af husdyrbrugskonsulenter i de lokale landboforeninger, var forpagter I.M. Friis, Lindersvold, nær Fakse. Han havde tumlet med planer siden 1880, og da De samvirkende sjællandske Landboforeningers Udvalg til Husdyravlens Fremme i 1884 opfordrede til udvidet virksomhed fra statens og landboforeningernes side til kvægavlens fremme på Sjælland, oprettede han en tyreholdsforening i Roholte sogn. Hans grundlæggende tanke var, at for at sikre fremgang i kvægbestanden måtte der ved udvælgelsen lægges samme vægt på faderen som på moderen – «Arten skal vedligeholdes ved det Bedste», og dette udvalgsarbejde måtte sættes i system og forestås af kyndige tillidsmænd. Han lagde stor vægt på, at befolkningen selv arbejdede med, og at medlemmernes tilskud ikke måtte være for stort. Et udvalg med Friis som formand udarbejdede love for tyreholdsforeninger og regler for deres sammenslutning, og disse love kom til at danne grundlaget for tilsvarende foreninger over hele landet og i andre lande. Det har senere været hævdet, at Friis fik ideen fra England, men han forsikrede selv, »over misvisende Bemærkninger om Sagens Oprindelse, – at disse Principer for en Sammenslutning ikke ere laante hverken fra udenlandske eller indenlandske Foreninger.«³²

Allerede under forarbejdet til lovene havde Friis gjort sig tanker om konsulentens arbejde for tyreholdsforeningerne. Man ville opnå det mest ensartede resultat,

Gråbroget præmietyr fra
tyreskuet i Ringkøbing
1887.

hvis en »forretningsfører« blev udnævnt for hele amtet til sammen med en delegeret fra hver landboforening at være medlem af hver enkelt tyreforenings bestyrelse. Udtrykket »konsulent« anså han ikke for heldigt for denne stilling, for det var »blevet gængs for en mere theoretisk Virksomhed, Afholdelse af Foredrag.« Her drejede det sig om at virke for »Tyreforeningernes Grundlæggelse, Organisation og planmæssige Arbejde,« således at den omtalte mand ville komme i direkte kontakt med alle medlemmerne og kunne virke belærende med råd og vink til gavn for den enkelte bedrift.

Udvalget havde ikke høje tanker om det uddannelsesmæssige stade hos den almindelige landmand. Man mente, at de fleste manglede forudsætninger for at forstå et foredrag. »Var Befolkningen i Almindelighed saameget med, at et Foredrag kunde gjøre Gavn, saa saa det ikke saa uendelig tarveligt ud med Kvægbesætningerne i de-

res store Helhed, som det gjør, men Massen af Befolkningen mangler Forstaaelsen af Sagens store Betydning.« Man mente dog, at det kunne være nyttigt at holde foredrag om afgrænsede emner.³³

Tyreforeningens formål var »at op- hjælpe Egnens Kvægbesætning (rødt dansk Malkekæg) paa den hurtigste, sikreste og billigste Maade« ved, at en kreds af kvægholdere i forening skulle købe en stamtyr til at bedække de brugelige moderkøer. Friis mente, at amtets forretningsfører (konsulent) skulle være medlem af hver enkelt tyreholdsforening, dels for at arbejdet kunne foregå så ensartet som muligt, men navnlig for at »Foreningen kan komme til at faa Del i Pengetilskud, som mulig kunde tilflyde den fra Staten, De samvirkende sjællandske Landboforeninger, den lokale Landboforening, Det classenske Fideikommis eller andre Steder.« Man havde altså allerede to år før husdyrloven af 1887 en begrundet for-

modning om, at staten ville træde til med støtte til disse nye bestræbelser.

Friis og udvalget udarbejdede forslag til, hvorledes sagen skulle organiseres. Enhver kvægholder, som var medlem af en landboforening, kunne blive medlem. Der var intet fast bidrag, men en bedækning hos foreningstyren kostede 4 kr., det halve for husmænd med under 1 td. hartkorn. Ved underskud eller ophør på grund af tyrens død eller andre grunde hæftede medlemmerne i forhold til det antal moderkøer, de havde ladet indtegne. Hvert medlem kunne have indtil 10 moderkøer, som skulle udvælges (kåres) af et medlem af bestyrelsen og konsulenten, og det samlede antal moderkøer i hver forening måtte ikke overstige 100. Der blev lagt meget stor vægt på regnskabsføringen, og Friis forestillede sig fire regnskabsniveauer: »af hvert Medlem, af Kredsbestyreren, af den lokale Bestyrelsesformand, og af Forretningsføreren,« og han gav detaljeret anvisning med bilag om, hvorledes det hele skulle gribes an.

For at oprette foreningerne skulle der afholdes fællesmøder i hver landboforening med delegerede fra hvert sogn, og for at sikre husmændene repræsentation, burde man »anmode Formanden i »Sogneforeningen« og et Medlem af samme om at være blandt de Delegerede fra Sognet.« Friis sørgede således fra begyndelsen for, at tyreholdsforeningerne i Præstø amt voksede frem nedefra med deltagelse af selv de mindste kvægholdere, og det kan forklare den meget store tilslutning til sagen fra første færd. Ved udgangen af 1886, altså før der var noget statstilskud til sagen, var der allerede dannet 14 tyreforeninger i Præstø amt foruden den i Roholte sogn.

Gennem De samvirkende sjællandske Landboforeninger søgte man de nødvendige midler bevilliget ved statstilskud. For ikke at miste momentum, hvis den nye husdyrlov med tilskud til konsulenter mod forventning ikke gik igennem, ydede formanden for De forenede Landboforeninger i Præstø amt, lensgreve Moltke-Bregentved, et løfte om at lønne en konsulent og give 500 kr. til præmiering af stamtyre i tyreforeningerne. Friis blev derefter ansat som konsulent og formand for Præstø Amts Kvægavlsforening, som var en

J. Brink Lassen (1858–1919). Som konsulent, mangeårig forstander på Tune Landboskole og som organisationsleder fik han stor indflydelse på kvægavlens og kontrolforeningsarbejdets udvikling på Sjælland.

sammenslutning af alle de lokale tyreforeninger.

Allerede fra 1885 holdt Friis mange møder og foredrag rundt om i landboforeninger i hele landet, hvor han beskrev formålet med og fremgangsmåden til dannelse af tyreforeninger, og ideen spredte sig med lynets hast. Samme år sluttede Sorø amt sig til sagen og bestemte at benytte de regler for dannelse af tyreforeninger, som Præstø amt havde fremsat med mange små foreninger sluttet sammen med en fælles bestyrelse. I Frederiksborg amt oprettedes to foreninger med en fælles konsulent, og i Gl. Roskilde Amts og Ramsø-Tune Herreders Landboforeninger sluttede man sig sammen om at antage den dygtige landbrugskandidat Brink Lassen til konsulent for at sætte sagen i gang.³⁴

Et andet system, organiseret ovenfra

I Holbæk amt gik man den modsatte vej og greb sagen an fra oven, idet Holbæk Amts økonomiske Selskab dannede en overordnet forening, hvor den enkelte kvægholder kunne indmelde sig som medlem, en fremgangsmåde, som kom til at give mange problemer.³⁵ Selskabet ansatte i 1885 en konsulent til afholde foredrag om kvægavlsforeningssagen. I modsætning til metoden fra Roholte, hvor hver enkelt lille forening skaffede sig en tyr, indkøbte Holbæk amts økonomiske Selskab selv 29 tyre og betalte opstaldningen og foderpengene for dem. På denne baggrund forlangte selskabet at besætte halvdelen af pladserne i kvægavlsforeningens bestyrelse samt formandsposten, og dette skabte »en aldeles uoverstigelig Hindring for Kvæg-

avlsforeningens sunde Udvikling.« Konsulenten mente, at foreningen aldrig ville trives efter ønske, hvis man ikke ville give bestyrelsen »en Sammensætning, der harmonerer mere med den Opfattelse, der raader blandt Befolkningen.«³⁶

Den store politiske modsætning, som fandtes i foreningen i disse år, lå sandsynligvis bag problemerne, og resultatet var, at til trods for at der var fortrinlige tyre imellem, blev de næsten ikke benyttet. Konsulenten, dyrlæge R. Jensen, afgav i 1889 en erklæring om kvægavlsforeningens fremtidige udvikling, og her finder man en klartskuende psykologisk beskrivelse af, hvorfor det hele er gået galt. Han siger lige ud, at med den nuværende ordning vil foreningen næppe være i stand til at samle befolkningen, som det er sket i Præstø og Frederiksborg amter. Man må danne lokale foreninger. »Disse Foreninger have netop deres Hovedstyrke i, at hver enkelt Forening har et Ansvar, saavel i moralsk som i pekuniær Retning, medens man i Holbæk Amts Kvægavlsforening kan stille Fordringer uden egentlig at have noget Ansvar ud over det lille aarlige Kontingent.« Endelig fremhæver han, at adgangen til at benytte foreningens kostbare tyre har været for let. Erfaringen har vist, at man benytter den tyr, man selv har betalt, mere, end hvis man ikke har betalt den. Det er også vigtigt, at mænd fra den kreds, hvor tyren skal opstaldes, har været med ved indkøbet, så kredsen selv har en del af ansvaret. »Med den hidtil anvendte Fremgangsmaade faar det meget let Udseende af, at Tyren er Kredsen paatvunget, og Følgen heraf bliver i de aller fleste Tilfælde en aldeles hensynsløs Kritik.«

Af dyrlæge Richard Jensens beskrivelse kan man virkelig fornemme, hvordan de

politiske modsætninger og den upædagogiske fremgangsmåde fik sagen til at gå i hårdknude, og i 1890 tog Holbæk amts økonomiske Selskab da også konsekvensen, nedlagde kvægavlsforeningen og bortsolgte tyrene ved auktion. Isen var imidlertid brudt i amtet, man havde lært af erfaringerne med de gode tyre, og da det siden 1887 var muligt at få statstilskud, dannedes der hurtigt små tyreholdsforeninger under de lokale landboforeninger, som samledes i »de samvirkende Tyreholdsforeninger i Holbæk Amt«.

For at sikre et ensartet arbejde og forhindre, at de forskellige amter arbejdede i forskellige retninger, stiftedes i 1891 Forbundet af sjællandske m.fl. Kvægavlsforeninger. I bestyrelsen blev indvalgt formanden og konsulenten for hvert amts kvægavlsforening. Desuden indtrådte formanden for De samvirkende sjællandske Landboforeningers husdyrudvalg, en repræsentant fra Bornholm samt statskonsulent Mørkeberg. Til formand valgtes kammerherre Barner. På det første møde traf man beslutning om udgivelsen af »Kvægavlstidende« som organ for foreningen.³⁷

Foreningens formål var at fastlægge de overordnede principper for avlsarbejdet, at varetage tyreholdsforeningernes interesser overfor bevillingsmyndighederne, at udgive en årlig beretning, og endelig at bringe spørgsmål om kvægbruget, som man ønskede nærmere undersøgt, frem til de institutioner, der kunne foretage forsøg og eksperimenter.³⁸ Her var således tale om et samordnende organ, som skulle sidde i midten og koordinere impulserne såvel ovenfra gennem de enkelte konsulenter ud til kvægholderne som nedefra med besked op igennem systemet om opståede

spørgsmål, som man ønskede nærmere belyst videnskabeligt.

På Sjælland benævntes de enkelte lokale foreninger fra begyndelsen tyreholdsforeninger, mens den amtsvise sammenslutning, hvor også amtets landboforeninger var medlemmer, kaldtes kvægavlsforening. Som regel stod amtets ældste landboforening som den, hvorunder konsulenten var ansat, men i Præstø amt dannedes en speciel forening »Præstø Amts forenede Landboforeninger« som arbejdsgiver for konsulenten. I husdyrloven af 1893 indførtes betegnelsen kvægavlsforeninger som den officielle sprogbrug i stedet for tyreholdsforeninger. I Jylland havde man som hovedregel brugt betegnelsen kvægavlsforeninger om de enkelte sogneforeninger, mens den overordnede sammenslutning blev benævnt fællesledelse. Fra gammel tid lå mange landboforeningers virkeområde henover amtsgrænserne i Jylland, således at landboforeninger fra flere amter kunne være repræsenteret i navnet på en fællesledelse.

De jyske kvægavlsforeninger og fællesledelser

Næsten samtidig med forpagter Friis's første tyreforening i Roholte foregik der en lignende udvikling i Jylland.³⁹ Etatsråd Hvass, som var formand for De samvirkende Landboforeninger i Randers Amt, stiftet i 1880, fremsatte i 1883 forslag om oprettelse af »associationer« i hvert sogn til indkøb og benyttelse af gode tyre. Forslaget blev vedtaget i 1884, og vedtægterne blev på mange punkter retningsgivende for ordningen af kvægavlsforeninger i Jylland.

Etatsråd F. Hvass (1824–1890). Hans arbejde for dannelsen af kvægavlsforeninger dannede forbillede for kvægavlsarbejdet i hele Jylland.

Hver landboforening skulle arbejde med sagen inden for sit område og skulle forpligte sig til at anskaffe en tyr af jysk race og af en fortrinlig stamme, anskaffe en ny, når den tidligere afgik, og forpligte sig til at holde sammen i mindst 5 år. Dette var anderledes end på Sjælland, hvor udmeldelse kunne ske med et års varsel. Tyrene skulle godkendes af en overordnet komité indenfor samvirksomheden og fremstilles på både den lokale forenings dyrskue og på fællesskuet i Randers, og afkommet skulle synes hvert år. Allerede i 1885 blev der dannet 6 kvægavlsforeninger, og året efter fik Hvass ansat en konsulent til at drage rundt i amtet og danne foreninger. Dette var effektivt, måske fordi konsulen-

ten var ansat på akkord – han fik 50 kr. for hver nydannet kvægavlsforening og 10 kr. årligt for tilsynet med hver af de gamle foreninger. Det sidste beløb kunne dog ikke overstige 200 kr. årligt, og det var måske heldigt, for med indførelsen af statstilskuddet i 1887 voksede antallet eksplosivt, så der i 1889 var indmeldt 50 kvægavlsforeninger under Randers Amts økonomiske Selskabs ledelse. Til sammenligning tjener, at der kun var 30 i hele resten af Jylland. I 1891 var tallet i Randers amt helt oppe på 91 kvægavlsforeninger.

Konsulenten skulle hvert år indsende beretning til Selskabet, som fungerede som den overordnede landboforening inden for fællesledelsen. Hvis det heraf fremgik, at nogle af foreningerne »ikke holder sig Reglerne efterrettelige eller ikke viser tilstrækkelig Omhu og Nøjagtighed i alle Retninger«, kunne selskabet eventuelt indstille til indenrigsministeriet, at statstilskuddet blev nedsat eller helt frataget de forsømmelige foreninger.

Etatsråd Hvass havde således gjort for Jylland, hvad forpagter Friis havde præsteret på Sjælland, udtænkt og gennemført et system, som muliggjorde brugen af et bedre avlsmateriale også i de mindre og helt små besætninger, hvor man ikke før havde haft adgang til det. De to mænds fremragende organisationstalent kan aflæses af deres detaljerede anvisninger med forslag til den mest effektive organisering af både de lokale tyreforeninger og en overordnet fællesledelse. Disse anvisninger gav inspiration og kopieredes i andre områder. Hvass udgav i 1888 en pjece om den vellykkede fremgangsmåde for dannelsen af disse organisationer i Randers amt med en anvisning på, hvor-

I 1890 bestod langt størsteparten af kvægbesætningerne af ganske få dyr. Billedet er fra Bornholm.

ledes den årlige indberetning til ministeriet skulle affattes. Han redegjorde for, hvorledes statsbidraget til avlsforeninger var begrænset til udgifter til »1) Foderløn, 2) Udgifter til Tyrens Forsikring mod Ildsvaade og mod sygdom og Død, 3) Udgifter til Dyrslægetilsyn og 4) Udgifter ved Fremstilling af Tyren paa et Landboforenings- eller Distriktsdyrskue,« og gjorde det på denne måde nemt for uerfarne konsulenter og landboforeninger at opnå det korrekte statstilskud.⁴⁰

Hvass påpegede, at den store fremgang for tyreholdsforeninger i amtet skyldtes, at selskabets forretningsfører (konsulent) havde forhandlet direkte med befolkningen, når de havde ytret ønske om at oprette en forening. Den samtidige indmeldelse under fællesledelsen var af rent praktiske årsager. »Der er forbeholdt den enkelte Forening fuld Frihed til i sine indre Anliggender at handle efter eget Skjøn.«

Frivillighedens princip var vigtigt i dansk landbrugs fremgang.

Eksistensen af de mange små kvægbesætninger i Danmark betød, at dette »frivillige men fordelagtige Fællesskab« var af grundlæggende betydning. Efter opgørelsen i 1888 bestod 94,8 pct. af landets knap 176.000 besætninger af under 15 køer, og tilgængeligheden af et godt tyremateriale betød et potentielt kæmpefremskridt for landets kvægavl. Niels Bredkjær, Tune, vurderede imidlertid i Det danske Landbrugs Historie omkring 1930, at mange af de mindre kvægavlere enten ikke udnyttede tilbuddet eller kun var medlem af kvægavlsforeningen med en enkelt eller to køer, således at gennemslagskraften af det forbedrede arvelighedsmateriale ikke blev så stor, som man kunne have forventet. Det var overvejende de gode besætninger, der blev draget ind i bevægelsen.⁴¹ På den anden side, i 1905, da man endnu stod

midt i udviklingen, skrev landbrugslærer H. Clausager, at »nu er Bestræbelserne for at forbedre Kvægholdet naaet ud til de mange, det er ikke Foregangsmændene alene, der befatter sig med denne Sag.« Han følte, at der var mere grøde i de mindre besætninger end i de store, siden kvægavlsforeningsbevægelsen bredte sig over landet. »I den senere Tid møder de små Kosamlinger frem i stort Tal og konkurrerer med Held. Heri har sikkert Kvægavlsforeningerne deres store Andel.«⁴² Samtiden følte således, at disse foreninger betød et stort fremskridt.

I modsætning til udviklingen på Sjælland oprettedes der ikke noget centralt organ for kvægavlsforeningerne i Jylland. På et møde i 1888 i De forenede jydsk Landboforeningers nyoprettede husdyrudvalg pointerede den nyansatte husdyrbrugskonsulent S.P. Petersen betydningen af, at kvægavlsforeningerne indordnede sig under fællesledelser, for at arbejdet kunne foregå så sikkert som muligt, og den enkelte forening kunne undgå fejlgreb. Husdyrudvalget kunne ikke direkte påtage sig en sådan fællesledelse for samtlige kvægavlsforeninger, men anbefalede en sammenslutning i større eller mindre kredse og samarbejde med udvalget, ikke »som en Tvang fra oven, men ad ganske naturlig Vej.«⁴³ Ved husdyrlovens ændring i 1893 fik de provinsielle fællesforeninger gennem lovgivningen pålagt den funktion at skulle godkende avlsforeningernes ansøgninger om statstilskud inden viderebefordring til staten, og deres indflydelse styrkedes herigennem.⁴⁴

Udviklingen på Fyn

Fyn udgjorde et særskilt område mht. udviklingen af kvægavlsforeninger, idet avlen her blev ledet af enkeltpersoner, og en formalisering fandt først sted sent. En række dygtige opdrættere, som havde blik for avlens principper, havde kendetegnet udviklingen på øen. Dyrlæge H. Sørensen, som var lærer ved landbrugsskolen i Odense og meget benyttet som foredragsholder, udtrykte det således: »Alle de Opdrættere, som have dannet gode Stammer, have været i Besiddelse af personlig Dygtighed – have af Naturen været udrustede med et godt Blik for de individuelle Forskelligheder hos Dyrene og for enhver Svingning inden for Avlens Omraade.« Fyns Stifts patriotiske Selskab og især Svendborg Amts landøkonomiske Selskab havde allerede i 1860'erne præmieret samlinger af malkekvæg, hvor både handyr og hundyr var repræsenteret; man var klar over, at hvis avlen skulle gå frem, skulle der »ved Siden af fortrinlige Stamkøer ogsaa være en tilsvarende god Tyr for at Avlen havde en sikker Grund at hvile paa.« Dette havde ført til så anerkendte stammer som Jens Hansens fra Holev, Ryslingestammen og mange andre.⁴⁵

Allerede i 1883 havde man som det første sted i landet iværksat etårig konkurrencer mellem hele mejeribesætninger på Fyn. Det udvalg, der forberedte sagen skrev, »at der ved et systematisk ført, per iodisk, sagkyndigt Tilsyn med Landmændenes Kvægbesætninger – senere eventuelt hele Bedriften – vil kunne udøves betydelig Indflydelse dels paa Forbedringen af Besætningerne og dels paa en sund og økonomiske Brug af disse.«⁴⁶ Resultatet

F. Hempel Syberg (1837–1929). Inspireret af Edw. Tesdorpf indledte han som forpagter af hovedgården Gelskov 1866 sin virksomhed som grundlægger af organisationen omkring fynsk kvægbrug.

var da også en væsentlig styrkelse af avlsarbejdet.

Der var således en god basis at bygge på inden for det fynske malkekvæg, da forpagter Friis i 1886 holdt foredrag flere steder på Fyn om sin nye idé med tyreholdsforeninger, og der blev straks oprettet et antal. Der kom dog først rigtig fart over det, da den store mand i fynsk landbrug, forpagter Hempel Syberg startede et såkaldt »agitationsudvalg«, som rejste rundt og holdt foredrag og var behjælpelig med oprettelsen af nye foreninger. Fordi der

endnu ikke var dannet nogen fynsk fællesledelse, som kunne fremsende ansøgningerne om statstilskud, modtog de nystartede kvægavlsforeninger intet tilskud. Resultatet var, at de bedste fynske tyre blev solgt til de sjællandske og jyske kvægavlsforeninger, fordi fynboerne, der stadig arbejdede enkeltvis, ikke havde råd til at beholde dem, når de fik tilbudt høje priser. Hempel Syberg påpegede, at 20 pct. af de præmierede tyre på statsskuet i Roskilde i 1891 havde været fynske, og opfordrede til handling, så man kunne få del i statens tilskud til avlsforanstaltninger og få råd til selv at beholde de bedste tyre.

Der var således gjort et stort forberedende arbejde rundt om i landet, og enkelte landboforeninger havde for egen regning antaget en husdyrbrugskonsulent til at varetage kvægavlsforeningsarbejdet. Der var imidlertid overalt en forventning om, at staten ville træde til med tilskud og lovgivning på området.

Husdyrbrugskonsulenternes lovgrundlag

Forhandlingerne på delegeretmødet i 1885 i De samvirkende sjællandske Landboforeninger førte til, at Landhusholdnings-selskabet indstillede til ministeriet, at en eventuel konsulentordning burde iværksættes for hele landet (se side 38). Nu gjaldt det iværksættelsen og finansieringen af en sådan institution. Der havde siden 1881–82 været opført et beløb på 1500 kr. »Til Ansættelse af Landbrugskonsulenter« på finansloven under de generelle foranstaltninger vedrørende landbruget, men nogen yderligere specifikation havde ikke eksisteret. Man gik herefter igang med at

skabe et sammenhængende lovkompleks til ophjælpning af husdyrbruget.

Under forarbejdet til husdyrloven af 1887 foregik der for første gang forhandlinger mellem ministeriet og landbrugets organisationer. I løbet af 1886 forhandles med Foreningen af jydsk Landboforeninger, De samvirkende sjællandske Landboforeninger og Fyens Stifts patriotiske Selskab. Også Landhusholdningsselskabet blev for første gang direkte inddraget, bl.a. på baggrund af Selskabets bestræbelser for landbrugets fremme ved ansættelse af Segelcke i 1861 og P. Jessen som den første danske husdyrbrugskonsulent i 1876. Et landstingsudvalg gik i en betænkning stærkt ind for oprettelse af en stilling som statskonsulent i husdyrbrug, sorterende direkte under Indenrigsministeren og fremsatte desuden ønske om en organisation af hele konsulentvæsenet.⁴⁷

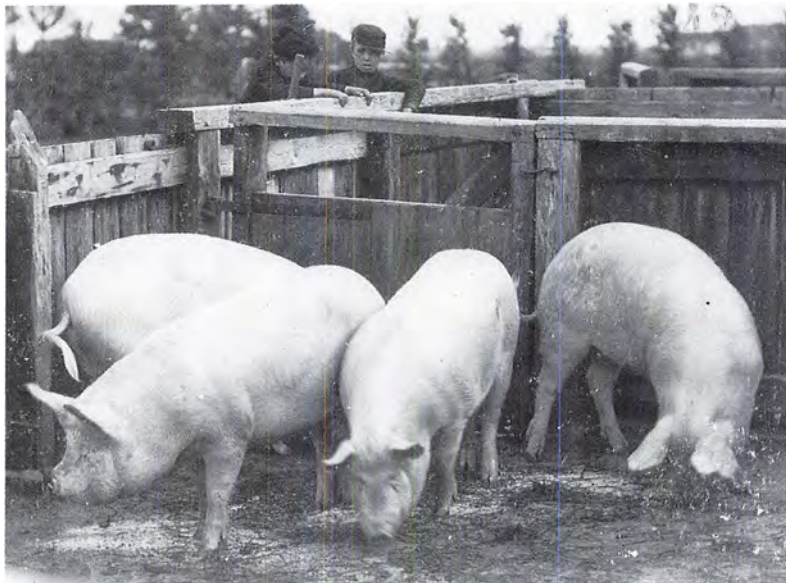
Resultatet af alle disse forhandlinger blev, at der i husdyrloven af 1. april 1887 som noget nyt, udover de sædvanlige store tilskud til dyrskuepræmieringer, afsattes ialt 50.000 kr. til »Foranstaltninger der paa anden Maade sigte til Husdyravlens og Husdyrbrugets Fremme.« I lovens paragraf 9 præciseredes, at disse foranstaltninger drejede sig om avlsforeninger, foreninger til anskaffelse og udstationering af fortrinlige tillægsdyr, præmiering af hele velledede og lønnende kvæghold, ansættelse af private husdyrbrugskonsulenter og udgivelse af stambøger. Især de to sidste foranstaltninger blev af afgørende betydning for husdyravlens fremme og er de eneste, der til stadighed har fået statstilskud, siden arbejdet påbegyndtes. Det blev fastslået i loven, at statsstøtten til disse foretagender højst kunne udgøre halvdelen af landboforeningens tilskud.

Det var mønsteret fra statstilskuddene på 50 pct. til dyrskuepræmiering, som her blev kopieret. Men mens der i lovgivningen blev givet en ret nøje specificering af, hvorledes dyrskuepræmieringen skulle foregå, blev det overladt til den enkelte landboforening at beslutte, hvorledes konsulentens arbejdskraft skulle udnyttes. Dette medvirkede uden tvivl til den hurtige og kraftige udnyttelse af denne øgede mulighed for støtte til kvægavlen, således at husdyrloven af 1887 blev af meget stor betydning for landbrugets omlægning og er blevet betegnet som vor fineste husdyrlov.⁴⁸

Administrationen af loven viste i de følgende år, at det især var tilskuddene til avlsforeninger og foreningskonsulenter, der blev udnyttet, og ved den ændring af loven, som blev gennemført den 14. april 1893, blev der fastlagt bestemte beløb for disse foranstaltninger. Hesteavlforeninger fik nu 40.000 kr, kvægavlforeninger 60.000 kr. og tilskuddet til foreningskonsulenter i husdyrbrug blev fastsat til 12.000 kr., mens alle de øvrige foranstaltninger under paragraf 9 tilsammen fik 8.000 kr. Statstilskuddet kunne stadig kun udgøre højst halvdelen af landboforeningens udgift, men for foreningskonsulenterne blev der gjort en undtagelse, idet der nu kunne ydes op til to trediedele af den årlige lønning.⁴⁹ Desuden blev det fastslået, at konsulenten skulle afgive en årlig beretning om sin virksomhed og deltage i det fælles konsulentmøde arrangeret af Indenrigsministeren. Udgifterne til statskonsulenternes lønning var ikke medtaget i husdyrlovene, idet de finansieredes ved finanslovsbevillinger og administreredes af Landhusholdningsselskabet.

Da spørgsmålet om en revision af hus-

*Svin udstillet på
dyrskuet i Viborg 1892.*

dyrloven blev aktuelt i 1898, besluttede de tre provinsielle fællesforeninger at indtage de lokale landboforeninger i drøftelserne. Deres ønsker blev så gennem fællesforeningerne tilstillet Landbrugsministeriet, som var blevet oprettet i 1896. Forarbejdet til loven var meget grundigt; ministeriet nedsatte en kommission, som samarbejdede med statskonsulenterne i husdyrbrug J. Jensen, P.A. Mørkeberg og Axel Appel om lovudkastet. Folketinget nedsatte et udvalg, og den store interesse blandt danske landmænd for lovforslaget demonstreredes af de mange organisationer, som henvendte sig og fik foretræde.⁵⁰ Den eneste forandring i konsulenternes forhold blev, at tilskuddet til husdyrbrugskonsulenterne efter forslag fra landstingsudvalget blev sat ned fra 2/3 til 3/5 af lønnen. Reelt kom dette dog til at betyde en forhøjelse, idet den faktiske støtte de seneste år havde ligget under 3/5.⁵¹

De nye bestemmelser om konsulentvæsenet, som blev indføjet ved lovens vedtagelse den 23. maj 1902 bestod i, at stats-tilskuddet uddeltes til konsulenter »for en eller flere Landboforeninger, Heste-, Kvæg- og Svineavlforeningers og Kontrolforeningers Fællesledelser.« Dette tilskud gjordes betinget af en anbefaling fra fællesforeningen i den pågældende provins. Endvidere hedder det, at »Foreningen eller de nævnte Fællesledelser drager Omsorg for, at Konsulenten afgiver aarlig Beretning – og deltager i de Fællesmøder af Statskonsulenter og Foreningskonsulenter, som Landbrugsministeren lader afholde.« Det fremgår af disse formuleringer, at man rent lovgivningsmæssigt anså landboforeningerne og fællesledelserne som ligestillede mht. mulighed for opnåelse af tilskud til konsulenter. Den rent praktiske fremgangsmåde var, som det beskrives i Landøkonomisk Aarbog, at

kvægavlsforeningernes ansøgninger om statstilskud i Jylland kanaliseredes gennem Udvalget for Husdyravl og Husdyrbrug under Foreningen af jyske Landboforeninger og på Sjælland gennem Forbundet af sjællandske m.fl. Kvægavlsforeninger. På Sjælland blev konsulenten ansat af landboforeningerne og stod så til rådighed for kvægavlsforeningerne, hvis medlemmer til gengæld skulle være medlem af landboforeningen. Mange af de jyske fællesledelser fungerede uden direkte forbindelse til en landboforening og havde egen konsulent, som stod opført på lige fod med landboforeningernes konsulenter på lister over statsunderstøttede foreningskonsulenter.⁵²

Det blev i 1902 også muligt at yde tilskud til konsulenter for fjerkræavlsforeninger. Der havde været stor interesse om sagen i en del år.

Næsten lige så snart loven var trådt i kraft i 1903, blev der fremsat kritik og ønsker om en revision. Myndighederne var bekymrede over de stigende træk på statens midler, og landbrugets organisationer ønskede ændringer i reglerne for tildeling af tilskud. En ny lov blev dog først vedtaget den 8. juni 1912, og her var vedtaget en del skærper i betingelserne for at opnå statstilskud og nogle nedskæringer i beløbene. Landboforeningerne havde selv foreslået en nedsættelse af tilskuddet til konsulentlønnene til halvdelen af lønudgiften, og dette blev vedtaget, men det blev samtidig muligt at få tilskud til assistentlønnene.⁵³ En øvre grænse for de totale statstilskud til husdyrbrugskonsulenter på 30.000 kr. førte meget hurtigt til problemer, idet antallet af disse konsulenter steg så stærkt i årene 1912–16, at der kun kunne gives ca. en trediedel af lønnen

i statstilskud, mens planteavlskonsulenterne efter nye regler fra 1915 var berettiget til et statstilskud på halvdelen af lønnen.⁵⁴

Strid om ledelsens placering

I konsulentsystemets tidligste tid opstod der i nogle år problemer med, om ledelsen skulle ligge hos ministeriet eller hos landbrugsorganisationerne. I den førnævnte forretningsorden af 1888 udarbejdet af fællesforeningerne og Landhusholdningsselskabet og godkendt af ministeriet var et system for ledelse af konsulentvirksomheden blevet fastlagt, men det kom i første omgang kun til at fungere i mindre end fire år. Her var det besluttet, at staten var den øverste ledelse, der ansatte og afskedigede konsulenterne, mens Landhusholdningsselskabet varetog uddannelsen, den faglige ledelse og funktion, således at Selskabets sekretær Kaptajn J.C. la Cour varetog den daglige administration.

Jørgen la Cour havde i sin tid som sekretær (1875–91) formået at styrke Landhusholdningsselskabets position som rådgiver for regeringen i landbrugssager betydeligt, så man ligefrem kan tale om, at Selskabet i denne periode var regeringens uofficielle »landbrugsdepartement«.⁵⁵ Han havde spillet en meget stor rolle i konsulentinstitutionens opbygning, gik stærkt ind for dens udvidelse og havde nøje kendskab til den daglige forretningsgang. Han ønskede derfor fortsat at have indflydelse på sagen, da han i 1891 fratrådte som sekretær for at blive Landhusholdningsselskabets præsident. Som følge af den store forøgelse af bevillingerne havde finansudvalget allerede udtalt ønske om, at

Indenrigsministeriet fik større indflydelse på ledelsen af konsulentvirksomheden. Dette passede la Cour, som selv var noget »embedsmandspræget og ikke yndede de vidtgående liberale krav fra organisationernes side om at være selvstændige, selv om man fik statstilskud til konsulentarbejdet.«⁵⁶ Han foranledigede derfor på nogle møder, hvor han ikke optrådte på Selskabets vegne, at der skulle oprettes et landøkonomisk konsulentkontor, som ville overføre hovedindflydelsen til finansudvalget og ministeriet.⁵⁷ la Cour påtog sig ledelsen, uden at Selskabet blev rådspurgt.

Dette førte til megen uro i landbrugets organisationer. Landbrugets fællesforeninger protesterede i en skrivelse fra 1893 til Landhusholdningsselskabet. De gjorde opmærksom på, at under den tidligere ordning med ledelsen i Landhusholdningsselskabets hånd havde landbruget haft en væsentlig indflydelse både på valget og uddannelsen af konsulenterne, men også på de retninger, hvori deres virksomhed udfoldede sig. Denne indflydelse ønskede man ikke at opgive, og man følte utryghed ved det nye system. »Thi medens Konsulenterne under den oprindelige Organisation sorterede under de af Landbruget valgte Mænd, ere de nu som ministerielle Bestillingsmænd uden Ansvar for Landbruget.« For at undgå de farer, der truede konsulentinstitutionen, burde ledelsen af den snarest føres tilbage til den oprindelige form.⁵⁸

Ved Landhusholdningsselskabets generalforsamling i december 1892 protesterede nogle af medlemmerne. Landbrugs-kandidat Fr. Laub, fæster på Sludegaard ved Nyborg, mente at »der her var skrevet et af de sørgeligste Blade i Landhusholdningsselskabets historie. – Hele Konsu-

Jørgen C. la Cour (1838–98). Som sekretær i Landhusholdningsselskabet fra 1875 til sin død kom han til at spille en fremtrædende rolle i dansk landbrugs organisatoriske udvikling. Som redaktør af selskabets publikation Tidsskrift for Landøkonomi gjorde han en pionerindsats for at formidle landbrugsvidenskabens resultater.

lentsvirksomheden var udgaaet herfra, – Han ville udtale en Beklagelse over, at den Virksomhed, som havde været Selskabet til megen Ære og Landbruget til saa megen Gavn, nu var tagen bort fra Selskabet og foreslaa at Ordningen blev ophævet igen.« Kaptajn Schroll, Lykkensgave, fremførte en skjult kritik af la Cour, idet han gerne ville vide, hvem der havde foranlediget ministeriet til at skifte standpunkt fra det, der var vedtaget i 1888 om, at konsulenterne indberetninger skulle gå igennem Land-

husholdningsselskabet. Jørgen la Cour svarede ikke på spørgsmålet, men fremhævede, at det »ikke er noget nyt, at Virksomheder, der har ligget under Selskabet, ere gaaede ud af Selskabets Hænder, – Kravene ere blevne større og større; de forskellige Virksomhedsgrene have antaget saadanne Dimensioner, at Staten har maattet tage sig deraf – samle den hele Virksomhed under et Konsulentkontor.«⁵⁹

Det skulle imidlertid ikke blive det endelige resultat. Der kom så mange protester, at la Cour selv ligefrem skrev til Indenrigsministeriet og foreslog »med Henviisning til de Udtalelser, der i Landbrugspressen og paa Landboforenings-Møder ere fremkomne angaaende den af Ministeriet ved Oprettelsen af det ovennævnte Kontor trufne Ordning« – at der skulle gives »Landhusholdningsselskabet og eventuelt Fællesforeningerne Lejlighed til at udtale sig om Sagen«, så de kunne foreslå en løsning. Det var således lykkedes for landmændene selv gennem pressen og lokalforeningerne at overbevise både la Cour og administrationen om deres organisationers styrke. Ministeriet kunne ikke sidde deres protester overhørigt, og de blev taget med på råd. Året 1893 gik med drøftelser af, hvorledes problemet skulle løses, og der var så stor travlhed, at det store fælles konsulentmøde, som havde været et af konsulentkontorets første resultater i 1892, ikke blev afholdt i 1893.⁶⁰

Sagens endelige afgørelse forelå i 1894, hvor ministeriet meddelte la Cour, at man i overensstemmelse med hans indstilling havde fået rigsdagens billigelse til at nedlægge konsulentkontoret og anmode Landhusholdningsselskabet om atter at overtage den administrative ledelse af den indenlandske konsulentvirksomhed, mens

de udenlandske konsulenter Faber og Arup forblev direkte under ministeriet. Til slut udtalte man »Ministeriets Tak for den Dygtighed og Nidkærhed, hvormed De har varetaget det Dem overdragne Hverv som Chef for Konsulentkontoret, og til lige for den Bistand, De har ydet til Omordningen af Forholdet.«⁶¹ Man gik altså i det store og hele tilbage til forretningsordenen fra 1888. Bevillingen til de ledende konsulenter skulle gives på finansloven. Den øverste ledelse med antagelse og afskedigelse af statskonsulenterne skulle ligge under ministeriet, mens Landhusholdningsselskabet skulle forestå den daglige ledelse bortset fra Professor Segelcke og lektorerne Rostrup og Boas samt de to udenlandske konsulenter, som stadig hørte under ministeriet. Der blev bevilliget Selskabet 6.000 kr. til administrationen, mens ministeriet skulle udgive den årlige konsulentberetning. Med hensyn til de statsstøttede foreningskonsulenter, ville støtten blive givet i medfør af Lov af 14. april 1893 på betingelse af, at foreningen lod konsulenten afgive en årlig beretning til ministeriet og deltage i konsulenternes fællesmøde.

Her havde landbrugets organisationer for første gang ved en stærk fælles optræden fået stadfæstet retten til selv at organisere deres konsulenttjeneste, selvom staten gav tilskud til den. Finansieringen foregik over en speciel husdyrlov, hvor staten og landboforeningerne hver ydede halvdelen, og den eneste styring, som staten udøvede, var kravet om en indberetning og så den påvirkning med hensyn til rådgivningens indhold, som ofte lå i statskonsulenternes foredrag på konsulentmøderne, hvor konsulenterne havde pligt til at deltage. Forholdet mellem de lokale og

de centrale strømme var således blevet fastlagt. Udviklingen i konsulenternes antal og deres baggrund og uddannelse vil blive behandlet nedenfor.

Noter

1. Claus Bjørn: Dansk mejeribrug 1882–1914 (1982) s. 27. Se desuden A. Axelsen Drejer: Mejeribrugets Historie i K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie (1924–32) s. 264ff.
2. A. Svendsen anfører i en nekrolog over Segelcke i Tidsskrift for Landøkonomi, 1903, at ordet »konsulent« i forbindelse med landbruget »vistnok første gang« blev benyttet om Segelcke i 1863, og først i 1869 betegnes han første gang som Selskabets mejerikonsulent. Som nævnt brugtes betegnelsen imidlertid allerede i 1840'erne.
3. H. Hertel, anf.a. s. 147.
4. A. Svendsen: Thomas Riise Segelcke. Tidsskrift for Landøkonomi, 1903, s. 650.
5. B. Nüchel Thomsen og Brinley Thomas: Dansk-engelsk samhandel, 1966, s. 94ff, her efter C. Bjørn, op.cit. s. 27.
6. Ugeskrift for Landmænd 1866 II, s. 4, her efter C. Bjørn, anf.a. s. 27.
7. A. la Cour: Landøkonomisk Foreningsvirksomhed i 76 Aar. Selskabet til Oplysningens og Industriens Fremme i Lolland Falsters Stift fra 1809 til 1835 og Maribo Amts økonomiske Selskab fra 1835–1885, side 68.
8. Svendborg Amts landøkonomiske Selskab. Historisk Oversigt over Selskabets Virksomhed i Aarene 1857–1907, side 27.
9. Anton Christensen: Danske Konsulenter vedr. Landbrug, Havebrug, Husholdning m.m. indtil 1932, s. 100.
10. Randers Amts Husholdningsselskabs Virksomhed gennem 100 Aar, 1810–1910, s. 160.
11. Anton Christensen, anf.a. s. 32.
12. Anton Christensen, s. 25.
13. Kolding Omegns Landboforening 1862–1912, s. 187ff.
14. A. la Cour: anf.a. s. 25.
15. Thyrsting-Vrads Herreders Landboforening 1862–1962 af konsulent Kristian R. Sørensen, s. 20.
16. P. L. Hald og Kr. Fuglsang: Landøkonomisk Selskab for Thisted Amt og Det thylandske landøkonomiske Selskab 1841–1941, s. 47f.
17. Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922, s. 195.
18. Konsulent S. Sørensen, Horsens Landbrugsforening 1862–1912, s. 28.
19. H. Hertel, anf.a. s. 274.
20. Beretning om den under Indenrigsministeriet sorterende landøkonomiske Konsulentvirksomhed 1888–89, side 8. (Herefter kaldet Beretning).
21. Hertel, anf.a. s. 276.
22. Ugeblad for Aalborg Amts Landboforening, 1883, s. 139.
23. Sjæll. beretn. 1885.
24. Beretning 1888–89, s. 8.
25. Hertel, anf.a. s. 278.
26. Beretning 1888, s. 13.
27. Hertel, anf.a. s. 281.
28. Hertel, anf.a. s. 154ff.
29. Beretning 1890–91, side 9f.
30. Hertel, anf.a. s. 134.
31. S. P. Jensen i Dansk Landbrugs Historie, 1860–1914, s. 303.
32. J. M. Friis: Kvægbrugets Udvikling i Præstø Amt i Aarene 1886–1897, s. 6.
33. Friis, s.st. s. 13.
34. Sjæll. beretning 1887, s. 19.
35. Dyrslæge Richard Jensen og landbrugskandidat K. M. Jensen: Kvægbrugets Udvikling i Holbæk Amt, 1903, s. 29ff.
36. Medd. fra Holbæk Amts økonomiske Selskab, 1889, s. 63.
37. I. M. Friis, anf.a. s. 33.
38. Konsulent Johs. Larsen: Beretning om De sjællandske Tyreholdsforeningers Udvikling og Virksomhed i Anledning af 50 Aaret for den første Tyreholdsforenings Oprettelse, 1935, s. 25.
39. Randers Amts Husholdningsselskabs Virksomhed gennem 100 Aar, 1810–1910, s. 352ff.
40. F. Hvass: Tyreholdsforeningerne under Randers Amts Husholdningsselskab 1888.
41. N. Bredkjær: Kvægets Historie i Det danske Landbrugs Historie, s. 482.
42. Landbrugslærer H. Clausager: Det jyske Kvægbrugs Historie, 1905, s. 195.
43. Foreningen af jyske Landboforeninger, 1872–1922 s. 352.
44. E. J. Ipsen: Offentlige Foranstaltninger til Kvægavlens Fremme i Danmark, 1963, s. 31.

45. H. Sørensen: Det røde, fynske Malkekvægs Udvikling i de sidste 40–50 Aar, 1887, s. 25.
46. Her citeret efter: 100 år i fynsk landbrug 1881–1981, side 38.
47. Rigsdagstidende 1886–87, Landstinget sp. 25, her citeret efter E.J. Ipsen, anf.a. s. 24.
48. L. Hansen Larsen: Haandbog i Kvægets Avl Fodring og Pleje, 1942, s. 18.
49. Ipsen, anf.a. s. 31f.
50. Rigsdagstidende 1901–02, Tillæg B, Sp. 77–112.
51. Ipsen, anf.a. s. 40.
52. Se f.eks. »Trettende Beretning om den under Landbrugsministeriet sorterende landøkonomiske Konsulentvirksomhed, 1901«, s. 8.
53. Ipsen, anf.a. s. 49.
54. Ipsen, anf.a. s. 59.
55. Claus Bjørn: Jørgen la Cours arbejde i dansk landbrugs tjeneste. Erhvervshistorisk Årbog (1968) s. 112ff.
56. Johs. Ridder i Ard & Oxe. Samspil og Samvirke, 1970, s. 15.
57. Beretning 1892, s. 18.
58. Beretning 1893, s. 19.
59. Tidsskrift for Landøkonomi, 1894, s. 411ff.
60. Beretning 1894, s. 13.
61. Beretning 1893, s. 12f.

De tidlige konsulenter

Væksten i konsulentantallet 1870–1915

Husdyrlovens gennemførelse, som åbnede mulighed for statstilskud på op til halvdelen af lønnen til ansættelse af private husdyrbrugskonsulenter i de lokale landboforeninger, resulterede i en hurtig vækst i deres antal. For planteavlens vedkommende blev statstilskud først bevilliget efter århundredskiftet, og eksplosionen på det tidspunkt i antallet af konsulenter var endnu større end for husdyrbrugets vedkommende.

Anton Christensen har forskellige kommentarer til sin tabel. Han har placeret konsulenterne i forskellige faggrupper »efter Opgivelserne paa de indsendte Skemaer, i »Landøkonomisk Aarbog« eller andre Kilder.« De skemaer, han omtaler, eksisterer så vidt vides ikke længere, og da han ikke definerer »andre kilder« nærmere, er det ikke muligt at efterprøve hans totaltal fuldstændigt. Han angiver, at en

lille fejlkilde er til stede ved, at en konsulent f.eks. har været ansat til 1915, mens hans eftermand opgiver at være ansat samme år, således at der er optalt to. Men det skulle være få tilfælde. Han siger desuden, at mht. virksomhed er der næppe nogen væsentlig forskel på grupperne »Planteavl og Husdyrbrug« og »Flersidig Konsulentvirksomhed«, men konsulenterne er opført ifølge deres egne opgivelser. Under »speciel konsulentvirksomhed« er opført konsulenter i agrikulturkemi, agrikulturzoologi, plantepatologi, maskinbrug, fiskeri og biavl; der har til enhver tid højst været 1–2 konsulenter af hver art inden for disse grupper, og de fleste har været ansat af staten.

I et forsøg på at efterprøve tallenes pålidelighed på baggrund af de eksisterende kilder er to stikprøver foretaget, for årene 1900 og for 1910. Alle konsulenter for de pågældende år nævnt i »Beretning om den landøkonomiske Konsulentvirksomhed«, hvor de statsunderstøttede foreningskon-

Tabel 1. Antal konsulenter i forskellige faggrupper i perioden 1870–1915.

	1870	1880	1890	1895	1900	1905	1910	1915
Husdyrbrug		1	14	21	32	37	38	34
Mejeribrug	4	8	4	4	5	8	7	8
Planteavl og husdyrbrug		1	1	1	3	8	13	13
Planteavl			1	4	4	22	38	46
Planteavl og regnskabsføring				1	2	1	1	
Planteavl og grundforbedring								1
Havebrug		1	1	1	1	3	7	11
Fjerkræavl					6	4	4	4
Regnskabsføring					1			4
Flersidig konsulentvirksomhed			5	3	7	9	7	9
Speciel konsulentvirksomhed	1	1	7	8	8	8	6	7
Konsulenter ialt	5	12	33	43	69	100	121	137

Kilde: Anton Christensen: Danske Konsulenter vedr. Landbrug, Havebrug, Husholdning m.m. indtil 1932.

sulenter og statskonsulenterne kan findes, og i »Landøkonomisk Aarbog«, hvor de øvrige konsulenter står opført under de foreninger, hvor de er ansat, er kontrolleret i Anton Christensens opslagsværk og placeret i den kategori, han anvender. For året 1900 er det på denne måde muligt at redegøre for 64 af de 69 konsulenter, som han har opført. 2 ud af de 6 fjerkræksulenter kan ikke lokaliseres, til gengæld er der fundet 6 mejerikonsulenter og ikke 5, som Christensen anfører, mens det i gruppen »Flersidig Konsulentvirksomhed« er lykkedes at finde 3 ud af de 7 ved at placere den færøske og den islandske konsulent her sammen med konsulenten for Morsø landboforening, som er både husmandskonsulent og planteavlskonsulent.

I 1910 er det lykkedes at finde frem til 117 konsulenter i de to ovennævnte kilder af de 121, som Anton Christensen opererer med. Der er et mindre problem med at få alle kategorier til at passe. Således mangler der 3 planteavlskonsulenter og 2 i gruppen »Planteavl og Husdyrbrug«, mens til gengæld gruppen »Husdyrbrugskonsulenter« når op på 42, hvis svineavlsassistenterne medtages. Der mangler 2 mejerikonsulenter, mens der er 3 flere, end Christensen viser, i gruppen »Speciel Konsulentvirksomhed«.

Man kan således konkludere, at Christensens tabel giver et rimeligt sikkert overblik over antallet og fordelingen af konsulenterne på de forskellige kategorier.

Konsulenternes sociale baggrund

For at få et overblik over, om den almindelige opfattelse af, at de foreningsansatte landbrugskonsulenter udspringer af det

Tabel 2. 1900. Erhvervsangivelse for fædre til foreningskonsulenter.

Gårdejer	16	35,6%
Proprietær	4	8,9%
Husmand, parcellist, gårdfæster	5	11,1%
Lærer	2	4,4%
Præst	2	4,4%
Håndværker	2	4,4%
Andre*	6	13,3%
Ingen oplysninger	8	17,8%

*1 hver af: skovrider, herredsfoged, amtsvejsinspektør, grosserer, købmand, ledvogter.

Kilde: Anton Christensen: Danske Konsulenter vedr. Landbrug, Havebrug, Husholdning m.m. indtil 1932.

landbrug, som de skal rådgive, er korrekt, er oplysninger om fædrenes erhverv samlet for foreningskonsulenterne i 1900 og 1910. I 1900 drejer det sig om ialt 45 foreningskonsulenter, og som Tabel 2 viser, har godt 55 pct. rødder direkte i landbruget.

Statskonsulenternes fædre havde mere

Tabel 3. 1910. Erhvervsangivelse for fædre til foreningskonsulenter.

Gårdejer, landmand	64	64,0%
Proprietær, forpagter	4	4,0%
Husmand	5	5,0%
Dyrlæge	1	1,0%
Lærer	5	5,0%
Præst	2	2,0%
Andre*	9	9,0%
Ingen oplysninger	10	10,0%

*1 hver af: birkedommer, ritmester, sagfører, branddirektør, hovedkasserer, bogtrykker, handelsmand, købmand, kolonibestyrer.

Kilde: Anton Christensen: Danske Konsulenter vedr. Landbrug, Havebrug, Husholdning m.m. indtil 1932.

blandede erhverv med en del, som ikke var i landbruget. I 1900 var de højtuddannede en professor, en adjunkt og en frimenighedspræst. Andre stillinger udenfor landbruget var en guldmedlemester, en brændevinsbrænder, en vognmand og en smedemester. Fra landbrugets rækker kom 9 statskonsulenter, idet deres fædres stillingsbenævnelser var proprietær, godsinspektør, forpagter, 2 gårdmænd, 3 husmænd og en landinspektør. I 1910 var der kun kommet to nye statskonsulenter til, og deres fædre var begge sognepræster.

Tabel 3 viser, at der skete en markant udvikling i de 10 år frem til 1910, således at en landbrugsbaggrund blev meget mere almindelig for de 100 foreningskonsulenter.

Den procentdel af foreningskonsulenterne, der havde en baggrund i landbruget var således mindst steget fra 55 til 73 procent på kun 10 år. Konsulenterhvervet var tydeligvis i løbet af denne periode i langt højere grad blevet accepteret som en mulighed blandt landmænd for deres sønner, efterhånden som kendskabet til konsulenternes arbejde og tilliden til dem steg.

Konsulenternes uddannelse

Den første landbrugskandidat dimitteredes i 1856 fra Den polytekniske Læreanstalts landbrugskursus. Det var N.P.J. Buus, den senere så kendte inspektør for Rosdal. I de første mange år derefter uddannedes kun et ret ringe antal (først i 1869 nåede holdstørrelserne over 10) og langt de fleste kandidater gik ind i det store landbrug enten som ejere, forpagtere eller bestyrere af landejendomme. I 1870'erne fungerede som nævnt ganske enkelte landbrugskandidater som mejeri-

Tabel 4. 1900. Uddannelse/profession for statsunderstøttede foreningskonsulenter.

Landbrugskandidat	10	33,3%
Forpagter, proprietær, gårdejer	12	40,0%
Dyrlæge	7	23,3%
Lærer	1	3,3%

Kilde: Tolvte Beretning om den under Landbrugsministeriet sorterende landøkonomiske Konsulentvirksomhed, 1900.

assistenter og et par stykker desuden som mere almene konsulenter, men det var først efter husdyrlovens indførelse af statstilskud til deres ansættelse i 1887, at konsulentgerningen blev et realistisk fremtidsmål for de unge landbrugskandidater. I 1897 oplyses det, at ud af de hidtil uddannede kandidater, som stadig er i live, er 87 eller 20 pct. beskæftiget med »Konsulentvirksomhed, Foreningsvirksomhed og Undervisning.«¹

For gruppen »forpagter, proprietær, gårdejer« (se Tabel 4) kan en eventuel uddannelse ikke aflæses af de benyttede tit-

Tabel 5. 1910. Uddannelse/profession for statsunderstøttede foreningskonsulenter.

Landbrugskandidat	56	60,9%
Forpagter, proprietær, gårdejer	14	15,2%
Dyrlæge	3	3,3%
Uden erhvervsangivelse (»Hr.«)	13	14,1%
Husejer	3	3,3%
Lærer, løjtnant, gartner	3	3,3%

Kilde: To og tyvende Beretning om den under Landbrugsministeriet sorterende landøkonomiske Konsulentvirksomhed, 1910.

ler. Det må antages, at der er tale om mænd oplært i det praktiske liv, idet en formaliseret uddannelse ville have givet sig udslag i deres titel.

Under den nye kategori »Hr.« (i Tabel 5) gemmer der sig en gruppe mænd, som landbrugsministeriets embedsmænd ikke har kunnet kategorisere på anden måde med en titel udover den konsulenttitel, som jo ligger bag hele listen. Det drejer sig dels om de 4 fjerkrækonsulenter, dels nogle planteavls- og husdyrbrugskonsulenter uden egen landbrugsejendom og uden formel uddannelse, som alligevel har opnået stillingen som konsulent i en landboforening. Gruppen inkluderer f.eks. en så kendt konsulent som H. Gejl Hansen fra Landbrugsforeningen for Stevns, Fakse m.fl. Herreder.

Ved det årlige konsulentmøde i 1903 gjorde gårdejer N. Erichsen, husdyrbrugskonsulent for Fællesledelsen af Kvægavlsforeninger i Randers Amt rede for nogle tanker om ansættelsen af de forskellige typer af konsulenter. Han sagde bl.a.: »Man vil lægge Mærke til, at, medens de ved Landboforeninger ansatte Konsulenter væsentlig er yngre Mænd, til Dels Landbrugskandidater, er Fællesledelsernes Konsulenter væsentlig ældre Gaardejere. Det synes at tyde paa, at, medens Landboforeningerne har Brug for unge kundskabsrige Mænd, som med den yngres Iver kan anvise og bane nye Veje i Landbrugets Tjeneste, har Husdyravlen mere Brug for ældre erfarne Folk, som under fornødent Hensyn til Udviklingen formaar at fast-

holde, udvide og forbedre de af Erfaringen godkendte Veje til Husdyravlens Fremme.«² Endnu i 1910 har kun en af de jyske fællesledelser ansat en landbrugskandidat som konsulent. 4 gårdejere og 5 med titlen »Hr.« er konsulenter for de øvrige 9, så Erichsens observation fra 1903 ser, som han selv antydede, ud til at være baseret på mere end et tilfælde.

I det foregående er gennemgået konsulentvirksomhedens udvikling fra dens første famlende start. Den foregik på to niveauer, dels på det statslige plan udsprunget af Landhusholdningsselskabets initiativer, dels på det lokale plan i landboforeningerne oprindeligt inspireret af den tyske tradition med vandelærere, men med et egentligt gennembrud i forbindelse med arbejdet med kvægavlen i de mange tyreholds- og kvægavlsforeninger, som begyndte i 1885. Det var dog først med statsstøttens gennemførelse i 1887, at udviklingen virkelig tog fart. I det følgende vil landbrugets udvikling i 1880'erne, 1890'erne og perioden op til 1. verdenskrig blive undersøgt i lyset af den formidling af viden, som foregik med konsulenter og skribenter som mellemmand mellem landbrugsvidenskaben og landmanden ude på gården.

Noter

1. »Fortegnelse over danske Landbrugskandidater«, udgivet af Foreningen af danske Landbrugskandidater, København 1897, s. 9.
2. Beretning 1903, s. 45.

Skriftlig vidensformidling i 1880'erne

Den krise, som havde ramt dansk landbrug med lave priser på de traditionelle kornafgrøder, nødvendiggjorde en massiv indsats i 1880'erne for at udbrede kendskabet til den nyeste viden om husdyrbruget, således at frembringelsen af de mere profitable animalske produkter til eksportmarkederne i Tyskland og England kunne udvides. Man skulle imidlertid nogle år ind i årtiet, før den almindelige landboer begyndte at blive klar over disse markedsmuligheder og indså sit behov for at få stillet ny viden til rådighed. Som tidligere beskrevet var der stor aktivitet med afholdelse af landbrugsfaglige foredrag og diskussionsmøder, men med hensyn til skriftlig vidensformidling var der generelt ikke den store interesse. Enkelte landboforeninger startede lokale landbrugsfaglige blade, men de gik næsten alle ind igen i løbet af få år. Der findes dog en enkelt meget vellykket undtagelse, nemlig »Ugeblad« udgivet af Aalborg Amts Landboforening fra 1883. Ugebladet giver en mulighed for at belyse vidensformidlingen inden for de forskellige landbrugsfaglige grene i 1880'erne, som vi ellers kun har få kilder til.

Inden for dette årti udkom også første udgave af en lærebog, som fik afgørende betydning for flere generationer af landmænd, nemlig forstander for Tune Landboskole A. Svendsens »Fodringslæren«. Igennem de forandringer, som efterhånden indførtes i de senere udgaver, er det muligt at følge udviklingen i vidensniveauet inden for dette vigtige felt af husdyrbruget.

Aalborg Amts Landboforenings Ugeblad som formidlingsinstrument

Udgivelsen af Ugebladet var en ret stor udgiftspost for Aalborg Amts Landboforening, men stigningen i antallet af medlemmer kompenserede i nogen grad for dette og medlemsbladet blev et stort aktiv. Allerede det første år efter bladets start steg antallet af medlemmer i landboforeningen med 50 pct. fra 935 til 1405. Redaktøren, dyrlæge H.P. Hansen, som desuden var landboforeningens sekretær og kasserer fra 1870–74 og igen fra 1881–90, forventede optimistisk endnu flere medlemmer, og i løbet af 80'erne steg medlems-tallet faktisk med ca. 200 om året, således at der ved udgangen af 1887 var 2229 medlemmer eller en stigning på næsten 140 pct. siden Ugebladets start kun 5 år tidligere, og en dækningsprocent på mere end halvdelen af redaktør Hansens ideelle mål på alle de 4000 landbrug »indenfor Foreningens Virkekreds.«

Dyrlæge Hansen fik umådelig stor betydning for formidlingen af viden og oplysning i Aalborg Amts Landboforening i de 15 år, han var redaktør fra 1883–98. Fra første nummer bragtes oplysende artikler om aktuelle emner, og bladet udviklede sig i løbet af få år til at også blive et organ for udveksling af erfaringer, regnskaber og oplysninger på lokalt plan. At en sådan lokal deltagelse var vanskelig at etablere demonstreredes af den skæbne, som overgik »Medlemsblad for de fyenske Landboforeninger«, som udkom fra 1886 til 1888. Redaktøren F. Andersen-Rosendal nedlagde bladet med den begrundelse, at der ikke havde været nogen støtte i form af

Dyrlæge H. P. Hansen, som med sit store engagement i vidensformidling, gennem Aalborg Amts Landboforenings Ugeblad udsprede de nyeste landbrugsfaglige resultater til medlemmerne.

indlæg fra medlemmerne. Bladet genopstod straks under navnet Fyens Stifts patriotiske Selskabs Landbrugs-Tidende, redigeret af A.N. Andersen, men forsvandt igen uden nogen kommentarer efter kun to år, og der gik derefter 17 år, før et levedygtigt medlemsblad udkom på Fyn i 1907. Den kortvarige opdukken og hurtige forsvinden af flere andre medlemsblade i løbet af 1880'erne tyder på, at dette var et generelt problem. Det varede nogle år, før den almindelige landboer opnåede det kendskab til markedsmulighederne, som vakte interessen og muliggjorde ting som

ansættelse af konsulenter og udgivelse af landboblade.

Redaktør Hansen udtalte i første nummer, at bladet bl.a. ville komme til at indeholde uddrag af de bedste artikler, som fremkom i den landøkonomiske presse. Dette fremprovokerede en stærk protest fra Ugeskrift for Landmænd, som anså en sådan »Plyndring af den øvrige Landbo-presse – som i højeste Grad uforsvarlig.« Hansens indstilling var imidlertid, at citaterne snarere ville »vække Sansen for og Trangen til yderligere landøkonomisk Læsning paa de mange Steder, hvor saadan aldrig har været kjendt.« Fra første nummer brugte redaktør Hansen mange artikler fra udenlandske landbrugsfaglige tidsskrifter i sin vidensformidling. De to mest benyttede er det tyske »Fühlings landwirtschaftliche Zeitung« udgivet af J.J. Fühling 1868–1922 og det engelske »The Agricultural Gazette«, som udkom i London 1874–1916, men der citeres fra mange andre, især tyske, og endog et enkelt amerikansk, som ikke nævnes ved navn. Han oversatte som regel selv.

Områdets ledende mænd var klar over, at med de vanskelige landboforhold med stadig stigende udgifter var ny viden nødvendig for de menige landmænd. I et af de første numre af Ugebladet udtalte den kendte kvægopdrætter proprietær Harald Branth, Sdr. Elkjær, som var formand for Aalborg Amts Landboforening i størstedelen af 1880'erne, at det nok var en dårlig forretning at være landmand, men han troede dog på landbrugets fremtid. »Det hele beror paa den vordende Landmands Udvikling; han maa uddannes langt mere end hidtil og oplæres baade praktisk og theoretisk i meget, som hidtil ikke har været almindeligt, men som Tiden nu fører med

Harald Branth (1844–1915), landbrugskandidat 1867. Fra 1873 forpagter, senere ejer af Sdr. Elkjær i Vendsyssel. Han var en fremragende kvæg-avler og en ledende skikkelse indenfor de jyske landbrugsorganisationer.

sig.« Ugebladet demonstrerer, hvorledes denne uddannelse blev grebet an af en usædvanlig aktiv landboforenings ledelse.

1880'erne betød et stærkt opsving for husdyrbruget. Inspireret af professor Prosch og godt hjulpet på vej af Landhusholdningsselskabets husdyrbrugskonulent P. Jessen var spørgsmålet om fremhjælpelsen af de rene racer og nedkæmpelsen af den planløse krydsningsavl et centralt emne overalt. Ugebladet citerede i 1883 en artikel af Prosch, »Om Husdyrbrugets nuværende Tilstand og særlig om

det jyske Kvægs Fremtidsudsigter«, som viste, hvordan han greb sagen an. Han advarede mod krydsning, men fremhævede, at man kunne gøre meget for den jyske race ved at give den et godt foder, både græsfoder og især roer, for »i en Henseende staa vi sørgelig tilbage her i Landet, og det er i Retning af Roedyrkningen, og dog er det paa denne alene, at enhver Udsigt til forbedret Hold maa støttes.«

Prosch var overbevist Lamarckianer, dvs. han mente, at Jean Baptiste Lamarck's teorier var korrekte om, at brug af et organ ikke blot udvikler det, men også påvirker arveanlæggene, så afkommet fødes med stærkere udviklede anlæg for det pågældende organ.¹ Denne teori, som Mendels senere forskning modbeviste, fik indirekte en positiv betydning for kvægavlsarbejdet i Danmark. Lamarck's forkerte teorier kom til at fremelske gode malkedyr, fordi både de ledende landbrugsteoretikere og de mange almindelige dyrlæger og landbrugskandidater, som næsten alle var Prosch's elever fra Landbohøjskolen og var præget af hans inspirerende undervisning, lagde så stor vægt på dyrenes rette fodring og pleje. På denne måde kom allerede eksisterende gode egenskaber tydeligere frem hos de bedste af dyrene, så de kunne indgå i det videre avlsarbejde.

Harald Branth var elev af Prosch, og han gjorde et stort arbejde for at sprede viden om udviklingen af den jyske race og betydningen af et godt og rigeligt foder til de opvoksende kalve. I 1884 skrev han f.eks. »— hvorledes skal vi udvikle den jyske Race videre? Ved Udvalg af Tillægsdyr drage vi de Bygningstræk og Egenskaber frem, vi særlig sætte Pris paa —. Ved Brugen (Malkningen) udvikles Malkeevnen paa de Dyr, der ere bestemte til Avl og

Vedligeholdelse af Racen og dens videre Udvikling.« Her kommer Lamarckismen tydeligt frem, men i kombination med hans andre råd om god fodring og udvalg af tillægsdyr virkede det også til kvægavlens fremgang.

Der var stor interesse i tiden for at demonstrere sammenhængen i bedriften for landmændene, og Ugebladets læsere fik oplysninger om, hvorledes de gennem stærkere fodring kunne producere mere mælk, men også mere gødning, som kunne erstatte den dyrt indkøbte kunstgødning. Roernes betydning for kvægets vinterfodring var et vigtigt emne først i 80'erne, og Harald Branth fremhævede, at »Hvis et heldigt Resultat skal naaes, da maa Markens Produktionsevne staa i Forhold til Kvægets Udvikling, og for at denne kan fremmes, er en god Græsmark om Sommeren og rigelig Rodfrugt om Vinteren absolut nødvendig.«

Det var del af en intens formidling af budskabet om, at rodfrugtdyrkning var »en nødvendig Betingelse for et fremadskridende Landbrug,« som Hr. Nielsen fra Gjærn udtrykte det i 1884. »Spørgsmaalet om Rodfrugtdyrkning er et brændende Spørgsmaal. Tiden kræver store Udgifter af Landmanden, og her har Roen god Indflydelse. – Dyrker man Roer i en hel Vang, skal man nok ved disses fornuftige Anvendelse faa den fornødne Gjødning, idet man derved bliver i Stand til at fodre flere Kreaturer og endda fodre dem bedre.«

Nye ideer som konkurrencer mellem hele kvæghold blev udspreidt gennem Ugebladet. Disse aktiviteter blev påbegyndt som et forsøg på at støtte de bedste kvæghold til at udnytte deres avlsmateriale så rationelt som muligt, således at gode avlsdyr kunne spredes blandt en større kreds

af landmænd. Den første konkurrence foretog i 1881 i Københavns Amts Landboforening, og ideen viderebragtes gennem Ugebladet. Aalborg Amts Landboforening begyndte først selv præmiering af hele kvæghold i 1887, men allerede i 1882 havde et udvalg overvejet, om man skulle tage sagen op. Udvalget havde den fremsynede tanke at præmiere hele landbrug, ikke blot kvæghold, men blandt de mindre landbrug fandtes der ikke et eneste, som førte et pålideligt regnskab over bedriften. Man kom derfor til det resultat, at det var for tidligt.

Kvægsygdommes opdagelse og behandling var et vigtigt emne i 1880'erne, og eksistensen af et lokalt landbrugstidsskrift betød, at medlemmerne i Aalborg Amts Landboforening var med helt fremme på forkanten af vidensformidlingen. Så snart nye råd mod kalvekastning fremkom, blev de rapporteret i Ugebladet, citeret både fra Ugeskrift for Landmænd og fra tyske tidsskrifter og på samme måde med tuberkulosen. I 1883 refereredes et foredrag i den lokale landboforening af dyrlæge Goldschmidt om forholdsregler »til bedst at modvirke Anlægget til Lungetæring eller Tuberculose hos Kvæget.« De gode råd om forholdsregler med isolation af smittede dyr og betydningen af god fodring og motion til at modvirke smitte kunne på denne måde viderebringes til en stor gruppe landmænd, som ikke havde været til stede ved foredraget, eller som måske endnu ikke var i stand til at få udbytte af et foredrag.

Allerede samme år som professor B. Bangs beretning fra forsøgslaboratoriet angående »Yvertuberculose, Undersøgelse af Mælk og Mejeriprodukter af tuberkuløse Køer« blev udsendt i 1885, videre-

bragte Ugebladet et foredrag, Bang holdt om sagen i Landhusholdningsselskabet, og hvert af de følgende år var der flere artikler om sagen.

Oplysning om mejeribrugets fremskridt var i høj grad aktuelt, og de meget store anstrengelser, som udfoldedes af Landhusholdningsselskabet, staten og landbrugets ledende mænd for at fremme mejerisagen afspejledes i de mange foredrag holdt ved smørudstillinger og rundt om i landboforeninger af de store kapaciteter inden for området. I løbet af 1880'erne blev der i Ugebladet aftrykt en række referater af sådanne foredrag, ofte med kommentarer, og de udgjorde vægtige bidrag til oplysningen på mejeribrugets område. Hanne Nielsen fra Havarthigården betonedes f.eks. betydningen af påpasselighed for at fremstille godt smør, og docent Fjords udtalelser om smørudbyttet ved forskellige mejerisystemer citeredes. Smørfejl var et hyppigt behandlet emne med råd til mindre mælkerier, og da smørpriserne faktisk varierede med 100 pct. mellem højeste og laveste pris, var der god økonomi i at rette sig efter vejledningen i Ugebladet.

Det kontroversielle spørgsmål om betaling af mælken efter fedtindhold dukkede første gang op i 1887, samme år som Fjords beretning fra forsøgslaboratoriet, »Betaling af sød Mælk i Fællesmejerier efter »Forskel i pCt. Fløde« (Differensberegning)«, udkom. Her er endnu et konkret eksempel på, hvorledes der eksisterede en kæde af vidensformidling fra de videnskabelige forsøgsinstitutioners resultater opnået gennem forsøg, via deres offentliggørelse i forsøgsberetningerne til optrykning i landbrugstidsskrifterne, og her desuden forklaret for den almindelige landbruger af en konsulent. Den lokale

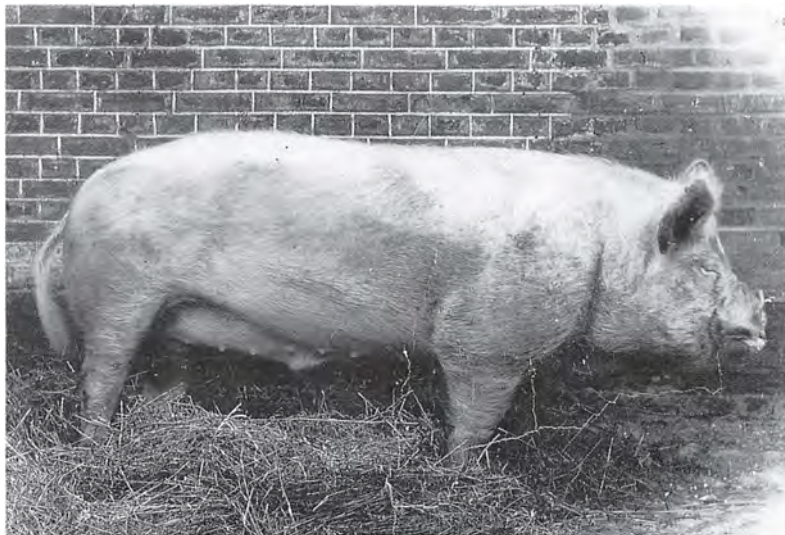
mejerikonsulent, landbrugskandidat P. Pedersen, gennemgik metoden og anbefalede den til brug i mejerier med centrifuge. Til brug for fedtbestemmelsen på de enkelte gårde havde landboforeningen for nylig anskaffet et apparat, hvormed han kunne bestemme mælkens fedtindhold. Formålet med det hele, skrev den fremsynede konsulent, måtte være at finde frem til køer med fed mælk. Forsøg tydede på, »at det er noget Individuelt at give fed Mælk, som man ikke ved Fodringen kan paavirke i nogen synderlig Grad. – Jeg tror, at her er en ny Side ved Husdyrbruget, som vist nok er værd at skjænke nogen Opmærksomhed, og som uden Tvivl i en nær Fremtid vil komme til at spille en ikke ringe Rolle ved Valget af Tillægsdyr.« Det følgende år, fremgår det, havde han gennemgået et kursus på Ladelund, så han var i stand til at undervise i brugen af de forskellige kontrolapparater, der brugtes. Det oplystes i annoncen, at mejerier, der ønskede hans assistance, skulle anskaffe sig Fjords tabelværk fra ovennævnte beretning, der benyttedes ved beregning af fedtindholdet.

Dette er det tidligste eksempel, vi har, på konsulentens virke i brændpunktet mellem videnskaben og den almindelige landmand. Gennem Ugebladet var han i stand til at viderebringe sin viden om de seneste landvindinger inden for arvelighedsforskningen og give de mest opvakte landmænd en hånds-rækning i deres anstrengelser for at få det størst mulige udbytte af deres kvæg. Hans tanker foregriber faktisk kontrolforeningsarbejdet med adskillige år.

Efterhånden som mejeribruget voksede, blev et godt svinehold nødvendigt for at opnå en økonomisk udnyttelse af den

*Svin præmieret på
dyrskuet i Viborg 1892.*

skummede mælk og vallen. Her gik redaktøren, dyrlæge Hansen selv direkte ind i rådgivningsarbejdet med artikler i Ugebladet. Gennem docent Fjords førnævnte fodringsforsøg var den centrifugerede mælk fra de mange nye smørmejerier blevet anerkendt som et godt fodermiddel, og i 1884 begyndte Hansen en kampagne for svinehold fordi, som han sagde, mens det var gået betydeligt fremad med kvægets rigtige fodring og behandling, så var der endnu ingen forandring sket for svinenes vedkommende. Han ønskede at fremkalde en diskussion i bladet om sagen og gav desuden detaljerede fodringsanvisninger.

Den stadig voksende betydning af det engelske marked for svin kan aflæses i Ugebladet allerede i første halvdel af 1880'erne. Gennem deres prispolitik havde ejerne af de private svineslagterier stor indflydelse på udviklingen af et slagterisvin til brug i produktionen af baconsvin til det engelske marked. Magnus Kjær, ejeren af svineslagteriet i Holstebro, som fik

så stor betydning for svineavlsarbejdet, citeredes i Ugebladet i 1884 for forudsigelser om, at prisen på slagterisvin ville stige, mens fedesvinene ville falde i pris. I 1886 aftrykte og kommenterede Ugebladet et cirkulære til landboerne fra Philip Heymann, ejer af Københavns, Assens, Varde og Malmø svineslagterier, om at produktion af »sengsvin«, et mindre kraftigt fedet svin til brug for det engelske marked, var mere fordelagtig end frembringelse af store, fede svin.

Endnu mere direkte påvirkede Aalborg Svineslagteri sagen ved i 1886 at indføre en ung Tamworth-orne og en ung so vistnok af Yorkshirerace med den hensigt at bidrage til egnens svineraces udvikling i retning af sengsvin. Ugebladet skrev: »Slagteriets Hensigt var oprindeligt at sælge eller opstalde Dyrene som Tillægsdyr, men vi haabe, at det beholder Ornen paa selve Slagteriet som Springorne og saa anskaffer sig nogle ægte Tamworth Søer, for paa den Maade at lægge Grunden til en dansk Svi-

N. J. Fjord (1825–91). Hans pionervirksomhed på landbrugsforsøgenes område forenede teori og praksis, således at han gjorde forsøgsvirksomheden til en del af landbrugets hverdag.

nerace af ren Tamworth Blod, hvorfra da Egnen kunde forsynes med Avlsdyr af ren Race, forhaabentlig til Gavn for Slagteriet saa vel som og især for Landmændene.« Det følgende år indførte slagteriet 5 Tamworth orner fra England og 20 hvide langstrakte sogrise fra Holsten. Og endelig begyndte Aalborg svineslagteri i 1888 at avertere med, at slagteriet blandt de leverede dyr ville udsøge de bedste unge søer og sælge dem til landmændene som tillægsdyr for samme pris, som var betalt. Dyrslæge Hansen anbefalede landmændene

at benytte sig af tilbudet, det var nogle virkelig fine eksemplarer, der på denne måde kunne skaffes. Her er altså et område, hvor de kommercielle interesser fik indflydelse på landmændenes valg af avlsdyr adskillige år, før en indsats startedes fra centralt hold.

Docent Fjord foretog i 1887 nye foderingsforsøg om forholdet mellem foderværdien af korn og mælk og valle, som foregik på forskellige gårde rundt om i landet, bl.a. i Vendsyssel. De blev beskrevet allerede samme år i Ugebladet med et foreløbigt resumé af forsøgsresultaterne. I 1889 holdt Fjord foredrag i Aalborg Amts Landboforening med gennemgang af foderforsøgene, og en beskrivelse af, hvorledes fremgangsmåden med at betale svinene efter levende vægt, burde ændres. Ligesom smørret i gamle dage betaltes efter vægt uanset kvaliteten, således foregik det endnu i Jylland med svinene. På denne måde kunne svinets kvalitet ikke bedømmes, og et dårligt svin betaltes lige så højt som et godt. Det var årsagen til, at dansk flæsk ikke, som det var tilfældet med smørret, havde det bedste renommé i England, hvor irsk flæsk betaltes med 6–8 øre mere end dansk.

Fjords opfordring blev hørt, og allerede samme uge som foredraget tilbød Koopmanns svineslagteri Aalborg Amts Landboforening, at de ville gå over til afregning efter slagtet vægt, hvis der kunne skabes enighed blandt landmændene for denne ordning, idet det ville være for dyrt at køre med begge afregningsmetoder. H.P. Hansen anbefalede fremgangsmåden i Ugebladet, »Kun ved denne Afregningsmaade kunne de, som levere virkelig prima Svin, faa dem betalt efter deres Værdi, og kun

derigjennem faa Landmændene tilstrækkelig Opfordring til at arbejde hen efter en virkelig Forbedring af Flæskets Kvalitet.«

Her ses alle landbrugstidsskriftets funktioner i fuld udfoldelse; den vidensformidlende funktion med referatet af Fjords foredrag, så en videre kreds kan få glæde af det; den praktisk oplysende med meddelelsen fra slagteriet; og endelig den pædagogisk opdragende funktion i redaktørens opfordring til at skifte over til en metode, som vil betyde fremgang for dansk svineavl. Yderligere illustrerer Fjords nære samarbejde med landmændene om fodringsforsøgene og hans foredrag i lokalforeningerne om resultaterne den tradition for en »kort vej mellem videnskab og praksis«, som de tidlige forskere grundlagde, og som kom til at betyde så uendelig meget for dansk landbrug, fordi de tre led forskning, formidling og praksis virkelig fungerede som en enhed.²

Interessen for planteavl i 1880'erne blev noget overskygget af den store koncentration om husdyrbruget, og vidensformidlingen om planteavlens betydning i Ugebladet drejede sig da også for en stor del om at opnå en sammenhæng i bedriften. Hvis det voksende kvæghold skulle trives, måtte der gøres en indsats for at udvide roeddyrkningen og forbedre græsmarkernes udbytte. I 1885 påbegyndte man en konkurrence om rodfrugtmarker i landboforeningen. 70 medlemmer deltog, og 53 blev fundet rosværdige. Man fandt både deltagelsen og resultatet tilfredsstillende i betragtning af, at foranstaltningen var helt ny. Samme år bragtes bekendtgørelsen af Det kgl. Landhusholdningsselskabs tilbud til unge bøndersønner om at komme i lære på en af de større gårde,

som var anerkendt for deres gode rodfrugtdyrkning. Der var tale om en stærk påvirkning af landboerne på alle niveauer, og resultatet blev da også en fremgang i arealet anvendt til rodfrugtdyrkning fra 1881 til opgørelsen i 1888 på godt 75 pct. i gennemsnit for hele landet.³

Husdyrbrugets behov for foder gjorde ligeledes et emne som enge og græsmarker centralt, og Ugebladet bragte mange råd og foredrag i 1880'erne. Landhusholdningsselskabets konsulent, lærer P. Nielsens arbejde for vidensformidlingen både gennem foredrag og forsøgsberetninger kan registreres i Ugebladet. Hans beretning fra 1884 om »Eftersaaning af mislykkede Udlægsmarker« citeredes og kommenteredes allerede samme år. Året før i november havde han holdt foredrag i Aalborg »Om Græsmarkens Behandling«, men af pædagogiske årsager for at læserne kunne have detaljerne i frisk erindring ved forårsarbejdets start, bragte redaktøren først referatet i februar måned. Nielsens budskab var, at nu hvor »Kreaturholdet og navnlig Mælkeriet er bleven en Hovedindtægtskilde for vort Jordbrug, maa det indeholde en særlig Opfordring til os om at skjænke Græsmarkerne forøget Opmærksomhed –« og han gav råd om de bedste græs- og kløverarter til en vedvarende græsmark. Periodens kamp mod ukrudtet afspejledes i Ugebladet gennem P. Nielsens foredrag og artikler om de forskellige arter og deres bekæmpelse. Især var følfod et stort problem. Den benævntes i 1883 som »en meget frygtet Ukrudtsplante og i mange Egne en sand Plage«, og i en lang artikel blev der givet anvisninger på dens bekæmpelse med henvisning til lærer P. Nielsens opdagelser.

P. Nielsen, Tystofte (1829–97). Lærer. Hans store interesse for botanik førte ham ind i et dybtgående studium af landbrugets kulturplanter, og han blev grundlæggeren af forsøgsvirksomheden indenfor planteavl.

Spørgsmålet om opbevaring og brug af naturgødning såvel som brug af kunstgødning var genstand for megen interesse i disse år, og vidensformidlingen i Ugebladet var intens. »I Erkjendelsen af, at Produktion af megen og god Gødning og en rigtig og omhyggelig Opbevaring af denne ubestridelig er af den allerstørste Vigtighed for ethvert Landbrug, og i Erkjendelsen af, at Landmændene ere uhyre langt fra at anvende Omhyggelighed i den angivne Retning« havde dyrlæge Hansen i 1883 formået en lokal landmand, Thorvald Schmidt, til at skrive en afhandling om

spørgsmålet, som bragtes over 13 uger og behandlede ethvert aspekt af sagen lige fra konstruktion af møddingsted og ajlebeholder til, hvorledes planternes rødder optog stofferne. Forfatteren støttede sig både til afsnit af V. Storch og andre i Landbrugs-Ordbogen og til Professor Prosch's »Husdyrenes almindelige Sundhedspleje«, så der var virkelig tale om en videnskabelig men populær gennemgang af emnet, således at de lokale landmænd fik en samlet oversigt over den nyeste viden på området.

Den formidlingskæde, som bragte de videnskabelige resultater ud til den enkelte landmand, fremstår nu og da meget tydeligt. I sommeren 1883, da Ugebladet endnu var meget nyt og niveauet lå på et lidt mere teoretisk plan, end det senere kom til, bragtes docent C.F.A. Tuxens artikel om »Gjødningen i Dræningsvand« med forsøgsresultater fra den engelske forsøgsgård Rothamsted. Det var en meget videnskabelig artikel. Det følgende år holdt Tuxen et foredrag i Landhusholdningsselskabet om »Kvælstoffets Omdannelse i Jordbunden«, og redaktør H.P. Hansen gennemarbejdede det og gengav Tuxens forsøg med en indledning »til Oplysning for de af vore Læsere, som ikke ere videre bevandrede i Kemien —«, således at det var mere alment tilgængeligt for læserne. Det må nok betragtes som en prøveballon, at hele formidlingsprocessen kan iagttages. Senere blev de mere videnskabelige led af kæden ikke inkluderet i Ugebladet, hvis funktion jo var en formidling af resultaterne på en tilgængelig måde for læserne.

Brugen af kunstgødning stillede landmanden over for det problem, at han ikke kendte indholdet af virksomme stoffer, fordi fabrikanternes annoncer ofte var

vildledende. Her udførte landboforeningen ved hjælp af Ugebladet et vigtigt arbejde. Et stort firma lod dyrlæge Hansen udtage prøver af deres varer og betalte for analyse hos Steins laboratorier. Resultatet offentliggjordes og notitsen sluttede: »Man maa haabe, at det ikke vil vare længe, inden de øvrige Herrer Handlende og Fabrikanter af Kunstgødning og for Resten ogsaa af Handelsfoderstoffer, ville finde paa Veje til at byde deres Kunder en lignende Sikkerhed for, at de faa hvad der bliver dem lovet, som den, DHrr. Beckett & Meyer ere slaaede ind paa.« Dette førte til, at der jævnlige i Ugebladet blev trykt analyseresultater af de kunstgødninger, der var i handelen i Aalborg.

A. Svendsens »Fodringslæren«

Med det stigende krav til mælkeydelsen hele året rundt, som mejeridriftens store opsving i begyndelsen af 1880'erne foranledigede, kom udviklingen i malkekvæget og kravene til dets fodring til at stå centralt i vidensformidlingen. Som det allerede er demonstreret for Aalborg Amts Landboforenings vedkommende blev der gjort en stor indsats fra ledende mænd med artikler i den landøkonomiske presse og foredrag, men et generelt gennembrud blandt de menige landmænd for de nye ideer var længe om at komme. Statskonsulent Mørkeberg sammenlignede i 1890 problemerne med regnskabsføringens træge gennembrud med udviklingen omkring fodringen i 1880'erne, »det vil gaa, som da en stærkere Fodring af Kvæget blev en Nødvendighed, den blev ikke almindelig, før en yngre Generation afløste den ældre; men der maa arbejdes henimod Maalet, taalmo-

digt og kraftigt.«⁴ Det gjorde man da også, og især i anden halvdel af årtiet begyndte flere landmænd at tage ved lære.

En af de mænd, som fik en gennemgribende indflydelse på vidensformidlingen omkring kvægets fodring var forstanderen på Tune Landboskole A. Svendsen. Han udgav i 1886 bogen »Fodringslæren«⁵ og her blev de nye signaler, som han havde praktiseret i mere end ti år om, at der var en intim sammenhæng mellem mælkeproduktionen og fodring med kraftfoder bestående af korn og oliekgær samt roer sat på tryk. Det er ikke muligt at sige, hvor mange enkelte landmænd anskaffede sig bogen, men den brugtes som lærebog på landets landbrugsskoler, hvor der i 1880'erne var lige knap 500 elever under uddannelse hvert år, så den fik meget stor betydning i tiden.⁶ Den udkom i 9 udgaver, den sidste i 1911. Svendsen gik ind for den såkaldte »stærke fodring«, idet han påviste, at dette gav den billigste mælk. Med et konstant forbrug til koens vedligeholdelse, måtte en større procentdel af det samlede foder nødvendigvis blive udnyttet til mælkeproduktion, hvis man benyttede en kraftig fodring, og derved faldt prisen pr. produceret pund mælk. Han knæsatte i sin bog brugen af begrebet »foderenhed« som betegnelsen for 1 pund blandet kraftfoder. Denne enhed var under navnet »kraftfoderenhed« introduceret af forpagter J. Winkel allerede i 1880, og under det forkortede navn blev begrebet med visse modifikationer brugt helt op til efteråret 1915, hvor man på et møde besluttede sig til at bruge den svenske professor Nils Hanssons »skandinaviske« foderenhed, hvor man regnede grundværdien 1 foderenhed til at være lig med foderværdien af 1 kg byg.

A. Svendsen (1843–1912). Sammen med Chr. Christensen grundlagde han i 1871 Tune Landboskole, der blev en af husdyrbrugets bastioner. Gennem sit landøkonomiske forfatterskab og sin redaktørvirksomhed på tidsskriftet *Vort Landbrug* fra 1882 skabte han den særlige Tunetradition med den stærke fodring af malkekøerne.

Svendsens bog demonstrerer forbindelseslinien fra det videnskabelige arbejde på det nyoprettede Landøkonomiske Forsøgslaboratorium, hvor docent N.J. Fjord var leder, via landbrugsskolerne, der brugte bogen i undervisningen, ud til landmændene. Fjords videnskabelige resultater blev grundlæggende for det danske landbrugsvidenskabelige forsøgsarbejde indenfor både mejeribrug og husdyrbrug, og referaterne nåede hurtigt ud til landbruget.

Fjords første landøkonomiske forsøg

gjaldt kvaliteten af den centrifugeskummede mælk. En læge havde rejst en agitation, som gik ud på, at så meget næringsværdi blev fjernet fra mælken i modsætning til den bøtteskummede mælk, at man slet ikke burde anvende den til menneskeføde. Han påstod, at »Indførelsen af Centrifugen og Oprettelsen af Fællesmejerier maatte blive en Ulykke for Smaakaarsfolk, – og denne Mælk egnede sig endog næppe som Foder for Kalve og Grise.«⁷ Den store diskussion, som denne påstand affødte, gjorde det klart for Fjord, at systematiske sammenlignende forsøg med fodring af skummetmælk fra centrifuge og bøtter til kalve og grise var nødvendige for at mejeribrugets udvikling ikke skulle lide skade. Forsøgene viste, at skummetmælken fra centrifugemejerierne var velegnet som fodermiddel, noget som fik stor betydning, efterhånden som produktion af slagterisvin (de såkaldte »sengsvin«) til det engelske marked i anden halvdel af 1880'erne blev af større betydning end det traditionelle opdræt af fedesvin.

Ved at lægge forsøgene ud på 4 forsøgsgårde rundt om i landet, et system af såkaldt »bevægelige forsøgsstationer«, blev det muligt at inddrage så mange kalve og grise i forsøgene, at de fundne resultater var videnskabeligt acceptable. Denne metode med at bede ejerne af et antal større gårde om at stille deres besætninger til rådighed for bestemte forsøg havde Fjord overført fra sine første mejeriforsøg, hvor de samme forsøg blev udført på flere forskellige mælkerier, for at resultaterne kunne sammenlignes. Før forsøgsplanerne blev lagt, blev forsøgsværterne og alle gårdens medhjælpere indbudt til et orienterende møde med Fjord og hans medarbejdere og blev på denne måde interesseret i

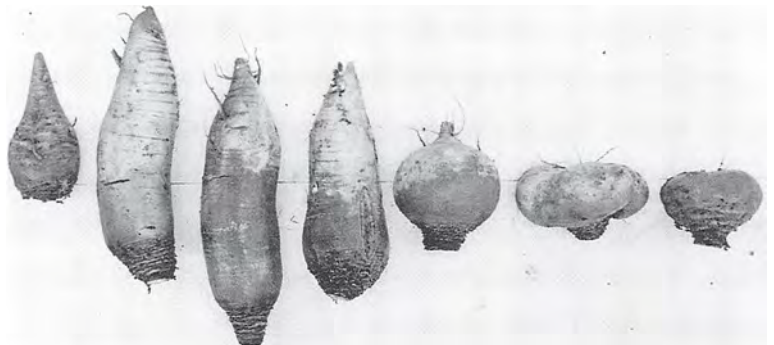
projektet. Udover den umiddelbare belærende virkning på de involverede kom den gensidige velvilje, der således blev oparbejdet mellem videnskaben og det praktiske landbrug til at betyde meget for den senere udforskning både inden for husdyrbruget og planteavl.

Svendsen havde praktiseret de teorier om kraftig fodring, som han anbefalede i sin bog, i mange år på Tune Landboskole, men det var Fjords forsøg i vinteren 1887–88 med tilskud af roer til foderet, der tilvejebragte den videnskabelige baggrund for hans teorier. På baggrund af Svendsens angivelser fra 1886, at 10 pund runkelroer og 12 pund turnips svarede til 1 pund korn i køernes foder, fortsatte Fjord i 1889 forsøgene med at efterprøve, om det var muligt at erstatte en del af kraftfoderet med roer, og resultatet blev, at en ombytning i forholdet 1:10 var mulig, hvis resten af foderet var korrekt sammensat. Svendsen brugte dog allerede på et tidligt tidspunkt meget større mængder af roer i landbruget på Tune. I et uddrag af 20 års regnskab over kvægholdet på Tune Landboskole er angivet en roemængde stigende fra godt 15 pund pr. ko i 1876–77 til 36 pund om

dagen i 1882–83 og helt op til 55 pund i 1894–95.⁸

Udviklingen og væksten i det samlede vidensniveau i landbruget på fodringens område kan aflæses af ændringerne i de senere udgaver af »Fodringslæren«. Kontrolforeningernes opståen i første halvdel af 1890'erne blev markeret ved indsættelsen af et fodringsregnskab med uddrag af 8 kontrolforeningers regnskab på Koldingegnen, og der anførtes tal fra nogle fynske kontrolforeninger, men Svendsen var – på linie med mange andre i tiden – noget skeptisk over for de opgivne tal for forbruget af høg og halm.

I de tidlige udgaver er Svendsen sikker på, at den stærke fodring efterhånden giver federe mælk, fordi der »i alle Vævene vil være Overflod paa Fedt – så Yveret langsomt men stadigt paavirkes deraf, og ad denne Vej er der Mulighed for, ved den stærke Fodring at opnaa et større Smørudbytte i Forhold til Mælkemængden, end der naas ved en jævner Fodring, hvor Koen altid i større eller mindre Grad vil malke Kjødet af sig,« og han beskriver iagttagelser af, at man muligvis kan indvirke på mælkens fedme ved fodring med

Forskellige former for turnips fra begyndelsen af århundredet.

palmekager. Desuden er der generelle bemærkninger om, at »Køernes Evne til at give fed Mælk kan udvikle sig til en fast og varig Ejendommelighed, der ligesom de øvrige Egenskaber hos Dyret kan nedarves paa Afkommet.«⁹

I de sidste udgaver gør Svendsen opmærksom på, at der findes redskaber til undersøgelse af mælkenes fedtindhold, og man kan her igennem »langt lettere end tidligere komme til Kundskab om de enkelte Køers Evne til at give fed Mælk« og således »gennem eget Opdræt af sådanne udsøgte Dyr danne Kohold, som kunde betale Foderet adskilligt bedre, end det sædvanlig sker gennem de Køer, der nu staar til Rådighed.« Og så slutter han med at sige »Gennem Fodringen synes der ikke at kunne indvirkes varigt paa Mælkenes Fedtindhold.«¹⁰ Der er sket meget store

fremskridt i vidensniveauet på de 25 år, som ligger mellem de to udgaver.

Noter

1. Aksel Pedersen og Vagn Bro i »Sortbroget Kvæg – baggrund og udvikling i Danmark«, 1983, s. 152.
2. S. P. Jensen anf.a. s. 244.
3. Danmarks Statistik: Tabelværker vedr. arealbenyttelsen, 1881, 1888.
4. Beretning 1890–91, s. 64.
5. A. Svendsen: Fodringslæren udarbejdet med særligt Hensyn til Kvægets Fodring, 1886.
6. N. Dyrbye: Den danske Landbrugsskole 100 År, 1969, s. 204.
7. Holger Ærsøe: Husdyrbrugsforsøgsvirksomheden i Danmark 1882–1942, s. 32.
8. A. Svendsen: Fodringslæren, 9. udgave, 1911, s. 235.
9. Svendsen, 1. udgave, 1886, s. 276f.
10. Svendsen: 9. udgave, 1911, s. 244.

Landbrugsrådgivning i 1890'erne

Mens 1880'ernes danske husdyrbrug havde været præget af malkekvægets og dermed smørproduktionens etablering som grundpillen for dansk landbrug, så blev 1890'erne lidt mere af en stilstandsperiode på dette område. Til gengæld kom der nu et nyt led ind i vidensformidlingen med konsulenternes indtog, og deres arbejde fik stor betydning på mange områder. Det tog tid, før det forædlende arbejde inden for kvægavlsforeningerne viste resultater, og trods de nyudnævnte konsulenters anstrengelser var det svært at holde på medlemmerne, så en del foreninger opløstes.

Der foregik et stort arbejde på flere planer med at fremskaffe bedre avlsdyr. Efter revisionen af husdyrloven i 1893 blev der åbnet mulighed for en præmiering af gode husdyrstammer. Samtidig ønskede man en bedre klassifikation af dyrenes avlsværdi, og her ydede konsulenterne en vigtig ind-

sats ved at katalogisere de bedste dyr i stambøgerne og ved at lægge stigende vægt på dyrenes ydelse ved dyrskuebedømmelsen. Dette var muligt gennem indførelsen af kontrolforeningerne i 1895, hvor man tydeligt var i stand til at vise den enkelte kos ydelse, således at man kunne få et indblik i dyrenes nedarvede egenskaber. Et videre perspektiv var, at man ved at sammenligne produktionen med den anvendte fodermængde kunne vise rentabiliteten og dermed omsider interessere landmændene i at benytte regnskabsføring i deres bedrifter.

Den øgede dyrekontakt gav større risiko for spredning af smittefarlige sygdomme, og der var mange problemer med dyrenes sundhedstilstand. Der blev gjort et meget stort arbejde på videnskabeligt plan for at løse problemerne, og konsulenterne fungerede som et vigtigt bindeled til landbruget med formidling af den seneste

Præmietyr foreviges ved Roskilde dyrskue i 1908.

viden ud til landmændene om bekæmpelse af sygdommene og rapportering opad i systemet med resultatet af arbejdet.

Svineavlen var kommet stærkt i forgrunden med det stigende marked for slagtesvin i England, og i 1895 startedes på grundlag af statskonsulent P.A. Mørkebergs undersøgelser oprettelsen af avlscentre for svin til gradvis opbyggelse af den danske svineavl på basis af krydsningsavl med indkøbte engelske Yorkshireorner.

Inden for planteavlen var 1890'erne præget af en række initiativer især fra lærer i planteavlsslag ved Landbohøjskolen T. Westermann og de to statskonsulenter Fr. og K. Hansen, som ansattes i 1893. Der blev udført et stort antal forsøg med brug af kunstgødning, og med baggrund i en udbredt fodermangel på grund af dårlige vejrforhold startedes en målrettet indsats for plantedyrkningen især med henblik på dyrkning af grovfoder til kvæget. I 1897 opfordrede T. Westermann i et berømt foredrag til en generel nedsættelse af planteavlsudvalg til fremme af landbrugets plantedyrkning, og de aktiviteter, som hermed sattes igang, resulterede i løbet af nogle år i en aktiv økonomisk medvirken fra staten.

Kvægavlsforeningerne

På de kun tre år fra 1887, hvor husdyrloven indførte statstilskud til avlsforeninger og til ansættelse af husdyrbrugskonsulenter, til 1890 steg antallet af kvægavlsforeninger fra 89 til 308, men denne dramatiske stigningstakt holdt sig ikke, og omkring 1900 lå tallet på ca. 700. P.A. Mørkeberg var i 1889 blevet ansat som statskonsulent for det røde danske malkekvæg. Han var meget positiv i sin omtale

af konsulenternes betydning for kvægavlsforeningerne, og i sin indberetning til ministeriet i 1891 beskrev han, hvorledes avlen gik sikrest og hurtigst frem de steder, hvor flere kvægavlsforeninger virkede i fællesskab med en konsulent som rådgiver. Her støttede medlemmerne af den enkelte forening hinanden, og i de overordnede fællesledelser/kvægavlsforeninger udgjorde konsulenten »en dygtig Dommer til Kaaring af Køerne og til Vejledning ved Tyrekjøb«. Han kunne også fordele de gode kalve i foreninger, hvor der havde været uheld, eller hvor kvægavlen stod på et lavere stade. Når en hel egn på denne måde samarbejdede om kvægavlen med en konsulent som rådgiver, skete der en betydelig hurtigere forbedring af niveauet. Desuden kunne disse lokale konsulenter, som kendte de enkelte bedrifter, råde i mange andre spørgsmål vedrørende den daglige ledelse af kvægbruget ved de vejledende besøg og kunne således »være den enkelte Landmand til stor Nytte.«¹

Gennem de omfattende årlige indberetninger og indlæg på mange konsulentmøder fra de to statskonsulenter i husdyrbrug, Mørkeberg og Appel, får man et godt indtryk af deres store betydning for udviklingen i landbruget i kraft af deres dygtighed og stærke personlighed. For de lokale foreningskonsulenters vedkommende begyndte man først at aftrykke indberetningerne til ministeriet i 1893. Fra dette tidspunkt, hvor de stod midt i det vanskelige arbejde med at opretholde medlemstallet i kvægavlsforeningerne, bliver det muligt at få lidt nærmere indblik i det daglige arbejde ude i lokalforeningerne og finde nogle af konsulenternes egne reaktioner på problemerne.

Det var et virkelig slid for konsulen-

terne at prøve at holde gejsten oppe i de mange kvægavlsforeninger efterhånden som nyhedens interesse forsvandt. Det var lettere at starte en forening, end at holde den i live, for der var altid en begejstret og dygtig mand, som i begyndelsen kunne opildne de andre til at tro på fremgang, hvis der blev taget rigtigt fat. Men når fremskridtene i avlen ikke hurtigt viste sig, især hvis foreningen ikke havde været fornuftig eller heldig med indkøb af tyr, så mistede mange modet. Den første begejstring for rationel avl og tro på fremgang hvilede ikke på nogen dybere forståelse af den rationelle avls principper, og derfor svækkedes interessen, hvis resultaterne ikke viste sig hurtigt. Efterhånden blev man klar over, at det var vigtigt ikke at »opagitere« en stemning for dannelsen af kvægavlsforeninger, som »med fantastiske Forestillinger om, hvad der i Løbet af nogle faa Aar kan udrettes til Fremme af Kvægavlen selvfølgelig er bleven Aarsag til ikke smaa Skuffelser – det skade kun den gode Sag.«²

Her var statstilskuddet af stor betydning – «et Oplivelsesmiddel for de svage Foreninger», som en konsulent udtrykte det, og pligten til at tilbagebetale de modtagne penge, hvis foreningen ikke anskaffede en ny tyr, bidrog stærkt til at holde kvægavlsforeningerne i live i kritiske situationer, når tyren døde eller viste sig uduelig til avl. Det var en tilbagevendende klage fra foreningskonsulenterne, at der var problemer med tyrene. Dyrlæge J. Schmidt, som var konsulent for Fællesledelsen af Kvægavlsforeninger i Koldingkredsen, beskrev de hyppigst forekommende uheld, som var ufrugtbarhed og »uvanethed« hos tyrene. Årsagerne til disse uheld var hovedsagelig mangel på be-

vægelse og for stærk fodring, som igen var forårsaget af et ønske om, at tyren skulle fremstå så velplejet som muligt ved dyrskuerne af hensyn til konkurrencerne. Man burde formå foderværterne til at benytte tyrene til trækbrug, og det kunne opnås gennem tillægspræmier ved dyrskuerne, mente han. I en diskussion på konsulentmødet i 1895 rådede forpagter Friis, Lindersvold, jyderne til ikke at give tyrene for meget kraftfoder. Hos ham fik de ikke et eneste pund korn uden i bedæknings-tiden, for at de kunne holde sig slanke. Desuden havde man i Præstø amt opstillet regler for, hvordan tyrene skulle se ud, og hvis de var for fede, kunne de risikere at blive afvist ved dyrskuerne. Ved at lade dem arbejde med f.eks. at »trække Kjærner, skære Hakkelse osv.« havde man heller ikke besvær med, at de blev udygtige til avl.³

Man indså efterhånden, at det ikke var nogen katastrofe, når de store kvægavlsforeninger opløstes, fordi der var for mange medlemmer, og bedækningen blev for besværlig. Det viste sig næsten altid, at der var interesserede kvægavlere, som i løbet af kort tid startede en eller flere ny foreninger med et færre antal medlemmer og kortere afstand. På denne måde blev medlemsskaren sorteret, således at kun de virkelig motiverede var med, ligesom hvert medlem havde et større antal af sine køer indtegnet i foreningen, som på denne måde blev mere stabil.

I Jylland var landbrugskandidat S.P. Petersen husdyrbrugskonsulent for Foreningen af jyske Landboforeninger, hvor han udførte et omfattende arbejde som vejleder ved kvægavlsforeningernes oprettelse og udbredelse. Petersen sad i en nøglestilling med hensyn til kvægavlsforeningerne,

S. P. Petersen (1852–1929), landbrugskandidat, virkede i flere år som landbrugslærer. I 1888 blev han konsulent i husdyrbrug i Foreningen af jydsk Landboforeninger og var i den egenskab med til at grundlægge foreningsarbejdet i kvægavl.

fordi deres ansøgninger om statstilskud skulle kanaliseres gennem ham. Ved at besvare de praktiske spørgsmål angående ansøgningerne kom han i kontakt med mange opdrættere, som »henvende sig til mig, ikke blot fordi det er »gratis«, men særligt, fordi jeg ikke er interesseret i Sagen paa anden Maade end for at faa det heldigste Resultat.« Han følte, at dette formidlingsarbejde måske var den gren af hans virksomhed, hvor han gjorde størst nytte. Han averterede i landbrugsbladene

om at modtage anmeldelse om tyre til salg, og disse oplysninger gav han videre. »Jeg er derved et gratis og uinteresseret Mellemled, som det ofte kan være heldigt at benytte. Jeg er uinteresset i, at der kommer en Handel i Stand, men derimod interesseret i, at Kvægavlsforeninger gør saa heldigt et Indkjøb, som muligt.« Det sparede kvægavlsforeningerne for mange penge, fordi de ikke behøvede at rejse ud »paa Lykke og Fromme«. De kunne få besked om, hvor der stod tyre til salg, deres alder, lød, pris, stamtavle og de præmier, de havde fået. »Jeg tror nok jeg har sparet ikke faa Kvægavlsforeninger for adskillige Rejseudgifter ved at give dem Anvisning paa Tyre, samt hvad de iøvrigt bør iagttage for ikke at rejse forgjæves. Det er mit Haab, at jeg fremdeles kan gjøre nogen Nytte i denne Retning.«⁴

Mens konsulent Petersens aktiviteter med at formidle viden om gode tyre til kvægavlsforeningerne således var meget populære, havde konsulent, gårdejer A. Jensen, helt andre erfaringer. Han havde, som mange andre konsulenter, problemer med at holde sammen på kvægavlsforeningerne på grund af dårlige tyre. I sin indberetning til ministeriet spurgte han retorisk: »Hvorfor benyttes saadanne Tyre?« og svarede selv, at årsagerne var flere, både prisen og ukendskab ved indkøbet. Og så fortsatte han »Hvorfor benyttes ikke Konsulenten?«, og her var årsagen tilsyneladende en stærk mistro til denne nye institution. »Man hører ikke sjælden dette eller hint er Konsulentens Skyld, de dele omtrent Skjæbne med Højskolerne, thi disse have jo efter Manges Mening voldt megen Ulykke.« Nogle kunne ikke lide konsulenten, fordi han ikke ville modtage pro-

vision for at hjælpe folk til en god handel, mens andre ikke turde benytte ham, fordi de var bange for, at det var netop, hvad der foregik. »Men jeg haaber dog, at det snart maa blive Folk klart, Sælger som Kjøber, at sligt ikke kan finde Sted.«⁵

Forskellen mellem de to mænds erfaringer skyldtes nok deres position. Mens S.P. Petersen som øverste husdyrbrugskonsulent for Foreningen af jydsk Landboforeninger modtog henvendelser om hjælp til anskaffelse af en tyr fra de mest motiverede foreningsformænd og konsulenter, så måtte konsulent Jensen arbejde med alle medlemmerne i de lokale kvægavlsforeninger. Her var sikkert repræsenteret hele spektret fra de entusiastiske til de mest modstræbende, som kun var gået med efter nabopres eller besjælet af en kortvarig interesse, som forlængst var udslukt. Der er nok ingen tvivl om, at konsulenterne som den nyskabelse de var, i de første år måtte kæmpe mod megen modvilje ude i deres lokale foreninger.

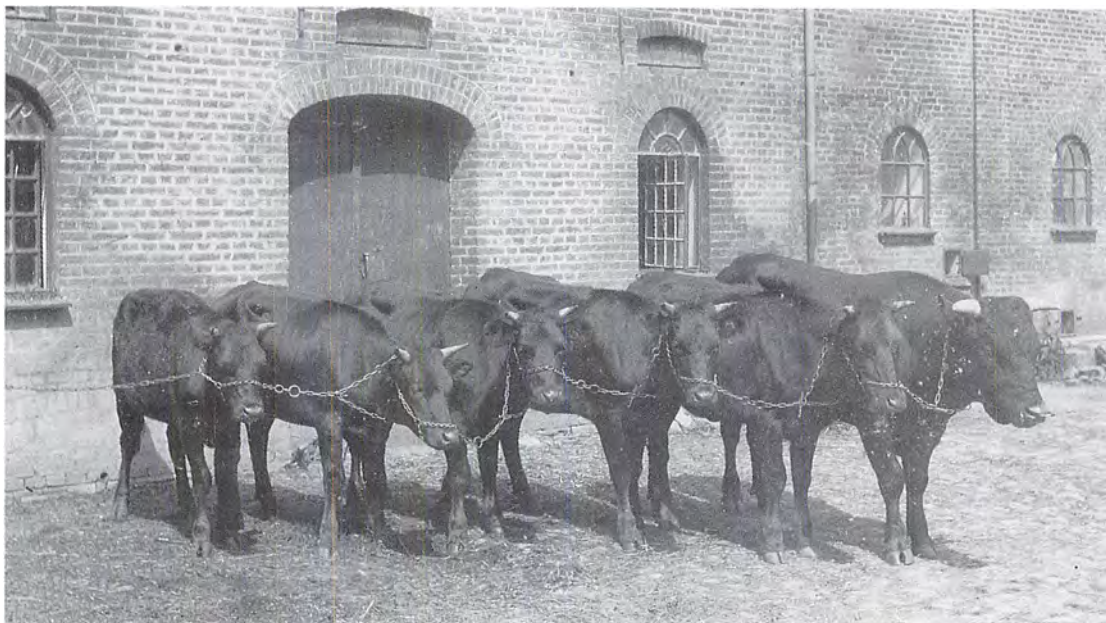
De dygtigste avlere ønskede at gå endnu videre, end det var muligt med de almindelige kvægavlsforeninger, og i 1897 gjorde Harald Branth som formand for husdyrudvalget under Foreningen af jydsk Landboforeninger et forsøg på at opnå statstilskud til en slags eliteopdrætterforeninger, som skulle fremme tillæg af særlig fremragende avlstyre. Det lykkedes ikke i første omgang, men på privat initiativ blev der alligevel oprettet en halv snes opdrætterforeninger, og i husdyrloven af 1902 blev der åbnet mulighed for et ekstra tilskud til kvægavlsforeninger, der fremstillede særlig gode kvægstammer.⁶

Stambogsføring

En af de væsentligste årsager til kvægavlsforeningernes problemer var det skuffende afkom, som skyldtes manglende kendskab til tyrenes afstamning. Det var endnu ikke blevet almindeligt at føre stambøger, og indførelsen af disse blev et af den nye konsulentinstitutions store bidrag til kvægavlens fremme. Den første danske stambog »Stambog over Heste og Kvæg af jydsk Race« blev udgivet i 1881 af Foreningen af jydsk Landboforeninger baseret på Landhusholdningsselskabets konsulent P. Jessens arbejde. Ved hans død i 1885 standse arbejdet, men få år senere, i 1889, udgav foreningens konsulent S.P. Petersen en stambog over tyre af jydsk race, som, efter mønster fra statskonsulent J. Jessens stambog over hingste, medtog alle de præmierede tyre fra landmandsforsamlingerne, statsskuerne og fra foreningens egne skuer for tillægsdyr. På Sjælland udkom første bind i 1886, og landets andre provinser udgav også hver deres egen landsdels stambøger.⁷

I 1893 fremkom der forslag om, at staten skulle overtage stambogsføringen, men det blev nedstemt af de provinsielle landboforeninger. De samvirkende danske Landboforeninger overtog udgivelsen af stambøger for tyre, der i stedet for at være provinsielle gik over til at være racestambøger, således at der fra 1894 begyndte at udkomme en stambog for jydsk kvæg udarbejdet af statskonsulent Axel Appel med stor hjælp fra konsulent S.P. Petersen. P.A. Mørkeberg kom til at stå for stambogen over det røde danske malkekvæg, hvor han havde anlagt den første på Ourupgaard i 1891. Der blev kun optaget tyre, kostambøgerne var stadig et lokalt foretagende,

Samling af køer efter tyren Maslev II, 1892.

og Appel udtalte et stærkt ønske om, at de lokale husdyrbrugskonsulenter »kunne blive satte i Stand til at tage den private Stambogsføring op som et væsentlig Led af deres Virksomhed, – thi herpaa bygges jo for en stor Del den officielle Stambogsføring.«⁸

Appel nævnte i flere af sine indberetninger, at der var meget arbejde forbundet med indsamlingen af oplysninger til stambogsføringen, fordi så få kvægavlere selv var interesserede i at få deres fremragende dyr optaget, og det ofte beroede på tilfældigheder, om disse dyr kom til hans kundskab. Kvægavlsforeningernes liv var afhængigt af, at der fandtes kendskab til tyrenes afstamning, så man kunne finde frem til de egenskaber, som man søgte fremmet gennem avlen. Og hertil krævedes »en Historieskrivning over Dyrene, og

en saadan er jo den officielle Stambogsførelse, bygget paa Fakta.« For at samle alle disse oplysninger havde han overværet et stort antal dyrskuer, bl.a. samtlige statsdyrskuer i Jylland.⁹

Allerede i sin årsberetning for 1891 havde Mørkeberg fremlagt et skema til privat stambogsføring over køer, som han havde anvendt på Ourupgaard, men det tog tid, før de lokale husdyrbrugskonsulenter begyndte at få øjnene op for sagens betydning. I 1895 forekom den første omtale af privat stambogsføring, idet gårdejer Karl Buhr, konsulent for Samsø Landboforening nævnte, at han selv manglede de nødvendige kundskaber til at indføre det, men ville forespørge hos Mørkeberg og S.P. Petersen om den bedste metode. Når han havde de fornødne kundskaber, tvivlede han ikke på, at adskillige opdrættere

ville begynde privat stambogsføring sammen med ham.¹⁰ Nogle år senere rapporterede han, at 9 opdrættere førte familiestambøger. Buhr var imidlertid en enlig svale, og vi skal helt om på den anden side af århundredskiftet, før et større antal konsulenter for alvor tager fat på arbejdet med familiestambogsføring.

Udviklingscentre – Præmiering af fremragende kvæghold

Tilstedeværelsen af et tilstrækkeligt antal gode avlsdyr var en absolut nødvendighed for virkelige fremskridt inden for kvægavlen. Det stod klart for de ledende mænd på kvægbrugets område, at den tilstand, hvori de mest fremskredne kvæghold med den største avlssoliditet befandt sig, var af betydning for det totale arbejde med forbedringen af arvematerialet. Disse fremragende besætninger virkede som strålepunkter, hvorfra gode avlsdyr kunne spredes, og det var derfor af stor betydning, at de blev identificeret og støttet på alle måder. Mørkeberg, som var medlem af Øernes Kvægbrugsudvalg, mente, at lokaliseringen af disse fremragende kvæghold måtte anses for et »Spørgsmål af mere end ren lokal (provinsiel) Interesse, det er af nationaløkonomisk Betydning, at Kvægbestandens Omsætningsevne forøges, saaledes at den kan give et større Nettoudbytte, end Tilfældet er i Øjeblikket.« Sagen fortjente derfor statens understøttelse.¹¹

Ved revisionen af husdyrloven i 1893 gik man ind på to niveauer for at støtte bestræbelserne. For at opmuntre det brede arbejde ude i befolkningen blev den årlige statsstøtte til kvægavlsforeningernes tyre

sat op fra 70 kr. til 120 kr., og der blev endda givet mulighed for at få tilskud på helt op til 140 kr. for de bedste tyre, hvis fællesforeningen foretog en klassifikation. På det højeste niveau blev der med loven åbnet større mulighed for at afholde konkurrencer og foretage en præmiering af særlig fremragende husdyrstammer, således at avlscentre kunne dannes.

Den første spæde start på disse aktiviteter var gjort i Københavns Amts Landboforening allerede i 1881, og i 1884 blev de taget op af Fyns Stifts patriotiske Selskab med en etårig konkurrence, som blev gentaget i 1887 og 1891. I Maribo Amts økonomiske Selskab gennemførtes en konkurrence i 1888, og i Jylland foretog enkelte landboforeninger præmiering af vellede og lønnende kvæghold.

Da vejen nu i 1893 var banet for en genoptagelse af disse konkurrencer mellem hele kvæghold, blev der lagt et stort og omhyggeligt planlægningsarbejde i initiativet fra Øernes Kvægbrugsudvalg og især fra statskonsulent Mørkeberg. Man var i 1894 meget tæt på at kunne vise, at fedtindholdet i de enkelte køers mælk var en arvelig faktor. N.J. Fjord havde længe været på sporet af denne epokegørende opdagelse, og i 1890, kort før sin død, fremlagde han en forsigtig oversigt over sine resultater, som han dog ønskede at arbejde videre med, før en endelig konklusion.¹² Mørkeberg fremhævede, at selvom man måtte vente på Forsøgslaboratoriets endelige resultater, var man dog »fuldstændig overbevist om, at der bør tillægges Mælken Fedtindhold en langt større Betydning som arveligt Moment, end man hidtil har været tilbøjelig til,« og sådanne undersøgelser blev medtaget i konkurrencerne.¹³

Samtidig med konkurrencemomentet

havde det store kontrolarbejde, som krævedes for at bedømme kvægets tilstand, en stor opdragende virkning på de involverede ejere og fodermestre. På Fyn blev 9 besætninger udvalgt til at deltage i en 2-årig konkurrence, mens konkurrencen på Lolland-Falster strakte sig over 1 år og udelukkende var åben for små gårde. Udover dommerpanelets overordnede besøg blev besætningerne besøgt hver måned i mindst 3 dage af en assistent, som udarbejdede stamtavler over hvert enkelt dyr og familieoversigter, foretog prøvemalkning og fedtundersøgelse af hver enkelt kos mælk, vejede foderet og skrev alt op i dertil indrettede bøger. På grundlag af de indsamlede oplysninger blev hver besætning klassificeret efter dens værdi som udviklingscenter for den almindelige kvægavl, og en beskrivelse blev offentliggjort, således at almindelige kvægbrugere kunne vælge stamdyr fra de besætninger, der besad egenskaber, som var tiltrængte i deres egen kvægbestand.¹⁴

Landmandsforsamlingernes store samlede fremstillinger af godt kvæg havde ligeledes stor betydning for husdyravlen, og en lokal foreningskonsulent, dyrlæge Richard Jensen fra Holbæk Amts økonomiske Selskab, beskrev, hvorledes Randersudstillingen havde forårsaget, at det nu næsten udelukkende var de bedste fynske stammer, man eftersøgte, når der skulle indkøbes nye tyre.

Kontrolforeningerne

Som nævnt blev det efter den første entusiastiske modtagelse vanskeligere at holde liv i kvægavlsforeningerne de steder, hvor man ikke fra begyndelsen havde haft godt

held med tyreindkøbet, fordi virkningen på avlen kun langsomt blev synlig. Desuden havde det været næsten umuligt at formå landmændene til at føre det regnskab, som skulle danne basis for en del af fremskridtet. I 1895 kom imidlertid en ny type forening til, som sammen med kvægavlsforeningerne kom til at betyde et gennembrud for den rationelle avl. Efter at en del mejerier på basis af N.J. Fjords differensberegninger fra 1886 var begyndt at betale mælken efter fedtindhold, var interessen for årsagen til denne forskel i køernes evne til at yde fed eller mager mælk stærkt stigende. Som nævnt havde Forsøgslaboratoriet arbejdet på at finde frem til, hvad der betingede den store forskel mellem dyrenes ydeevne, og man var efterhånden blevet klar over, at det ikke udelukkende var fodringen, der influerede på koens evne til at yde fed mælk, men at det sandsynligvis var en arvelig faktor. Det blev herefter af stor betydning at kunne finde frem til de køer, som besad dette specielle anlæg.

Efter nogle års undersøgelser på egne gårde startede statskonsulent Fr. Hansen og forstander Niels Petersen, Ladelund Landbrugsskole, i 1895 landets – og verdens – første kontrolforening i Vejen ved Kolding. Inspirationen kom fra Fyn, hvor forpagter F. Hempel Syberg i 1894 havde startet en konkurrence mellem hele kvæghold. Den fungerede som en kontrolforening med assistent (senere konsulent) Nissen-Petersen som rejsende kontrollør. I julen 1894 berettede denne i et selskab i Vejen om principperne, og fru Anine Hansen foreslog de tilstedeværende at tage ideen op.¹⁵ En gruppe på 13 kvægholdere sluttede sig sammen om at antage en såkaldt kontrolassistent, som en gang hver

*Ved en fest på Ladelund
i anledning af
kontrollforeningens 25
års jubilæum i 1920 fik
Anine Hansen og Emil
Konradi
Landhusholdnings-
selskabets sølvbøger.*

14. dag skulle veje og kontrollere mælken med et Gerber-apparat til måling af fedtprocenten i mælken. Forsøgslaboratoriet havde i 1893–94 afprøvet forskellige sådanne apparater, og havde fundet Gerbers mest pålideligt og lettest at anvende. Foruden et nøjagtigt regnskab over hver kos mælke- og smørfedtudbytte skulle assistenten også føre regnskab over det anvendte foder, således at man kunne se, hvorledes hver enkelt ko betalte sig. Det fremgik af resultaterne af det første års regnskaber, som Fr. Hansen fremlagde på konsulentmødet i 1896, at der kunne være så stor forskel på to køer i den samme besætning, at den bedste ko leverede et pund smør for 66 øre, mens den ringeste ko havde brugt foder for 292 øre. Det var resultater, som virkelig kunne få enhver landmand til at spørre øjnene op, og snart bredte kontrollforeningerne sig over hele landet, og interessen for landbrugsbogholderi begyndte at dukke op også hos den almindelige landmand.

Husdyrbrugskonsulenterne var ikke direkte involveret i dette arbejde, idet det udførtes af specielt ansatte kontrolassi-

stenter, men resultaterne satte konsulenterne i stand til bedre at rådgive de enkelte kvægavlere. Fr. Hansen gav da også det råd i 1897, at »Konsulenternes Opmærksomhed bør absolut være rettet paa Kontrollforeningernes Arbejde, da det giver Lejlighed til paa den mest indgaaende Maade at skaffe Klarhed og Indsigt i Bedriftens Gang baade for Brugeren og for Konsulenten.«¹⁶ Den største landvinding var imidlertid, at det blev indledningen til en rationel regnskabsføring i landbruget, og Foreningen af jydsk Landboforeninger nedsatte straks et Udvalg til Fremme af Regnskabsføring, kaldet Regnskabsudvalget. I det hele taget var interessen for sagen meget stor i Jylland, hvor der allerede i 1897 var oprettet 26 kontrollforeninger, mens der var 5 på øerne.

Af indberetningerne fra de almindelige foreningskonsulenter kan man aflæse væksten i kontrollforeningernes betydning. Konsulenten for Samsø Landboforening, gårdejer Karl Buhr, nævnte allerede i 1896, at den nystartede kontrollforening så ud til at »gøre overordentlig stor Gavn ved at faa Regnskabsføring indarbejdet i mange

Kvægehold – og ved at oplyse Medlemmerne om, hvilke Køer der, hvad Udbytte angaar, egner sig bedst som Avlsdyr.« Foreningen havde to formål, dels at danne smørstammer og dels at belyse »de Forhold, der bevirke en økonomisk fordelagtig eller en tabbringende Fodring – og maa derfor nok kunne siges at være en Foranstaltning af største Betydning.«¹⁷

Fra lovgivningsside var det fastlagt, at en kontrolforening for at modtage statsstøtte skulle have medlemmer med et totalt registreret antal køer på 300. Dette viste sig at udgøre en hindring for dannelse af foreninger i mange tyndt befolkede egne af landet. Jordbruger P. Henneberg, konsulent for Vejle Vesteregns Landboforening, bragte sagen til de højere myndigheders kendskab på konsulentmødet i 1898. På kun tre år var der allerede oprettet 88 foreninger, 50 i Jylland, 10 på Fyn, 13 på Sjælland, 12 på Lolland-Falster og 3 på Bornholm, og de oplysninger, der kom frem af de offentliggjorte regnskaber »maa anspore til af yderste Evne at faa Besætningerne forbedrede, og det anvendte Foder udnyttet paa bedste Maade.« Der var her tale om en samfundsopgave, som statstilskuddet jo også anerkendte, men for at foreningerne skulle gøre den tilsigtede nytte, måtte kontrolassistenten komme til hver gård en gang hver 14. dag, dvs. han kun kunne betjene 14 besætninger. I mange egne var det gennemsnitlige antal køer pr. besætning kun på omkring 10, og her kunne altså højst skaffes 140 køer til en forening, således at den ikke var kvalificeret til statstilskud. Han mente derfor, at lovens minimumskrav burde sættes ned. Det måtte anses for at være garanti nok, at en gruppe landmænd dannede en forening og ansatte en mand. Sa-

gen var af så stor betydning, at han tillod sig at henstille til Landhusholdningsselskabet om at kontakte »Regjering og Rigsdag med Andragende om at faa det paapegede Forhold forandret.«¹⁸

Resultatet kom meget hurtigt, således at det forlangte antal køer blev sat ned til 250, og antallet af kontrolforeninger steg derefter endnu hurtigere. I løbet af nogle år indledtes nogle steder et samarbejde mellem kvægavlsforeninger og kontrolforeninger og eventuelt også den stedlige landboforening. Man var så fælles om konsulenten, der hjalp med tyreindkøb, kåring og beskrivelse af køerne, stambogsføring, ansøgning om statstilskud, regnskabsføring etc., og man ansatte kontrolassistenter i fællesskab, som førte de daglige regnskaber, mens konsulenten foretog de beregninger, der viste rentabiliteten og kunne demonstrere hvilke køer, der var »tilsættere«.

Landbrugsbogholderi

Som det fremgår af ovenstående var kontrolforeningerne medvirkende til at få mere gang i regnskabsføringen. På Fyn var man på et tidligt tidspunkt nået langt i at organisere en mere generel undervisning i landbrugsbogføring, idet man i 1894 begyndte at bruge landsbyskolelærerne som lærere i faget. Man havde indledningsvis tilbudt dem et gratis kursus på Odense Landbrugsskole i sommerferien, og her var tilstrømningen over dobbelt så stor, som man kunne klare. Lærerne forpligtede sig til at forsøge at oprette lokale kurser i landbrugsbogføring for både yngre og ældre landmænd, og i løbet af kun to år havde de undervist over 500 elever. Det

var dog noget mere tvivlsomt, hvor mange af disse elever, som havde været i stand til at anvende det lærte i praksis.

På delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger i 1896 var der enighed om, at dette system var meget velegnet til de mindre landbrugs krav, men flere efterlyste en regnskabskonsulent. Bl.a. mente professor Segelcke, at på de store landbrug kunne kun en regnskabskonsulent hjælpe, men hertil indvendte dyrlæge Wissing fra Kalundborg, at det var »et sygeligt Udslag af Konsulentinstitutionen, at man straks skulde have en Konsulent til at tænke enhver ny Tanke for sig,« – og hans udtalelser blev mødt med »Hør, Hør« fra nogle af de delegerede. Proprietær Heyman mente dog ikke, at konsulenterne skulle tænke for landmændene, men blot være dem til hjælp, og han mindede om, at konsulent Bing havde sagt, at konsulenterne lige så godt kunne lære af landmændene som omvendt.¹⁹ Det kom da også til at vare næsten 20 år, før regnskabskonsulenter for alvor begyndte at blive anvendt i landboforeningerne.

I Jylland var der som nævnt blevet nedsat et regnskabsudvalg i 1896, og dette udvalg arbejdede tæt sammen med kontrolforeningerne, idet der afholdtes årlige møder med kontrolassistenternes og formændene for kontrolforeningerne til belysning af fælles problemer, såsom regnskabsformen, regnskabsskemaer, fodermidlernes værdiansættelse, assistenternes uddannelse og andet.

Dyrskuerne

Et af husdyrbrugskonsulenternes vigtigste arbejdsområder var dyrskuerne. Her lå de-

res største mulighed for at vurdere kvægets stade på egnen i sammenligning med naboområderne og med niveauet på de større skuer på landmandsforsamlingerne og statsskuerne, og konsulenternes indberetninger nævner da også ofte, at de har overværet et stort antal dyrskuer udover de lokale. Et andet formål for konsulenterne med at besøge flest mulige dyrskuer var at orientere sig om de bedste tyre, således at de kunne rådgive de lokale kvægavlsforeninger ved køb, som det er beskrevet ovenfor.

Konsulenterne arrangerede de lokale skuer sammen med landboforeningernes husdyrbrugsudvalg, forfattede kataloget og deltog i bedømmelsen af tyrenes afstamning og klassifikationen af dyrene. Denne bedømmelse med pointsgivning til hvert dyr var en meget tidkrævende proces og også et meget følsomt område, fordi hver opdrætter naturligvis følte, at hans dyr fortjente flest points. Forskellige – sommetider ret detaljerede – systemer for denne pointsgivning var blevet anvendt, men i 1890 vedtog statsdyrskuekommissionen et forholdsvis enkelt system, som var i brug indtil 1902. Det blev dog ikke gennemført uden problemer, og dyrlæge Bing, konsulent for Sorø Amts landøkonomiske Selskab, fortalte i 1894, at hans arbejde især med bedømmelsen af tyrenes afstamning havde været »underkastet nogen Kritik og fremkaldt nogen Misfornøjelse.«²⁰

Dyrskuerne gav god anledning til at komme sammen med mange opdrættere, og »den konsultatoriske Virksomhed paa selve Dyrskuedagene var ret omfattende.«²¹ Afholdelse af specielle afkomsskuer, hvor foreningstyrens afkom blev bedømt og mærket, var lovbealet og gav

Udblik over Roskilde og dyrskuepladsen ved Køgevej omkring 1920.

konsulenterne meget arbejde, men også mulighed for at udbrede kendskabet til avlens principper. Det havde stor pædagogisk betydning, at landmændene havde lejlighed til på et sted at sammenligne alt afkommet fra foreningstyren og høre, hvorfor konsulenten og kvægudvalgsformanden bedømte de enkelte individer, som de gjorde. Konsulent I.M. Friis skriver i sin indberetning for 1897, at »Konsulenten søger at gøre disse Skuer saa belærende for Medlemmerne som muligt ved at fremdrage, hvad Erfaringen paa dette og andre lignende Skuer maatte give Anledning til.«

Mod slutningen af 1890'erne begyndte virkningen af kontrolforeningernes arbejde at gøre sig gældende på dyrskuerne, således at der blev lagt mere vægt på dyrenes ydelse og afstamning. I Svendborg Amts landøkonomiske Selskab var der i 1898 for første gang ligefrem oprettet særlige afdelinger for »smørkøer«, hvor konsulenten i kataloget havde givet kontrollerede og detaljerede oplysninger om »Mælke- og Smørudbyttet, gennemsnitlig Fedtprocent og Forbrug af Pund Mælk

til 1 P. Smør, anvendt Fodermængde og Forbrug af Foderenheder til Produktion af 1 P. Smør samt Oplysninger om Koen Alder, Kælvningstid og nærmeste Afstamning.« Samme år begyndte man at lægge mindre vægt på dyrenes eksteriør ved bedømmelsen, og de udvalgte dyr fik påhængt en karakter for afstamning. Denne ordning krævede, at konsulenten før skuet deltog i bedømmelsen af afstamningen, men bevirkede samtidig, at publikum bedre kunne indse den betydning, som denne faktor var tillagt.²² Fyn var imidlertid forud for resten af landet med hensyn til kvægavlen, og det varede nogle år, før noget tilsvarende fandt sted andre steder i landet.

Kvægpsydommenes bekæmpelse

Den øgede dyrekontakt, som arbejdet i kvægavlsforeningerne afstedkom, førte til en stigning i de smitsomme kvægpsydomme. Den mand, der fik afgørende betydning for bekæmpelsen både af tuberkulosen og af den frygtede kalvekastning, var

Bernhard Bang. Han var uddannet både som læge og dyrlæge, blev i 1880 ansat på Landbohøjskolen og tog i 1885, kun to år efter Forsøgslaboratoriets åbning, initiativ til oprettelsen af en bakteriologisk afdeling. Han udnævntes til professor i 1892. Hans første resultater om yvertuberkulosen hos kvæg blev offentliggjort allerede i 1884, og han fortsatte et intenst studium af tuberkelbacillens smitteveje og bekæmpelse, som dels gjorde ham verdenskendt, men af større betydning for dansk landbrug var, at det førte til en tidlig erkendelse af behovet for opvarmning af den skummede mælk fra mejerierne, således at smitteudbredelsen kunne begrænses. Denne beretning udkom fra Forsøgslaboratoriet i 1889.

I 1890 fremstillede den tyske læge og bakteriolog Robert Koch stoffet tuberkulin, som kunne påvise tuberkulosesmitte. Bang var den første, der brugte dette stof på kvæget. Han brugte det ikke som behandling men derimod diagnostisk, således at man kunne udpege de syge dyr og derved befri kvægbesætningerne for tuberkulosen og skabe smittefri avlscentre. Statskonsulent Mørkeberg, som i samarbejde med Bang straks gik igang med tuberkulinindsprøjtninger af forskellige besætninger, opdagede på denne måde, at den frygtede sygdom, som han kaldte »Kvægbrugets værste Fjende«, var langt mere udbredt, end man hidtil havde været klar over. Tuberkulinprøven medførte i nogle tilfælde ligefrem tilbageskridt i avlen, idet det hændte, at opdrættere med gode besætninger, hvor nogle reagerede positivt, over hals og hoved solgte kvæget og indkøbte dårligere køer til erstatning og derefter nægtede at lade dem tuberkulinprøve.

I et samarbejde med professor Bang udførte Mørkeberg forsøg på De sjællandske Landboforeningers »forsøgsgård« Thurebylille om muligheden for ved afsondring af de reagerende dyr at fremelske en tuberkulosefri besætning.²³

Ved hjælp af tuberkulinet kunne Bang vise det mærkelige resultat, at der fandtes besætninger, hvor alle voksne dyr var sunde, mens en eller flere kalve reagerede. Ved nærmere undersøgelser kunne man påvise, at ejeren næsten uvægerligt i sådanne tilfælde for nylig var blevet medlem af et andelsmejeri og havde fodret kalvene med mælk derfra. Mælken spillede altså en væsentlig rolle i smittespredningen, og Bang konkluderede i et foredrag i »Dansk Mejeristforening« i 1895, at »Andels- og Fællesmejerierne ved Siden af den uhyre Fordel, de har bragt det danske Landbrug, tillige medfører en meget stor Fare for Udbredelsen af Tuberkulose – og der hviler et tungt Ansvar paa alle dem, der har at gøre med Driften af disse Institutioner.«²⁴ Bang udførte sammen med statskonsulenterne både inden for husdyrbrug og mejeri et stort arbejde for at udbrede denne viden og sikre, at andels- og fællesmejerierne efterhånden fik dampanlæg, som var tilstrækkelig effektive til at opvarme mælken til de 85°C, som var påkrævet for at uskadeliggøre bakterierne. Efter at professor Storch på Forsøgslaboratoriet havde fundet frem til en brugbar kontrolmetode, gennemførtes i 1898 tuberkulosebekæmpelsesloven, som skulle hindre smittespredning gennem den skummet- og kærnemælk, der tilbageleveredes til leverandørerne.

Ved revisionen af husdyrloven i 1893 indførtes som en af betingelserne for at modtage statstilskud til kvægavlsforenin-

B. Bang (1848–1932). Uddannet både som læge og dyrlæge. Hans anvendelse af tuberkulinet til diagnosticering blev af afgørende betydning for kvægtuberkulosens bekæmpelse, ligesom hans opdagelse af kalvekastningens smittevej var en landvinding indenfor veterinærvidenskaben.

gerne, at både tyre og køer blev undergivet »tilstrækkeligt dyrlægetilsyn«. Denne tilsynspligt gav anledning til mange problemer ude i de små foreninger, fordi medlemmerne fandt den økonomiske belastning for stor. Adskillige af konsulenterne kommenterede utilfredsheden i deres indberetninger, som således virkede som et forbindelsesled mellem de menige medlemmer af kvægavlsforeningerne og de højere instanser. Statskonsulent Appel udtalte, at »Dyrlægetilsynet avler megen

Misnøje og Utilfredshed, der tærer paa Kvægavlsforeningssagen.« Han følte, at avlens ophjælpning måtte være kvægavlsforeningernes fornemste opgave, så måtte kampen mod tuberkulosen komme i anden række. Med de nye tuberkulinprøver, hvortil man efter lovrevisionen af 1893 kunne få statstilskud, og kogning af mælken og afsondring var det blevet muligt for foreningerne selv at gøre noget, og så burde man måske stryge det lovbeftalede dyrlægeeftersyn. Den massive modstand mod lovens krav blev taget til følge, og i den nye husdyrlov af 23. maj 1902 faldt det bort og blev erstattet med et krav om dyrlægeeftersyn af tyren to gange om året. Desuden skulle medlemmernes besætninger synes mindst en gang årligt i hjemmet af foreningens bestyrelse eller en del af den. Ved hjælp af tuberkulinprøverne var det nu muligt ganske langsomt at forbedre sundhedstilstanden blandt kvæget, men der skulle gå mange år, før tuberkulosen kom under kontrol. Det blev gradvist mere almindeligt at kræve en negativ tuberkulinprøve, når der indkøbtes nye tyre, og betydningen af at finde og udsætte smittede køer af besætningerne trængte lidt efter lidt igennem hos medlemmerne.

Et andet alvorligt problem var det øgede antal tilfælde af smitsom kastning, som blev resultatet af den større dyrekontakt. Mørkeberg foreslog allerede i 1893, at der burde indføres regler i alle kvægavlsforeninger om, at køer fra besætninger med smitsom kastning ikke måtte føres til foreningens tyr, før epidemien var overstået. Det skete også i en del tilfælde, men i 1897 klagede dyrlæge J. Schmidt, konsulent for Fællesledelsen for Kvægavlsforeninger i Koldingkredsen over, at disse regler ikke var tilstrækkelige. »Saadanne Køer burde

ikke holdes til den egentlige Stamtyr, inden de igjen havde kælvet til normal Tid.»

Der havde i årenes løb været anbefalet mange fantasifulde remedier mod denne sygdom, såsom indsprøjtning med karbolvand og andet. Men i 1896 skete der et gennembrud, idet det lykkedes professor Bang at isolere den bakterie, som forårsagede kastning, således at han med sikkerhed kunne påvise, at sygdommen overførtes i stalden gennem udflåd fra de smittede køer. Det blev imidlertid også klart, at tyren kunne virke som smitteoverfører ved parringen, og Bang kunne anviser metoder til begrænsning af sygdommen ved rensning af tyren, hvis der var mistanke om smitte, samt isolering af køer, der så ud til at ville kaste.

Bangs epokegørende resultater udgivet i Forsøgslaboratoriets beretninger og forklaret for de enkelte konsulenter på de årlige konsulentmøder dels af Bang selv, dels af de to statskonsulenter for husdyrbrug, og konsulenternes daglige arbejde ude i besætningerne og deres tilbagemeldinger op igennem systemet hjalp til at udbrede kendskabet til bekæmpelsen af disse to frygtede kvægsygdomme. Men der gik mange år, før man begyndte at få dem under kontrol.

Svineavl

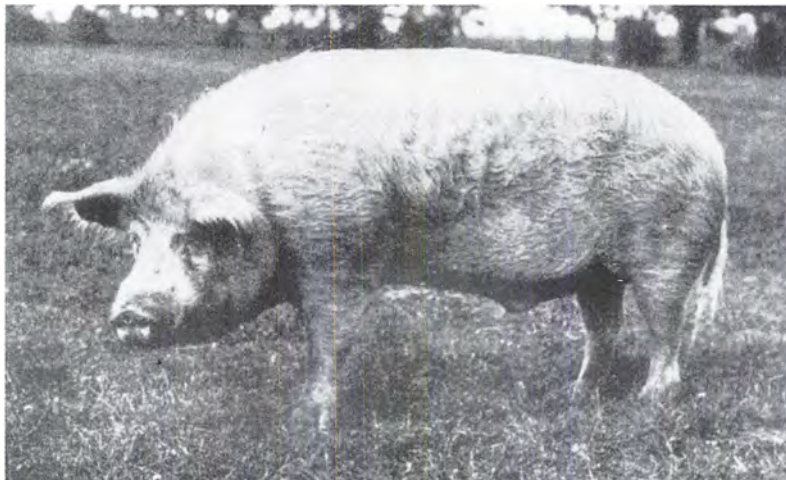
Inden for svineavl blev det efter lukningen af det tyske marked for levende svin i 1887 nødvendigt at satse på slagterisvin. Men kvaliteten måtte forbedres, hvis den skulle kunne leve op til kravene på de engelske eksportmarkeder. De private slagterier og efterhånden også andelsslagterierne, hvoraf det første var oprettet i

Horsens i 1887, var allerede i gang med en indsats for at forbedre avlen ved at udstationere importerede orner i deres opland (se side 69), og i 1893 besluttedes det på et møde i De samvirkende sjællandske Landboforeningers Udvalg til Svineavlens Forbedring, at gå ind for en virkelig radikal omlægning af svineavlens ledelse. Den planløse avl var årsag til stagnation eller ligefrem tilbagegang i den sjællandske svineavl, mente man. I Jylland var kvaliteten i visse egne bedre på grund af foretagsomme mænd som grosserer Magnus Kjær, som tidligt havde udstationeret Yorkshireorner på egnen omkring sit slagteri, men det samlede billede var ikke godt nok.

På opfordring af Landhusholdningsselskabet gik statskonsulent Mørkeberg straks i gang med en undersøgelse af metoder til at forbedre den danske svineavl, og i 1895 kunne han vise, at »det for Landmanden fordelagtigste Brugsdyr, som ved fornuftig Behandling tillige opfylder alle rimelige Fordringer fra Slakteriets Side, fremkommer ved at parre Søer af Landracen med Orner af den ægte store Yorkshirerace i en saakaldt enkelt Krydsning.« For at der kunne frembringes de nødvendige avlsdyr til denne halvblodsavl, fremlagde Mørkeberg en plan for oprettelse af racecentre for begge slags svin ud over landet.²⁵

De provinsielle fælleslandboforeninger gik ind i sagen med etablering af avlscentre for Yorkshiresvin og opfordrede de lokale landboforeninger til at slutte sig sammen om udpegningen af avlscentre for landsvin. Det blev således landboforeningerne, som gennemførte Mørkebergs plan om oprettelse af avlscentre for landracen, hvor ejeren måtte indvillige i en vis vejledning og kontrol fra et udvalg i landboforenin-

*Den store hvide
Yorkshirerace, som
medvirkede til at
forbedre det danske
landracesvin. De første
eksemplarer blev
importeret fra England
med stor festivitas.*

gen mod til gengæld at kunne sælge anerkendte avlsdyr. I 1896 oprettedes 6 stillinger som svineavlsassistenter til at hjælpe Mørkeberg med de forøgede krav »særlig ved Oprettelsen af Avlscentre for Yorkshiresvin og for danske Landsvin.« Sagen krævede en meget stor indsats både fra disse assistenter og fra foreningskonsulenterne med at føre nøjagtigt regnskab med afstamningen på hvert center gennem føring af stambøger og med at følge resultatet af avlen ude hos de enkelte landmænd.

Problemerne, landmændenes tvivl og den langsomme fremgang for det store projekt kan aflæses af konsulenternes indberetninger. 1899 beskrev proprietær W. Saxtorph, konsulent i husdyrbrug for Frederiksborg Amts Landboforening, hvor sørgelig tilstanden havde været i det forløbne år på svineavlens område. Nyttens af de 4 avlscentre for landsvin i området »have været saare ringe for Svineavlens i Amtet. Befolkningen vil ikke faa Tiltro til Nyttens ved Brugen af Søer fra Landsvinecentre, som Følge heraf sælges næsten Intet, og

Ejerne af Avlscentrene jamre sig over Tabene ved at have disse.« Han forudså, at det ville kræve meget arbejde og pekuniær støtte at sikre sagens gennemførelse.²⁶

I 1899 blev der optaget en bevilling på 10.000 kr. på finansloven til dannelse af svineavlsforeninger, og fra 1897 ydede staten bidrag til lønningen af en konsulent for De samvirkende danske Andelssvineslagterier, som udførte opgaver både af rent praktisk natur ved konstruktion af specialmaskiner og af mere videnskabelig natur ved undersøgelse af kemiske sammensætninger etc.

Statskonsulent Mørkeberg blev som alle pionerer udsat for mange angreb fra utilfredse svineavlere på grund af sin fastholden af, at krydsningsavlens med brug af Yorkshireorner og danske landracesøer i det lange løb ville vise sig at være den bedste. På delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger i 1899 var der voldsom kritik af krydsningsforsøgene, og nogle mente, at kvaliteten ligefrem var gået tilbage. Der fremkom

forslag om brug af racen Shropshire i stedet for Yorkshire til krydsningsavl, men Mørkeberg advarede; det var vigtigt, at avlsgrundlaget lagdes fast. Da han manede til tålmodighed, mente gårdejer Ole Olsen, at landbruget faktisk havde været alt for tålmodigt. »Vi ere snarere altfor villige til at gaa med til alt, hvad der foreslaas: men Udgifterne stige Aar for Aar.« Og han fortsatte under forsamlingens Hør! Hør!-råb med at fremhæve afdøde docent Fjord, hvis råd landbruget altid gerne havde fulgt, fordi de byggede på mange års forsøg og erfaring, ikke tro, således som Mørkebergs teorier. Denne tro havde bibragt landbruget store tab og givet dem mindre gode krydsninger. Trods alle angreb stod Mørkeberg imidlertid fast på, at hvis vi skulle klare os i konkurrencen på det engelske marked, måtte vi i en periode fortsætte med krydsningsavl, hvis resultater i øvrigt var ved at blive belyst af Forsøgslaboratoriet. Han havde fra første færd gjort det klart, at der i begyndelsen ville være problemer med den usolide nedarvningsevne hos landracesøerne, men ved hjælp af et stort arbejde fra konsulenterne og svineavlsassistenternes side med stambogsføring og støtte til opdrætterne blev disse vanskeligheder overvundet, og landmændene accepterede hans plan, efterhånden som flæskets kvalitet indbragte dem flere penge fra slagterierne.

Konsulenternes arbejde med husmændene

En betydningsfuld del af konsulenterne virksomhed var arbejdet med husmændene. Siden 1872 havde staten givet tilskud til præmiering af huslodder, og mange af

landboforeningerne lagde stor vægt på at råde og vejlede husmændene. I 1893 indberettede konsulent Brink Lassen f.eks., at han havde deltaget i syningen af 90 huslodder, et arbejde der havde taget 14 dage midt om sommeren, og desuden i arbejdet med husmandsrejser og præmiering af huslodder i Roskilde amt. Den bedste beskrivelse af en sådan husmandsrejse leveres af førnævnte S.P. Petersen, husdyrbrugskonsulent for Foreningen af jydsk Landboforeninger, hvor et udvalg som et forsøg foranstaltede en rejse under ledelse af Hr. H.J. Hansen, formand for Lysgaard-Hids Herreders Landboforening. De 34 af landboforeningens husmænd, som ønskede at deltage, »afrejste Onsdag Morgen fra Rødkjærbro, gjorde et kort Ophold i Aarhus og besaa Aarhus Domkirke, kom til Malling Kl. 2½ og benyttede de første 2 Timer til at bese Landbrugsskolens Avlsbrug.« I eftermiddagens og aftenens løb afholdtes derefter to foredrag, og næste morgen var de tidligt ude for at bese et par veldrevne avlsbrug, før forstander Tuxen kl. 7 holdt foredrag om forbindelsen mellem marken og stalden. På vej hjem besøgte gruppen »Jydsk Haveselskabs« have i Aarhus, og det hele var meget vellykket. »Udgiften – i Bænkevogn – blev i alt 3 Kr. 42 Ø. for hver. Bedre Udflugter for en saadan Pris kan vanskelig foranstaltes, og her er givet et Exempel til Efterfølgelse for andre Landboforeninger.« Petersen beskriver, hvorledes man kan gøre rejsen billig ved hjælp af medbragte madkurve, og den kan alligevel være meget nyttig og opmuntrende, fordi egnens husmænd får lejlighed til at tale sammen om arbejdet på deres bedrifter. Han bliver helt lyrisk i sin beskrivelse af sit eget udbytte. »Fornøjeligt var det at have disse Husmænd et Døgn

paa Malling Landbrugsskole, at høre den Interesse, den Kjærlighed, den Tillid, hvormed de omfattede deres lille Lod. Mange dreve deres Jord med Køer. – Disse veldrevne Huslodder have ikke blot økonomisk Betydning – men i den Slags Landbrug faa Børnene en Interesse og Kjærlighed til Landbruget, som medfører, at de ikke tænke paa at udvandre, men tage fat herhjemme – de have følt Velsignelsen af den Virksomhed, som omdannede Hede og Mosejord til god Ager og Eng.«²⁷

Planteavl

En række nye initiativer blev taget op inden for planteavlens område i 1890'erne, selvom husdyrbrugets udvikling stadig stod i centrum. Der fandtes endnu ikke foreningsansatte planteavlskonsulenter, fordi der ikke ydedes statstilskud til det. Enkelte af husdyrbrugskonsulenterne begyndte i tiårets løb, inspireret af statskonsulenterne for planteavl at udvide deres virkefelt til rådgivning om dyrkning af foderafgrøder for at hjælpe landmændene til at forstå betydningen af at kunne avle foderet selv.

I 1886 var P. Nielsen blevet udnævnt til statskonsulent, og samme år blev statens første stationære planteavlsforsøgsstation ved Tystofte stillet til hans rådighed, og en filialstation i Askov anlagdes under ledelse af landbrugskandidat Fr. Hansen. Foreningen til Kulturplanternes Forbedring, stiftet i 1878 på initiativ af redaktør E. Møller-Holst, havde i 1886 ansat havebrugskandidat L. Helweg som forsøgsleder på en række foderroeforsøg, og i 1890 ansatte foreningen landbrugskandidat K. Hansen til at lede et forsøgs- og foræd-

lingsarbejde med korn og bælgrugter på et areal i Lyngby. I 1893 overtog staten det økonomiske ansvar for disse aktiviteter, og Fr. Hansen og K. Hansen udnævntes til statskonsulenter i planteavl for henholdsvis Jylland og øerne.²⁸ Disse tre mænd kom sammen med den i 1888 udnævnte lektor i landbrugets jorddyrkning og plantekultur ved Landbohøjskolen, T. Westermann, til at stå i spidsen for den udvikling af planteavl i 1890'erne, som muliggjorde, at kvægbrugets stigende behov for grovfoder i høj grad kunne tilfredsstilles med hjemmeavlede afgrøder.

De to statskonsulenter havde allerede inden deres udnævnelse anlagt forevisningsmarker i forbindelse med forsøgsstationerne. I 1894 fortalte Fr. Hansen i sin årlige indberetning, at der havde været mange besøg på forsøgsmarken, som han så som »et Middel til at vække og fremme Sansen for Plantekulturen ... Der vil ofte være Ting paa Forsøgsmarken, som falde saa stærkt i Øjnene, at det næsten tvinger den Besøgende til at se og tænke og spørge – alt en Forudsætning for Fremskridtet.«²⁹

Også statskonsulent K. Hansen mente, at forsøgsmarkerne gjorde stor nytte og talte for, at de lokale landboforeninger burde oprette dem. »Hvis man kunne faa mange smaa Demonstrations- eller Fremvisningsmarker spredt i stort antal over hele Landet, kunne det blive et overordentligt virksomt Middel til Spredning af Kjendskab til og Indarbejdelsen i Praxis af de ved de egentlige Forsøg indvundne Hovedresultater.«³⁰ Først da Westermann, som i 1896 var blevet udnævnt til professor, i 1897 holdt sit bekendte foredrag ved delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger om »Nogle ønskelige Foranstaltninger til Fremme af

Th. Westermann (1852–1935). Gav stødet til oprettelse af de første lokale planteavlsudvalg og ansættelse af planteavlskonsulenter. Billedet viser Westermann med studerende på Landbohøjskolen.

vort Landbrugs Plantedyrkning» begyndte dette imidlertid så småt at ske, og tallet for forevisningsmarker var i år 1900 nået op på 9.³¹

De to statskonsulenter udførte et stort arbejde med oplysning om alle aspekter inden for planteavl, men det var naturligvis begrænset, hvad to mænd kunne overkomme. De modtog forespørgsler fra hele

landet, og i 1896 havde K. Hansen besvaret 338. Han besvarede selv de fleste spørgsmål, men henviste dog til plantepatologen Dr. E. Rostrup eller zoologen Dr. J.E.V. Boas i tvivlstilfælde angående plantesygdomme og skadedyrsangreb. I sin indberetning i 1896 lagde han vægt på at gøre opmærksom på de store tab, som plantesygdomme påførte landbruget, og

E. Rostrup (1831–1907). Botaniker. Den første statskonsulent i plantepatologi.

som kunne begrænses gennem den plante-patologiske forsknings store fremskridt. Forskningen stod her i landet på et meget højt stade, men resultaterne blev ikke udnyttet af det praktiske jordbrug, fordi de ikke var tillempet for den almindelige landmands behov. »For en saadan Tillempling behøves netop et Mellemlid som den landøkonomiske Forsøgsvirksomhed.«³²

I 1895 påbegyndte statskonsulent K. Hansen forsøg med kunstgødning for både Københavns Amts, Frederiksborg

Amts og Skanderborg Landboforeninger, og de følgende år var der ønske om at få lignende forsøg i flere andre landboforeninger. Med de nedadgående priser på kunstgødning og den vidtgående svindel, som trivedes på grund af forbrugernes ukyndighed, var der stort behov for vejledning. På delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger i 1896 forelagde K. Hansen planer om udvidede forsøg, og professor Westermann støttede forslaget – han mente, at »Plantedyrkningen bør vies større Interesse, da den dog er Grundlaget for hele Agerbruget.«

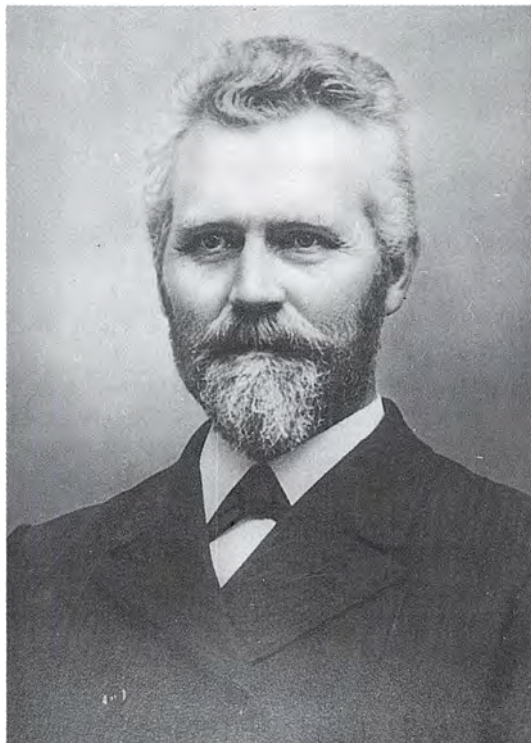
Året 1897 markerede et vendepunkt med hensyn til opmærksomheden om planteavl. Ved det årlige konsulentmøde den 30. oktober udtalte Landhusholdningsselskabets præsident, Jørgen la Cour, at der i befolkningen var ved at opstå krav om mere konsultatorisk hjælp på dette område. Der burde gøres en stor indsats for, at de resultater, der var fundet ved forsøgene med foderplanter, rodfrugter osv., kunne blive spredt ud blandt befolkningen. »Først derved komme de til at gøre deres fulde Nytte og ikke ved at opbevares i Arkiver og Beretninger.«³³

Ved samme møde holdt statskonsulent Fr. Hansen et foredrag med titlen »Staar Husdyrbrug og Plantebrug i Nutiden i det rette indbyrdes Forhold til hinanden?«, og han gjorde opmærksom på, at spørgsmålet egentlig var rejst af en husdyrbrugskonsulent nemlig statskonsulent Appel. Det var en glæde for »vi planteavlsfolk«, at få assistance fra de andre konsulenter i den forestående agitation for en billig produktion i såvel husdyrbruget som mejeribruget, for den måtte nødvendigvis foregå på basis af hjemmeavlet foder. Alt for mange

overså den store udgiftspost til indkøb af kraftfoder. Hvis avlen af foderafgrøder, navnlig roer og græs, kunne blive de bærende afgrøder for husdyrbruget, ville nettoindtægten af bedriften stige. Han fremhævede, hvorledes man i Ugeskrift for Landmænd kunne se, at der nu i Danmark var 1 td. land roer for hver 14 kreaturer, mens der i England i 1893 havde været 1 td. land roer pr. 5,9 kreaturer. Vi skulle nå det samme og helst lidt til. Den stærke fremgang i husdyr- og mejeribruget skyldtes i høj grad landboforeningernes virksomhed gennem foredrag, dyrskuer, konsulenter, præmieringer, avlsforeninger etc. Fr. Hansen påpegede, at hvis disse foreninger ville tage planteavlssagen op og skænke den lige så meget opmærksomhed, som husdyrbruget havde fået, ville landbruget i sin helhed være godt tjent med det, »thi Landmanden skulle jo forstaa at arbejde med alle Faktorerne.« Under diskussionen blev der fremsat ønske om statstilskud til landboforeningernes aktiviteter inden for planteavl.³⁴

Samme år, den 16. november, holdt Westermann sit ovenfor nævnte foredrag i De samvirkende sjællandske Landboforeninger, hvor han opregnede nogle faktorer, som kunne fremme landbrugets plante dyrkning. Han gik især ind for en forbedret vidensformidling. Det var vigtigt, at resultaterne fra de faste forsøgsstationer blev kendt i bredere kredse. Forsøgslederen måtte udarbejde et ganske kort resumé af de store beretninger med de vigtigste sætninger og tal i fede typer ledsaget af simple grafiske fremstillinger eller fotografier af afgrøderne. Et andet vigtigt område, hvor man kunne »søge den Viden, som de kyndigste besidde, udbredt til det størst mulige Antal Landbrugere« kunne være

Fr. Hansen (1854–1921). Var statskonsulent i planteavl for Jylland og holdt i den egenskab mange foredrag. Gjorde et stort arbejde for husmandssagen og for sandagerbruget.

gennem udgivelse af billige pjecer om aktuelle spørgsmål. Det var ikke nok at sprede oplysninger om vore egne forsøgsstationers resultater. Landbrugere skulle også holdes ajour med resultater og erfaringer andre steder fra, såvel i ind- som i udlandet.

Westermann gjorde det dog også klart, at skriftlig vidensformidling ikke var nok. Der var mange i landbefolkningens brede lag, som lærte ved at se forbedringer gennemført i praksis på et andet landbrug. Staten burde derfor oprette forevisningsstationer for plantekultur spredt over hele landet med demonstrationer af de træk,

som var af særlig betydning for hver egn. Arealet behøvede ikke at være stort, højest et par tdr. land, men der burde være mindst et par hundrede sådanne stationer, hvis man skulle opnå, at der var kort afstand for de fleste.

Udover disse forslag til en forøgelse af vidensformidlingen på planteavlens område havde Westermann forskellige praktiske forslag som regulering af handel med kunstgødning og sædefrø, oprettelse af planteavlsforeninger, og måske endda en slags kontrolforeninger som dem, der var oprettet for husdyrbruget, som kunne vise udgift og udbytte for hvert jordstykke. Endelig nævnte han ukrudtsbekæmpelsen som et vigtigt område, hvor en forandring af gældende praksis var »paatrængende nødvendig«, og hvor man måske kunne benytte præmiering af gårdes plantedyrkning, ligesom man allerede havde præmiering af hele kvæghold. Til slut nævnte Westermann, næsten i en bisætning, den ting, som kom til at få den største betydning af alle hans forslag, nemlig oprettelsen af planteavlsudvalg og anlæggelse af lokale markforsøg.³⁵

Der var således i løbet af mindre end en måned afholdt tre foredrag med forskellige forslag til udvidelse aktiviteten inden for planteavlen. Der var fremsat ønske om udvidet konsulentbistand og om en stærk forøgelse af vidensformidlingen. Det første resultat var nedsættelsen det følgende år af et planteavlsudvalg under De samvirkende sjællandske Landboforeninger, som straks gik aktivt ind i anlæggelse af flere forsøg og forevisningsmarker.

Westermann gentog sit foredrag ved delegeretmødet i Foreningen af jydsk Landboforeninger i 1898, og her nedsatte man

ligeledes straks et planteavlsudvalg, og i et stort antal landboforeninger begyndte man at anlægge lokale markforsøg. Nu var grunden lagt til en stor indsats for at bringe balance i landbruget, og hertil blev der hurtigt behov for øget statsstøtte.

Planteavlens finansiering

Bevillingerne til planteavlen blev ikke givet efter et samlet lovkompleks, som det var tilfældet for husdyravlen, men administrativt over finansloven. Man begyndte i 1895 med et tilskud på nogle få hundrede kroner efter godkendelse fra en af statskonsulenterne, og i 1899 var det totale beløb på ialt 900 kr. til anlæggelse af gødningsforsøg og forevisningsmarker. Behovet for tilskud voksede imidlertid eksplosivt over hele landet, efterhånden som flere og flere landboforeninger nedsatte planteavlsudvalg, og efter konsultation med statens planteavlsudvalg og statskonsulent K. Hansen blev der på finansloven for 1900–01 afsat 10.000 kr. til »lokale Markforsøg og Forevisningsmarker, som oprettes under Medvirkning af Landboforeninger...« Der blev lagt stærkt vægt på den lokale deltagelse, og et cirkulære præciserede, at landboforeningerne selv skulle bidrage med 1/3 til gødningsforsøg og mindst halvdelen af udgifterne ved forevisningsmarkers anlæg og drift.

Indtil 1906 administreredes planteavlsbevillingen af de provinsielle landboforeningers planteavlsudvalg med en – efterhånden ren formel – godkendelse fra statens planteavlsudvalg. I 1906 var bevillingen nået op på 50.000 kr. og nu

ændredes praksis, så bevillingen og vilkårene blev givet direkte til de provinsielle fællesforeninger og husmandsforeninger, som skulle administrere i fællesskab. I 1905 klagede Foreningen af jydsk Landboforeninger til folketinget over bevillingssystemet med en fast årlig tildeling fordelt til landsdelene med en bestemt brøkdel. Det skadede arbejdet i de dele af landet, hvor udviklingen var mest aktiv, således at navnlig Jylland blev ramt. Her udgjorde tilskuddet til planteavlsforanstaltninger ofte kun 30 pct. af den samlede udgift, mens der f.eks. til dyrskuer ydedes et lige så stort tilskud, som landboforeningerne selv ydede. Man ønskede at få indført det samme system, en såkaldt kalkulatorisk bevilling. Dette blev ikke godkendt, men på finansloven 1907–08 steg tilskuddet til 100.000 kr. fordelt med 85.000 kr. til landboforeningerne og 15.000 til husmandsforeningerne.

Problemet blev taget op af De samvirkende danske Landboforeninger, og i finansåret 1909–10 blev ønsket om en kalkulatorisk bevilling endelig imødekommet. Herefter blev beløbet anslået til de sædvanlige 100.000 kr. på finansloven, men allerede første år var overskridelsen på mere end 30.000 kr. I finansåret 1913–14 blev bevillingen hævet til 125.000 og i 1916–17 til 160.000 kr., men det faktiske forbrug lå til stadighed betydelig højere.

Allerede fra 1901 var ministeriet begyndt at yde mindre beløb til ansættelse af konsulenter eller andre medhjælpere i planteavl. De første landboforeninger, der gjorde brug af disse tilskud var Horsens Landbrugsforening, Langelands landøkonomiske Forening, Maribo Amts økono-

miske Selskab og Fyns Stifts patriotiske Selskab. Fra 1907 blev det stadfæstet i ministeriets bestemmelser for planteavlsbevillingens anvendelse, at en del kunne benyttes til dette formål, og konsulenter blev straks en vigtig del af landboforeningernes bestræbelser for at fremme planteavlen. I 1907–08 udgjorde udgifterne til konsulenter og medhjælpere godt 19 pct. af de samlede tilskud fra staten til planteavlsforanstaltninger; blot to år senere var procentdelen steget til næsten 24, og i 1914–15 gik 35 pct. af statstilskuddet til konsulentbi-stand.³⁶

Det loft på 30.000 kr. til husdyrbrugskonsulenterne, der som nævnt (s. 55) medførte en nedgang til under den lovfæstede statsstøtte på halvdelen af landboforeningernes tilskud, efterhånden som antallet af konsulenter steg, fandtes ikke i planteavlsbevillingerne. Blot to år efter at tilskud til planteavlskonsulenter officielt blev indført i 1907, var antallet vokset så eksplosivt, at bevillingen oversteg husdyrbrugskonsulenterne, og i 1914–15 var beløbet nået op over 50.000 kr., mens der stadig kun var afsat 30.000 kr. til husdyrbrugets konsulenter.

Ved århundredskiftet stod dansk landbrug således rustet til at gå imod bedre tider. Tvunget af den alvorlige landbrugs-krise var hele landbruget moderniseret, en begyndende landbrugsindustri var på plads, og som et meget vigtigt led var der opbygget en velfungerende rådgivningsinstitution inden for husdyrbruget, og man stod lige foran begyndelsen på en blomstrende virksomhed for planteavlskonsulenterne. Grundlaget var lagt for et effektivt landbrug, nu manglede man bare de økonomiske resultater.

Noter

1. Beretning 1891, s. 64.
2. Statskonsulent Appel i Beretning 1893, s. 91.
3. Beretning 1895, s. 55.
4. Beretning 1893, s. 141ff.
5. Beretning 1894, s. 166.
6. Axel Appel: Kvægavlen i Jylland 1872–1922 i Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1922, s. 358.
7. N. Bredkjær: Kvægets Historie s. 502 i: K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie (1924–32)
8. Beretning 1894, s. 92f.
9. Beretning 1896, s. 119.
10. Beretning 1895, s. 194f.
11. Beretning 1894, s. 86.
12. Ærsøe, anf.s. s. 93.
13. Beretning 1893, s. 74.
14. Beretning 1894, s. 84f.
15. L. Hansen Larsen: Haandbog i Kvægets Avl, Fodring og Pleje, s. 61.
16. Beretning 1897, s. 41.
17. Beretning 1896, s. 185.
18. Beretning 1898, s. 56.
19. Sjøll. beretn. 1896, s. 103f.
20. Beretning 1894, s. 150.
21. Statskonsulent Mørkeberg i Beretning 1893, s. 81.
22. Beretning 1898, s. 201.
23. Beretning 1892, s. 78.
24. Ærsøe, anf.a. s. 133.
25. Beretning 1895, s. 17ff.
26. Beretning 1899, s. 155.
27. Beretning 1893, s. 141ff.
28. S. P. Jensen i Det danske Landbrugs Historie III, s. 296ff.
29. Beretning 1894, s. 62.
30. S.st. s. 70.
31. L. P. M. Larsen: Planteavlsarbejdets Udvikling, Tidsskrift for Planteavl, 1917, s. 124.
32. Beretning 1896, s. 96ff.
33. Beretning 1897, s. 14.
34. S.st. s. 61ff.
35. Sjøll. beretn. 1897, s. 93ff.
36. H. C. Larsen: Statstilskud til Planteavlens Fremme og Betingelserne for dets Anvendelse, Tidsskrift for Planteavl, 1917, s. 137–170.

Nye aktiviteter for konsulenterne 1900–1914

Efter den langvarige krise for landbruget i 1890'erne, hvor år fulgte efter år med »synkende Priser og stigende Udgifter, og de enkelte Landmænds personlige Dygtighed og Flid ikke kunne udjævne dette vedblivende Misforhold –« som redaktøren af Aalborg Amts Landboforenings Ugeblad udtrykte det i sin beskrivelse af udviklingen i 1896, begyndte billedet at vende efter århundredskiftet. Nu kom der om-sider udbytte fra afgrøderne, eksportpriserne steg, og der var forbedret økonomi i bedriften, således at den almindelige landmand fik mere overskud til at modtage nye landbrugsfaglige impulser. Hidtil havde man især henvendt oplysningsarbejdet med den nye viden til foregangsmændene og de dygtigste landmænd – også fordi det

var i disse kredse, der fortrinsvis blev gjort brug af konsulenterne. Det gjorde man fortsat, men nu var der desuden en direkte opfordring til, at alle gennem kontakt med deres mere tilbagestående fæller prøvede at sætte yderligere gang i udviklingen. Dette førte til en stigning i landboforeningernes medlemstal.

Antallet af konsulenter var mere end fordoblet i løbet af 1890'erne, og i den periode, som er blevet kaldt bondelandbrugets gennembrudstid, fra 1900 til 1915 skete der endnu en fordobling. Antallet af husdyrbrugskonsulenter forandrede sig imidlertid næsten ikke i perioden. Man kan sige, at den enorme kraftanstrengelse i de foregående tyve år havde mættet behovet for vidensformidling på dette om-

Tærskning med dampmaskine på Bornholm 1905.

råde, således at det fornødne arbejde kunne udføres af de allerede udnævnte konsulenter sammen med de nytilkomne kontrolforeningers assistenter. Derimod skete der en eksplosion inden for planteavlsvirksomheden, så snart det blev muligt at få statstilskud. Her steg antallet af konsulenter fra 4 til 46 på de 15 år, samtidig med at et antal havebrugskonsulenter og en gruppe konsulenter, som dækkede både planteavl og husdyrbrug ansattes (se s. 60). Det var de mange planteavlsudvalg, som blev udnævnt i landboforeningerne i disse år, der igangsatte aktiviteter med anlæg af gødningsforsøg, fællesindkøb af frø og kunstgødning og andet, og hertil krævedes hjælp fra konsulenter.

Konsulenternes omdømme blandt landmændene

I 1903, da konsulentinstitutionen officielt havde eksisteret i mere end 15 år, blev der gjort en slags status på det årlige møde, og her var fornemmelsen helt afgjort, at konsulenten spillede en betydningsfuld rolle og var accepteret af landmændene. Der var ikke længere tale om, at han mødtes med mistro, og at landmændene frygtede, at han modtog provision, som en enkelt konsulent havde rapporteret tidligere. Jørgen la Cour udtalte, at institutionen havde udviklet sig til et »Korps af Brobyggere mellem Videnskaben og det praktiske Landbrug, i hvilket Erfaringer indvindes – et Korps af indsigtfulde Mænd, der kunne tage Videnskabens Theorier og Lærdomme op og omsætte dem paa en god og sund Maade i gangbar Mønt for den store Befolkning.«¹

Konsulenterne havde gjort et stort

stykke arbejde for at udfylde deres pladser og været varsomme med deres ry. Hver enkelt af dem havde arbejdet på at »leve sig ind i de Anskuelser og Forhold, der var de herskende i den Kreds, hvor han havde sit Arbejdsfelt.« Statskonsulent Fr. Hansen berettede for eksempel, at han tog hensyn både til landmandens intelligens, energi og bedriftens hele stade, når han gav råd. Når han »viste Vejen til Øgelse af Markens Afgrøde ved Hjælp af en øget Indsats af Kapital eller Arbejde«, undersøgte han først, om besætningen i kostalden var i stand til at udnytte merudbyttet, idet han gik ud fra, at den øgede afgrøde »givet til en daarlig Besætning, let fører til Nedgang istedetfor Opgang i Mandens økonomiske Vilkaar.«²

Der havde i begyndelsen været tilbageholdenhed overfor konsulenterne, som mest blev benyttet af de lidt større landbrugere, men da man så, at »Konsulenterne ikke kom som tilsynsførende, men som Folk, der kun ønskede at yde Assistance til Gavn for den, der søgte dem, svandt Tilbageholdenheden hos Gaardmændene og i den allerseneste Tid hos Husmændene.« Der var her i 1903 tegn på, at husmændene ville begynde at kræve deres egen konsulentbistand.

Gårdejer N. Erichsen, konsulent for Fællesledelsen af Kvægavlsforeninger i Randers Kredsen, mente, at konsulentens betydning måske ikke kunne »vejes eller maales, ejheller bogføres, men var muligen større end det i Almindelig antoges,« når han som »Budbringer« gennem personlige samtaler kunne sprede erfaringer fra det ene sted til det andet. Besøgene i de enkelte besætninger gav lejlighed både til at få et godt kendskab til egnens kvægavl, men også til at give netop det lille råd, som

Hele familien forevigeet foran stuehuset. Roskildeegnen.

måske kunne bringe bestanden videre. Til liden til konsulentvirksomheden var ikke så lidt større end for ti år siden. Han følte dog, at man kunne støtte konsulentens position i lokalsamfundet, hvis f.eks. »d'Hrr. Statsskuekommissærer tog saa meget Hensyn til de i deres Distrikt virkende lokale Konsulenter, at de underrettede disse om Afkomsskuer og indbød dem til at overvære disse Skuer.« Man sporer en vis bitterhed, når det videre hedder, at hvis »d'Hrr. kunde finde Anledning til at konferere med Konsulenten om det fremstillede Afkom – ville hans Mening som Regel være af Betydning, idet han jo bedst kender det fremstillede Afkom.«³

Trods disse små mislyde var konklusionen på mødet, at konsulentinstitutionen havde overvundet landmændenes første skepsis og blev modtaget »med Opmærksomhed og Velvilje af Befolkningen.«

Arbejdet med kvægavlen

Kvægavlsforeningerne var trods deres lovende start aldrig for alvor slået igennem hos den jævne landmand. I 1901 rapporterede statskonsulent Mørkeberg, at kun 4,7 pct. af den samlede kobestand på øerne var »kåret«, dvs. berettiget til bedækning

af foreningstyren. Trods konsulenternes store arbejde for at oprette nye kvægavlsforeninger var det samlede antal i hele landet i 1901 kun 722. I de første år efter århundredskiftet kom der en kort opblomstringstid, således at tallet i 1908 var oppe på 1296 foreninger med statsstøtte, men derefter faldt det til 885 foreninger i 1914.⁴

Kontrolforeningerne klarede sig bedre. De større kvægavlere holdt selv tyre, og mange mindre landmænd foretrak det mere iøjnefaldende udbytte af medlemskab i kontrolforeningen for den gradvise fremgang i avlen efter foreningstyren i kvægavlsforeningen. I 1903 var allerede næsten 14 pct. af det samlede antal køer tilmeldt en kontrolforening, og i 1916 var tallet ca. 19 pct.⁵ I løbet af perioden blev det mere almindeligt for kvægavls- og kontrolforeningerne i et område at samarbejde, således at de erfaringer fra kontrolforeningerne om højtydende dyr, som var indvundet gennem konsulentens arbejde bl.a. med stambogsføring og regnskabsføring, kunne udnyttes i avlsarbejdet i kvægavlsforeningerne.

Kontrolforeningerne led dog af nogle alvorlige svagheder. Foderangivelserne var ikke pålidelige. De viste ofte så god økonomi i driften, at det var urealistisk. En konsulent rapporterede, at der fremkom resultater, som var næsten utrolige, og som gjorde mere skade end gavn. Det skyldtes bl.a., at nogle kontrolassistenter undlod at medtage værdien af foderemner som halm og græs, fordi den nøjagtige omregningsfaktor ikke kendtes. Der var dog også fremskridt i nogle egne. På Fyn rapporterede konsulenten for Fyens Stifts patriotiske Selskab, N. Nissen Petersen, i 1901 som et bevis på, at regnskabsføringen

var blevet »mere ædruelig«, at kontrolforeningerne alle havde opgivet et større antal foderenheder end året før. Han mente dog ikke, man var nået frem til de rette tal endnu, for et stort antal besætninger havde stadig en uforholdsmæssig billig mælkeproduktion. Han mente, at sommerernæringen blev vurderet for lavt og halmen ikke medtaget i beregningen.⁶

Endnu i 1908 kunne den senere folketingsmand, landbrugslærer N.C. Løje, Tune, konsulent for De sammensluttede sjællandske Kontrolforeninger, melde om store problemer på Sjælland. Der manglede soliditet i sagen, fordi for mange uforstående landmænd var blevet lokket ind med en for stærk agitation, ligesom mange havde større forventninger til foreningerne, end de kunne opfylde. Der var ofte

Kvindelig kontrolassistent med sine remedier, 1914.

problemer med mangelfulde fodringsregnskaber, fedtbestemmelser foretaget efter forskellige principper og upålidelige regnskabsbøger. Hovedgrunden til disse problemer, mente Løje, var kontrolforeningsassistenternes mangelfulde og uensartede uddannelse. Konsulenterne kunne yde en vigtig indsats ved at vise kontrolforenings-sagen den største interesse og arbejde på at indordne foreningerne under fællesledelserne. Først når optegnelserne i kontrolforeningerne blev anvendt som grundlag for avlens ledelse, ville medlemmerne og assistenterne få den rette interesse for sagen.⁷

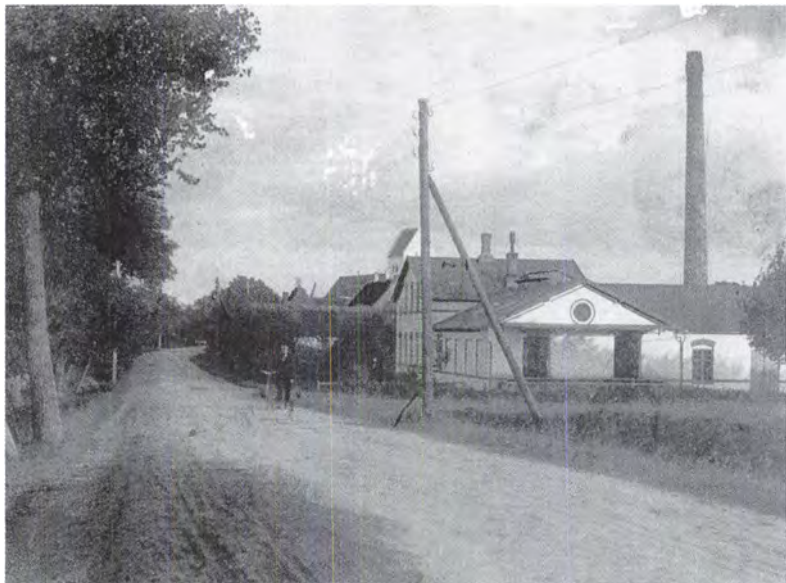
Både konsulent Løje og forstander for Tune Landboskole Brink Lassen, som var formand for De sjællandske Landboforeningers kvægudvalg, bragte gentagne gange problemerne med kontrolforeningernes usikre regnskaber frem i udvalget. I 1904 udsendtes en skrivelse, som begyndte således: »Foranlediget af den stærke Kritik, der ofte – med Rette eller Urette – lyder over Kontrolforeningerne, har De sammensluttede sjællandske Kontrolforeningers Bestyrelse taget under Overvejelse, om ikke det er betimeligt, at der bliver gjort et virkeligt Arbejde for at tilvejebringe en Kontrol med Kontrolforeningernes Tal.«⁸ Denne indre usikkerhed i arbejdet, hvor konsulenterne ikke følte, at de kunne stole på kontrolassistenternes arbejde, men alligevel måtte gå ud til landmændene og argumentere for indmeldelse i foreningerne, kan muligvis ses som en del af forklaringen på, at tilslutningen ikke var endnu større, end den var.

Foruden udpegningen af de højtydende dyr var det videre sigte med kontrolforeningernes arbejde for nogle landmænd at skabe et overblik over den samlede øko-

nomi i bedriften. Regnskabsføring eller landbrugsbogholderi, som det ofte kaldtes, havde eksisteret i mange år på de store og lidt større gårde. Her gik undertiden flere gårde sammen om at ansætte en regnskabsfører, som på basis af de enkelte delregnskaber lavede et egentligt driftsregnskab. Med kontrolforeningerne mente man at have fundet en måde, hvorpå regnskabsføringen, som trods konsulenternes anstrengelser aldrig rigtigt var slået an, kunne introduceres til de mindre landbrug. Her udførte kontrolassistenterne det meste af arbejdet med optegning af ydelser og foderforbrug, så landmanden tydeligt kunne få demonstreret, hvilke af køerne der betalte for deres foder med megen og fed mælk og derved få et overblik over økonomien i bedriften, få demonstreret sammenhængen mellem de anvendte fodermidler og den produktion, som blev resultatet. Når ydermere svinenes bidrag til kvægbesætningernes rentabilitet gennem deres udnyttelse af skummetmælken kunne vises, så måtte en rationel regnskabsføring da blive almindelig, håbede man.

Det var meget svært at fremskaffe tilstrækkeligt mange veluddannede unge mænd til stillingerne som kontrolassistenter. Der oprettedes kurser på mange landbrugsskoler. F.eks. havde Næsgaard Agerbrugsskole et kursus på en måned med særlig vægt på regnskabsføring efter A. la Cours regnskabsbog, men efter nogle år blev det klart, at dette ikke var nok. Gård ejer N.M. Sørensen, konsulent for Fællesledelsen af Kvægavls- og Kontrolforeninger i Ringkøbing Amt, klagede i 1903 over, at arbejdet i kontrolforeningerne i høj grad var afhængigt af assistentens dygtighed, interesse og forståelse for sa-

*Vallengsved Andelsmejeri
i Sydsjælland kort efter
århundredskiftet.*

gen. Han beklagede, at landbrugsskolerne ikke havde fastholdt den vedtagne bestemmelse om kontrolassistenternes uddannelse, »thi et ungt Menneske, der kun har sin Lærdom fra Børneskolen plus 1 Månedes Kontrolkursus, vil i de færreste Tilfælde være en fyldestgørende Kontrolassistent.«⁹ Der må nok være tale om en reference til landbrugslærermødet i 1902, hvor man vedtog kun at optage elever, der forud havde gennemgået mindst et 5 måneders kursus på landbrugsskole. Forslaget faldt imidlertid væk, fordi to af landbrugsskolerne ikke ville tiltræde det, men det blev dog gennemført i 1907.¹⁰

Der udfoldedes store bestræbelser for at opildne kontrolassistenterne til at yde et omhyggeligt arbejde. I Fællesledelsen af Kvægavls- og Kontrolforeninger i Koldingkredsen kunne assistenterne tilmelde sig en konkurrence for »de smukkeste, korrekteste og mest propre Regnskaber.«

Bedømmelsen blev foretaget af konsulenten og et dommerudvalg, og konsulent Chr. Nyegaard oplyste, at det var blevet ret almindeligt, at foreningerne ved antagelsen af en assistent lod en del af lønnen være afhængig af en sådan positiv bedømmelse af optegnelserne.

Et andet problem udgjordes af mejeriernes afregningsmetoder. I 1906 var der ifølge Statistisk Aarbog 825 andelsmejerier, som afregnede mælken efter værdi, men der var endnu 250, som afregnede efter vægt.¹¹ Ydermere fungerede værdiafregningen ofte dårligt, så den ikke betalte den fede mælk godt nok. Hvis landmanden skulle indse betydningen af kontrolforeningsarbejdet, var det af betydning, at man kunne enes om en effektiv og korrekt metode til afregning efter mælkens fedtindhold.

Men trods alle disse mindre problemer blev kontrolforeningerne en betydnings-

fuld løftestang for kvægavlen. De blev den faktor, som samlede alle de mange bestræbelser for avlens fremme og overbeviste landmændene om deres betydning. Når kontrolassistentens optegnelser kunne vise landmanden, hvor effektivt hans køer udnyttede deres foder, steg hans interesse for stambogsføringen, hvor de familier kunne udpeges, som det var værd at satse på. De høje priser for både køer og tyre blev stadig mere afhængige af tilstedeværelsen af solide oplysninger om afstammingsforhold og ydelse i flere generationer.

De lokale landboforeningskonsulenter udførte et stort arbejde med at anlægge familiestambøger, og i 1907 eksisterede de allerede for over 400 besætninger af rød dansk malkerace. Alene på Fyn var der over 200. Det var en betingelse for optagelse af en ko i den officielle stambog, at den kom fra en besætning, hvor der var udarbejdet familiestambog. I 1907 rapporterede konsulenten for Fællesledelsen af Kvægavlsforeninger i Holbæk Kreds, K.M. Jensen, at familiestambogsføring havde været brugt i flere år af de fremmeligste opdrættere, men nu begyndte de almindelige landmænd at komme med, så der førtes familiestambog i over 70 besætninger enten direkte af ham selv eller af kontrolassistenten under hans tilsyn.¹²

Ydelsens indtog i dyrskuebedømmelsen

Den voksende interesse for ydelsen, som kontrolforeningerne medførte, manifesterede sig naturligvis også på dyrskuerne. Mens eksteriøret før havde været enerådende for bedømmelsen, indledtes i 1901 en voldsom diskussion om dette spørgs-

mål. En ung assistent ved Forsøgslaboratoriet, dyrlæge V. Stribolt, angreb i en afhandling i Maanedsskrift for Dyrlæger i meget uforsonlige vendinger de principper, der hidtil havde været ledende for kvægavlen. Han mente, at der absolut ingen sammenhæng var mellem koens lød, bygning, præg, tegn, størrelse og så dens malkeevne. Ved at fortsætte med at præmiere eksteriøret forsinkede man kun udviklingen af ydelsen. Avlsdyrene skulle udvælges alene efter prøvemalkningsbogen.

Stribolts synspunkter vakte megen interesse blandt menige landmænd, mens de ledende mænd naturligt nok følte, at man burde »følge den jævne, solide og sikre Vej ... baade Ydelse, Eksteriør og Afstamning er vedblivende de Momenter, der bør tages i Betragtning ved Udvalget af Tillægsdyr.«¹³ Mørkeberg anerkendte dog, at den megen diskussion havde været nyttig, fordi dyrets ydelse var blevet trukket så stærkt frem, at rentabiliteten, foderforbruget i forhold til ydelsen, nu virkelig blev forstået af flere avlere. Forpagter Friis, konsulent for Præstø Amts Landboforening rapporterede, at Stribolt-kontroversen havde været nyttig, fordi den havde fremskyndet oprettelsen af kontrolforeninger og øget interessen for regnskabsføring, således at den enkelte kvægavler kunne finde frem til de individer, der gav den bedste og billigste mælk.

Fra Jylland bredte den opfattelse sig, at dyrskuebedømmelsen burde være så enkel og vejledende som muligt, og det blev den bedst, når eksteriørbedømmelsen og ydelsesbedømmelsen blev holdt hver for sig. Man burde ikke sideordne ydelsen med faktorer som størrelse og bygning til bestemmelse af dyrets plads i præmierækken,

men give ydelsespræmien som en tillægspræmie. Det praktiseredes allerede i 1904, hvor landbrugskandidat Kjerulf Petersen, konsulent for Randers Amts Husholdningsselskab indberettede, at når ydelsen kunne bevises ved 2 års kontrolregnskab, kunne der gives tillægspræmie.

Som med alt nyt gik det imidlertid langsomt med en generel gennemførelse af de nye regler. I 1907 holdt landbrugslærer Clausager foredrag på konsulentmødet med titlen: »Tages der ved Bedømmelsen af Malkekvæget paa vore Dyrskuer tilstrækkeligt Hensyn til Ydelsen?» og han besvarede selv spørgsmålet med et Nej! Han mente, at for at et dyr kunne opnå den glans, der stod om hæderspladsen, så måtte det udmærke sig i alle tre retninger, både have godt eksteriør, god afstamning og god ydelse. »Enhver af disse tre Ting maa være et Dumpefag ... uden en vis Karakter kunne de ikke opnaa 1. Præmie.« Han fandt det meget uheldigt, at man ved statsskuerne endnu ikke tog det mindste hensyn til tyreophavsmoderens ydelse, således som man gjorde både i fællesforeningerne og ved mange lokale skuer.¹⁴

Et udvalg, nedsat af De samvirkende sjællandske Landboforeninger i 1907, udarbejdede et forslag til kvægbedømmelsen, som gik ud på, at præmierækken skulle være afhængig af hensynet både til eksteriør og ydelse for hundyrernes og af eksteriør og afstamning for handyrenes vedkommende. Disse regler blev brugt ved de fleste sjællandske skuer i 1908, men der var stadig stor uenighed, om ydelsen og afstamningen skulle have endnu større indflydelse.

I 1910 kunne den senere i fodersammenhæng så kendte landbrugskandidat Lars Frederiksen, konsulent for Foreningen af

jydske Landboforeninger, melde, at det nu var 65 pct. af samtlige udstillede tyre af rød dansk race og 60 pct. af tyre af jyske race, som stillede med tal for afkomsmødrenes ydelse, således at de kunne konkurrere om tillægspræmier for ydelse. Der var tale om en flerdobling i løbet af kun 4 år. Præmiebeløbet blev udregnet efter samme regler som for individpræmien, således at der udbetaltes lige så meget for ydelsen som for eksteriøret og alle de øvrige egenskaber tilsammen.¹⁵

Endelig med husdyrloven af 1912 blev det slået fast, at der efter to års forløb kun måtte gives statstilskud til præmiering af tyre af malkerace, når der var pålidelige oplysninger om moderdyrets mælkeydelse og fedtindhold, og 5 år efter lovens ikraft-

Lars Frederiksen (1883–1933). Konsulent, senere professor ved Landbohøjskolen. Hans arbejde for en rationalisering af fodringen gennem udgivelsen af fodringstabeller fik stor betydning.

træden kunne ingen ko af malkerace præmieres uden tilsvarende oplysninger om dens egen ydelse.¹⁶ Dyrskuernes indflydelse på avlen blev ved indførelsen af disse bedømmelseskriterier fastholdt, og resultatet af konsulenternes store arbejde med at samordne resultaterne fra kontrolforeningerne med avlsarbejdet i kvægavlsforeningerne gennem stambøgerne blev anerkendt.

Staldhygiejnen

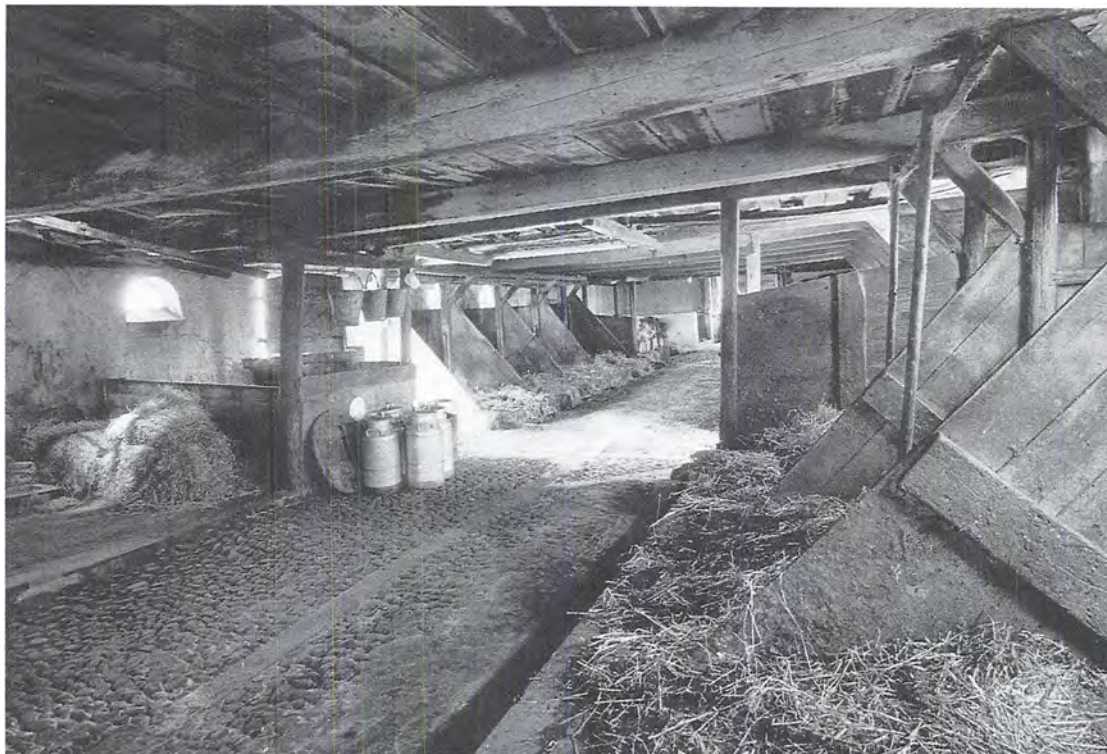
Med deres jævnlige kontakter til landmændene ved staldbesøg havde husdyrbrugskonsulenterne lejlighed til at påtale forhold, som kunne influere på eksportprodukternes kvalitet. Dansk landbrugs renommé på vort hovedafsætningsmarked i England var naturligvis af afgørende betydning, og statskonsulent Harald Faber gjorde et stort arbejde på dette område. Kort før århundredskiftet indsendte han en alarmerende indberetning om angreb på den danske staldhygiejne. Efter at have »besøgt Danmark og nydt meget Gjæstfrihed der,« havde en skotsk landbrugsredaktør Young skrevet en række artikler, hvor han fremstillede forholdene, som om danske produkter var sundhedsfarlige og kunne forventes at udbrede tuberkulose og andre sygdomme. Faber havde imødegået ham i breve til *The Times*, som var blevet sendt i mange eksemplarer til andre blade og handlende. Gennem konsulentberetningen opfordrede Faber konsulenterne til, at denne ubehagelige begivenhed burde medføre, at man tog fat på steder, hvor større renlighed tiltrængtes. »At der i mange særlig ældre Kostalde er for lidt Lys og Luft er sikkert,« skrev han.

Den store offentlige opmærksomhed, som skabtes af disse, til en vis grad uberegtigede angreb, kom faktisk på et belejligt tidspunkt, fordi den motiverede landmændene til større lydhørhed overfor konsulenternes råd om at fremme staldhygiejnen. Allerede i 1896 havde statskonsulent B. Bøggild på konsulentmødet opfordret foreningskonsulenterne til at formå landmændene til at forbedre forholdene i stalden, så mælkens kvalitet kunne højnes. Forholdene på mejerierne var nu så tilfredsstillende, at man måtte tage fat på producenternes behandling af mælken for at hæve smørkvaliteten. Han fremhævede, at staldene var blevet overfyldt, efterhånden som ikke bare køer og kalve, men også svin og høns blev sat derind. Med den kraftigere fodring udvikledes mere varme, så både temperaturen og stanken af gødning var blevet stærkt forøget.

Bøggild anmodede konsulenterne om på deres besøg i staldene at lade et ord falde, når det var tiltrængt, og foreslog statuering af eksempler ved at forbyde de mest urenlige andelshavere at levere mælk i en periode.¹⁷ Et måske mere virksomt middel blev i 1901 indført i Viborg amt, hvor det på en mejerigeneralforsamling blev vedtaget, at hvis en leverandør trods gentagne advarsler vedblivende leverede dårlig mælk, skulle der afkortes 20–30 pct. af mælkens værdi.¹⁸

På baggrund af røret i de engelske aviser anmodede Landhusholdningsselskabets præsidium statskonsulent Bøggild om atter at tage emnet op på konsulentmødet i 1897, således at alle foreningskonsulenterne kunne høre de seneste udviklinger. Efter endnu en gennemgang af problemerne og forslag til deres løsning fortalte

Det var svært at holde de gamle stalde rene.

Bøggild, at en schweizisk idé med staldinspektion var blevet taget op i Den sydfynske Smørexportforening i Svendborg, hvor man havde valgt en af andelshaverne til at være staldinspektør. Man ventede meget af projektet. Under diskussionen efter Bøggilds foredrag mente både etatsråd Valentiner og konsulent Bing fra Sorø imidlertid, at de lokale konsulenter ville være bedre egnede til at løse dette problem end en staldinspektør. De kom rundt fra besætning til besætning og kunne »paa Bestillingens Vegne« anbefale kvægholderne renlighed i stalden. Det havde de naturligvis altid kunnet, men på baggrund af den folkestemning, som nu var rejst om pro-

blemet over hele landet, ville det nok have mere gennemslagskraft. »Nu skulle vi faa noget mere Hollænderblod i Aarerne, mere Sans for Renlighed.«¹⁹

Det viste sig at slå til, og de følgende år rapporterede adskillige af konsulenterne, at der var god fremgang med de hygiejniske foranstaltninger i staldene. Man arbejdede mange steder med at gøre dem rene med rigeligt lys og god ventilation, og i begyndelsen af det nye århundrede anbefaledes kalkning af væggene. Det var nemt at kalke en væg over, når den trængte til rengøring, og de hvide vægge gav bedre lys i stalden.

Det danske konsultentsystem havde i

denne sag endnu en gang demonstreret sin værdi. I en situation, hvor landbrugets afsætning på det vigtige engelske marked var truet, havde statskonsulenten reageret hurtigt, og de lokale konsulenter havde fordoblet deres oplysning til landmændene om betydningen af lys og luft for kvægets sundhedstilstand.

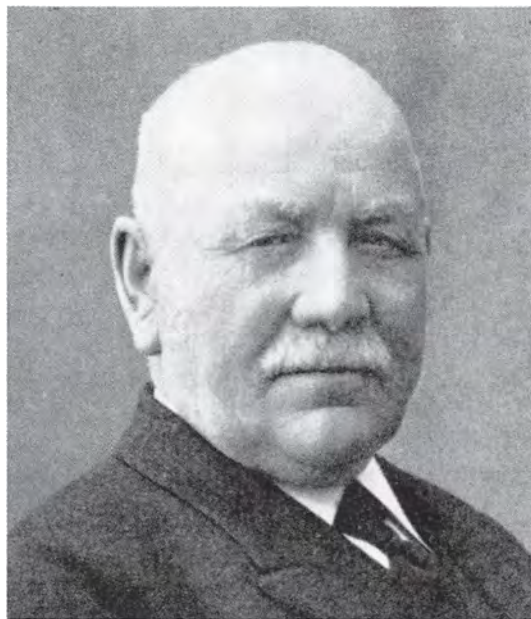
Det var imidlertid et problem, som det tog lang tid at få under kontrol. Vi er i besiddelse af en kilde, som flere år senere kommenterer forholdene i de danske stalde. Den engelske forfatter og landmand H. Rider Haggard foretog i 1910 en undersøgelse af det danske landbrug for den engelske regering, og i en ellers meget positiv rapport beskrev han, hvorledes staldene var meget varmere og ventilationen ikke så god, som det var normalt i England. Han mente, at varmen skyldtes de lave lofter med høløft over, som var så almindelige i Danmark, og at temperaturen måske med forsæt blev holdt høj, fordi man troede, det øgede mælkemængden. Haggards reaktion var, at det måske også øgede faren for tuberkulose.²⁰

Malkesagen

Efterhånden som mændene helt overtog mejeriarbejdet på andelsmejerierne, svandt kvindernes interesse for malkningen tilsvarende, og med deres indvandring til byerne blev det stadig vanskeligere at skaffe arbejdskraft til at udføre den stigende mængde malkning. I Svendborg Amts landøkonomiske Selskab opstod først i 1890'erne den tanke at iværksætte præmiemalkninger hovedsagelig for drenge og unge mænd, og det fungerede så godt, at der kom forespørgsler fra andre landbo-

foreninger, som ønskede at arrangere noget lignende.²¹

I året 1900 startedes på Ladelundgaards Mælkeriskole en række malkekurser af mere officiel art ledet af dyrlæge Hegelund, som året før var blevet ansat som konsulent af Fællesledelsen af Kvægavlsforeninger i Aarhus Amt. Udover den almindelige malketeknik skulle kurserne udvide kendskabet til det store ekstra udbytte, som malkning tre gange daglig kunne give og til den korrekte teknik med eftermalkning, som gav både mere og federe mælk. Det var en ny dimension i konsulentarbejdet, og 10 år senere blev det fremhævet overfor de andre konsulenter. Kammerherre Bech sagde på konsulentmødet: »Jeg maa ved denne Lejlighed erindre om Hegelunds store Arbejde; han er, saa vidt jeg ved, den eneste af d'Hrr., som

Jens Hegelund var i en årrække lærer ved Ladelund landbrugsskole, hvor han udarbejdede den såkaldte »Hegelundske« malkemetode.

har beskæftiget sig med det manuelle Arbejde.«²²

For at udbrede kendskabet til den korrekte malkemetode videre, end dyrlæge Hegelund selv var i stand til, deltog en række af landets foreningskonsulenter i de nærmestfølgende år i kurserne på Ladelund. De kunne så give deres kundskaber videre inden for medlemskredsen. Desuden ansatte nogle landboforeninger de såkaldte »vandrende malkelærere« til at undervise efter den Hegelundske metode, og i nogle år, mens sagen endnu havde nyhedens interesse, lærte et stort antal unge mennesker den korrekte malkemetode. Proprietær Saxtorph, husdyrbrugskonsulent for Frederiksborg Amts Landboforening, dannede ligefrem en forening til malkearbejdets fremme med en ansat malkelærer, som gav kurser efter Hegelunds metode, hvor i amtet, det ønskedes.

Svineavlens udvikling

I 1916 kunne statskonsulent Mørkeberg gøre status over udviklingen inden for svineavl siden de første avlscentres oprettelse i 1897.²³ Det var landboforeningernes og konsulenterne store arbejde, som havde oprettet og vedligeholdt avlscenterbevægelsen. Efter den nye husdyrlov af 1912 var ledelsen imidlertid overgået til De samvirkende danske Andelsslagterier, fordi landboforeningerne ikke var i stand til at fremskaffe den andel af omkostningerne, som staten krævede for at yde statsstøtte.

Der havde været mange problemer med usolid nedarvningsevne hos landracen i de tidlige år, men ved hjælp af svineavlsassistenternes arbejde med stambogsføring var

det lykkedes at udpege de mest solide avlsdyr med stor frugtbarhed og levedygtighed hos afkommet. Efterhånden var man også nået frem til en harmonisk bygningsform og en udvikling af skinkerne, som svarede til det engelske markedes krav. Forsøgslaboratoriet havde bidraget ved gennem afkomsforsøg at fastlægge stamdyrenes nedarvningsevne med hensyn til flæskets kvalitet og svinenes trivsel og vækstenergi. Disse forsøg blev udført på 3 forsøgsstationer; Overløjstrup i Jylland, Elsesminde på Fyn og Bregentved på Sjælland, hvortil hvert statsanerkendt avlscenter årligt havde pligt til at levere afkom fra de kårede søer. Mørkeberg kunne i 1916 konkludere, at resultaterne fra forsøgsstationerne viste, at »Hovedopgaven, Dannelsen af en dansk Landsvinerace, er lykkedes langt over Forventning i Løbet af det korte Spand af Aar, maalt med Husdyravlens Alen, som ligger mellem 1896 og Nutiden.« Der fandtes i avlscentrene en »frugtbar og levedygtig, hurtigt voksende og trivsel Landrace, som giver Flæsk af god Kvalitet«, og i Yorkshirecentrene var kvaliteten også god. Erfaringen viste, at der kunne produceres »fint« flæsk til det engelske Marked af krydsningsproduktet.

Avlscentrene havde således alle betingelser for at levere materialet til denne krydsningsavl, men Mørkeberg måtte konstatere, at »landbostanden havde villet det anderledes.« Størsteparten havde foretrukket at drive renavl med landsvin, og ved kreaturtællingen i 1909 havde det vist sig, at kun 17,6 pct. havde benyttet Yorkshireorner til produktion af slagtedyr. Mørkeberg mente dog, at tallet i virkeligheden var godt 25 pct., og et meget opmuntrende resultat af landboforeningernes arbejde med avlscenterbevægelsen havde været, at

de blandede racer næsten var forsvundet som bedækningsorner, og den danske svi-neavl var reformeret. Mørkeberg kunne konkludere, at vi nu i hele landet havde en frugtbar landrace, hvorpå vi kunne basere det fortsatte avlsarbejde, således at vi fortsat kunne forbedre kvaliteten til at imødegå kravene fra det engelske marked.

Planteavl

Mens der ikke skete noget afgørende nyt inden for dansk husdyrbrug i perioden 1900–1914, som det også fremgår af det stagnerende konsulenttal, foregik der en lang række initiativer inden for planteavl. Her gjaldt det kort og godt om at øge afgrødernes udbytte, således at produktionen af hjemmeavlet foder kunne holde trit med den voksende husdyrbestands behov og erstatte mest muligt af det dyre, indførte kraftfoder. Kort efter professor Westermanns foredrag i 1897 oprettedes efter hans forslag et planteavlsudvalg i De samvirkende sjællandske Landboforeninger. I løbet af de følgende to år fulgte de andre provinsielle foreninger efter, og derefter bredte initiativet sig til de lokale landboforeninger. Allerede i 1902 kunne statskonsulent Fr. Hansen rapportere, at der var nedsat planteavlsudvalg i 26 lokale foreninger i Jylland, og i 1914 havde 103 af de 120 da eksisterende landboforeninger i hele landet dannet egne udvalg for planteavl.²⁴

I Westermanns plan for planteavlens fremme indgik, at der skulle oprettes 11 forsøgsstationer rundt om i landet ledet af konsulenter. Dette blev af landbruget opfattet som endnu et forsøg på at gennemføre den embedsmandscentralisering, som

Anders Nielsen (1859–1928). Er mest kendt som en af andelsbevægelsens ledende skikkelser, men gjorde i sine yngre år en stor indsats for planteavlsarbejdet som formand for det jyske planteavlsudvalg.

Jørgen la Cour havde måttet opgive i 1893 (se s. 56), og det blev i 1901 stærkt imødegået i en erklæring fra formanden for Planteavlsudvalget i Foreningen af jydsk Landboforeninger, gårdejer Anders Nielsen. Udvalget følte det meget uheldigt at sammenknytte forsøgsvæsenet og konsulentvirksomheden. I en sådan institution under staten var der fare for, at konsulenterne ikke ville få den nøje forbindelse til de praktiske landmænd, som var formålet. Det havde fungeret i P. Nielsens tilfælde, men evnerne til at lede og være konsulent

fandtes ikke nødvendigvis i samme mand. Man følte, at landboforeningerne burde sættes i stand til på egen hånd (men med et rigeligt statstilskud) at ansætte lokale konsulenter. Herved ville man sikre den samklang mellem konsulenten og befolkningen, som var så nødvendig for et frugtbart samarbejde, og landboforeningen kunne udvide og indskrænke aktiviteten, som der var behov for det. Henstillingen blev fulgt, og bestyrelsen af de forsøgsstationer, som gradvist blev oprettet, blev varetaget af forsøgsledere, mens de lokale konsulenter kom til at lede forsøgene og rådgive landmændene ude i de enkelte landboforeninger.²⁵

Den første og mest centrale aktivitet for planteudvalgene var anlæggelsen af lokale markforsøg, hvorefter langt hovedparten i de tidlige år drejede sig om gødning. Til at lede arbejdet antog udvalgene efterhånden enten en konsulent eller en assistent, eller hvis dette var for meget for den enkelte forening, gik flere landboforeninger – i enkelte tilfælde også husmandsforeninger – sammen om at dele udgiften. Det var dog først, efter at det i 1907 blev muligt at få statstilskud til konsulentens løn, at der kom rigtig gang i ansættelserne.

Der skete en rivende udvikling i antallet af forsøg, og de fik stor betydning, ikke blot gennem den direkte vejledning, de gav forsøgsværterne, men også ved den såkaldte »nabovirkning«, den påvirkning, som synet af de bugnende afgrøder på de gødede parceller øvede på landmænd, som ikke selv var deltagere i forsøg. Endvidere udgjorde forsøgene en uvurderlig hjælp for konsulenterne, efterhånden som de blev ansat, til at komme i kontakt med landmændene gennem det fælles arbejde på forsøgsparcellerne og her igennem

spredte kendskabet og tilliden til konsulentinstitutionen.²⁶ Der blev givet statstilskud til forsøgene gennem landboforeningerne lige fra 1898 med gentagne forøgelse af bevillingsrammen, indtil den i 1909 blev gjort kalkulatorisk, dvs. tilskuddet modsvarede det beløb, som de enkelte landboforeninger selv ydede.²⁷

Det var vanskeligt at formå landmændene til at bruge den dyre kunstgødning, selvom de lokale forsøg viste gode resultater især ved anvendelse i roemarken. For eksempel beskrev konsulent M.K. Kristensen, hvorledes han under et foredrag om anvendelse af kunstgødning havde henvist til de resultater, der var opnået ved et forsøg i roer hos en af forsøgsværterne, som sad på første række. Værten beskrev beredvilligt, at han havde haft 280 kr. pr. ha i overskud ved brug af 300 kg. superfosfat, 250 kg. kaligødning og 400 kg. salpeter. En gavtyv blandt tilhørerne – vistnok en husmand – spurgte proprietæren, om han med disse erfaringer havde brugt de nævnte gødningsmængder på hele bedriften. »Nej, det har jeg dog ikke«, lød svaret, »thi et er jo Teori et andet Praxis.«²⁸

Der var et stort problem med omvendende gødningsagenters salg af dårlige blandingsgødninger til godtroende landmænd. Statskonsulent K. Hansen advarede imod det og offentliggjorde den virkelige værdi af disse gødninger i landbrugsbladene, men nu og da dukkede problemet stadig op. I 1903 beskrev landbrugskandidat Svend Nielsen, nyudnævnt planteavlskonsulent for Aalborg Amts Landboforening, hvorledes området var særlig plaget af omrejsende gødningsagenter. Her ville gødningsforsøg være en god støtte for landmændene, fordi resultaterne

M. K. Kristensen (1880–1951). En af de tidligste planteavlskonsulenter. Her ses han til højre sammen med I.C. Overgaard på båden hjem fra Göteborg i 1923. Til venstre er det Axel Appel.

kunne svække den »usolide Gødningshandel«.

M.K. Kristensen giver et godt billede af den spænding, der var forbundet med de tidlige forsøg, også for konsulenten: »Til at begynde med saaede jeg Salpeter i Gødningsforsøgene i Rug, og selvom jeg nu vidste, at Salpeteren skulde virke, var det en Bekræftelse, der betog Sindet, da jeg kom igen og saa Virkningen. Nu havde jeg gjort mine egne Erfaringer. – Forsøgsværterne var lige saa spændt paa Resultaterne som jeg selv. – De var gennemgaaende ivrige Landmænd, hjælpsomme i Arbejdet og gæstfri overfor mig.« En af Kristensens forsøgsværter var dyrlæge Hegelund. »Han var i enhver Henseende en ideel Forsøgsvært: interesseret Landmand, ivrig efter at drive de størst mulige Afgrøder frem og fuld af Ideer paa Planteavlsomraadet.«²⁹

Alle planer til forsøg skulle i de tidlige år godkendes af en af de to statskonsulenter for at være berettigede til statstilskud, og her var en god lejlighed til at sørge for,

at forsøgene kørte effektivt. I løbet af kort tid overgik planlægningen imidlertid til de provinsielle fællesforeninger, og i 1904 beskrev landbrugskandidat Aage Madsen-Mygdal, som i 1900 var blevet ansat som landets første foreningsansatte planteavlskonsulent af De samvirkende Landboforeninger i Fyns Stift, hvorledes han forestillede sig, at systemet skulle fungere. Hvis de lokale landboforeninger selv valgte de forsøg, de ønskede at udføre, fra lister udarbejdet af fællesforeningens planteavlsudvalg, selv fandt forsøgsværter og besluttede, hvor meget, de ville bruge på sagen, ville landboforeningerne være mere direkte involveret, og medlemmerne ville få større interesse for at deltage og lære af forsøgene. Alle resultater blev offentliggjort samlet og særtryk uddelt blandt landboforeningernes medlemmer.³⁰

En af Westermanns kongstanker fra det store foredrag i 1897 havde været oprettelse af ca. 200 mindre forevisningsmarker rundt om i landet, så ingen landmand

skulle have for lang afstand til et sted, hvor vigtige aspekter inden for plantedyrknin-gen kunne demonstreres. Dette blev aldrig ført ud i livet, selvom man kan sige, at de lokale markforsøg også havde den funktion, men der var dog i 1906 oprettet 29 forevisningsmarker af lokale landboforeninger, som regel i forbindelse med en landbrugs- eller højskole, således at der på stedet fandtes mænd, der kunne vejlede de besøgende. De mest velbeliggende blev ofte besøgt af flere tusinde personer årligt, og der blev uddelt trykte pjecer til interesserede.³¹

Planteavlens appellerede stærkt til de mindre jordbrugere, som ikke havde økonomiske muligheder for at deltage i husdyrbrugets konkurrence om høje præmier og dyre avlsdyr, men havde brug for et stigende afgrødeudbytte til sikring af lave foderpriser. Dette medvirkede i høj grad til planteavlens hurtige gennembrud i mange landboforeninger, hvor man var opmærksomme på den stærke bevægelse blandt husmændene i årene lige efter århundredskiftet. Ud fra et ønske om at bibeholde dem i foreningerne gik man hurtigt ind i et frugtbart samarbejde mellem større og mindre jordbrugere, som kom til at gavne planteavlssagen.

Større udbytte

Kampen mod ukrudtet var en af metoderne til at forøge udbyttet fra planteavlens. Med det intensive husdyrbrug var der blevet indført meget ukrudtsfrø med udenlandsk foderkorn og -kager, og en del passerede ufordøjet gennem kvæget for derefter at blive spredt på markerne med

gødningen. Her var vækstbetingelserne endda ekstra gode på grund af de øgede mængder af gødning, som den stærke fodring frembragte. Også veje og jernbaner medvirkede til at sprede ukrudtsfrø fra de uopdyrkede grøftekanter. De stærkt udvidede roearealer krævede megen hakning for at hindre ukrudtet i at sætte frø, og det var vanskeligt at finde tilstrækkeligt med arbejdskraft til dette arbejde. En del landboforeninger sendte unge mennesker til sukkerroeegnene for at indøve dem i rensningen og pasningen af rodfrugtmarker, mens andre ansatte konsulenter til at virke som roelærere en del af året.

Ukrudtsbekæmpelsen kom også ind i billedet gennem de konkurrencer mellem hele markbrug, som blev indført. Fra arbejdet med husmandssagen i landboforeningerne havde præmiering af veldyrkede huslodder været kendt i mange år, og Westermann foreslog ideen med husdyrbrugets konkurrencer mellem hele kvæghold overført til plantebruget. Ved bedømmelserne skulle der lægges særlig vægt på markernes renhed for ukrudt. Det var et felt, hvor en forandring var påtrængende nødvendig. Især agerkålen var et stor problem, og her igennem kunne det tydeligt demonstreres overfor andre landmænd, hvor stort et merudbytte man fik fra en renligeholdet mark.

Fr. Hansen opildnede på konsulentmødet i 1902 til kamp mod ukrudtet, der burde banlyses fra de dyrkede marker. Landbrugsorganisationerne måtte bidrage til at skabe en »offentlig Mening« om, at ukrudtet skulle bort. »Konsulenter af alle Fag bør ogsaa bidrage dertil, thi Ukrudt paa Marken er det samme som skidne og daarlige Kreaturer («Rotter») i Staldene.«

Ukrudtsharven havde været kendt længe, det på tide, at landmændene fik øvelse i at bruge dette udmærkede hjælpemiddel.³²

Netop i 1902 udkom landbrugslærer Chr. Christensen, Tunes lille skrift »Til Kamp mod Ukrudtet«, og Fr. Hansen foreslog, at det burde omdeles gratis til alle landboforeningsmedlemmer. Vi kan konstatere, at formidlingen af det gik hurtigt, idet M.K. Kristensen beretter, at han allerede samme år benyttede Christensens pjece som »et godt Grundlag i 6 Foredrag« på det første husmandskursus på Klank højskole.³³

På Fyn var ukrudtets skadelighed blevet undersøgt, og konsulent A. Madsen-Mygdal brugte det som en nyttig pointe under foredrag og demonstrationer, at forsøg med lugning havde vist et merudbytte på over 45 kr. pr. td. land. Den sejllivede agerkål måtte sprøjtes, og flere og flere landboforeninger anskaffede sig de såkaldte vitriolsprøjter. I 1910 rapporterede H. Gejl Hansen, som var planteavlskonsulent for Stevns Herreds og Omegns og Stevns Fakse m.fl. Herreders Landboforeninger, at der i de fleste landsbyer nu fandtes en eller to vitriolsprøjter til hestekraft til bekæmpelse af agerkål.³⁴

Plantesygdomme og skadedyr influerede ligeledes på udbyttets størrelse, og i århundredets første femår omhandlede omkring en trediedel af planteavlsforedragene bekæmpelse af ukrudt, plantesygdomme og skadedyr. Dette felt var af så stor betydning, at De samvirkende danske Landboforeninger i 1905, da staten ikke kunne formås til at træde til, så sig nødsaget til at oprette en konsulentstilling på området til plantepatologen F. Kølpin Ravn. Han havde udført betydningsfuld

Kølpin Ravn (1873–1920). Pioner i moderne forskning inden for plantesygdomme.

forskning i flere svampearter, som forårsagede sribesygge og bladpletsygge hos byg og havre og havde desuden påvist kålboksvampens sammenhæng med jordbundsforholdene. I 1907 oprettedes »De samvirkende danske Landboforeningers Plantepatologiske Forsøgsvirksomhed« med Ravn som leder, og i 1913 kom organisationen ind under Statens Forsøgsvirksomhed. Fra 1906 udgav Ravn plantepatologiske månedsoversigter i Tidsskrift for Landøkonomi, som var af stor nytte for konsulenter og landmænd. Kølpin Ravn bevarede en tæt forbindelse med konsulenterne, og oprettede en oplysningsafde-

ling under Statens plantepatologiske Forsøg, hvor de kunne henvende sig med problemer. Hans arbejde fik blivende betydning.³⁵

Der blev udført et stort arbejde for at hjælpe de lokale konsulenter med at sætte sig ind i ukrudts- og skadedyrsbekæmpelsens vanskelige emne, således at de kunne rådgive deres medlemmer. I 1906 arrangerede professor Westermann og den nyudnævnte planteavlskonsulent for De samvirkende sjællandske Landboforeninger, O.H. Larsen, på foranledning af konsulenterne selv, et undervisningskursus i Lyngby omfattende »Forsøgsmetodik, Plantepathologi og Landbrugsbotanik« for konsulenter og assistenter fra samtlige landboforeninger på Sjælland, Fyn, Lolland-Falster og Bornholm. Tilsvarende kurser var allerede i nogle år afholdt i Jylland, hvor de blev beskrevet som meget virksomme til at holde gejsten oppe hos de virkelystne assistenter og konsulenter i landboforeningerne. Ledet af den senere professor Kølpin Ravn var der ekskursioner, hvor lokale planteavlskonsulenter fremviste forekomsten af forskellige sygdomme, konsulenterne fik øvelse i brugen af mikroskopet i plantepatologiens tjeneste, og der var hver dag foredrag om emner af mere generel interesse.

Endnu en metode til at opnå et øget udbytte fra planteavlen var brug af forædlede sorter. På basis af sortsforsøg både på statens forsøgsstationer og i landboforeningerne frembragtes nye, forbedrede stammer, som hurtigt fandt anvendelse i landbruget. I 1903 oprettede f.eks. De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger Abed Planteavlstation med H.A.B. Vestergaard som leder, og forædlingsarbejdet resulterede i flere fremra-

gende bygsorter. På dette område kom planteavlskonsulenterne til at yde et værdifuldt bidrag, idet de ude i landboforeningerne forestod kontrollen med fremavl af disse nye sorter hos dygtige landmænd, således at der kunne sælges garanteret rent såsæd til medlemmerne.

I 1906 oprettedes andelsfrøelskabet »Danske Landboforeningers Frøforsyning« med Povl Nielsen Karlshøj fra Stevns som primus motor.³⁶ Konsulenterne i området bistod med tegning og syn af arealer hos landmændene til frøavl og kontrol, og som konsulent Gejl Hansen fra Stevns Landboforening indberettede, så var der gode penge at tjene for den dygtige landmand, der arbejdede med forståelse.

Konsulenterne udførte ligeledes et stort arbejde med udtagning af prøver fra landmændenes indkøbte kløver- og græsfrøpartier, som så sendtes til kontrol hos Dansk Frøkontrol. Efterhånden som landmændene gennem disse analyser indså behovet for påpasselighed overfor kvaliteten, mindskedes de usolide firmaers antal.³⁷

Ved konsulentmødet i 1906 opfordredes konsulenterne af assistent Harald Christensen til at være opmærksomme på, om der tiltrængtes en øget tilførsel af kalk til markerne. Han anbefalede at indsende jordprøver til en bakteriologisk analyse, og det følgende år nedsatte landboforeningerne et »kalkudvalg« til sammenligning af forsøgsresultater om dette emne. Det blev et af konsulenternes arbejdsområder at bistå landmændene med udtagning af prøver til undersøgelse for kalktrang på Statens Planteavlslaboratorium, da det blev oprettet i 1909 med Harald Christensen som leder.

Westermann opfordrede i 1909, ligesom

Det var hårdt arbejde at få mergelen læsset på vognene og bragt til markerne. Mergelgrav på Bornholm 1903.

han havde gjort i 1904, konsulenter og assistenter i planteavl til at udnytte deres position som rådgivere for landmændene til at opfordre disse til at gøre en samlet indsats for afvanding og kalkning. I første omgang skulle der fra hver landboforening indsamles oplysninger om arealernes beskaffenhed. Samvirksomheden kunne derefter bearbejde dem og henvende sig til Hedeselskabet med anmodning om afvandsplaner. Desuden kunne jordens kalktrang bestemmes, for surhed og kulde udgjorde nogle af hovedmanglerne i jordbruget.³⁸

I Haslev og Omegns Landboforening gik man meget grundigt til værks. Her besluttede man i 1913, at hele landboforeningens område skulle undersøges systematisk for kalktrang. Konsulent H.K. An-

dersen inddelte et generalstabskort i firkanter på ca. 10 ha og der blev taget prøver i hvert skæringspunkt, ialt ca. 1500 prøver i årene 1913–17. Derefter indtegnede han signaturer, der viste de forskellige områders kalktrang på kortet, og sammen med et lille skrift om undersøgelserne og kalkspørgsmålet i det hele taget blev det sendt ud til alle foreningens medlemmer.³⁹

Det havde siden Fjords fodringsforsøg i 1889 været en slags dogme, at 10 pd. runkelroer svarede til 12½ pd. turnips, som igen kunne erstatte 1 pd. kraftfoder, men i 1903 oplyste forsøgsleder L. Helweg, at dette var en misfortolkning af Fjords resultater. I netop afsluttede forsøg havde han kunnet vise, at foderværdien var afhængig af mængden af tørstof i roerne, således at 1 pd. roetørstof svarede til 1

foderenhed. I de nye forædlede roestammer lå tørstofindholdet så højt, at man kunne nøjes med 6–8 pd. roer. Tørstofindholdet afhang af sorten, gødningskraften i jorden og mange andre faktorer, så den enkelte landmand måtte få foretaget en tørstofbestemmelse for at kunne beregne, hvor mange roer han skulle bruge. Helweg foreslog oprettelse af anstalter til bestemmelse af tørstoffet i roer i hver landsdel, således at interesserede landmænd kunne få foretaget prøven.⁴⁰ Allerede samme år var O.H. Larsen, som på det tidspunkt endnu var planteavlskonsulent for Kalundborg Omegns Landboforening, i stand til at meddele, at der var oprettet en tørstofbestemmesanstalt på Forsinge Landboskole.⁴¹ Også i Jylland kunne man få udført analyser på et laboratorium oprettet på Ladelund Landbrugsskole, og bl.a. på planteavlsudstillinger gjorde konsulenterne et stort arbejde for at formidle den opnåede viden til landmændene. M.K. Kristensen beskrev det således: »For deres Tid gjorde disse Udstillinger deres store Nytte. Man fik konstateret, hvor meget Roerne gav i Udbytte saavel af Tørstof som F.E. Man lærte at se paa Roerne, lagde Mærke til Form, Farve, Grenethed og Ensartethed. Man mærkede sig, hvad Gødskning, Pasning og god Behandling betød, at det var af Betydning, at Roerne var af en god Stamme.«⁴²

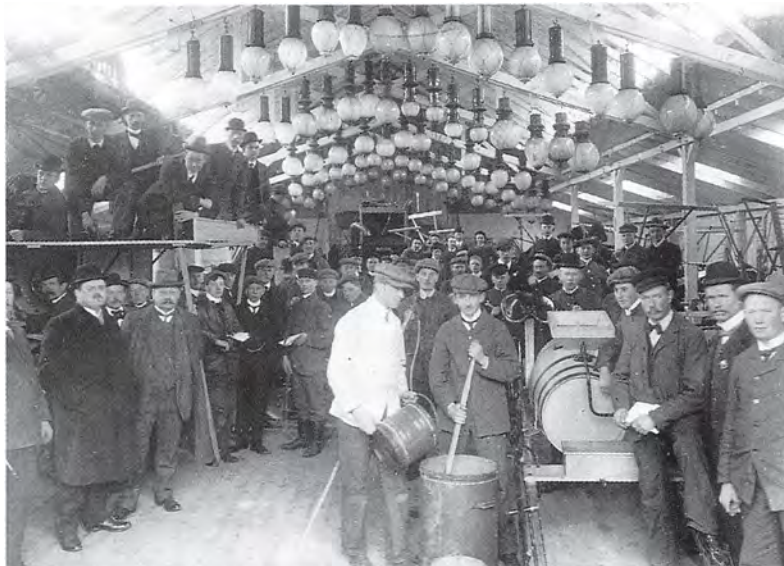
Udover den viden landmændene kunne få fra konsulenterne eller selv finde frem til ved besøg på lokale forsøgsmarker eller planteavlsudstillinger var der også stigende muligheder for at læse sig til oplysninger om de seneste forsøgsresultater. Som nævnt (s. 97) lagde Westermann stor vægt på den skriftlige vidensformidling, og hans forslag om at udsende korte meddelelser

om hovedresultaterne af hvert forsøg blev taget op. I 1906 kunne han meddele, at der siden 1899 var fremkommet 23 meddelelser i form af løsblade, som var blevet uddelt i 275.000 eksemplarer gennem forsøgsstationer, foreninger, skoler og ved møder. Desuden var disse oplysninger gennem pressen trykt i mere end 4½ million eksemplarer, og da »enhver Jordbruger i Danmark læser et eller andet Provinsblad, indses det let, at denne Publikationsmaade maa have haft en overordentlig økonomisk Betydning.«⁴³

Kravene til landmændene skærpedes hele tiden, og for de ældre etablerede landmænd, som ikke havde været på landbrugsskole, var der ikke mulighed for videre uddannelse, før S.C.A. Tuxen i 1898 startede sine såkaldte »vandrende kurser« i Jylland. Her kom lærerne tilrejsende, og i 14 dage kunne områdets bønder høre foredrag af kapaciteter inden for plantedyrking og husdyrbrug og få øvelse og vejledning i landbrugsbogføring. Både statskonsulenterne, landbrugsskoleforstandere og -lærere og konsulenter underviste på kurserne, så det var de bedst mulige lærerkræfter. Fra 1902 indførtes kurserne også på Sjælland, og de var meget søgte.

Som det også havde været tilfældet med de første husdyrbrugskonsulenter, skulle landmændene først vænne sig til de nye planteavlskonsulenter. M.K. Kristensen mødte i begyndelsen en del mistro i sin første stilling som konsulent for Ribe Amts vestre Landboforeninger, men efterhånden fik landmændene fuld tiltro til ham, og som et eksempel på »Tillid i Praxis« beskrev han, hvorledes en landmand kom løbende over sin mark for at stoppe ham på vejen. »Det var bare det, at jeg skulde vide, hvad jeg skal bruge af Kunst-

Som noget nyt begyndte landboforeningerne i 1909 at arrangere kurser i maskinbrug. Billedet er fra 1910.

gødning til Roer« fik han stammet frem. Gennem det daglige arbejde ude hos landmændene opnåede konsulenterne, som dette eksempel viser, i løbet af et stykke tid at blive respekteret og stå som øverste autoritet med hensyn til landbrugsfaglig viden.

Igen har vi her set et eksempel på den store styrke, der ligger i »den danske model«. Ved århundredskiftet havde tiden været moden til en udvikling inden for planteavl, hvis det skulle lykkes at overvinde den lange landbrugskrise. Det indså nogle fremragende mænd, som fremlagde velgennemtænkte handlingsplaner, skrev i landbrugspressen, holdt foredrag for de eksisterende konsulenter og fik sagen videreformidlet til landmændene. Professor Westermanns idé med dannelsen af lokale planteavlsudvalg med interesserede folk fra de enkelte landboforeninger blev det afgørende moment, indtil et net af planteavlskonsulenter kunne opbygges til at ud-

føre de mange nye projekter, som planteavlsudvalgene lagde frem.

Regnskabsføring

Med planteavlens gennembrud faldt den sidste brik, der manglede, på plads, således at det blev muligt at lade regnskabsføringen omfatte hele bedriften og ikke blot enkelte driftsgrene. Ved kontrolforeningernes indtog i 1895 var vejen blevet banet for, at også de mindre landmænd kunne få en del af deres bedrifter under regnskabsmæssig kontrol, men der manglede viden om markernes bidrag. I 1903 foreslog professor Westermann på delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger, at man skulle etablere kontrolforeninger for planteavl, som skulle give oplysninger både om den samlede planteproduktions økonomi og om de enkelte afgrøders rentabilitet.⁴⁴

Tanken vakte genklang, og flere konsulenter rapporterede, at der var påbegyndt markregnskaber i deres landboforeninger, ligesom interessen for at lære regnskabsføring var stigende. På Langeland afholdtes i 1903 to vandrende kursus i regnskabsføring, og i Morsø Landboforening havde der været stor interesse for aftenskoleundervisning i markdriftsregnskab. Men det var et stort projekt, og udviklingen gik de fleste steder langsomt. I 1907 meddelte statskonsulent Fr. Hansen på konsulentmødet, at der var blevet bedømt 450 marker under 35 landboforeninger i Jylland, men kun i ganske få tilfælde havde man påvist rentabiliteten gennem regnskaber.⁴⁵

I 1908 skete der imidlertid et fremskridt. Landbrugskandidat A.C. Duborg, konsulent for Langelands landøkonomiske Forening meddelte i sin årlige indberetning til ministeriet, at der som en ny foranstaltning var oprettet en udvidet kontrolforening, hvor regnskaberne omfattede hele bedriften. Han havde udarbejdet regnskabsformen således, at man ved regnskabsårets slutning kunne se »hvor stort et Nettoudbytte pr. Td. Land de forskellige Afgrøder giver« og »hvorledes de forskellige Besætningsgrene betaler det hjemmeavlede Foder«. Han påpegede, at efterhånden som landmanden opnåede fuldstændig klarhed over disse forhold, ville det medføre hensigtsmæssige ændringer i driften. Duborg havde udgivet en bog »Vejledning i Landbrugets Bogføring«, hvor han gjorde udførlig rede for fremgangsmåden.

I 1910 blev konsulent Duborg opfordret til at holde foredrag om sagen på konsulentmødet, og han forklarede her principperne for oprettelse af udvidede kontrolforeninger eller regnskabsforeninger. Un-

der diskussionen gav konsulent O.H. Larsen Duborg ret i, at af flere forskellige var metoden med at inddrage hele bedriften under kontrolforeningsregnskabet den mest tilfredsstillende. På denne måde kunne man måske ydermere opnå at tiltrække dygtigere folk end de nuværende kontrolforeningsassistenter. Deres virksomhed var noget ensformig, men med det fulde regnskab ville arbejdet blive mere attraktivt og være en fortrinlig foruddannelse for en ung landmand i nogle år, før han selv skulle drive landbrug.⁴⁶

Der blev udgivet adskillige andre regnskabssystemer med tilhørende bøger, bl.a. af forstander H. Iversen og forstander S.C.A. Tuxen, Malling, samt af konsulent Jes Nielsen, Kolding. I et forsøg på at finde et system, som kunne accepteres af alle, nedsatte Landhusholdningsselskabet med professor Westermann som formand et regnskabsudvalg til at fremme en ensartet landbrugsbogføring i landet. Blandt medlemmerne var tre, som havde udgivet egne regnskabsbøger, nemlig konsulent Duborg, forpagter Sonne og forstander Tuxen, og diskussionen om de divergerende princippers fortrin, hvor Tuxen stod stejlt på, at den enkelte landmand skulle opøves til at føre sit eget regnskab uden hjælp fra konsulenter, fik denne til at træde tilbage fra udvalget.⁴⁷ Forhandlingerne førte i 1913 til, at Landhusholdningsselskabet udgav et sæt regnskabsbøger, som blev meget benyttet i regnskabsforeninger og på landbrugsskoler.⁴⁸

Alle var dog ikke overbeviste om dette systems anvendelighed. Jes Nielsen, som var planteavls- og regnskabskonsulent i Kolding Herreds Landbrugsforening fra 1907 til 1919, beskrev i sin dagbog i 1913,

hvorfor han ikke benyttede Landhusholdningsselskabets bøger. Han følte, at man burde bygge på arbejdet i de tilstedeværende kontrolforeninger og indrette pengeregnskabet, så ejeren ret hurtigt kunne lære at føre det. Konsulenterne skulle forstå arbejdet sammen med kontrolassisterne, så der ikke skulle ansættes en ny klasse medhjælpere som regnskabsførere. Arbejdet med regnskabsføringen var det konsulentarbejde, som Jes Nielsen var gladest for. »Derved kommer man ind i selve Nerven i Landbrugets Økonomi. Man faar anderledes fast Grund under Fødderne, naar man med solide Regnskaber som Grundlag taler om Landbrugets Rentabilitet i sin Helhed og i det enkelte Grene.«⁴⁹

Efter at Langelands landøkonomiske Selskab under konsulent Duborgs vejledning i 1907 havde oprettet landets første regnskabsforening, fulgte Samsø efter i 1910 med en forening, som havde sit udspring i en konkurrence mellem hele landbrug. Dette var tilsyneladende den rigtige form, og i de følgende år bredte bevægelsen sig til Kolding Herreds Landbrugsforening og Kolding Omegns Landboforening, hvor som nævnt Jes Nielsen var ansat som regnskabskonsulent, Odense Omegns landboforening med I. Dokken, Københavns Amts Landboforening, hvor konsulenten var P.K. Thordal og Tyrsting-Vrads Herreders Landboforening. Med til pionererne blandt regnskabskonsulenterne hører også A.M. Frederiksen, Samsø.⁵⁰

Som det vil blive omtalt i næste kapitel, kom resultaterne fra de tre landboforeninger i Københavns Amt til at indgå i det statistiske materiale fra Landøkonomisk Driftsbureau, og hermed var gennembrudt for regnskabsføringen i landbruget

omsider en realitet, og denne aktivitet voksede i det næste årti endnu mere eksplosivt, end planteavlskonsulentvirksomheden havde gjort efter århundredskiftet.

Formidling gennem foredrag

Landbrugsfaglige foredrag vandt stadig større udbredelse, efterhånden som landboforeningernes arbejde for faglig dygtiggørelse af deres medlemmer fik et større omfang. Allerede fra 1882 var det muligt at få tilskud til dækning af udgifterne ved disse foredrag fra staten ud af den »Sum til Landbrugets Fremme«, som Rigsdagen årligt bevilligede.⁵¹ Hver af de provinsielle fællesforeninger oprettede efterhånden en tilbudsliste, som tilsendtes de enkelte landboforeninger, således at de kunne vælge de foredrag, som dækkede foreningens interesser. I 1910 var det sidste år, der blev givet statstilskud til foredrag, derefter var det landboforeningerne selv, der betalte. I årene op til 1910 havde antallet af tilhørere vist en nedadgående tendens, ikke fordi interessen var blevet mindre, men fordi en lang række kurser for bosiddende landmænd blev afholdt i disse år, ligesom husmandsforeningerne selv havde startet en lignende foredragsvirksomhed.⁵²

En undersøgelse af de mange lister over foredrag fra de forskellige provinsielle foreninger, indsendt for at få statstilskud, viser en stor aktivitet på dette område. Tabel 6 viser en fordeling efter tid og emner baseret på den ovennævnte database (se s. 26, note 8). Efter statstilskuddets bortfald i 1910 bliver kilderne gradvist mindre dækkende, og tallene efter 1914 inkluderer

Tabel 6. Emne- og tidsmæssig fordeling af landbrugsforedragene.

	1842-79		1880-89		1890-99		1900-14		>1914		Ialt
	antal	%	antal	%	antal	%	antal	%	antal	%	
Planteavl	425	49,9	344	36,2	459	27,9	943	41,3	385	41,5	2556
Kvægavl	225	26,4	281	29,6	391	23,8	424	18,5	167	18,0	1488
Mejeribrug	60	7,0	93	9,8	98	6,0	103	4,5	13	1,4	367
Svineavl	15	1,8	41	4,3	66	4,0	102	4,5	34	3,7	258
Hesteavl	30	3,5	39	4,1	116	7,1	92	4,0	31	3,3	308
Diverse	97	11,4	152	16,0	515	31,3	622	27,2	298	32,1	1684
Ialt	852		950		1645		2286		928		6661

Kilde: Diverse jubilæumsskrifter, ansøgninger om statsbidrag, Rigsarkivet, samt De samvirkende sjællandske Landboforeningers Beretning.

derfor kun en lille del af de afholdte foredrag.

Tabellens tal understøtter det billede, der fås fra andre kilder, at planteavl og jordbehandlingen havde landbrugernes største interesse til enhver tid, men omkring 1890 faldt antallet af foredrag om planteavl betydeligt, mens interessen for husdyrbrug steg tilsvarende. Henimod århundredskiftet steg antallet af foredrag om planteavl og jordbehandling igen. Denne konstatering svarer nøje til det resultat, som L.P.M. Larsen nåede til i 1917 på grundlag af registreringer fra et mindre antal landboforeninger.⁵³

Kvægavlen var et varmt emne i 1880'erne og fortsatte med at holde interessen ind i 1890'erne, hvorefter antallet af foredrag faldt noget. Et emne som mejeribrug var naturligt nok på sin højde i 1880'erne, hvor næsten 10 pct. af samtlige årets 950 registrerede foredrag behandlede dette emne, men allerede i 90'erne bliver interessen mindre, og den falder støt efter århundredskiftet, hvor al organisation er overtaget af andelsmejerierne, og den en-

kelte andelshaver ikke er så involveret i mejeriets drift.

Der er en ret konstant efterspørgsel efter foredrag om svineavl og hesteavl gennem hele perioden fra 1880 til 1914. Det er lidt overraskende i betragtning af, at statskonsulent Mørkebergs store kampagne for svineavl begyndte i 1890'erne, at der er et mindre fald i procentsatsen netop i dette tidsrum, mens til gengæld interessen for hesteavl stiger.

Det virkelig slående i disse mange lister over foredrag er den store udvidelse af landbrugernes horisont, der finder sted i denne periode. Interessen for foredrag om emner, som ligger uden for de strengt landbrugsfaglige viser en eksplosiv stigning, som kategorien »Diverse« i tabellen viser.

De videre forgreninger omkring kvæget var emnet for en del foredrag i 80'erne, såsom »Betingelserne for Racedannelse, Racebegrebet og dets Betydning«, eller om dyrenes fordring til deres stalde og til hundens pleje, begge emner behandlet af dyrlæge Goldschmidt. Også de økonomiske

forhold var der interesse omkring. Overlærer S. Tuxen holdt foredraget »Landbrugets Forhold til Industri og Handel« i flere forskellige landboforeninger, og konsulent Sidenius Hansen, Horsens, talte om »Oprettelse af Foderstof Indkøbsforeninger«. Proprietær Harald Branth spurgte i Aarhus Landboforening, »Er Landbruget selv Skyld i de Vanskeligheder der kæmpes med?«, og lærer S.P. Jensen, Lyngby, stillede i 1886 i Hads Herreds Landboforening spørgsmålet »Svarer de danske Jordbruges Uddannelse til tidens Krav?«.

Samme år holdt forstander P. Bojsen, Gedved, foredrag om »Bondestandens Historie« i Skanderborg Landboforening og proprietær H. Schroll talte om »Landbrugets Rentabilitet i Nutiden«. Sidst i 80'erne, da emnet var aktuelt, var der et par foredrag om oprettelsen af svineslagterier.

I begyndelsen af 90'erne skabte husmand Mads Johansen sig en hel karriere ved at fortælle i mindst 8 jyske landboforeninger om »Landbrug i Tysklands Rhinegne«, som han tilsyneladende havde set på en udlandsrejse. Agrarsagen var emnet for en del foredrag først i 90'erne, bl.a. holdt af redaktøren for husmændenes blad, Fr. Oehlerich. En af bevægelsens mærkesager, toldbeskyttelse, var ofte på programmet med titler som »Landbrugets Stilling til en Toldreform« eller »Kan det danske Landbrug vente sig nogen Hjælp af Toldbeskyttelse«, et foredrag som forstander, senere landstingsmand, P. Bojsen holdt mange steder.

Den alvorlige krise i landbruget kan aflæses af et stort antal titler som »Landbrugets Prioritetsforhold« eller »Vort Landbrugs Stilling og Fremtidsudsigter«. Gård ejer A. Nielsen talte om »Nærliggende

Midler til Forøgelse af Landbrugets Indtægter« og konsulent S.P. Petersen spurgte »Hvilket af vore Husdyr betaler sig bedst?«. Disse og mange andre titler pegede på problemerne med økonomien under den store landbrugskrise. Sidst i 1890'erne var kontrolforeningerne et stadig tilbagevendende emne for foredragene.

Begyndende i 1902 kan vi følge en af husholdningssagens store pionerer, Magdalene Lauridsen (se side 174). Hun taler fortrinsvis på Sjælland, men efterhånden over hele landet, om Husholdnings Aftenskoler, som hun netop grundlagde i disse år og senere om husholdningsøkonomi og om anvendelsen af frugt i husholdningen. Sammen med sygehuslægen Dr. Mikael Hindhede, som holdt en del foredrag om »En Ernæringsreform«, kom hun til at spille en stor rolle for en forbedring af ernæringen på landet. Også hendes medarbejder Eline Eriksen holdt nogle foredrag om kvindens arbejde i hjemmet, mens Rebekka la Cour Madsen holdt foredrag om »Husholdningsførelse« og en Marie Jensen talte om »Opbevaring af fersk Kød, Frugt og Grøntsager« i adskillige landboforeninger. Den store aktivitet på husholdningsområdet, som blev vakt i disse år, nåedes altså blandt andet af foredrag i mændenes landboforeninger.

Et andet nyt emne efter århundredskiftet var elektriciteten. Der blev afholdt et stort antal foredrag om »Elektricitetens anvendelse i Landbruget« og om dens betydning som kraftkilde. Også vindelektriciteten var et hyppigt emne, og i 1909 var man nået så vidt, at bestyrer Faye talte om »Oprettelsen af en elektrisk Storcentral for Lolland-Falster«.

Eksotiske rejsemål var et yndet fore-

*Tilhørere ved et
landbrugsforedrag ved
jubileumsdyrskuet på
Bellahøj 1938.*

dragsemne i disse år. P.A. Mørkeberg havde været i Kanada og talte om kanadiske landbrugsforhold, frøken Rose Brun Jensen talte om »Min Rejse til Østen«, mens pastor Frantzen talte både om Grønland og om »Grønlændernes Sjæleliv« i Odense og Omegns Landboforening, og dr. Hindhede talte om »Alkohol i Amerika og Danmark«.

Dette udpluk af den brede vifte af emner, som landboforeningerne gjorde det muligt for landbrugerne at dyrke, viser, at landmændenes interesser gik langt videre end til de rent landbrugsfaglige foredrag, selvom disse naturligvis udgjorde langt den største del.

Rådgivningstjenesten i udlandet

I Europa udgør det foreningsstyrede danske rådgivningssystem, som er vokset frem nedefra i en vekselvirkning med staten en undtagelse.⁵⁴ I de fleste lande blev råd-

givningsvirksomheden etableret af staten eller i nogle tilfælde overtaget af det offentlige på et senere tidspunkt.

Det svenske system havde oprindeligt meget til fælles med det danske. Her oprettedes i 1813 Det Kungliga Lantbruksakademien, der modsvarer Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, for at fremhjelpe landbruget. Det medvirkede til oprettelse af provinsielle landboforeninger, og 1848 grundlagdes en landbrugsskole til uddannelse af landbrugslærere, konsulenter, forpagtere og landmænd i Ultuna, og i 1862 fulgte en lignende skole i Alnarp. Det var de lokale länshusholdningsselskaber, der påbegyndte rådgivningsvirksomheden, men fra omkring 1850'erne begyndte staten at give tilskud og åbne flere skoler. Mod slutningen af århundredet startede staten dyrskuepræmiering og præmiering af veldyrkede huslodder. I 1947 reorganiseredes opbygningen, og der oprettedes 26 provinsielle lantbruksnämnd, hvorunder bl.a. konsulenterne sorterer. Med en be-

tydelig øget statsstøtte blev statens kontrol tilsvarende forøget.

I Norge deltog staten på et tidligt tidspunkt. Her grundlagdes i 1809 Selskabet for Norges Vel, som gradvist oprettede amtslandboforeninger i hvert af de 18 amter, og nogle enkelte af disse landboforeninger fik egne lokale konsulenter. Staten begyndte dog allerede i 1850'erne at bidrage med halvdelen af lønnen til de såkaldte distriktsagronomer, og ansatte desuden selv den første rejseagronom i 1855 til at råde med hensyn til afvanding og opdyrkning af landets mange uproduktive mosestrækninger. I 1857 ansattes den første statskonsulent i husdyrbrug, og flere fulgte snart efter.⁵⁵ I dag står de norske statskonsulenter for ledelsen af amtsrådgiverne.

I Tyskland, hvorfra de ledende inden for dansk landbrug fik megen inspiration, oprettedes de første landboforeninger af landmænd, videnskabsmænd, præster og lærere omkring 1810, men i løbet af en ret kort årrække blev de fleste af dem organiseret under de delstatslige regeringer. Landboforeningerne medvirkede til udviklingen af undervisning for landmændene, men den afgørende impuls for rådgivningsvæsenet kom i 1860'erne med oprettelsen af landbrugsfaglige vinterskoler, hvor lærerkræfterne i sommermånederne fungerede som vandrelærere. Både skolerne og vandrelærerne blev gradvist optaget i det statslige system. I en instruks fra 1897 til vandrelærere hedder det bl.a., at efter undervisningens afslutning (på vinterskolen) skal de fuldt og helt varetage rådgivningen i deres amt. Ydelsen til landmændene skal være gratis og skal bestå af foredrag, skriftlige anvisninger, besøg på bedriften og ansporing til forbedringer og

hjælp dertil. Desuden skal de forsøge at vække interessen for »Buchführungs- und Rechnungswesen«. De skal føre dagbog og afgive en årlig rapport om de landbrugs-mæssige forhold og eventuelle forslag til forbedringer til distriktsøvrigheden.⁵⁶

I det tyske system har der således næsten fra begyndelsen været tale om centralt ansatte og aflønnede konsulenter, ligesom de landbrugsfaglige vinterskoler, hvoraf der i 1914 var 15 i Baden, 10 i Württemberg og 39 i Bayern, blev finansieret af de enkelte länder.

I England blev Royal Agricultural Society grundlagt i 1838, men Selskabet var ikke involveret i landøkonomisk oplysningsvirksomhed, idet dette sorterede under amterne.⁵⁷ Hvert amt havde en County Agricultural Organiser, som med et antal assistenter både var konsulent for landmændene og forestod landbrugsundervisningen i amtet. Over disse fandtes et antal Provincial Advisory Centers, som var knyttet til landbrugsfakultetet på universiteter eller landbohøjskoler. Det var specialkonsulenterne fra disse centre, som forestod de forholdsvis få lokale markforsøg, som udførtes i England.

Under 2. verdenskrig opstod der en del forsyningsvanskeligheder, som skabte forståelse for nødvendigheden af at øge landbrugsproduktionen. Man blev klar over, at en forbedring af det landøkonomiske oplysningsarbejde var påkrævet, og i 1946 oprettedes the National Agricultural Advisory Service, som skulle overtage amternes rolle med landbrugsfagligt konsulentarbejde. I modsætning til forholdene i Danmark, blev landbrugsorganisationerne ikke involveret, og hele rådgivningstjenesten, som var gratis for brugerne, kom til at henhøre under landbrugsministeriet.

Typisk dansk landskab. Herluf Lykke ved Odense.

Formålet var at højne hele landbrugsstandens uddannelsesmæssige stade, og efterhånden som dette mål nåedes, etableredes i 1971 en fælles Landbrugets Udviklings- og Rådgivningstjeneste (ADAS), hvor man gradvist gik over til at opkræve betaling for de forskellige rådgivnings- og laboratorietjenester, som kunne opnås.⁵⁸

Mange europæiske traditioner blev blandet sammen i amerikansk landbrug, også danske,⁵⁹ og rådgivningssystemet blev ligeledes influeret fra forskellig side. I USA styres den faglige rådgivning af landbrugsuniversiteterne, mens finansieringen er delt mellem forbundsregeringen og enkeltstaterne.

I 1862, da Homesteadloven gav gratis

jord til immigranterne, blev der samtidig givet jord til oprettelsen af et land grant college, en slags landbohøjskole, i hver stat. De blev efter europæisk mønster drevet på et højt videnskabeligt niveau, men der udviklede sig efterhånden en fløj af modstandere mod disse colleges, fordi landbefolkningen følte, at man uddannede deres unge til en videnskabelig karriere, som førte dem bort fra landbruget. Man efterlyste praktiske forsøg, styrkelse af landsbyskolerne og en lokal rådgivningstjeneste, som kunne gøre landbruget mere effektivt og få flere til at blive på landet.⁶⁰ I 1887 blev dette ønske imødekommet ved oprettelsen af forsøgsstationer i forbindelse med hvert landbrugsuniversitet.

Herfra udspreddes oplysning, ligesom forskellige private landbrugsselskaber arbejdede med vejledning af farmerne.

Starten på den formaliserede rådgivningsvirksomhed daterer sig til begyndelsen af århundredet, da et billeangrab på bomuldsmarkerne i syden truede med at ødelægge økonomien. Der bevilligedes penge fra føderalregeringen og i 1906 ansattes den første konsulent i Texas, og allerede i 1911 var antallet oppe på 580 »county agents«. I 1914 fastlagdes lovgivningen med finansieringen delt mellem forbundsregeringer og delstaterne, mens ansvaret for rådgivningsvirksomheden blev lagt ud til en særlig afdeling på hvert landbrugsuniversitet, som udpegede en konsulent i hvert amt, en såkaldt »county agent«.

I modsætning til det danske system med specialrådgivere har det amerikanske rådgivningsvæsen altid anvendt all-round konsulenter. Hvis der var behov for yderligere assistance, kunne kontakten formidles gennem »extension service«, der organiserer konsulentvirksomhed og andet oplysningsarbejde på landbrugsuniversiteterne, det centrale organ for forsøgsvirksomhed og vidensindsamling. I mange stater yder landmændene selv et økonomisk bidrag til rådgivningsvirksomheden gennem deres medlemsskab i det stedlige »Farm Bureau«, som stiller kontorfaciliteter til rådighed for konsulenten, men det er afdelingen for extension service på hver stats landbrugsuniversitet, som står for den overordnede styring og planlægning af konsulentvirksomheden, ligesom den forsyner konsulenten med informationsmateriale og afholder træningskurser for at holde hans viden ajour. Disse aktiviteter

finansieres i fællesskab af den føderale regering og delstaterne.⁶¹

Noter

1. Beretning 1897, s. 13.
2. Beretning 1897, s. 104.
3. Beretning 1903, s. 52.
4. N. Bredkjær: Kvægets Historie, anf.a. s. 482.
5. Kontrolforeningerne og deres Arbejde gennem fem og tyve Aar, 1895–1920, 1920, s. 19f. samt Tidsskrift for Landøkonomi, 1916, s. 303.
6. Beretning 1901, s. 225.
7. Beretning 1908, s. 19ff.
8. Sjøll. beretn. 1904, s. 76.
9. Beretning 1903, s. 292.
10. N. Dyrbye: Den danske Landbrugsskole, 100 År (1969) s. 195.
11. Beretning 1906, s. 16.
12. Beretning 1907, s. 153.
13. Statskonsulent Mørkeberg i Beretning 1902, s. 126.
14. Beretning 1907, s. 28.
15. Beretning 1910, s. 123.
16. Bilag til Ipsen, anf.a. s. 37.
17. Beretning 1896, s. 30f.
18. Beretning 1901, s. 184.
19. Beretning 1897, s. 29ff.
20. H. Rider Haggard: Rural Denmark and its Lessons (1911) s. 10.
21. Svendborg Amts landøkonomiske Selskab: Festskrift og Katalog, 1907, s. 29.
22. Beretning 1910, s. 45.
23. Tidsskrift for Landøkonomi, 1916, s. 233ff.
24. S. P. Jensen i Den danske Landbrugs Historie III, s. 302.
25. Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1922, red. J.K. Haugaard, s. 203.
26. L. P. M. Larsen: Offentlige Foranstaltninger til Planteavlens Fremme i Planteavl i Danmark, Landbrugsudstillingen 1938, s. 148.
27. L. P. M. Larsen: Planteavlsarbejdets Udvikling, Tidsskrift for Planteavl, 1917, s. 118.
28. M. K. Kristensen: En Konsulents Erindringer, København 1950, s. 88.
29. M. K. Kristensen, anf.a. s. 87.
30. Beretning 1904, s. 147.
31. T. Westermann: Foranstaltninger til Fremme af

- Jorddyrkning og Plantekultur, Foredrag ved den 3. nordiske Landbrugskongres i Kristiania, 1903, s. 7.
32. Beretning 1902, s. 53ff.
  33. M. K. Kristensen, anf.a. s. 81.
  34. Beretning 1910, s. 158.
  35. Ernst Gram: Plantesygdomme, s. 415ff i K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie.
  36. Lantbruget i Norden 1875–1925, s. 326.
  37. H. N. Frandsen: Forædling, Fremavl og Forsøg med Sorter og Stammer af Landbrugsplanter i Planteavl i Danmark, Landbrugsudstillingen 1938, s. 100.
  38. Sjæll. beretn. 1909, s. 84f.
  39. Haslev og Omegns Landboforening gennem et Hundrede Aar 1844–1944, s. 82.
  40. Sjæll. beretn. 1903, s. 53ff.
  41. Beretning 1903, s. 232.
  42. M. K. Kristensen, anf.a. s. 88.
  43. Westermann, anf.a. s. 13.
  44. Sjæll. beretn. 1903, s. 105.
  45. Beretning, 1907, s. 32.
  46. Beretning 1910, s. 170.
  47. Det landøkonomiske Driftsbureau: 25 Aars Undersøgelser over Landbrugets Driftsforhold 1918–43, s. 9f.
  48. Fridlev Skrubbeltrang: Danske Landboforhold, i Det danske Landbrugs Historie V, s. 492.
  49. Kornmod i August. Landbrugskonsulent Jes Nielsen's dagsoptegnelser fra årene 1907–1919. Red. Karl V. Larsen, 1984, s. 48.
  50. Det landøkonomiske Driftsbureau, anf.a. s. 12.
  51. Sjæll. beretn. 1882–83, s. 50.
  52. Foreningen af jydsk Landboforening 1872–1922, s. 215ff.
  53. L. P. M. Larsen: Planteavlsarbejdets Udvikling i: Tidsskrift for Planteavl, 1917, s. 83ff.
  54. Agricultural Advisory Services in European Countries, OEEC (1950).
  55. S. Hasund: Det Kgl. Selskab for Norges Vel II, Gjøvik 1941, s. 315.
  56. Die Beratungsarbeit an Landwirtschaftsämtern, Hæfte 215, Schriftenreihe des Bundesministers für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, s. 19.
  57. Statskonsulent P. A. Moltesen: Den landbrugsfaglige Konsulentvirksomhed i England og Wales i 28. Beretning om Landbrugsraadets Virksomhed, 1947, København 1949, s. 446.
  58. Susan Foreman: Loaves and Fishes. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food 1889–1989.
  59. Jette Mackintosh: Ethnic Patterns i Danish Immigrant Agriculture: A Study of Audubon and Shelby Counties, Iowa. Agricultural History, vol. 64, 4, 1990.
  60. R. S. Kirkendall: The Agricultural Colleges: Between Tradition and Modernization. Agricultural History, vol. 60, 2, 1986.
  61. K. M. Andersen, Aage Bo-Jensen, Axel Nielsen: Landbrugets Oplysningstjeneste, Rapport fra en studierejse i U.S.A. i 1951.

Rådgivningstjenesten— Nye opgaver 1914–1950

Konsulenttjenestens struktur og finansiering i perioden

I det foregående er det for perioden indtil 1914 beskrevet, hvorledes den voksende indsigt i sammenhængen mellem den landbrugsfaglige dagligdag og den nyeste videnskabelige indsigt blev formidlet til landmanden af landboforeningernes konsulenter, og hvorledes denne vidensformidling førte til en gradvis udvikling inden for landbruget. Der var et fælles karakteristisk træk for de forskellige kategorier af konsulenter, som hidtil er blevet beskrevet. Hovedformålet med deres arbejde var at formidle den nyeste viden og den mest hensigtsmæssige teknik ud til landmændene, så produktionen kunne stige mest muligt i mængde og kvalitet i respons til de markedsmæssige krav. Da Segelcke blev ansat i 1860 gjaldt det mælken og smørrets kvalitet, og han og hans mange assistenter lagde grunden til Danmarks gode stilling på eksportmarkederne. Da vejen blev åbnet for ansættelse af husdyrbrugskonsulenterne ved husdyrloven af 1887, koncentreredes anstrengelserne om at forbedre kvægavlens stade, således at udbyttet kunne stige, og i det følgende årti introduceredes det målrettede arbejde til svineavlens forbedring. Også for planteavlskonsulenterne, da de kom til omkring århundredskiftet, var målet først og fremmest at formidle viden til landmændene om metoder til at opnå det størst mulige økonomiske udbytte, og regnskabskonsulenternes bidrag var at sætte tingene ind i en overskuelig sammenhæng, igen med det formål at forøge rentabiliteten. For alle disse konsulenter var opgaven at formidle de nyeste videnskabelige landvindinger og den teknik, som kunne forøge landbrugsproduktionen og derigennem forbedre indkomsterne.

I den periode fra 1914–50, som her skal

undersøges, blev selve strukturen i rådgivningsinstitutionen ikke ændret, man videreførte det system, som tidligere er beskrevet. I hele perioden var det imidlertid kun i det korte tidsrum i 20'erne, at situationen var så gunstig, at konsulenterne fuldtud kunne udføre deres oprindelige arbejde med at rådgive som fagspecialister og arbejde på at indføre de nyeste metoder. I de øvrige perioder var konsulenternes udfoldelse undergivet forskellige indskrænkninger påvirket af overordnede handels- og ernæringspolitiske forhold.

Under 1. verdenskrig betød de indskrænkede leverancer af foder- og gødningsstoffer og de ændrede markedsforhold, at konsulenternes rådgivning hovedsagelig drejede sig om, hvorledes de sparsomme tildelinger kunne udnyttes til at opretholde så stor en produktion som muligt til at brødføde befolkningen og »overvintre« så stor en del af avlsbesætningerne, som det kunne lade sig gøre, til efter krigen. Efter et tiår med mere normale forhold, hvor produktivitetsforbedring med intensivt brug af kunstgødning stod i centrum, blev det under krisen i 1930'erne igen nødvendigt for konsulenterne at vejlede under hensyntagen til unormale forhold, denne gang den formindskede efterspørgsel og de lave priser. Nu drejede det sig om at finde acceptable udveje for den landmand, hvis svineproduktion skulle reguleres efter de muligheder, som svinekortordningen indebar, eller den landmand, som ikke rigtig kunne få økonomi i sin mælkeproduktion. Det gjaldt om at rådgive, så landmændene kunne finde alternativer til produktionsgrene, som ikke længere var så givende på grund af de nye reguleringer, og om at foreslå metoder som f.eks. ensilering, såle-

*De ansatte i
Randersafdelingen af
Dansk Andels
Gødningsforretning
samlet foran lageret.*

des at landmanden selv kunne producere grovfoder til delvis erstatning for det dyre indkøbte kraftfoder.

Ved krigsudbruddet i 1940 måtte konsulenten igen omstille sin rådgivning til nye omstændigheder. Planteavlens styrkes med en endnu kraftigere indsats for proteinforsyningen gennem ensilering af roetoppen. Der måtte ikke bruges så mange kalorier på husdyrene, så han måtte hjælpe landmanden til at tilpasse antallet af svin og høns til den givne situation, ligesom malkekvæget måtte reduceres noget. Nu gjaldt det om at hjælpe landmanden til at finde erstatninger for de driftsmidler, som ikke længere kunne skaffes og f.eks. bistå ham med at starte kartoffelkogerier i forbindelse med andelsmejerierne, som kunne producere foder til svineproduktionen, ligesom der måtte rådgives om de specielle forhold vedrørende alternative afgrøder som tobak, hør og hamp. I perio-

dens sidste femår fra 1945–50, da arbejdskraften var blevet relativt dyrere, opstod ekstra behov for rådgivning om mekanisering og andre arbejdsbesparende metoder, og med de kemiske bekæmpelsesmidlers indtog tegnede der sig igen en periode med helt nye opgaver for konsulenterne.

Alt i alt stillede perioden 1914–50 meget store krav til omstillingsevnen hos de forskellige kategorier af landbrugskonsulenter. Flere gange skiftede målsætningen, og ekstraordinære love blev introduceret, som forandrede de basale betingelser. Den tid, hvor arbejdet udelukkende gjaldt landmandens metoder til at udvide produktionen på en rentabel basis for at tilfredsstille et stadigt stigende markedskrav, var nu forbi. Det krævede endnu mere psykologisk indsigt hos konsulenterne at hjælpe landmanden til at tilpasse sig de nye samfundsskabte krav og restriktioner. Man kan måske spørge sig selv, om

så stor fleksibilitet virkelig var mulig, især hos de ældre konsulenter.

I det følgende vil perioden blive delt op i to dele for at lette oversigten, således at rådgivningsarbejdets udvikling i perioden op til den store verdenskrises begyndelse i

1931 vil blive behandlet for sig, mens de specielle forhold i 30'erne med det store gennembrud for kvægavlen med den kunstige inseminations indførelse og formidlingsarbejdet under krigen og i perioden op til 1950 vil blive behandlet særskilt.

Tabel 7. Antal konsulenter i den landøkonomiske rådgivningsvirksomhed 1915–1950.

	1915	1920	1930	1939	1950
Planteavl	46	53	66	66	102
Planteavl & regnskab	–	6	17	13	14
Planteavl & grundforbedr.	1	4	3	–	1
Planteavl & husdyrbrug	13	23	22	23	13
Planteavl & ungdomsarb.					13
Grundforbedring		4	5	5	6
Græsmarker		1	4	5	5
Havebrug	11	16	24	36	59
Husdyrbrug	34	44	48	50	77
Husdyrbrug & regnskab		1	2	3	4
Husdyrbr. & ungdomsarb.					2
Mejeribrug	8	8	7	8	17
Fjerkræavl	4	2	7	11	12
Regnskab & driftsøkonomi	4	28	63	68	88
Alm. konsulentvirksomhed	9	11	21	24	40
Særlige specialområder	7	5	4	2	1
Husholdning		1	33	39	86
Ungdomsarbejde				2	23
Bygninger					9
Bygn. & planteavl/husdyrbr.					4
Maskiner				1	5
Skadedyrsbekæmpelse					4
Kaniner					4
Pelsdyr					5
Biavl					1
Forskelligt					2
Ialt	137	207	326	356	601

Kilde: For 1915: Anton Christensen: Danske Konsulenter, for de øvrige år: Ard & Oxe, Kaj SkrIVER: Foreningens Virksomhed.

Dette gælder dog ikke første afsnit om den strukturelle opbygning, hvor hele tidsperioden vil blive beskrevet under et.

Strukturen

Mens det grundlæggende mønster med husdyrbrugs- og planteavlskonsulenter vedblev at bestå, så udvidedes nettet gradvist, således at mange konsulenter bestred flere poster, som det fremgår af tabellen (baseret på konsulenternes egne opgivelser til Landøkonomisk Aarbog). Også antallet af områder, hvor landmanden kunne få hjælp og rådgivning voksede stærkt, især i årene efter 2. verdenskrig.

Der er en bemærkelsesværdig forskel i stigningstakten i antallet af konsulenter i de fire tidsperioder, selvom den naturligvis på intet tidspunkt når op på de højder, som opnåedes i opbygningsfasen i 1880'erne og i perioden omkring århundredskiftet (se s. 60). Efter 1. verdenskrig er der et voldsomt øget behov for rådgivningsbistand, og antallet af konsulenter vokser med over 50 pct. i den korte periode fra 1915–20. Den stærkt øgede produktion under 20'ernes opgangsstemning medfører ligeledes en stor stigning på 57 pct., mens 30'ernes krisestemning giver sig markant udslag i antallet af konsulentansættelser, som med en stigning på kun 9 pct. nærmest må siges at være stagneret. Kun rådgivningsvirksomheden inden for havebrug, hvor antallet vokser med 50 pct., og husholdning, hvor stigningen er på 18 pct., afviger fra den generelle, meget lave vækstrate. Til gengæld eksploderer antallet af ansættelser efter 2. verdenskrig, hvor der skal kompenseres for det opsparede behov for rådgivning, og stigningen i

antallet af konsulenter er helt oppe på 69 pct.

Landbrugskonsulenternes løn- og pensionsforhold

Der var et stort behov for en betryggelse af konsulenternes økonomiske kår i årene under og efter 1. verdenskrig. Priserne var steget stærkt, og konsulenternes lønninger havde ikke holdt trit med udviklingen. I 1920 udsendtes en opfordring fra Th. Madsen-Mygdal og P.P. Pinstrup i De samvirkende danske Landboforeninger til alle landboforeninger om at forhøje konsulenternes løn med 10 procent udover det ellers påtænkte. Dette skulle sammen med 5 procent indbetalt af konsulenten selv udgøre et beløb til at »sikre Konsulenten økonomisk under Alderdom eller fuldstændig Invaliditet og hans Efterladte i Tilfælde af Død.«

Tanken om en forening til varetagelse af konsulenternes interesser begyndte at tage form, bl.a. fordi spørgsmålet om konsulenternes lønforhold blev stadig mere påtrængende. Især planteavlskonsulenterne var eftertragtede fra så mange sider, at mange forlod deres stillinger i landboforeningerne for at gå over i privat virksomhed. Konsulent M.K. Kristensen henstillede til landboforeningerne, at forbedre konsulenternes arbejdsvilkår, så de kunne se »en Opmuntring i Virksomheden og faa Lyst til at blive i Arbejdet.«¹ En lønstatistik indsamlet af Foreningen af danske Landbrugskandidater viste, at konsulenternes løn var sakket langt bagud i forhold til statens tjenestemænd, som ellers havde været forbilledet. På landbrugskandidatforeningens generalforsamling i 1919 var

Konsulenter samlet i Skanderborg i forbindelse med dyrskuet, 1930'erne. Som nr. 2 fra venstre ses Kvist Kristensen og som nr. 3 fra højre er det H. Land Jensen.

der klager over, at foreningen ikke varetog medlemmernes økonomiske interesser, og konsulent J. Kofoed, Vig, forudsagde, at konsulenternes autoritet ville lide, hvis de økonomiske vilkår ikke forbedredes, hvad hverken landbruget eller konsulenterne kunne være tjent med.² På et uformelt møde var tanken om en slags fagforening blevet luftet, men principperne bag en fagforening lå langt fra tankegangen hos de fleste landbrugskonsulenter. De var solidariske med det erhverv, de tjente og ønskede ikke at ødelægge det gode forhold mellem landbrugere og konsulenter.

Alligevel dannedes Foreningen af danske Landbrugskonsulenter den 31. januar 1920 i Odense. Foruden at arbejde for et godt kollegialt forhold og støtte hinanden i den faglige virksomhed, skulle foreningen virke »for Varetagelse af Konsulenternes økonomiske Interesser.«³ Optagelsen af dette sidste punkt skyldtes den megen diskussion på mødet, hvor enkelte konsulenter gav udtryk for temmelig radikale synspunkter, der tangerede fagforeningsprincipper. Nogle af disse radikale ele-

menter blev involveret i udformningen af foreningens vedtægter, og det fik et bredt flertal af konsulenterne til at tøve med indmeldelse. Man ønskede at se, hvordan tingene ville udvikle sig, og færre end en fjerdedel af konsulenterne meldte sig ind. Med valget af konsulent H. Gejl Hansen, som nød almindelig tillid i konsulentkredse, til formand forløb udviklingen imidlertid roligt, og i løbet af få år fordobledes medlemstallet, og det er siden steget jævnt, idet medlemsskab af foreningen efterhånden næsten er blevet en selvfølge for alle konsulenter.⁴

Efter nogle halvhjertede forsøg på at oprette en pensionsopsparing begyndte man i 1937 igen at søge en bedre løsning på problemerne, men det tog tid, og da det endelige forslag blev fremsendt til ministeriet, var krigen netop brudt ud, og sagen blev henlagt indtil videre. Omsider ved nytår 1943 blev et forslag til pensionsordning ført ud i livet, som var meget lig et, der var blevet fremsat af konsulentforeningen i 1938. Foreningen nåede hermed et tilfredsstillende resultat efter at have brugt de før-

ste 23 år af sin eksistens på at arbejde for sagen.⁵

Den frygt for at konsulentforeningen skulle forfalde til anvendelse af fagforeningsmetoder, som mange konsulenter havde næret i begyndelsen, viste sig helt ubegrundet. De første år efter foreningens dannelse steg konsulentlønningerne uden nogen indblanding fra foreningen som følge af de gode konjunkturer, og fordi man fulgte tjenestemandslønningerne fra lønningsloven af 1919. I slutningen af 20'erne var lønningerne imidlertid igen faldet bag efter udviklingen, hovedsageligt på grund af gentagne beskæringer af statstilskuddet, og situationen gav anledning til hyppige drøftelser på foreningens generalforsamlinger. Der var generel enighed om, at det var utilfredsstillende, at konsulenterne ikke var økonomisk uafhængige, idet mange af dem var tvunget til at søge bibe-skæftigelse for at overleve. Der var kraftige angreb på bestyrelsen for at have for sømt sin pligt ved ikke at forsøge at få det loft over lønnen, som man mente statstilskuddet udgjorde, fjernet. Men på intet tidspunkt blev den kollektive lønaftale nævnt som en mulig løsning på problemet.

Set fra landboforeningernes side var der i 1927 tanker fremme på De samvirkende sjællandske Landboforeningers delegeretmøde om at nedsætte konsulentlønningerne med 10–15 pct. på grund af kronestigningen, men flere formænd manede til besindighed og advarede om, at »i hvert Fald de bedste Folk saa vilde søge andet og mere vellønnet Arbejde«. En række talere mente dog, at det var en god idé, »om Konsulenternes Løn ikke var saa høj, at den opfordrede disse til at blive i deres Pladser for bestandigt.«⁶ Dette gjaldt dog ikke de bedste. Det fremgår, at der var

gode grunde til, at konsulenterne følte behov for en forening til at forbedre deres forhold.

Mens de langvarige forhandlinger om pensionsordningen i årene sidst i 30'erne foregik, var man bange for ødelægge resultaterne ved at fremsætte krav om lønjusteringer, men i et landbrugsministerielt udvalg nedsat på foreningens initiativ lykkedes det i 1942 at få hævet grænsen for statens tilskud fra 2.500 kr. pr. person til 3.000 og at få hævet tilskuddet for regnskabskonsulenter fra 25 til 33⅓ pct. I et andet initiativ udsendte bestyrelsen både i 1941 og i 1944 brev direkte til samtlige foreninger, der beskæftigede konsulenter, om at overveje et dyrtidstillæg til konsulenternes løn, »idet Prisstigningerne som følge af Krigstilstanden havde været meget store«. Resultatet var begge gange tilfredsstillende lønstigninger for konsulenterne.⁷

Finansiering og nedsættelser af statstilskuddet

Husdyrloven af 1912 kom til at betyde store nedskæringer sammenlignet med loven af 1902. Disse blev straks mærkbare for konsulenterne på to forskellige områder. De samvirkende danske Landboforeningers eget forslag indeholdt en reduktion af statstilskuddet til konsulentlønninger fra 3/5 til halvdelen af foreningernes lønudgift, og dette punkt blev fastholdt i loven. Den anden nedskæring resulterede i en fjernelse af bevillingen til afholdelse af det årlige konsulentmøde. For konsulenterne føltes dette som et stort tab. De savnede den faglige stimulation, som foredragene og samværet med kolleger havde givet dem, og foreslog Landhusholdnings-

selskabet, at landboforeningerne måske selv kunne betale, således at møderne kunne fortsætte.⁸ De blev faktisk genoptaget efter nogle år, og fra 1924 blev de afholdt af Foreningen af danske Landbrugskonsulenter med et tilskud på 6.000 kr. af Landbrugslotteriets overskud.

Der kom hurtigt reaktioner på bestemmelsen om nedsættelsen af tilskud til konsulenter i husdyrbrug. Totalbeløbets øvre grænse sammen med den store stigning i antallet af konsulenter i årene 1912–16 medførte, at husdyrbrugskonsulenter kun kunne opnå ca. 1/3 af lønnen i statstilskud sammenlignet med planteavlskonsulenternes tilskud på halvdelen af lønnen, som var blevet fastsat i 1915.⁹ Efter opfordring fra både de provinsielle og De samvirkende danske Landboforeninger blev uligheden udjævnet, og husdyravlens forhold hævet til planteavlens niveau. Ved ændringen af husdyrloven i 1919 blev maksimumsgrænsen for statstilskud til konsulentlønnings ophævet, og kontoen for tilskud til husdyrbrugskonsulenter begyndte at stige voldsomt. Som det fremgår af tallene i Tabel 7 (se s. 135) var den talmæssige stigning i antallet af husdyrbrugskonsulenter ikke voldsomt stor, men beløbet var i 1926–27 steget til 185.000 kr.¹⁰

Regeringen Madsen-Mygdals sparebestræbelser medførte i 1927, at bevillingen til husdyrbrugskonsulenternes statstilskud blev skåret ned fra de ovennævnte 185.000 til et »anslaet Beløb på 130.000 kr.« Det blev fastlagt, at for både planteavls-, regnskabs- og husdyrbrugskonsulenter kunne et statstilskud på 2/5 af lønnen kun udredes, hvis den landøkonomiske forening selv ydede 3/5. Inden for udvalget var der dog fuld enighed om, at statens tilskud til lønning af foreningskonsulenter måtte be-

tegnes som uhyre vigtig, og der skete da også betydningsfulde udvidelser i de områder, hvortil der kunne ydes statstilskud, idet både konsulenter i landøkonomisk ungdomsarbejde og husholdningsarbejdet blev omfattet af de samme regler.

Allerede i 1930 ønskede landbrugsminister Bording igen at ændre statstilskuddet til konsulentlønnings, denne gang blot ved en bekendtgørelse. Tilskudsprocenten skulle forhøjes fra 40 til 50, men således at tilskud kun kunne ydes til en samlet løn, inkl. rejsegodtgørelse, på 7.000 kr. årligt, og desuden skulle tilskud til kontorudgifter etc. nedsættes fra 40 til 30 pct. De større foreninger, som især ville blive ramt, protesterede over de hyppige nedskæringer og forandringer i vilkårene, som skabte usikkerhed, men protesterne forblev resultatløse, og den ny bekendtgørelse om statens tilskud til konsulentlønnings trådte i kraft 1. april 1930.

Virkningerne af den fortsatte krise medførte i 1932, efter kun halvandet år, at man på finansloven påny indførte en fast overgrænse for statstilskuddet til lønning af foreningskonsulenter, som resulterede i en betydelig nedsættelse af totalbeløbet. De samvirkende danske Landboforeninger protesterede skarpt til Landbrugsministeriet med en påtegning af, at forslaget ville medføre en reduktion fra 50 til kun ca. 33 pct. af de samlede tilskud til konsulentvirksomheden. Man mente ikke, at denne kunne bære en sådan reduktion. Det havde været nødvendigt at nedsætte medlemskontingentet i landboforeningerne på grund af de økonomiske forhold, og »selv det nedsatte Kontingent viser det sig mange Steder vanskeligt at erholde.« Den foreslåede reduktion af statstilskuddet ville derfor »medføre en væsentlig Ind-

skrækning i hele Konsulentvirksomheden, hvis Samfundsnytte dog hidtil har været anerkendt fra alle Sider.«¹¹ Protesten var uden virkning, og forslaget blev gennemført, oven i købet med den ekstra nedskæring, at regnskabskonsulenter kun kunne modtage 25 pct. af deres faste årlige løn og rejseudgifter, og at tilskuddet til grundforbedringskonsulenterne, som var blevet indført i 1917, helt forsvandt. Tilskuddet til ungdoms- og husholdningskonsulenter fortsatte dog.

De samvirkende sjællandske Landboforeninger protesterede skriftligt mod bortfaldet af støtten til grundforbedringskonsulenterne, idet tre af de fire, som fandtes i landet, arbejdede på Sjælland. Desuden klagede man over, at den yderligere nedsettelse i forhold til bekendtgørelsen af 1930 fra 3.500 til 3.000 kr. for det maksimale støttebeløb for løn og rejseudgifter til fællesforeningernes konsulenter umuliggjorde deres arbejde. Man påpegede, at efter at statskassen havde sparet udgifterne til statskonsulenterne ved efterhånden at nedlægge deres stillinger, var arbejdsbyrden for fællesforeningernes konsulenter øget betragteligt, og man fandt det urimeligt, at staten samtidig også ville øge den økonomiske byrde for foreningerne.

Det følgende år indsendtes flere protester, og det lykkedes at få genindført statstilskuddet til de fire grundforbedringskonsulenter, men på samme niveau og ud af samme totalbevilling på 60.000 kr. som regnskabskonsulenterne. Dette forringede naturligvis forholdene for disse, som nu ikke engang kunne få et statstilskud på 25 pct., og heller ikke kunne få tilskud til trykning af regnskabsberetningerne. Efter gentagne henvendelser lykkedes det i 1937 at få fjernet loftet, således at

både regnskabs- og grundforbedringskonsulenter nu kunne opnå det fulde 25 pct. tilskud.

I 1942 afgav Udvalget vedrørende Landbrugskonsulenternes Forhold en betænkning, hvoraf det fremgik, at tilskuddet til konsulenterne siden sidste ændring af loven i 1936 var steget fra knapt 800.000 kr. til ca. 1 million. Årsagen hertil var konsulentvirksomhedens stadigt stigende omfang og det voksende konsulentantal, mens »de enkelte Konsulents Løn gennemgaaende er holdt i et ret lavt Niveau.«¹² Udvalget henstillede, at der skete en forbedring for konsulenterne, ikke mindst fordi konsulentvirksomheden under de nuværende forhold var af så afgørende betydning for det danske landbrug.

For at foreningsansatte konsulenter kunne opnå statstilskud, måtte følgende krav være opfyldt: 1) Konsulenter ansat efter 1.7.1942 skulle have landbrugs-, havebrugs-, husholdningslærer- eller anden dertil svarende eksamen. 2) Konsulentens løn skulle være på mindst 3.000 kr. årligt, 3) han skulle anvende mindst halvdelen af sin arbejdstid på egentlig konsulentarbejde, og 4) han skulle forsikres i statens pensionsordning for foreningskonsulenter. Desuden skulle foreningerne påse, at konsulenterne ikke på nogen måde havde personlig interesse i køb eller salg af produkter, husdyr, redskaber, kemikalier m.v. vedrørende deres virksomhed.

Det var første gang, man fra statens side blandede sig i landboforeningernes dispositioner og stillede krav om en minimumsløn til konsulenterne og deltagelse i en bestemt pensionsordning, ligesom der ikke tidligere havde været betingelser om nogen bestemt uddannelse. Det havde

Uanset forhandlingernes resultat går livet på landet videre.

også hidtil været overladt til den enkelte konsulents etik at holde sig fri af interessekonflikter i det daglige arbejde.

Den 31. oktober 1947 kom der endnu en gang nye regler for ydelse af statstilskud til konsulenter. Reglerne svarede til loven af 1942, bortset fra at overgrænsen var sat op til 7.000 kr., og kategorien maskinkonsulenter var blevet inkluderet som berettiget til statstilskud. Staten ydede nu også 25 pct. af udgifterne til konsulenternes telefonabonnement, til udgivelse af stambøger og beretninger fra regnskabskonsulenterne. For disses vedkommende kunne der dog kun ydes statstilskud, hvis man erklærede sig rede til at stille de opgjorte

regnskaber til rådighed for Det landøkonomiske Driftsbureau »i det Omfang, dette maatte ønskes.«

Misbrug af statstilskuddet

Den fuldstændig korrekte anvendelse af statens tilskud til den landøkonomiske virksomhed var af stor betydning for systemets funktion. Da det i 1922 kom frem, at der havde været uregelmæssigheder, blev der straks nedsat en kommission under Landbrugsministeriet ledet af kontorchef H.C. Larsen sammen med statskonsulent i planteavl K. Hansen til at under-

søge sagen til bunds. En trykt beretning på 57 sider blev resultatet.¹³

Sagen tog sin begyndelse, da Landbrugsministeriet modtog et eksemplar af Viborg Stifts Folkeblad for den 15. juli 1922. I et læserbrev rettedes der beskyldning mod den stedlige husmandsforenings konsulent i planteavl for »ved Kvittering til Foreningen for Lønning, som han ikke fik udbetalt, at tilvende sig Statstilskud, som ikke kunde tilkomme ham eller Foreningen efter de for Ydelsen af saadanne Tilskud gældende Regler.« H.C. Larsen, som var tilsynsførende for ministeriet og stod for regnskabsrevisionen, hvor årligt 1600 enkelte regnskaber med 40–50.000 bilag blev gennemgået, rejste straks til egnen. Han fandt, at der foregik uregelmæssigheder, ikke alene ved konsulentvirksomheden men også ved andre planteavlsskoler i Fjends Herreds Husmandskreds, og desuden tydede alt på, at noget lignende foregik andre steder i landet.

Den omfattende revision i ministeriet gav ingen mulighed for at konstatere, om »de Udgifter, for hvilke der har foreligget Kvitteringer, i Henhold til de gældende Reglers klare Bestemmelse ogsaa virkeligt er afholdte ved kontant Betaling.« Her lå problemet, og H.C. Larsen gik straks i gang med en kulegravning.

Kommissionen besøgte på sin rejse 131 husmandsforeninger og ca. 100 landboforeninger fordelt i hele landet. Rejsen varede 45 dage, og derefter udsendtes spørgeskemaer til alle landets 1440 foreninger, som var berettiget til at modtage statstilskud for planteavl. På grundlag af besvarelserne udarbejdedes en oversigt med beskrivelse af 27 forskellige måder, hvorpå reglerne var blevet omgået og en amtsvis

gennemgang af de »konstaterede Uregelmæssigheder og disses Omfang, angivet i Kroner, ialt 97.071 kr.«

En trediedel af disse beløb drejede sig om uregelmæssigheder, der vedrørte konsulenter og medhjælpere, med langt størsteparten (29.857 kr.) i Jylland, og kun 2.714 kr. på øerne. For landboforeningernes vedkommende tegnede de jyske lokalforeninger sig for godt 12.000 kr. af uregelmæssighederne, mens husmandsforeningernes problemer i Jylland ialt udgjorde godt 17.000 kr. Kommissionens undersøgelse viste, at der var blevet udfoldet en del fantasi i omgåelse af reglerne for statstilskud til konsulentlønningerne. F.eks. havde nogle foreninger fået konsulenten til at kvittere for det dobbelte af den aftalte løn, således at hele beløbet var blevet dækket af staten. Ialt 7 forskellige metoder til omgåelse af reglerne for tilskud til konsulentlønninger blev fundet.

Kommissionsbetænkningen konkluderede, at overtrædelserne var opstået i landboforeningerne, hvor planteavlssarbejdet først blev taget op, og herfra havde de spredt sig til husmandsforeningerne. Forklaringen på, at systemet var så meget mere udbredt i Jylland end på øerne mentes at være, at der på et tidligere tidspunkt, omkring 1910, havde været nogle uregelmæssigheder på Fyn og Sjælland, som var blevet stærkt kritiseret i offentligheden og sandsynligvis havde haft en fortsat afskrækkende virkning. Det nye »Onde« var opstået i Jylland, hvor den større forsøgsvirksomhed havde krævet en stor indsats og meget økonomisk støtte.¹⁴

Konklusionen på hele undersøgelsen blev en konstatering af, at der havde været visse svagheder i systemet, som var blevet udnyttet, og en ren tilfældighed havde ført

til opdagelsen. En ting, som var blevet bragt frem, var den personlige offervillighed, som havde været »Lyssiden, den stærkt formildende Omstændighed, ved den foreliggende Sag«. Den havde givet sig udslag i forskellige frivillige, ubetalte ydelser fra enkeltpersoner til især husmandsforeningerne med deres betrængte økonomi og var naturligvis et gode, men ikke, når den udviklede sig til, at der blev afgivet kvitteringer for ikke modtagne beløb til senere statsrefusion, således som det var foregået.

H.C. Larsen og K. Hansen udtalte i deres redegørelse en vis frygt for, at bevilningsmyndighederne ville ønske at gå over til faste bevillinger i stedet for det nuværende princip om »flydende tilskud«, hvor staten ydede en vis procentdel af foreningernes udgifter. De ville »finde det beklageligt, om der nu foretoges Skridt, der kunde udlægges som en almindelig Mistilid til de landøkonomiske Foreninger, og som vilde virke hæmmende paa deres fremtidige faglige Virksomhed.« Et mindretal af foreninger havde været involveret, beløbene var små for de enkelte foreninger, og i mange tilfælde havde man handlet i god tro og uden plan om at begå

noget ulovligt. Beløbet blev ikke krævet tilbagebetalt af nogen forening, og kun de foreninger, hvor forholdene var særlig graverende, havde fra ministeriet modtaget en skrivelse med en stærk misbilligelse af deres adfærd. Med en gennemgang af de forskellige muligheder for ændringer i bevilningspraksis for at undgå gentagelser endte undersøgelsen, og der fulgte intet retsligt efterspil.

Noter

1. U.f.L. 8.2.1917, s. 71.
2. U.f.L. 23.10.1919, s. 590.
3. H. K. Olsen: Foreningen af danske Landbrugs-konsulenter 1920–1945, s. 15.
4. H. K. Olsen, s.st. s. 21.
5. H. K. Olsen, s. 35.
6. Sjæll. beretn. 1927, s. 29.
7. H. K. Olsen: anf.a. s. 39.
8. Sjæll. beretn. 1912, s. 46.
9. Ipsen, anf.a. s. 59.
10. Rigsdagstidende 1926–27. Tillæg B. sp. 1879.
11. LBF's beretn. 1930–31, s. 80.
12. LBF's beretn. 1941–42, s. 99.
13. Beretning fra Landbrugsministeriets Kommission af 14. august 1922 vedr. Statens Tilskud til Planteavlens Fremme i de landøkonomiske Foreninger, København 1923, s. 3.
14. S.st. s. 33.

Rådgivningstjenesten udbygges 1914–30

Regnskabskonsulenterne

Betydningen af en gennemført regnskabsføring inden for landbruget kom til at stå klart for stadig flere landmænd, og som tidligere omtalt (se s. 122) udkom en række forskellige regnskabssystemer i årene omkring 1910. Landhusholdningsselskabet udsendte et sæt regnskabsbøger i 1914, som blev genoptrykt i mange oplag. For nogle var formålet at finde en regnskabsform, som den enkelte landmand selv kunne opøves til at føre, idet man følte, at en virkelig udbredelse af regnskabsføringen kun var mulig, hvis hver mand selv gennemførte hele arbejdet med sit regnskab uden at være afhængig af en konsulent. Dette kom imidlertid aldrig til at fungere i praksis, og efterhånden oprettedes regnskabsforeninger, som oprindeligt havde deres rod i kontrolforeningerne og markbrugskonkurrencerne, hvor regnskaberne gradvist blev samarbejdet til en bedømmelse af hele bedriften, og hvor en konsulent gav den fornødne assistance. Den første regnskabsforening stiftedes på Samsø i 1910 med konsulent A.M. Frederiksen som inspirator.¹

Udviklingen gik i begyndelsen kun langsomt, og nogle af årsagerne kan læses i jubilæumsskriftet for Hads Herreds Landboforening, hvor der oprettedes en regnskabsforening allerede i 1912. Forfatteren skriver, at den forholdsvis lave tilslutning på 25 deltagere skyldtes, at sagen var så ny, og desuden fordredes særlig tillid til konsulenten, fordi han ville få indblik i medlemmernes økonomiske forhold.² Dette aspekt har uden tvivl spillet en stor rolle i de første år, indtil et generelt tillidsforhold omkring denne nye rådgivningsform, som gik så meget tættere på den enkelte land-

mands personlige forhold end den normale konsulentvirksomhed, var etableret.

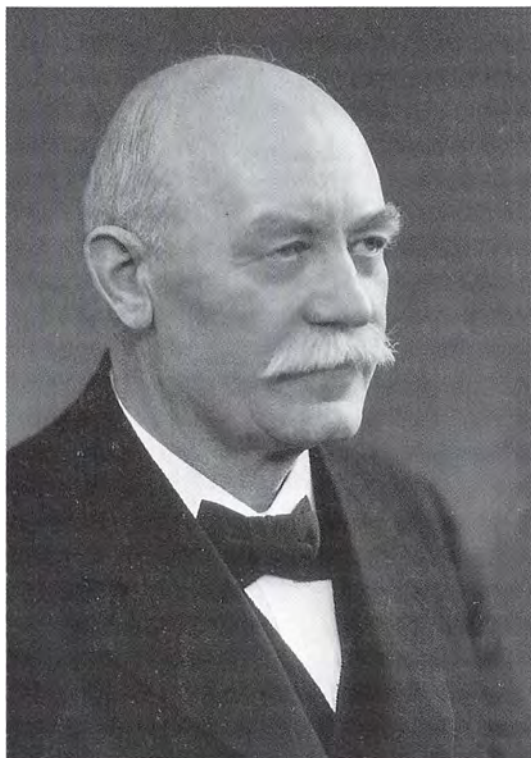
I 1914 var man nået op på 9 regnskabsforeninger, men da statstilskud til regnskabskonsulenterne blev indført i 1915, steg antallet hurtigt, så der i 1918 fandtes 30 foreninger med ialt ca. 1100 medlemmer. Statstilskuddet blev gjort betinget af, at der foregik en statistisk bearbejdelse af regnskabsmaterialet inden for de enkelte foreninger.³ Der var endnu en årsag til at væksten nu gik hurtigere, nemlig de specielle forhold under krigen. I den offentlige diskussion havde det gang på gang været fremhævet, at landbruget havde tjent mange penge på krigen, og i de banker, som især brugtes af landmændene, var der store indeståender. De virkelige årsager til disse forhold var vanskelighederne med at fremskaffe tilstrækkeligt foder, således at mange landmænd var blevet tvunget til at reducere deres besætninger ved bortsalg. Denne ekstraordinære indtægt blev af en del skattemyndigheder behandlet som almindelig indkomst og beskattet som sådan, men De samvirkende danske Landboforeninger fik ved forhandlinger med Landsoverskatterådet gennemført, at den ved ligningen skulle beskattes som formuerealisation og ikke som indkomst, når der kunne fremlægges nærmere dokumentation i hvert enkelt tilfælde.⁴

Landboforeningerne opmuntrede i 1918 desuden til mere regnskabsføring, fordi de opadgående landbrugskonjunkturer nu sandsynligvis var et overstået kapitel, og det derfor var vigtigt at kunne dokumentere den faktiske indkomst som basis for en retfærdig ligning.

Foruden bestræbelserne for at få de individuelle landmænd til at begynde at føre regnskab og gå ind i regnskabsforeninger

søgte man på et overordnet plan at oprette et Centralinstitut for driftsøkonomiske Undersøgelser til indsamling af materiale for en selvstændig dansk driftsstatistik. Ideen stammede fra professor Westermann, som på et tidligt tidspunkt havde interesseret sig for landbrugets økonomi. Hans forslag fremsattes i Landhusholdningsselskabets Regnskabsudvalg allerede i 1910. Westermann opfordrede konsulent O.H. Larsen, som i 1914 blev udnævnt til professor ved Landbohøjskolen, til at undersøge sagen, og i 1916 fremlagde O.H. Larsen et forslag til oprettelsen af et landbrugsstatistisk bureau. Han havde studeret i Schweiz under professor E. Laur og havde opnået erfaringer, som kunne udnyttes herhjemme.⁵ Det var nu af betydning at komme i gang for at sikre, at man i det stigende antal nyoprettede regnskabsforeninger anvendte en ensartet fremgangsmåde, som kunne lægges til grund for en central statistisk behandling.

Forstander J.C. Overgaard, Ladelund, gik ind på at overtage ledelsen af Det landøkonomiske Driftsbureau, foreløbig for 2 år. Efter nogle studierejser kunne Overgaard i 1917 indkalde regnskabskonsulenterne fra hele landet til forhandlinger for at formå dem til at gå over til en ensartet fremgangsmåde. Det var karakteristisk for danske forhold, at man straks fra begyndelsen vedtog at samarbejde med de allerede etablerede regnskabsforeninger og bearbejde de fremkomne regnskaber, i stedet for som i andre lande at lade landmændenes regnskabsføring udføre af et centralt regnskabsbureau. I 1918 udkom bureauets første beretning udarbejdet af forstander Overgaard med titlen »Undersøgelser over Landbrugets Driftsforhold I«, indeholdende beregninger over 75

O. H. Larsen (1875–1955) grundlagde planteavlssarbejdet på Sjælland som konsulent for De sjællandske Landboforeninger. Hans sammenkobling af planteavlssarbejdet og regnskabssagen gjorde ham selvskreven ham til stillingen som professor ved Landbohøjskolen.

regnskaber fra 6 kredse i de forskellige landsdele. Allerede året efter kunne statistikken baseres på 235 regnskaber fra 17 kredse, og ved udgangen af 1920'erne lå der ca. 750 regnskaber til grund for de årlige beregninger. De lokale regnskabskonsulenter medvirkede ved bearbejdningen ved at sende supplerende materiale til Driftsbureauet, og man får et stærkt indtryk af en engageret pionerstab, som følte sig som en enhed. O.H. Larsen bragte i 1927 i den 10. udgave af Undersøgelser over Landbrugets Driftsresultat en tak

Chr. Sonne (1859–1941) gjorde et stort arbejde for at indføre regnskabsføring i landbruget. Han hører her en tale af P.P. Pinstrup.

med navns og addresses nævnelse til alle landets 63 regnskabskonsulenter, ligesom hvert enkelt medlem af staben på bureauet nævnes ved navn.

Forstander Overgaard ønskede ikke at fortsætte efter udløbet af de første to år, så i 1918 overtog professor O.H. Larsen ledelsen, samtidig med at bureauet begyndte at modtage statstilskud, som muliggjorde indflytning i egne lokaler i København. Konsulent Ivar Dokken, der som en af de første regnskabskonsulenter i landet havde arbejdet i Odense, blev ansat som bureauets daglige medarbejder.⁶

Bestræbelserne for at interessere den al-

mindelige landmand i regnskabsføring fortsatte gennem afholdelse af sommerkurser på landbrugs- og højskoler til uddannelse af lærere, som så kunne afholde instruktionskurser for landbrugerne. Denne fremgangsmåde fortsatte i mange år og bredte sig som ringe i vandet. I 1921 forudså man, at hvis alt gik planmæssigt, ville der dette år blive afholdt »omtrent 1000 Regnskabskursus i Landboforeninger.«⁷ Statskonsulent K. Hansen anbefalede stærkt metoden i Ugeskriftet, og nævnte, at udgiften kun havde været 5,87 kr. + bøger pr. deltager. »Dette nævnes af Hensyn til de Landboforeninger, der endnu ikke har taget Sagen op, og som er bange for det af økonomiske Grunde.«⁸

Erfarne landmænd opfordrede til at anvende regnskabsføring. Chr. Sonne beskrev i detaljer, hvorledes han indrettede sit budget og anvendte det, og konsulent A.C. Duborg fortalte, hvorledes han nu var overbevist om, at et godt budget var et uundværligt redskab, mens han som ung ikke havde kunnet se nytten af det.⁹

Efterhånden udviklede debatten i landbrugspressens spalter sig, så den ikke alene drejede sig om selve regnskabsføringen, men om det overblik over den relative rentabilitet af de forskellige driftsgrene, som et godt ført regnskab førte til, og så var vejen åben for langvarige diskussioner, om f.eks. kornavl var mere rentabelt end husdyrbrug eller omvendt.

O.H. Larsen gjorde i et foredrag ved det jyske planteavlsmøde i Aarhus i 1923 med titlen »Regnskabsresultaternes Udnyttelse ved Driftens Planlægning i det kommende Aar«, opmærksom på, at trods alle anstrengelser og fremskridt var det kun en ringe procentdel af landmændene, der havde eget regnskab at støtte sig til ved

planlægningen af bedriften. Gennem landboforeningernes og husmandsforeningernes regnskabskredse var der ca. 2.500 landbrug, der fik bistand af konsulenter til udarbejdelsen af et regnskab, og nogenlunde det samme antal lavedes ved egen hjælp eller med hjælp fra regnskabsbureauer eller private regnskabsførere. Det drejede sig ialt om ca. 5.000 ud af de 205.000 landbrug over 1 td. land, eller højst 2½ pct. af landmændene, som selv enten førte et regnskab eller fik hjælp til det af en konsulent. For at de øvrige 97½ pct. kunne få nytte af regnskabsføringen, måtte de foreliggende regnskaber bearbejdes og publiceres. Desværre var det kun et fåtal af de gennemførte regnskaber, som kunne anvendes af Landøkonomisk Driftsbureau, idet en del af det regnskabsmateriale, som fremskaffedes gennem regnskabsforeningerne var af så uensartet karakter, hvad opgørelsesmåden angik, at en samlet bearbejdelse var vanskelig og gav et forholdsvis magert resultat. Her kan man måske skimte en antydning af beklagelse over, at de årlige møder om at anvende ensartede metoder ikke havde resulteret i noget fuldstændigt gennembrud for ønskerne fra landøkonomisk Driftsbureau. I forbindelse med det årlige konsulentmøde afholdtes et regnskabsførermøde, hvor spørgsmål af forskellig art blev drøftet, men i det daglige arbejde blev resultatet åbenbart noget uensartet. O.H. Larsen mente dog, at materialet var tilstrækkeligt til, at publikationer fra Det landøkonomiske Driftsbureau burde udnyttes ved planlægningen af det enkelte landbrugs drift. Her kunne det være »lige saa formaalstjenligt at anvende Statsmidler til Fremskaffelse og Bearbejdning af saadanne Regnskaber som f.Eks. at give Stats-

tilskud til lokale Markforsøg.«¹⁰ O.H. Larsen følte måske behov for at retfærdiggøre den store vækst, som havde fundet sted i antallet af regnskabskonsulenter, næsten en fordobling på kun 5 år fra 28 i 1920 til 50 i 1925. (Se s. 135).

I 1927 holdt professor O.H. Larsen et radioforedrag i anledning af Det landøkonomiske Driftsbureaus 10-års jubilæum, hvor han bl.a. gjorde rede for, hvor repræsentative de forholdsvis få regnskaber, man havde fra hver egn af landet, kunne siges at være. Konklusionen var, at sammenlignet med den officielle statistik, så var driften af de regnskabsførende landbrug betydelig mere intensiv end for landet som helhed. For tilsvarende ejendomsstørrelser lå det anvendte areal til kornavl ca. 6 pct. højere, til foderroer og kartofler omkring 4 pct. over, mens brakarealet var tilsvarende mindre. Græs- og grønfodera-realerne i de bogførende landbrug lå hele 10 pct. over gårde af tilsvarende størrelse i den officielle statistik. For kreaturholdets størrelse pr. 100 ha lå disse gårde også over gennemsnittet for landet, f.eks. var antallet af hornkvæg 23 pct. højere end normalt (for malkekøerne 26 pct.), mens svinebesætningerne var 40 pct. over landets gennemsnit. Høstudbyttet pr. ha og mælkeydelse pr. ko viste ligeledes betydelig højere tal for de bogførende landbrug.¹¹

Disse tal demonstrerer, uden at O.H. Larsen kommenterer det, den tidligere påpegede sammenhæng, som findes mellem de dygtigste landmænd og deres anvendelse af hjælpemidler, hvadenten det er brug af konsulenter, kunstgødning eller regnskabsføring. I det omhyggeligt udvalgte udsnit, som udgøres af de landmænd, hvis regnskabsføring var god nok til at være anvendelig til større statistisk

bearbejdning, kommer denne sammenhæng tydeligt frem i de gennemsnitlige tal.

Nogle af regnskabskonsulenterne havde store visioner for arbejdets udvikling. I 1927 holdt konsulent N.M. Jørgensen, Hillerød, et foredrag om alle de områder udover det rent drifts- og skattemæssige, som konsulenterne og regnskabsforeningerne kunne tage op. Han foreslog, at man kunne hjælpe landmændene med indgåelse af bestyrerforhold, oprettelse af forpagtningskontrakter og som syns- og opmand ved tvistsspørgsmål af økonomisk art. Man kunne også revidere landbrugsinstitutionernes regnskaber, og endelig kunne man spare landbruget for store beløb ved at varetage ejendomshandeler og låneordninger, idet det under de nuværende ordninger var store beløb, som gik fra landbrugets kasse over til jurister og ejendomsmæglere. Regnskabskonsulenterne havde ganske vist ikke den juridiske indsigt, »men hvis denne Brist let lod sig rette, var her vel ingen Grund til ikke at tage dette under alvorlig Overvejelse.«¹²

Konsulent Jørgensen tog måske munden lidt vel fuld, men ved udgangen af 1920'erne var regnskabsføringen godt på vej til at blive et betydningsfuldt værktøj for mange landmænd. Det landøkonomiske Driftsbureau havde skabt sig en position, så mange landmænd ikke kunne tænke sig at undvære dette materiale – «et talende Vidensbyrd om den Position, Driftsbureauet har vundet ved sit nu gennem 14 Aar præsterede betydningsfulde Arbejde», som Chr. Sonne udtrykte det i 1930.¹³ Man var nået til, at en del landmænd nu førte et driftsregnskab, således at de var i stand til at sammenligne deres egen bedrifts tal med de gennemsnitlige tal for deres egn, og satse på den produktions-

sammensætning, som gav det bedste udbytte, idet Driftsbureauet var begyndt at offentliggøre tal for hver enkelt landsdel.

Ved indgangen til 30'erne, hvor arbejdsfortjenesten allerede var begyndt at falde for alle bortset fra de helt små bedrifter, var betydningen af den regnskabsmæssige rådgivning ved at gå op for mange landmænd. I et indlæg i Ugeskrift for Landmænd udtalte landbrugskandidat Hans Hjorth Gregersen, at regnskabsresultaterne og den vejledning, som »en forstaaende og erfaren Regnskabskonsulent« kunne give med hensyn til en bedrifts planlægning »i Øjeblikket er maaske den driftsøkonomiske Vejledning, som er den vigtigste Konsulentvirksomhed, Landboforeningerne i det hele taget udøver.«¹⁴

En kombination af skattemyndighedernes øgede krav til dokumentation og en stigende erkendelse hos mange landmænd af det udbytte, de kunne opnå ved at anvende deres ressourcer optimalt, havde på kun 15 år medført en stigning fra de første 4 ansættelser af regnskabskonsulenter i 1915 til 63 i 1930. Samtidig var publikationerne fra Det landøkonomiske Driftsbureau blevet et nyttigt og stærkt benyttet redskab i planlægningen for et stadig stigende antal landbrugere.

Kvægavlen – fodring

Krigens udbrud i 1914 forandrede i løbet af kort tid rådgivningsvirksomheden for husdyrbrugskonsulenterne fra hovedsageligt at dreje sig om avlen til næsten udelukkende at fokusere på fremskaffelse af erstatningsfodermidler og hjælp med administration af kriselovgivningen. Omkring nytår 1915 frygtede man, at kvæg-

avlen på grund af de stærkt stigende priser på kraftfoderstoffer som bomuldsfrøkager og soyakager, ville blive en noget tvivlsom forretning. Med stigende smørpriser kunne problemerne imidlertid afhjælpes, hvis landmændene kunne overtales til at satse mere på hjemmeavlet grovfoder til erstatning for de dyre og begrænsede importerede foderstoffer. Her sattes en intensiv rådgivning ind både fra husdyrbrugs- og planteavlskonsulenterne og i løbet af få år også fra de nytilkomne grundforbedrings- og græsmarkskonsulenter (se side 162).

I oktober 1917 var man blevet klar over, at med ubådsspærringen var det ikke længere blot et spørgsmål om prisen på kraftfoderstofferne, nu var de simpelthen umulige at fremskaffe. Det gjaldt altså om at holde hus med det foder, man selv kunne dyrke, for som H.J. Rasmussen, Næsgaard, sagde det i et foredrag på jyske delegeretmøde, så ville der hverken blive noget at købe eller låne hos naboen, og det skulle »ikke gerne hænde, at den historiske Bedømmelse af vor Tids Landbrug skulde blive den, at det danske Landbrug havde forceret sit Husdyrbrug saa stærkt frem og stod i saa ringe Kontakt med Jorden, at det hele brød sammen, da Tilførslerne ude fra stoppede og man skulde stole paa sit eget Markbrug.«¹⁵

H.J. Rasmussen havde netop i 1915 udgivet sin »Fodringslære« som en afløser for A. Svendsens bog af samme navn, som havde været næsten enerådende og var udkommet i 9 oplag mellem 1886 og 1911. Han stod således som en stor kapacitet, når det gjaldt rådgivning om, hvorledes man bedst kunne erstatte de importerede proteiner i olienkagerne med hjemmeavlede foderafgrøder.

Hans råd i denne situation var, at da der desværre ikke almindeligvis dyrkedes lucerne, som var stærkt æggehvideholdigt og delvis kunne erstatte olienkagerne, så måtte man i stedet klare sig med halm og så give tilskud af høet fra græsmarker og enge. For at kunne udnytte proteinerne i høet måtte kvæget have roer, og den usædvanlig gode roehøst kunne hjælpe til at slippe nogenlunde godt gennem vinteren.

I 1917 begyndte den diskussion, som Lars Frederiksens fodringsforsøg i 1920'erne omsider skulle bringe en løsning på. Forsøgsleder E. Lindhard, Tystofte Forsøgsstation, fremlagde i Ugeskrift for Landmænd en række spørgsmål om fodringens økonomi og opfordrede stærkt til at anstille kontrollerede forsøg over foderets størrelse og den stærke fodringsindflydelse på fedtprocenten. Det var ikke tilfredsstillende at dansk husdyrbrug stadig måtte nøjes med »mere eller mindre løse Skøn«.¹⁶

Forstander H.J. Rasmussen var helt enig med Lindhard. »Det maa i høj Grad beklages, at den Strid, der for 20–30 Aar siden herskede om stærk og svag Fodring, ikke blev afsluttet med en Række indgaaende Fodringsforsøg over Stridsspørgsmaalet.« De sammenlignende forsøg mellem forskellige fodermidler burde ikke vedblivende tage pladsen op for forsøg om foderets størrelse og dets kemiske sammensætning. Der hentydes naturligvis her til den store strid om A. Svendsens indføring af stærk fodring på Tune Landbo-skole i 1880'erne og diskussionen med forstander H. Iversen og andre om dens berettigelse.

I de følgende to vintre, hvor intet kraftfoder kunne trænge gennem ubådsspærringerne, og hvor høstudbyttet havde væ-

H.J. Rasmussen (1868–1941), forstander på Næsgaard Agerbrugsskole.

ret lille, oplevede man så vanskelige fodringsvilkår, at mælke-udbyttet faldt med 30–40 pct. På De sjællandske Kontrolforeningers årsmøde i 1918 kunne konsulent N.C. Løje oplyse, at det gennemsnitlige udbytte var gået ned med 305 kg mælk pr. ko, mens fedtprocenten mærkelig nok kun var faldet med 0,02.

I anstrengelserne for at finde frem til alternative fodringsmidler kom ensilage eller nedsyltning, som det kaldtes, hurtigt til at spille en rolle. Forsøgsleder L. Helweg gav detaljerede anvisninger på, hvilke erfaringer han havde indsamlet hos de landmænd, hvor han i årenes løb havde haft

dyrkningsforsøg med rodfrugter. Her havde han lært, hvordan man bar sig ad med at konstruere en kule, som kunne fungere til nedsyltning af roetoppe. Foderet kaldtes også presfoder, fordi man lod heste trampe roetoppene sammen, efterhånden som kulen blev fyldt op, inden al lufttilgang til sidst forhindredes ved et tykt lag jord.

Forsøgslaboratoriet udførte et stort antal forsøg til belysning af foderværdien i forskellige former for utraditionelt foder som kartoffelskaller, sennepskager og cellulose. Alle resultater blev aftrykt så hurtigt som muligt i landbrugspressen, for at de kunne udnyttes, og man ikke skulle behøve at vente på den endelige forsøgsrapport.

Der var mange advarsler om den overdrevne brug af dyre, importerede foderstoffer, og i begyndelsen af 1920'erne foregik en ivrig diskussion om erstatning af større eller mindre dele af oliebageforbrug med lucernehø. Det var efterhånden slået fast i landmændenes bevidsthed, at roer og oliebage hørte ubrydeligt sammen, og når man øgede mængden af roer, måtte der ved siden af gives mere æggeholdigt foder. Nu gjaldt det om at ændre den indstilling, at kun oliebage var brugbare til dette formål, således at rentabiliteten kunne forbedres og dyre importkroner spares. Men trods de mange fodringsforsøg, som havde vist, at en meget stor del af kraftfoderet kunne erstattes med hø, uden at det gik ud over malkekøernes smørudbytte, og trods megen agitation i fagpressen, vedblev mange landmænd med at betragte høet som et fodermiddel uden større værdi for rigtmalkende køer.

Med de stigende arbejdslønninger i landbruget var dyrkningsomkostningerne for roer i stærk tiltagende, og H.J. Rasmussen fastslog i 1921, at dette sammen med de meget høje priser for den indkøbte æggehvite måske burde foranledige til at indskrænke roearealet og i stedet indføre en større produktion af grønafrøder på græsmarkerne, som både kunne benyttes til hø og til ensilage, og som kunne tilføre vinterfoderet billigere foderenheder, uden at det gik ud over foderets rette kemiske sammensætning.¹⁷

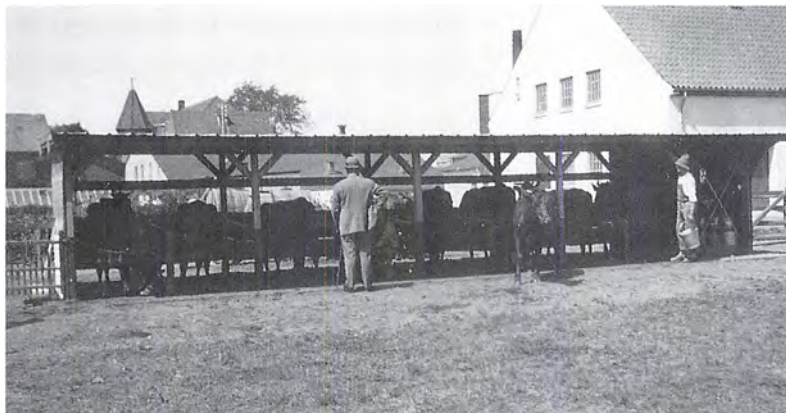
I et foredrag til konsulenterne opsummerede han resultaterne af de mange husdyrbrugsforsøg, således at forbindelsen mellem forsøgsarbejdet og det praktiske landbrug kunne knyttes så tæt som muligt. Helt så tæt en kontakt som i Fjords tid var det nok ikke længere muligt at opretholde, mente han. De forsøg havde fået så umådelig stor betydning, fordi landbruget selv havde stillet spørgsmålene til Fjerd f.eks. om roernes værdi i forhold til kraftfoder, eller hvorledes værdiforholdet var mellem oliekgær og korn, og derefter spændt havde ventet på resultaterne. Men den gode vekselvirkning med det praktiske liv, som dengang blev oprettet, eksisterede endnu og var årsag til, at forsøgsresultaterne nåede ud og blev nyttiggjort af så mange. Professor H. Møllgaard på det fysiologiske laboratorium var midt i en række videnskabelige forsøg med at følge stofomsætningen i alle enkeltheder, og der foregik ligeledes i øjeblikket mange og indviklede forsøg med klarlægning af æggehvidespørgsmålet og virkningen af de mange aminosyrer, som man havde fået kendskab til. Disse videnskabelige forsøg kunne yde værdifulde bidrag til fodrings-

spørgsmålene, men det krævede konsulenternes bistand at få resultaterne formidlet ud i en tilgængelig form til den almindelige landmand, så de kunne blive »Almeneje«.

Også sammenhængen mellem husdyrbrugsforsøgene og planteavlsforsøgene måtte konsulenterne tydeliggøre, påpegede H.J. Rasmussen. Det måtte stå klart for landmændene, at en økonomisk fodring først og fremmest bestod af billige hjemmeavlede fodermidler, og de to forsøgsvirksomheder måtte mødes om fælles opgaver. Konsulenterne havde en stor opgave som formidlere mellem forsøgsinstitutionerne og landmændene med at forelægge både de videnskabelige og de praktiske resultater på en sådan måde, at de blev alment tilgængelige. Jo større deres berøringsflade med det praktiske landbrug var, og jo bedre deres teoretiske uddannelse, des bedre var muligheden for en god og forståelig formidling af de landbrugsvidenskabelige resultater.¹⁸

I 1924 kom resultaterne af professor Møllgaards nye foderberegningssystem. Professor Møllgaard mente, at hans nye system ville revolutionere fodringen og fodringsberegningerne, idet han havde vist, at foderforbruget stod i nøje forhold til mælkens kalorieindhold. Det kostede altså mere foder at producere mælk med 4 pct. fedt, end den mindre fede mælk kostede, og landmændene kunne spare penge ved at bruge det nye system.¹⁹

Professors Møllgaards arbejde blev – måske fordi det var vanskeligt tilgængeligt – udsat for megen kritik, bl.a. fra laboratorieførstander P. Christensen, men, som han selv kommenterede kritikken, kom der ingen gavn ud af en diskussion i landbrugsbladene, medmindre »Landbrugets

*Udendørs malkestald på
Dalum Landbrugsskole,
1932.*

faglige Ledelse, dvs. dets Konsulenter og Landbrugsskolelærere, virkelig tager sig for med Alvor at studere mine Arbejder førend de skriver om dem.« Det arbejde, som han havde brugt 5 år på, indeholdt blandt mange andre resultater en metode, påpegede han, hvorved landmanden kunne beregne, hvilke indkøb af oliekgager, der medførte den laveste fremstillingspris for en mælkeenhed, altså hvad der gav det største økonomiske udbytte.²⁰

Det følgende år udsendte professor Lars Frederiksen en meddelelse fra Forsøgslaboratoriets Husdyrbrugsafdeling og desuden »Tabeller og Tavler til Brug ved Beregning af Malkekvægets Vinterfoder i Aaret 1925«. Især fodringstabellerne blev modtaget med stor entusiasme af konsulent L. Hansen Larsen, som var kvægavlskonsulent for De samvirkende sjællandske Landboforeninger, og de kom da også til at udgøre et væsentligt grundlag for konsulenternes arbejde med fodringen, fordi de var så letanvendelige. Det havde ved forsøgene vist sig, at der tidligere var blevet fodret for svagt. Det var nødvendigt med et vedligeholdelsesfoder på 4 foderen-

heder med 250 gr protein til en 500 kg ko, og dertil kom et produktionsfoder på 1 F.E. for hver 2,5 kg 4 pct. mælk. Også mængden af fordøjeligt renprotein pr. kg mælk var sat op til 50 (senere endda 60) gr pr. kg. Professor Møllgaards forsøg havde ligeledes peget på en kraftigere fodring, men han havde ikke udtrykt sig i så klart forståelige normer. Konsulent Hansen Larsen sagde i sin anmeldelse: »I en for Kvægavlen gunstig Periode har de to Professorer Lars Frederiksen og Holger Møllgaard de sidste Par Aar vundet godt Ørenlyd for deres Vejledning i Malkekøernes rette Fodring. Professor Frederiksen har nu leveret et for praktiske Landmænd forståeligt Aflæsningssystem for Fodernormer, og Prof. Møllgaard har leveret et for de fleste Landmænd praktisk taget utilgængeligt Beregningssystem.«²¹

I en lidt mindre skarp gennemgang af de nye fodringsteorier beskrev forstander H.J. Rasmussen, hvorledes professor Møllgaards undersøgelser havde vist, at der udover et minimumbehov af æggehvide-stoffer, som var nødvendigt i produktionsfoderet, også fandtes et optimum,

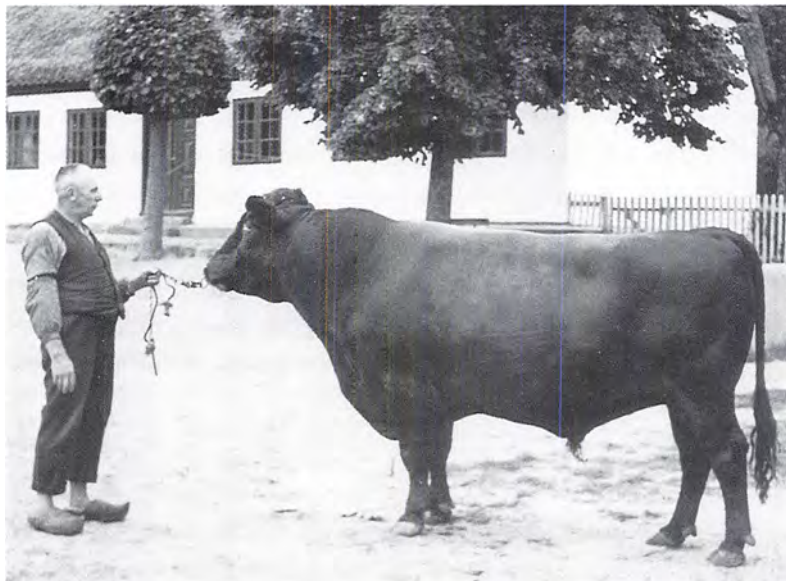
som det ikke betalte sig at komme over, idet overskuddet af æggehvidestoffer så blot ville tjene til at øge forbrændingen i dyret og ikke blive udnyttet i mælkeproduktionen. Disse resultater var for så vidt kendt, idet fysiologen dr. Hindhede forlængst havde påpeget, at menneskets behov for proteiner lå betydeligt lavere, end almindeligvis antaget. Man havde blot ikke taget hensyn til denne teori i kvægbruget. Møllgaards anvisning på, hvorledes man rent praktisk nåede tættere på et æggehvideoptimum, var at tilråde landmændene at ombytte en del af de æggehviderige olie-kager med mindre æggehvideholdige fodermidler. Her havde de praktiske fodringsforsøg under Lars Frederiksens ledelse vist, at en ombytning af olie-kager med palmekager, kokoskager, klid eller korn var en god idé, og yderligere var danske landmænd jo klar over, at den mest lønnende fodring opnåedes ved at lade den størst mulige del af foderet bestå af hjemmeavlede billige fodermidler. Den danske forsøgsvirksomhed havde i de seneste år formået at give så gode oplysninger og anvisninger, at den praktiske landmand var godt hjulpet, hvis han ønskede at udnytte de resultater, der stod til hans rådighed.²²

Det blev af stadig større betydning, at fodre så optimalt som muligt, idet smørpriserne i løbet af 1925 begyndte at falde fra ca. 5,50 kr. til ca. 3 kr. pr. kg i 1926 og derfra med enkelte kortvarige forbedringer helt ned til 2,10 kr. pr. kg i 1930. De danske Mejeriers Fællesorganisation beko-stede i 1930 »i Anledning af de nugældende meget lave Smørpriser« udsendelsen af en pjece af Lars Frederiksen »Om Kvægfodring og Mælkeproduktion«, og indklistret bag i den fandtes fodringstabel-

ler i lommeformat med 27 eksempler på anvendelse af foderblandinger til malkekøer. Konsulent Nic. Bonde havde skrevet i sin anmeldelse, at i dette hefte var, hvad 80–90 pct. af besætningerne havde brug for af eksempler. Her var, hvad den praktiske landmand havde manglet for gennemførelse af den rationelle fodring overalt. »Dette Hefte burde omdeles til hver eneste dansk Kvægbruger – for Eks. gennem Mejerierne,« og det var altså netop, hvad man nu gjorde.²³

Lars Frederiksen skrev, at man med de meget lave smørpriser og de – bortset fra kraftfoderet – høje driftsomkostninger næppe kunne gøre bedre end at finde og udnytte den linie »som indskrænker Tabet ved Koholdet til det mindst mulige. Kun de færreste kan vente at faa Køerne til at betale saa meget, som det har kostet at producere det hjemmeavlede Grovfoder (Hø, Halm og Roer), Køerne normalt er Aftagere af.« Men, fortsatte han, »selv om Gennemsnitskøer ikke med den nuværende Smørpris er i Stand til at betale Grovfoderhøsten med Produktionspris, saa skal det Grovfoder og de Køer, der findes paa Ejendommen, jo alligevel udnyttes – og alt opfordrer til, at man gør sit yderste for at opnaa den bedst mulige Udnyttelse. Resultatet kan blive ringe nok endda.« Eftersom landmanden ikke havde nogen indflydelse på smørprisen, var der ikke andet for, end at lægge en virkelig foderplan og prøve »med Omtanke at liste sig gennem Dagens og Vejens Vanskeligheder.« Det gjaldt om nøje at afstemme fodringen efter ydelsen og virkelig udnytte den tilgængelige viden om normalfodringen. Hertil kunne fodertabellerne bruges.²⁴

Fremkomsten af disse lettilgængelige fodringsanvisninger åbnede mulighed for,

*Tyren Vaarst Nakke,
Vaarst
Kvægavlsforening, med
sin fodermester.*

at endnu flere kræfter kunne kastes ind til gavn for landbrugets driftsøkonomi. Forpagter C. Sonne, som på dette tidspunkt var præsident for Landhusholdningsselskabet, foreslog i 1926, at også planteavlskonsulenterne måske kunne bidrage til at få grovfoderet bedst muligt udnyttet gennem medvirkning ved udarbejdelsen af en rationel foderplan for de enkelte landbrug. Lars Frederiksen havde påvist, at grovfoderet udgjorde 85 pct. af det danske kvægs samlede foderforbrug, og at hver øre, kvæget betalte mere eller mindre pr. hjemmeavlet foderenhed i grovfoder betød mellem 30 og 35 millioner kr. for landet som helhed. Det var planteavlskonsulenternes normale arbejdsopgave at fremskaffe meget og billigt grovfoder. Hvis der fandtes disponible konsulentkræfter blandt disse nogen steder, så kunne man måske beslaglægge deres vejlederevne yderligere til at råde angående den bedste

udnyttelse af dette grovfoder. Der var brug for al den konsultatoriske virksomhed, som var mulig til fremme af vort landbrugs udvikling.²⁵

I Københavns amt begyndte man at udnytte kontrolassistenterne til foderberegning. Fællesbestyrelsen for amtets kontrolforeninger afholdt et kursus, hvor alle assistenter i amtet blev undervist i brugen af fodringstabellerne, således at de var i stand til at aflevere en seddel med forslag til koens foder efter hver kontrollering.²⁶

Ved indgangen til 30'ernes vanskeligheder stod man således rustet til at tage kampen op med problemerne, så vidt det var muligt. Forsøgsvirksomheden havde foretaget omfattende undersøgelser af kvægets foderbehov, og med formidlingen af resultaterne i form af artikler i landbrugspressen, foredrag holdt af forsøgsledere og konsulenter, uddeling af fodertabeller til alle andelshavere i mejerierne og oplæring

af kontrolassistenterne til at hjælpe landbrugerne i foderplanlægningen var man godt på vej med en generel oplysningskampagne, som kunne afbøde de værste følger af de svære tider, man stod overfor.

Svineavlen

Ved krigsudbruddet i 1914 opstod der bekymring for fødevaremangel, og det hjemmeavlede rug og hvede blev båndlagt til menneskeføde. Landmændene frygtede for mangel på korn til svinefodring og det førte til slagtning af et uhørt stort antal svin. Det er dog nok sandsynligt, at de mange slagtninger også hang sammen med de gode priser, som det engelske, men i endnu højere grad det tyske marked betalte. Handelsmænd rejste landet tyndt for at opkøbe de svin, som landmændene ikke var forpligtet til at levere til andelsslagterierne.

I løbet af 1915 steg priserne på det tyske marked, hvor man aftog svin med hoved, ben og flomme til mere end det dobbelte af hjemmemarkedets maksimalpris og også betydeligt over den engelske pris for fineste tilskårne baconsider. Det tyske marked udgjorde dermed en stor fristelse for svineeksportørerne. Statskonsulent Mørkeberg udtrykte sig i diplomatiske vendinger i sit foredrag i Landhusholdningsselskabet i 1916 om svineavlens stilling og sagde, at han ikke vidste, hvor meget flæsk der var gået til hvert af disse markeder, idet der ikke var offentliggjort nogen dansk statistik om det. Landbostanden havde langt fra udnyttet krigssituationen på en ublu måde, hvad svineproduktionen angik, udtalte han. »Man har bragt betydelige Ofre for at bevare det engelske Marked og kun i

begrænset Omfang udnyttet de høje Konjunkturer i Tyskland.«²⁷ Man kunne dog hos andre støde på en vis undren over den uoverensstemmelse, der fandtes mellem de lave svinetællinger og de tal, som kom fra svineslagterierne og fundere over, om noget mere af flæsket måske alligevel via konservesdåser gik til Tyskland.

Den fuldstændige spærring for foderimporten sammen med et meget lille høstudbytte i 1917 resulterede i en voldsom reduktion i antallet af svin. Ved tællingen i februar 1918 var bestanden kun på 513.000 stk., det laveste antal siden 1876. Endda kunne man forudse, at bunden endnu ikke var nået, og i april var man da også helt nede på 433.000 svin, hvilket kun udgjorde 17 pct. af svinebestanden i 1914. I årsoversigten i Ugeskriftet hed det sørgmodigt: »De to Millioner Svin, der før Krigen var vor Stolthed og Landbrugets pièce de resistance, er der ikke mere, vi har kun Decimalerne efter Milliontallet tilbage.« Det var dog en trøst, at landmændene havde tjent godt på dem. »Pengene ligger nu gemt hen i Banker og Sparekasser til bedre Tider, hvor vi igen kan faa Anledning til at fylde de tomme Svinestalde. Den Dag, da Foderstofimporten begynder, vil blive hilst med Glæde navnlig af det mindste Landbrug.«²⁸ Der hentydes her til, at de første kornlove i 1917 til gengæld for de lave maksimalpriser på flæsk havde fastsat så høje kornpriser, at det næsten havde gjort svineavlen urentabel for husmændene. Dette forsøgte man at råde bod på ved de næste kornlove i 1918.

Da svinebestanden efter krigens afslutning skulle bygges op igen, begyndte man i enkelte landboforeninger at forsøge at skabe en større bredde i svineavlen, så man

Velnærede grise sås stadig trods den vanskelige fodersituation.

ikke udelukkende var henvist til de sofamilier, som fandtes på de statslige avlscentre. I Svendborg havde man i 1916 oprettet den første ikke-statslige forsøgsstation på Vejmandsgaarden. Konsulent M. Helm holdt i sin egenskab af leder i 1919 et foredrag, hvor han beskrev arbejdet på forsøgsstationen i samarbejde med slagteriet for at belyse trivsel og kvalitet og finde søer, som var lige så gode som de søer, avlscentrene frembragte.²⁹

Rentabiliteten for svineproduktionen bedredes, efterhånden som majsimporten igen kom igang, og priserne begyndte at falde. Det var en tommelfingerregel, at flæskeprisen skulle være 9 gange majsprisen, for at et godt økonomisk udbytte kunne nås, og dette forhold blev opnået i løbet af 1920 og holdt sig bortset fra en kort periode omkring 1924 på det rigtige niveau gennem 20'erne. Det medførte, at der igen opstod tiltro til svineavlens frem-

tid, og det gik op for mange, at svineholdet hørte til husdyrbrugets mest rentable forretninger.³⁰ Landmændene udnyttede dette faktum til nærmest at lave svinefabrikker, og der fandtes »Bøndergaarde, hvor de har Svin fra Kælder til Kvist.« Konsulenterne ydede deres bidrag ved at give råd om, at en god rentabilitet af svineholdet opnåedes ved ekstra omhyggelig pleje. Man behøvede blot at se på husmændene, som forstod at »pusle« om deres grise. Det førte til en bedre trivsel, så de kunne levere svinene til slagteriet i en tidligere alder end andre og derved bruge færre foderenheder til opfodningen.³¹

Et stort oplysningsarbejde iværksattes om den megen sygdom, som svinene plagedes af, for at fortælle avlerne, hvorledes de bedst kunne undgå tab på denne konto. I 1923 nedsattes et fællesudvalg bestående af repræsentanter for Dyrslægeforeningen og for De samvirkende sjællandske Landboforeninger med den opgave »at undersøge Mulighederne for Igangsættelsen af et virksomt Arbejde for Bekæmpelsen af Svinesygdommene.«

Til bekæmpelse af især lungesygdomme og »nysesyggen« var forebyggende foranstaltninger i form af en forbedring af de hygiejniske forhold for svinene af største betydning. Udvalget foreslog et omfattende oplysningsarbejde med udarbejdelse af en fuldstændig vejledning om svinets røgt og pleje samt forslag og planer til standardtyper af svinestalde. Desuden skulle man søge at undgå den store handel med pattegrise, som udgjorde en farlig smitekilde for ellers sunde besætninger. Med ønsket om at udvide produktionen løb mange landmænd ind i et flaskehalsproblem, idet det simpelthen ikke var muligt at skaffe tilstrækkeligt med smågrise.

Der blev endog startet en import af smågrise fra Sverige. Landmændene var godt klare over, at de grise, de selv tillagde, var langt sundere og mere trivelige, end de pattegrise, de købte hos prangerne, men mange tog chancen. Udvalget mente, at hvis konsulenterne gennem de lokale landboforeninger og slagterier kunne medvirke til at organisere en kontrolleret avl af sunde pattegrise, som kunne sælges gennem slagterierne, ville sundhedstilstanden blive betydeligt forbedret.³²

Tanken blev straks ført ud i livet, og de tre landboforeninger og de tre husmandskredse i Københavns amt begyndte sammen med Roskilde Andelsslagteri salg af smågrise hver mandag formiddag. Salget var kun åbent for medlemmerne af de involverede organisationer, og kun grise, der var født og opdrættet på sælgerens ejendom var tilladt. Et tilsvarende system fungerede til alles tilfredshed i Tureby-Køge og Omegns Landboforening med ca. 150 sunde og raske grise til salg hver uge, og man forventede, at også ordningen i Københavns amt ville komme til at betyde en stor fordel med sunde grise til landmændenes opdræt.³³

I 1926 var der planer fremme om anlæggelsen af en forsøgsstation til udredning af svinesygdommenes årsagsforhold. Dyr læge Roepstorff følte imidlertid, at dette ville tage for lang tid. Man skulle iværksætte et almindeligt oplysningsarbejde blandt landmændene for at lære dem at forstå årsagssammenhængen, smittevejene etc., og her kunne konsulenterne hjælpe, ligesom de havde gjort i planteavlen ved bekæmpelse af plantesygdommene, hvor konsulenten vandrede fra mark til mark og demonstrerede på stedet, hvad der tiltrængtes. En sådan regelmæssig

veterinær-hygienisk konsulentvirksomhed ville kunne gøre meget stor gavn.³⁴

Indsatsen mod de frygtede sygdomme voksede på alle fronter. Den planlagte forsøgsstation til forsøg med bekæmpelse af svinesygdomme blev endelig oprettet af De samvirkende danske Andelssvineslagterier på en gård i Brøndbyvester i 1928. På statens forsøgsstationer Elsesminde og Over Løjstrup havde meget høje tal for tuberkulose dyr ligeledes givet anledning til nye foranstaltninger. Man var begyndt at offentliggøre, hvilke af landets svineavlscentre, der havde leveret svin, som *ikke* var angrebet af tuberkulose. På denne måde kunne køberne selv tage deres forholdsregler.³⁵

Sygdomme var imidlertid kun en af årsagerne til den meget svingende rentabilitet, som svineavlere kunne være udsat for. I Landøkonomisk Driftsbureaus oversigter kunne man hvert år opleve, at forbruget af foderenheder og dermed foderudgifterne var næsten dobbelt så store i de 20 dårligste besætninger som i de 20 bedste. Konsulent A.M. Frederiksen efterlyste i 1926 fodringsforsøg med grisesøer. Dem havde vi ingen af »i dette dog ellers i Svineavl saa stærkt interesserede Land«, og herpå måtte den rette fodring baseres. Fodringen af den drægtige so og smågrisene var af afgørende betydning, nærings sammensætningen måtte være den rette, for rentabiliteten afhang af trivseligheden.³⁶

Afsætningsforholdene på det engelske marked var af central betydning, og heldigvis viste det sig, da Danmark var i stand til at genoptage leverancerne efter krigen, at englænderne foretrak dansk bacon. Formanden for De samvirkende danske Andelssvineslagterier, forpagter J. Theilmann, Hvidkilde, berettede i et foredrag i

Der kom hurtig gang i eksporten efter krigen.

Landhusholdningsselskabet, at vort flæsk ved krigens udbrud havde dækket 53 pct. af Englands forbrug. Under krigen havde Amerika og Canada overtaget vor markedsandel, men så snart vi atter kom på markedet, trængtes de tilbage. Der var dog kommet en del klager over, at det danske flæsk var for fedt, og her måtte svineavlerne være forsigtige. Den store udvidelse af produktionen havde bragt nogle mindre gode dyr ind i avlen, og de udgjorde en fare, hvis kvaliteten ikke blev opretholdt. Man burde nok overveje en udvidelse af kvalitetsbetalingen på slagterierne, således at netop den vare, det engelske marked ønskede, fik en særlig præmie ved betalingen.³⁷

Årsagen til det meget fede flæsk var, at det ikke betalte sig for landmanden at producere svin til 1. klasse, hævdede forstander J.K. Jensen fra Haslev Landbrugs-skole. Når der kun var en forskel på 3 øre pr. kg. mellem 1. og 3. klasse, kunne man

ikke forvente, at landmanden skulle anstrenge sig for at producere 1. klasses svin. Hvis man mente noget alvorligt med de årlige artikler om, at det var galt med vort flæsks kvalitet på det engelske marked, så måtte man gøre noget ved noteringen, så det blev en bedre forretning at producere gode svin. J.K. Jensen mente også, at Mørkebergs smukke tanke med at skaffe et godt slagteriprodukt ved at krydse søer af landrace med Yorkshireorner var blevet en fiasko, fordi man havde ikke belønnet produktet af en planmæssig krydsning i noteringen.³⁸

Der fremkom i det hele taget en del kritik af statskonsulent Mørkebergs krydsningsavl i 1920'erne. Konsulent A.M. Frederiksen påpegede, at det gentagne gange var påvist ved raceforsøgene, at nok var der en lille gevinst at hente på slagterisvinene ved denne krydsningsavl, men der var skyggesider ved den, som var så store, at de fleste svineproducenter

holdt sig til renavlen af landsvin, der gav mulighed for videreavl på det frembragte avlsmateriale. Konsulent Frederiksens kritik drejede sig fortrinsvis om, at man burde interessere sig mere for den betydelige avl, som fandtes udenfor centrene, og som hidtil havde fået lov til at passe sig selv. Det forsøgsarbejde, som Landboforeningen for Svendborg om Omegn havde påbegyndt i 1916, og som var blevet videreført i Københavns Amt og andre steder havde vakt stor opmærksomhed hos den almindelige producent. Herigennem kunne man få ham til at indse, i hvor høj grad rentabiliteten var afhængig af den medfødte trivelighed, og det ville bringe fremgang i den almindelige brede avl landet over.³⁹

Også forstander J.K. Jensen, Haslev, gik ind for den bredere avl. Han mente nok, at det havde givet bedre flæsk, hvis Mørkebergs tanke var blevet gennemført. Dens manglende betydning skyldtes, at der ikke havde været avlscentre nok til at skaffe de rene dyr fra. I 1928 havde der på avlscentre været 1400 kårede søer af landrace, det svarede til mindre end 1 pr. sogn, og man kunne regne med, at næppe mere end ca. 1 pct. af samtlige søer ude i avlen stammede fra avlscentre. Den brede avl måtte derfor opmuntres. Eftersom den almindelige avler var udelukket fra at få sit afkom undersøgt på de statslige forsøgsstationer, måtte der i stedet oprettes flere private forsøgsstationer for svin fra private svineavlere, og her var der en glædelig interesse at spore. De allerede eksisterende stationer udsendte beretninger, som vidnede om mindst lige så gode resultater, som opnåedes på statens forsøgsstationer.⁴⁰

Disse optimistiske forhåbninger til de

private forsøgsstationer deltes ikke helt af konsulent K.M. Jensen, Holbæk. Han udtalte ved det lolland-falsterske delegeretmøde i 1930, at det var nødvendigt med samarbejde mellem stationerne. En bedømmelse af nogle få stykker afkom kunne let blive mere vild- end vejledende. Professor Jespersen på Landbohøjskolen var kommet til det resultat, at først efter at en enkelt mand havde overtaget ledelsen af alle statens forsøgsstationer og foretog alle bedømmelser og målinger, kunne man stole på materialet.⁴¹ Der var dog stærke initiativer i gang for at få forsøgsresultaterne fra de private forsøgsstationer ledet af de stedlige landbo- og husmandsforeninger og slagterier ligestillet med resultaterne fra statens forsøgsstationer. Et udvalg nedsat i 1929 under De samvirkende sjællandske Landboforeninger vedtog, at de lokale kontrolstationers resultater kunne anvendes ved afstamningsbedømmelsen på dyrskuerne. Men der blev lagt stor vægt på, at arbejdet skulle ledes efter de samme grundprincipper, som blev fulgt på de statslige stationer.⁴²

Det samarbejde i afkomsbedømmelsen, som konsulent K.M. Jensen ønskede, indledtes gradvist af rent praktiske årsager. Fyns Stifts Landbrugstidende meddelte i 1930, at den fynske forsøgsstation Elsesminde blev åbnet for slægtsforsøg for private grise, fordi avlscentre i længere tid ikke havde leveret så mange forsøgsgrise, som centret var indrettet til.⁴³ Desuden voksede antallet af lokale kontrolstationer, så der i 1937 fandtes 4 i Jylland og 11 på øerne, som alle fungerede efter de samme regler som de statslige forsøgsstationer.⁴⁴

Efter Mørkebergs død i 1927 besluttede De samvirkende danske Andels Svinelagterier at ansætte deres egen konsulent, og

af samme årsag ansattes ikke nogen ny statskonsulent for svineavl. I konkurrence med De samvirkende sjællandske Landboforeninger, som enstemmigt havde indstillet ham som den bedst egnede, ansatte slagterierne konsulent K.M. Jensen, Holbæk. Slagterierne håbede med udnævnelsen at kunne dreje konsulentvirksomheden lidt bort fra det avlsmæssige, således at branchekravene til flæskestegs kvalitet og det produktionsøkonomiske aspekt kunne blive tilgodeset i højere grad. De sjællandske landboforeninger følte imidlertid stadig, at de havde behov for deres egen konsulent, fordi de forventede, at som konsulent for andelsslagterierne ville K.M. Jensen blive »endnu mere knyttet til Slagterierne, end Mørkeberg havde været, og derfor mindre i Stand til at staa til Raadighed for Landboforeningerne.«⁴⁵

Man stod således ved indgangen til 1930'erne med en svineavl, som havde landmændenes fulde opmærksomhed, fordi den udgjorde den mest rentable gren af landbruget. Faresignalerne var dog højst, og man frygtede overproduktion og deraf følgende lavere priser som i 1927. Den danske svineproduktion udgjorde næsten 60 pct. af hele den engelske import. Med den stadig stigende produktion kunne vi igen komme i en situation, hvor svinepriserne ville blive så lave, at de betød tab for landbruget. Disse problemer medvirkede til at skærpe interessen for konsulenternes råd om sygdomsbekæmpelse, fodring og staldhygiejne, og den skriftlige vidensformidling i landbrugspressen fra konsulenter, assistenter og forsøgsledere blev stadig mere intens. Konsulenternes medvirken til en bredere og mere generel indsats for en forbedring af avlen også uden for de statslige avlcentre havde bragt

landbo- og husmandsforeningerne ind i det forsøgsarbejde, som hidtil havde været forbeholdt de statslige forsøgsstationer, hvor opfodring og bedømmelse af de slagtede dyr blev foretaget efter instruktioner fra statskonsulent Mørkeberg og hans svineavlsassistenter. Der blev udarbejdet tilsvarende regler for lokale svinekontrolstationer, og i 1930 anerkendtes resultaterne til brug ved dyrskuernes afstamningsbedømmelse.⁴⁶

Planteavl

Krigsudbruddet i 1914 tjente til at fokusere opmærksomheden på udbyttet af markernes afgrøder, dels fordi kornet blev ekstra nødvendigt til befolkningens ernæring, men også fordi husdyrenes forbrug i højere grad måtte baseres på hjemmeavlede foderenheder. Nu måtte alle hjælpemidler tages i brug, for at afgrøderne kunne blive så store som overhovedet muligt.

Et af de områder, hvor de lokale planteavlskonsulenter gjorde en meget stor indsats, var fremavlingen og fordelingen af godt sædekorn og græsfrø. I 1916 gennemførte konsulent L. Rasmussen, Frederiksborg Amts Planteavlsforening, en spørgeskemaundersøgelse for at finde ud af, hvilke sorter, der anvendtes. Resultatet viste, at 17 pct. af de landmænd, der dyrkede vintersæd, 13 pct. af havredyrkerne og 18 pct. af bygdyrkerne ikke anede, hvilken sort eller stamme, de anvendte. Desuden var der 5 pct., der dyrkede gammel dansk havre og 21 pct., som dyrkede gammel dansk byg, begge med lave udbytter. Konsulent Rasmussen var chokeret og udtalte: »At danske Landmænd i Aaret 1916 vil

Foreningen af jyske Landboforeninger forpagtede i 1917 gården Godthaab til brug som forsøgsstation.

dyrke disse daarlige og lidet ydende Kornsorter eller Kornvarer, som de ingen Kendskab har til, og derved paadrage sig Tab på fra 50–100 Kr. pr. Td. Land, er jo ganske uforstaaeligt.⁴⁷

For at udbrede brugen af bedre sædekorn påbegyndte man samme år i Jylland fremavling af såsæd i de lokale landboforeninger.⁴⁸ Planteavlskonsulenternes arbejde på dette felt bestod i at udvælge dygtige landmænd til fremavlere og dernæst føre markkontrol og tilsyn med rensningen. Stamsæden blev leveret til de lokale landboforeninger fra Foreningen af jyske Landboforeninger. Når konsulenten havde godkendt kvaliteten, blev sæden udbudt til medlemmerne til en rimelig pris. Desuden udbød Statens Planteavlsudvalg hvert år statskontrolleret såsæd af de bedste hvedesorter til brug enten som direkte udsæd eller til brug for fremavl inden for landboforeningerne. I 1917 forpagtede planteavlsudvalget under Foreningen af jyske Landboforeninger gården Godt-

haab nær Skanderborg til brug som demonstrationsgård og til forsøg med fremavl af nye sorter og stammer. Konsulent M.K. Kristensen ledede som planteavlskonsulent for Foreningen af jyske Landboforeninger gården, som kom til at fungere som planteavlscentral for landboforeningerne i Jylland og desuden gennem besøg fra lokale landboforeninger medvirkede til at udbrede kendskabet til de nyeste landvindinger.⁴⁹

Viden om de bedste sorter blev formidlet gennem referater i landbrugsbladene af meddelelserne fra Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur. Direktør K. Dorph-Petersen fra Statens Frøkontrol udførte et utrætteligt arbejde med at offentliggøre resultater af undersøgelser af spiredygtighed, sortsrenhed og andre relevante oplysninger om udsædens kvalitet.

Udover besøgene på de enkelte bedrifter brugte konsulenterne ved såtid landbrugsbladene som formidlingskanal til oplysning om de vigtigste forholdsregler. I 1921

*Græsmarksudflugt til
Højer Sluse 1925.*

beskrev konsulent H. Holme Hansen, Maribo, f.eks. i detaljer, hvilke hvedesorter, der fandtes at vælge imellem med oplysninger om hver enkelt sorts ydeevne i de senest offentliggjorte forsøg fra Statens Forsøgsstationer. Konsulenten sluttede sin artikel med at minde om, at vigtigere end at vælge mellem sorterne var det at sikre sig, at udsæden i enhver henseende var god: »Avl efter nyeste og bedste Rendyrkning, fri for hele Brandkorn og før Saaingen omhyggeligt afsvampet med Blaa-sten.«⁵⁰

Disse anvisninger var en vigtig del af konsulentvirksomheden, og de måtte gentages år efter år. I 1928 skrev konsulent L. Rasmussen: »Gennem Foredrag og Artikler er der i de senere Aar slaaet stærkt til Lyd for Betydningen af at benytte ren og velsorteret Saasæd,« og så fortsatte han med at råde til ekstra omhu med at holde byggen ren, så landmændene kunne opnå den overpris, som godt maltbyg gav. En detaljeret anvisning på afsvampning med

Tillantin C eller Germisan manglede heller ikke.⁵¹

Under krigen forekom der en del indskrænkninger i forsøgsarbejdet, fordi konsulenternes arbejdskraft blev benyttet til ting, der lå uden for deres konsulentvirksomhed. For eksempel blev deres erfaring med rådgivning af landmændene inddraget af staten ved gennemførelsen af de ekstraordinære landbrugsforordninger, der blev udstedt i slutningen af 1917. På foranledning af det nyoprettede Ernæringsråd havde Landhusholdningsselskabet indkaldt samtlige konsulenter til et møde. I overværelse af Landbrugsministeren, gav Ernæringsrådets formand, folketingsmand C. Moesgaard Kjeldsen en oversigt over det arbejde, der knyttede sig til kornloven og forklarede vilkårene for en indskrænkning af besætningerne. Desuden redegjorde professor Holger Møllgaard for brød-, mel- og grynordningen og det dertil knyttede kvitteringssystem. Derefter kunne konsulenterne stille spørgsmål og

rette henstillinger, således at det bedste resultat kunne komme ud af arbejdet med at informere landmændene. Ude i de enkelte amter deltog medlemmer fra de større landbo- og husmandsforeninger i de amtsnævns, som skulle assistere ved lovens gennemførelse. Landbruget blev således i høj grad medinddraget i gennemførelsen af kriselovgivningen.⁵²

Vedvarende græsmarker

En bemærkelsesværdig række af betydningsfulde begivenheder inden for vidensformidlingen på planteavlens område fandt, til trods for de vanskelige forhold, sted i krigens sidste år. Oprettelsen af Landøkonomisk Driftsbureau i 1918 med betydning for hele landbruget er tidligere nævnt, ligesom Foreningen af jydsk Landboforeningers forpagtning af forsøgsgården Godthåb i 1917. Starten på Statens Grundforbedringsvæsen vil blive omtalt nedenfor.

1917 var desuden året, hvor konsulent M.K. Kristensen første gang bragte emnet vedvarende græsmarker på bane. Her var et område, som havde udgjort et slags »ingenmandsland« mellem planteavls- og husdyrbrugskonsulenterne, hvor den ene part havde interesse i anlæg og drift og den anden i udnyttelsen, men der manglede samarbejde, så man kunne foretage undersøgelser og forsøg. Hans initiativ må ses i sammenhæng med, at de forringede importforhold under krigen havde tydeliggjort det øgede behov for hjemmeavlet grovfoder. I sit foredrag på det jyske planteavlsmøde i 1917 anmodede han landboforeningerne om hjælp til at finde kontrolsteder, hvor forsøg kunne foretages på

græsmarker. Han lagde her grunden til et arbejde, som blev af største betydning for landbrugets forsyning med foder til kvæget. Han betegner selv Foreningen af jydsk Landboforeningers græsmarkssektion som »det Barn af min Børneflokk, som har givet mig de fleste og største Glæder og de færreste Sorger«, og han fortæller om en interesseret landmand, som udbød: »Nej, Græs! Der har vi det største Fremskridt, der er gjort.«⁵³

Den formelle start på foreningen fandt sted i 1919, og den blev udformet som en selvstændig sektion med eget medlemskontingent og egen konsulent under Foreningen af jydsk Landboforeningers planteavlsudvalg. På Sjælland oprettedes i 1924 et tilsvarende græsmarksudvalg under De samvirkende sjællandske Landboforeninger, og Frits Olsen ansattes som konsulent. Han kunne kun benyttes, hvis landbrugeren var medlem af en i Samvirksomheden indmeldt landboforening og betalte et mindre kontingent.⁵⁴ Fra første færd benyttedes en bedriftsvejledning i egentligste forstand. Så vidt muligt modtog hvert medlem et årligt besøg af konsulenten, hvor alle problemer om udlæg, gødskning, pleje og udnyttelse til sommer- og vinterfodring blev drøftet. Konsulenten opnåede herigennem et betydeligt erfaringsmateriale, som kom andre medlemmer til gode.⁵⁵

M.K. Kristensen lagde et meget stort arbejde på dette felt. Han oversatte bøger fra tysk, hvor der fandtes en righoldig litteratur om emnet skrevet både af landøkonomiske videnskabsmænd og af praktiske landmænd, og holdt utallige foredrag mest i Jylland, men senere også i andre egne af landet om den bedste måde at opnå et stort udbytte af de betydelige arealer, der eg-

nede sig til græsning. Også andre af landboforeningernes lokale konsulenter hjalp med i det konsultatoriske arbejde, og græsmarkssektionen fik god støtte fra Hedeselskabets Eng- og Moseafdeling, ligesom der i 1920 oprettedes en særlig græsmarksskole på Visborggaard. Her undervistes unge landmænd af skiftende konsulenter, og desuden udførtes en lang række forsøg til støtte for græsningsdriften.⁵⁶ Med krigens stop for import af frø af græs- og bælplanter, blev det nødvendigt selv at avle frøet. Konsulent M. Greve, Roskilde, stillede sig til rådighed med oplysninger om avlen, og de provinsielle planteavlsudvalg traf aftale med Danske Landboforeningers Frøforsyning om tegning af kontrakter med de landmænd, der var interesserede i avl af kløverfrø.⁵⁷ P. Nielsen havde allerede i 1870'erne som den første interesseret sig for den bedste blanding af frø til vedvarende græsmarker (se s. 71), og de senere blandinger baserede sig på hans erfaringer. Der fremkom jævnligt meddelelser fra Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur med forsøgsresultater om, hvilket blandingsforhold af de forskellige arter af bælplanter og græsser, der var bedst under diverse forhold.

M.K. Kristensen forestillede sig ikke, at græsmarkssektionerne skulle være en varig institution under de provinsielle landboforeninger. Når de varige græsmarker fik den samme støtte og lige så meget rådgivning som andre kulturer inden for landbruget, så ville eksistensberettigelsen opføre sig, men indtil det skete, udførte han og de andre konsulenter et omfattende arbejde. Der blev afholdt et årligt møde med deltagelse fra hele landet, hvor de mange forskellige aspekter af græsmarksdrift blev dækket, lige fra »Afvandingens Betyd-

ning«, »Tilførsel af Kvælstofgødning«, og »Frøblandingsspørgsmålet« til »Malkekvægets Ernæring ved Løsdrift paa varige Græsgange«.⁵⁸

Det – med et moderne udtryk – tværfaglige aspekt af græsmarkssagen kom tydeligt frem i arbejdet. En dansk afdeling af Nordiske Jordbrugsforskeres Græsmarkssektion oprettedes i 1925 under ledelse af M.K. Kristensen. Med deltagelse af de ledende kapaciteter blandt jordbrugsforskere, konsulenter, lærere ved Landbohøjskolen, landbrugslærere, forsøgsmænd og planteavlsudvalgsformænd diskuteredes de mange problemstillinger, og forsøg planlagdes. Det stod klart, at nogle af opgaverne var for store for græsmarkssektionerne og landboforeningerne alene, men både statens forsøgsstationer, Forsøgslaboratoriet og Hedeselskabet var villige til at deltage, f.eks. med kemiske undersøgelser ved gødningsforsøg i græs.⁵⁹

Grundforbedringen

Grundforbedringen var et af de områder, hvor der var overlapning, og her opstod en form for samarbejde. Mange landboforeninger havde med hjælp fra Hedeselskabet allerede foretaget afvandinger og grundforbedringer i mange år, og Landhusholdningsselskabet havde nedsat et Udvalg til Fremme af Jordens Grundforbedring i 1914. M.K. Kristensen og ingeniør Claudi Westh begyndte systematiske undersøgelser af jordens trang til grundforbedring, og i 1917 oprettedes Statens Grundforbedringsvæsen under administration af Statens Planteavlsudvalg med det formål sideordnet med Det danske Hedeselskab at planlægge Vildmosernes udnyttelse samt at bi-

*Grundforbedrings-
arbejdet i Store
Vildmose krævede
specialbyggede
maskiner.*

stå de lokale landbo- og husmandsforeninger i alle landsdele ved udarbejdelse af planer for større afvandingsarbejder, undersøgelse af jordens kalktrang og fremskaffelse af mergel. Den store gennemslagskraft, som grundforbedringssagen havde i disse år, skyldtes flere ting. Den meget store arbejdsløshed, som hærgede i 1917–18 og ønsket om at holde arbejderne beskæftiget i Danmark, så de ikke tog arbejde hos tyskerne, var en faktor;⁶⁰ desuden havde foderknapheden under krigen vist behovet for at øge forsyningen af egne grovfoderstoffer, og endelig inspirerede den relative pengerigelighed blandt landmændene, som krigens gode konjunkturer havde medført, til en ekstra indsats. Også den statslige økonomiske situation var gunstig, så de kalknings- og afvandingsplaner, som konsulenterne havde puslet med, kunne pludselig gennemføres. Dette medførte behov for ansættelse af to ledende kulturingeniører. Afdelingsleder i

Hedeselskabet Th. Claudi Westh blev den ene, men stridigheder om ansættelsen af den anden førte i 1919 til, at professor T. Westermann trak sig tilbage fra Planteavlsudvalget. Hovedformålet for Claudi Westh var »at virke initiativtagende, vejledende og agitatorisk« i undersøgelser af behovet for grundforbedringer, dvs. afvanding og kalkning på de arealer i Jylland, som trængte.⁶¹ Dette arbejde ville medføre, at landboforeningerne måtte antage grundforbedringskonsulenter, men han advarede mod at udnævne nogen, før de var inde i faget, han ønskede ingen fuskere, og der blev afholdt mange kurser for drænmestre rundt om i landboforeningerne. Desuden påpegede han, at sagen var så stor, at landbo- og husmandsforeninger måtte samarbejde i hvert område, måske ved nedsættelse af et fælles lokalt grundforbedringsudvalg med en fælles konsulent.⁶² Dette skete allerede samme år i Københavns amt, hvor konsulenten i en

Det var hårdt slid, når drænrørene skulle lægges.

annonce i Ugeskriftet beskrev de opgaver, han kunne påtage sig. Uden betaling kunne han undersøge, om jorden trængte til vandafledning eller mergling og yde vejledning på stedet. Hvis der skulle udføres kortlægning, nivellering, planlægning og eventuelt tilsyn med arbejdet, måtte foreningernes udgifter dækkes, men det ville ikke komme til at overstige 5 kr. pr. td.l. Desuden skulle der leveres medhjælp, pæle etc. samt frit ophold til konsulenten. Medunderskrivere på annoncen var 3 ledere fra husmandsforeningerne og 3 fra landboforeningerne, bl.a. statskonsulent K. Hansen.⁶³ Samme år ansattes grundforbedringskonsulenter i Horsens Landbrugsfor-

ening og Randers Amts Husholdnings-selskab.

Arbejdet gik straks i gang. De første 3 millioner til lån blev afsat på finansloven 1920–21. Statens tilskud betød en stor stigning i antallet af arealer, hvor afvandringsplaner blev iværksat og undersøgelser af kalktrang påbegyndt. Det var derfor et tab for de systematiske grundforbedringsundersøgelser, at Statens Grundforbedringsvæsen i forbindelse med Venstres overtagelse af regeringsmagten i 1920 så hurtigt blev nedlagt. Arbejdet blev i 1921 igen overført til Hedeselskabet, som til gengæld måtte optage repræsentanter fra landbo- og husmandsforeningerne i sin bestyrelse.⁶⁴

Det vigtigste arbejde for de ganske få grundforbedringskonsulenter (endnu i 1930 var der kun 5 i hele landet, hvortil kom 3, som tillige var planteavlskonsulenter) var at fungere som igangsættere både for projekter på den enkelte ejendom og for større arbejder. Det krævede gode overtalelsesevner og diplomatisk snilde at overtale et stort antal lodsejere til at samarbejde om et afvandringsprojekt. Når et sammenhængende vandlidende eller kalktrængende område var lokaliseret, og lods ejerne var villige til at samarbejde, kontaktede konsulent Hedeselskabet, og man planlagde i fællesskab arbejdet, ligesom konsulenten bistod med tilsynet med udførelsen af vandafledningsarbejdet. Konsulenterne udførte desuden et stort arbejde med orienterende vejledning, kortlægning af ejendomme med indtegnning af gamle dræn og mægling i vandløbsstridigheder, således at nye projekter muliggjordes.

Det store prisfald på landbrugsprodukter i 1921 gjorde mange landmænd ængstelige for at bruge penge på grundforbed-

ringsarbejder, men samtidig voksede arbejdsløsheden til samme højder som i 1917–18. Efter forslag fra Tureby-Køge og Omegns Landboforening fik landbrugsminister Madsen-Mygdal i december 1921 gennemført en lov, som tillod kommunerne at yde garanti for lån til grundforbedringsarbejder, samtidig med at staten garanterede for halvdelen af eventuelle tab. Mange projekter blev igangsat, men administrationen var tung, og da situationen bedredes, faldt loven bort. De erfaringer, som planteavls- og grundforbedringskonsulent C. Ibsen fra Tureby-Køge havde indhøstet med lovens administration, lod sig imidlertid udnytte i 1926, da valutakrisen igen medførte stor arbejdsløshed og behov for ekstraordinære foranstaltninger. Ibsen deltog i udarbejdelsen af landboforeningens forslag til ny lov, som landbrugsministeren forelagde i Rigsdagen og fik vedtaget. Der havde været nogen stilstand i arbejdet midt i 20'erne, men det våde år i 1927 sammen med den nye lov til afhjælpning af arbejdsløsheden satte fart i arbejdet igen, og virkningerne af den begyndende landbrugskrise blev på dette område afbødet.⁶⁵

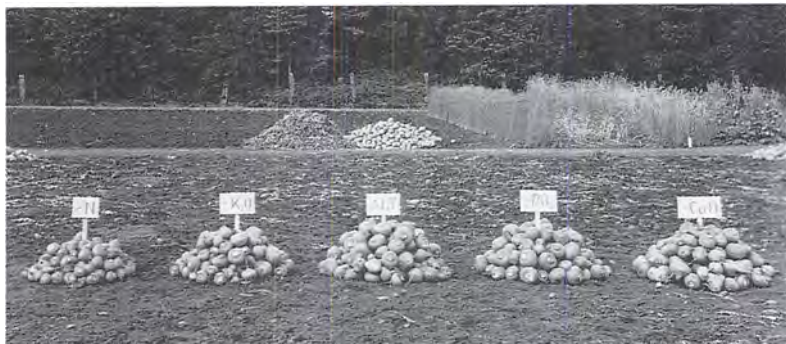
Det var dog nødvendigt med vedvarende agitation for grundforbedringen. Den undersøgelse, der på professor Westermans foranledning var blevet foretaget i begyndelsen af århundredet havde vist, at ca. 150.000 ha af den sjællandske jord trængte til at afvandes. I 1925 var ca. 15.000 ha blevet behandlet, så der var lang vej tilbage.⁶⁶ På planteavlsudstillingen i Ringsted i 1929 opstillede konsulent L. Rasmussen sammen med grundforbedringskonsulent K.J. Kristensen, Næstved, Hedeselskabet og flere andre institutioner en række tavler, som anskueliggjorde,

hvilke fremskridt en afvanding kunne medføre. Landinspektør C. L. Feilberg havde udarbejdet middeltal for 5 sjællandske gårde, som viste, at dræning havde fremskyndet såtiden med 8–14 dage, afgrøden var blevet forøget med 25–40 pct. og arbejdet med jordbearbejdningen formindsket med 30 pct. Konsulenterne kunne således demonstrere, at med alle disse forbedringer var udgifterne til dræningen betalt med merudbyttet på kun 2–3 år.⁶⁷

Gødningsanvendelsen

Det aspekt ved planteavl, som i perioden 1914–30 satte sindene mest i bevægelse var imidlertid gødningsspørgsmålet og de mange forsøg på området. Allerede i 1915 konstaterede professor Westermann på delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger, at »en saa rigelig Gødskning, at dens økonomiske Fordel vilde være saare tvivlsom under normale Forhold, vil nu sandsynligvis vise sig fordelagtig.«⁶⁸

Gødningen, både anvendelsen af staldgødningen og kunstgødningen, blev derfor et centralt emne for konsulenterne i deres rådgivning. Der blev afholdt foredrag om emnet, og en omfattende skriftlig vidensformidling foregik gennem diskussioner og oplysende artikler i landbrugsbladene. De mange gødningsforsøg, som konsulenterne og planteavlsassistenterne havde anlagt rundt om i landboforeningerne, havde i årenes løb overbevist de fleste landmænd om især fosforsyregødningens virkning, selvom der stadig kunne opstå voldsomme diskussioner om de mængder, der burde anvendes, for at rentabiliteten var i orden.

Anskueliggørelse af de forskellige gødningers virkning, Landbohøjskolen 1918.

Konsulent L. Rasmussen, Frederiksborg Amts Landboforening, kunne på grundlag af en spørgeskemaundersøgelse i 1917 vise, at der anvendtes indkøbt fosforsyre-gødning i varierende mængder på 95 pct. af alle ejendomme, mens anvendelsen af både kali- og kvælstofgødning stadig var yderst ringe; på 1/3 af ejendommene anvendtes ingen kvælstofgødning, og på 2/3 brugtes kaligødning ikke.⁶⁹

De samvirkende sjællandske Landboforeningers planteavlskonsulent A.P. Jacobsen talte varmt for brug af mere kunstgødning, mens proprietær J.A. Lemming, som foruden at være landmand også i en periode virkede som redaktør på Ugeskrift for Landmænd, med baggrund i sit eget praktiske landbrug var tilbøjelig til at være mere selektiv. Det blev i løbet af diskussionen insinueret, at det store kunstgødningsforbrug, der blev anbefalet, højst kunne gavne folk med interesser i gødningssalg, og en assistent L.P. Hansen fra Dansk Frøkontrol blandede sig i striden. Han skrev bl.a.: »Hvor ofte kan man ikke blandt Landmænd høre udtalt Formodninger om, at den eller den Konsulent *vistnok* (jeg har aldrig hørt bestemte Udryk) skaffer sig Biindtægter paa mindre

Hæderlig Vis. Sligt er nedbrydende for Tilliden, og kommer Mistænkeliggørelsen fra Mænd, der som Hr. L. staar i umiddelbar Forbindelse med den landøkonomiske Konsulentvirksomhed, er det endnu værre.« Insinuationen blev straks trukket tilbage, og proprietær Lemming udtalte sin anerkendelse af »det dygtige og solide Arbejde, som vore Konsulenter i Almindelighed udfører for vort Landbrug,«⁷⁰ men forløbet efterlader en fornemmelse af, at den meget lave løn, som konsulenterne fik på dette tidspunkt måske havde slået nogle skår i deres omdømme blandt landmændene.

Der var diskussion hele vejen igennem 1920'erne om gødningsforsøgenes berettigelse. På delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger argumenterede gårdejer Laurids Nielsen, som havde en fortid som konsulent, for, at der måtte kunne udledes nogle almengyldige regler af de mange forsøgsresultater, der allerede var indsamlet, således at ressourcerne i stedet kunne bruges på andre ting som dræning af vandlidende arealer og lucerne- dyrkning. Både formanden for planteavlsudvalget, forpagter Frede Jensen, og konsulent L. Rasmussen påpegede, at med

de høje priser på kunstgødning kunne lokale markforsøg netop belyse økonomien i kunstgødningsanvendelsen, og sådanne oplysninger kunne landmanden kun få gennem egne forsøg. I 1926 gik både konsulent M.K. Kristensen, som var til stede som gæst, og direktør Dorph-Petersen imod Laurids Nielsen. Forsøgene var ikke for folk, der som han var dygtige nok, men de var et »uundværligt Læreapparat« for de yngre og dem, der skulle opmuntres til at yde mere. »Dersom vi lader haant om Forsøg og de andre Foranstaltninger, kan vi, som skal være Vejledere, godt pakke sammen.« Udvalgets formand, Frede Jensen, påpegede desuden, at konsulenterne også selv var interesseret i at udføre et arbejde, der satte dem i stand til at underbygge deres oplysningsarbejde med forsøgsresultater. På denne måde fik deres ord stor vægt, både i deres egen bevidsthed og hos landboforeningsmedlemmerne. Der var dog enighed om, at planteavlens pioner, professor Westermann, havde ment, at når en landmand var sat i gang med forsøg, måtte han selv fortsætte, så konsulenten kunne søge at påvirke nye.⁷¹

I 1924 gravede laboratorieførstander for Statens Planteavls-laboratorium, Harald R. Christensen, professor Westermanns gamle idé om planteavls-kontrollforeninger frem igen ved et foredrag på konsulentmødet, idet han dog fremlagde det som sin egen idé, og det gav anledning til en langvarig diskussion.⁷² De nuværende forsøg havde tre formål, sagde han: at give direkte vejledning for de enkelte jordbrugere, at virke agitatorisk og endelig at danne grundlag for mere almen rådgivning. Det havde kun været muligt at give direkte vejledning om jordens gødningstrang til et mindre antal landmænd. Hvis

en gruppe landmænd på hver egn kunne slutte sig sammen om at antage en mand til at udføre forsøg hos de enkelte medlemmer, ligesom i sin tid kontrolassistenterne i kvægavlens kontrolforeninger, kunne disse assistenter komme til at fungere som et betydningsfuldt mellemlid, der havde direkte føling med forholdene på den enkelte bedrift med hensyn til gødningsbehov, kalktrangsforhold, ukrudtsplanternes udbredelse og plantesygdomme, og de ville kunne give råd og vejledning. De egentlige planteavlskonsulenter kunne så beskæftige sig mere med den centrale konsulentvirksomhed.

Kontorchef H.C. Larsen tog tanken op i et indlæg, hvor han støttede Harald Christensen. Oprindeligt havde de lokale gødningsforsøg skullet tjene til vejledning for den enkelte landmand og gennem den gode virkning blive et agitationsmiddel for mere brug af kunstgødningen, og som sådan havde de virket. Planteavlsberetninger havde ved konsulenterne og pressens hjælp talt deres tydelige sprog om fordelene ved at bruge kunstgødning. Nu burde formålet med gødningsforsøgene i fremtiden blive et andet, nemlig at den enkelte landmand fik bragt disse forsøg ind som led i den almindelige landbrugsbedrift og beregningen af rentabiliteten. Målet burde være: hvert landbrug sine gødningsforsøg til bestemmelse af gødningstrangen. Hvis konsulenterne udarbejdede en kortfattet vejledning med simple planer for de vigtigste forsøg, kunne de unge landmænd selv udføre disse forsøg, eller en gruppe landmænd kunne lade forsøgsarbejdet udføre af en ung medhjælper, som ved et 9-måneders kursus på en landbrugsskole eller på Landbohøjskolen havde fået den nødvendige uddannelse. Medhjælperne skulle

være nøje knyttet til foreningens konsulent, som skulle lede og føre tilsyn med forsøgene og samle og bearbejde resultaterne.

Konsulent Johs. Lyager fra Hjørring mente, at konsulenterne landet over vist var enige om, at der måtte flere forsøg til. Der var måske enkelte, som stadig mente, at forsøgene skulle tjene som statistiske opgørelser. »Skulde det være Tilfældet, lad os da ved fælles Hjælp skaffe disse Konsulenter andre Stillingen, hvor de gør mindre Fortræd«, så kunne de andre få anlagt de mange gødningsforsøg, som skulle vejlede den enkelte landmand, så hans økonomi med gødning blev bedre. De skulle have fat i de 99 ud af 100 landmænd, som ikke anlagde deres egne forsøg. I landboforeningen i Hjørring havde de fulgt Harald Christensen og H.C. Larsens forslag om at uddanne de unge landmænd til selv at foretage gødningsforsøg, og det, følte han, var vejen frem.⁷³

I 1929 gik professor ved Landbohøjskolen K.A. Bondorff ind i diskussionen. De landmænd, som sagkundskaben skulle råde, kunne deles i to grupper, nemlig dem, der fik udført forsøg på egen mark og dem, der aldrig havde haft et gødningsforsøg på deres ejendom. Som grundlag for vejledning af de sidstnævnte måtte opgørelsen af de hidtil foretagne forsøg anvendes, som bestod af en beregning af gennemsnitstal for gødningernes virkning fra år til år. Disse gennemsnitstal havde vist sig at være praktisk taget konstante, så der ville ikke fremkomme noget nyt fra fortsatte forsøg. Resultaterne kunne forudsiges statistisk.

For den gruppe landmænd, som ønskede at have forsøg på egen jord for at få et bedre holdepunkt for gødningsdoserin-

gen, måtte forsøgene selvfølgelig fortsætte, men de burde foregå på en anden måde. De etårige forsøg var ikke tilstrækkelig gode. For landmanden gjaldt det ikke om at finde ud af, hvilken kunstgødningskombination han skulle have brugt sidste forår, men derimod hvilken kombination af gødninger, han i det lange løb ville have mest udbytte af at bruge. Efter Bondorffs mening burde fremtidige forsøg anlægges som vedvarende (fastliggende) forsøg, således at forsøgsværterne kunne have en årrækkes resultater at holde sig til ved planlæggelsen af gødskningen. Men som noget nyt burde de anlægges som forsøg med stigende mængder af gødningsstoffer. Efter nogle år ville resultaterne af sådanne forsøg give grundlag for en rentabilitetsberegning under skiftende konjunkturforsøhold. Hvis man yderligere kunne knytte en jordbundskemisk undersøgelse til dyrkningsforsøgene og nøje analyserede sammenhængen mellem gødskning, udbytte og jordbundsanalyse, ville man efterhånden få materiale til at rådgive om gødskning på ejendomme, hvor der ikke var forsøg, blot på grundlag af en jordbundsanalyse, ligesom man nu kunne tage en kalktrangsprøve.

Bondorff lagde sig således i forlængelse af Westermanns og Harald R. Christensens tidligere forslag om planteavlskontrolforeninger. Han ønskede nye fremskridt i det lokale forsøgsarbejde, hvor han følte, man i adskillige år havde marcheret på stedet.⁷⁴

De refererede diskussioner om gødningsforsøgenes nytteværdi i 1920'erne peger på et problem for rådgivningsvirksomheden. De lokale forsøg sagde ikke noget generelt, og hvis der blev anvendt for megen tid på den enkelte landmands

problemer, kunne konsulenten kritiseres for at svigte fællesskabets og helhedens sag i landboforeningen. Det var vanskeligt at trække grænsen mellem det individuelle konsulentarbejde i snæver forstand og den generelle rådgivning af gruppen, men konsulenterne kunne udnytte de lokale forsøg ved at arrangere markvandring og derigennem få lejlighed til at vise sygdomme og udnytte den betydelige demonstrationsværdi, som lå i situationen. Det var naturligvis af betydning for konsulenten at få kontrolleret ude i marken, hvorledes det forholdt sig med den vejledning, han delte ud til hverdag, men der skulle også være tid for ham til at hæve sig op over de enkelte forsøg, således at der kunne udtrages vejledninger til gavn for alle. Dette var en balancegang i hele rådgivningsvirksomheden, men den kom særligt tydeligt frem i de lokale markforsøg.

Efter de vanskelige år under krigen, hvor rådgivningen i planteavlsspørgsmål havde været underlagt en lang række påbud og restriktioner, havde den i 20'erne taget fart og bredt sig ud i nye områder som græsmarksdrift og grundforbedring, ligesom vejledningen i gødningsanvendelse var blevet stadig mere kvalificeret. En af årsagerne til dette var den vidtgående handlefrihed med hensyn til en rationel tilrettelæggelse og udnyttelse af forsøgene, som landmændenes mere gunstige situation nu igen gav konsulenterne, og som gav plads for den enkelte konsulents personlige initiativ, hensyntagen til de lokale forhold og til ønsker fra landmændene. Dette skabte en intim kontakt mellem konsulenterne og det praktiske landbrug, og gennem den intensive debat i landbrugspressen i disse år med stigende deltagelse fra både konsulenter, forsøgsledere

og landmænd danner der sig et billede af et velfungerende samspil mellem vidensformidlingen og modtagerne.

Ungdomsarbejdet

I 1912 foretog konsulent ved Foreningen af jydsk Landboforeninger Lars Frederiksen en studierejse i Amerika for at se på det landøkonomiske oplysningsarbejde, og i 1917 udgav han en bog med en indgående beskrivelse af sine erfaringer fra rejsen.⁷⁵ Det skyldes sandsynligvis hans omtale af det store arbejde, som blev gjort i Amerika for at påvirke landboudommen med 4H-arbejdet, at dette emne i årene derefter blev taget op i et antal landboforeninger. I 1919 arrangerede husdyrbrugskonsulenten for de tre landboforeninger i Københavns amt, A. Høgsbro Holm, en udflugt for unge, som samlede i »Hundredevis af lærelystne Unge«. Det gode resultat førte til nedsættelsen af et ungdomsudvalg bestående af bl.a. forstander Niels Bredkjær, Tune Landboskole, og professor O.H. Larsen. Det omfattende program for 1920 blev omtalt i Ugeskriftet af konsulent Høgsbro Holm. Der var kursus i mønstring af heste med foredrag af konsulent Hansen Larsen, Odense, bedømmelse af køer og tyre som optakt til fællesdyrskuet i Roskilde og markvandring under ledelse af konsulent Greve og adskillige andre aktiviteter.⁷⁶

Det nye arbejde var dog ikke populært alle steder, og man kan finde flere spor af, at den pludselige fokusering på ungdommen faldt enkelte af de ældre landmænd for brystet. På delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger rapporterede formanden for planteavlsud-

Niels Bredkjær (1888–1940) og frue. Forstander på Tune Landboskole, hvor han gennem sin undervisning ajourførte den særlige Tunetradition om husdyrbrugets rolle i den moderne landbrugsøkonomi.

valget, at en enkelt landboforening havde »udtalt sin Tvivl om det heldige i at forcere Ungdomsarbejdet saa stærkt frem, som tilfældet er.« Man følte, at de mange konkurrencer, som arrangeredes for ungdommen kunne trække interessen bort fra arbejdet i hjemmene; det var trods alt her, at den virkelige indsats skulle gøres. Han blev dog straks imødegået af gårdejer Laurids Nielsen, som mente, at det var godt, at ungdommen fik påskønnelse for sit ar-

bejde. De sure røster og gammelmandstanker, som kom frem, burde man overhøre. Formanden, forpagter Frede Jensen, mente imidlertid, at man burde være forsigtig. De unge, der foretog bedømmelser på et dyrskue, måtte ikke få det indtryk, at »deres Bedømmelse stod Maal med eller endog overgik de virkelige Dommeres, der var bygget paa mange Aars Erfaringer.«⁷⁷ Endnu i 1927 fandt ungdomskonsulent S.C. Svendsen-Tune anledning til at nævne i sin beretning, at det adskillige steder skortede på forståelse fra de ældres side.⁷⁸

Konsulent M. Helm, Svendborg, havde allerede i 1912 påbegyndt ungdomsarbejdet, og i 1917 startede han en række landbrugsmøder i Ringe for eleverne fra omegnens herregårde med konsulenter og landbrugslærere som foredragsholdere. I 1919 overgik kurserne til Svendborg Amts landøkonomiske Selskab og blev åbnet for en større kreds af unge landmænd.⁷⁹ I tidskriftet »Den unge Landmand« fortalte konsulent Helm, at man havde startet en aktivitet, som han kaldte »Den unge Landmand som Forpagter.« Foreningen havde opmuntret unge mænd til at forpagte eller leje en skæppe land af deres fader eller husbond og dyrke den med kartofler. Med støtte og vejledning fra foreningen og med nøjagtig dagbogsføring over alle arbejder, udgifter og indtægter havde de samlet sig »nyttige og gode Erfaringer«, og de fleste havde haft et pænt nettoudbytte på mellem 60 og 100 kr.⁸⁰

I 1923 blev, vistnok ved statskonsulent S. Sørensens indflydelse, Danmark udpeget som det første land, hvortil »The International Education Board«, bedre kendt under navnet Rockefeller-Fondet, sendte den danskfødte statskonsulent F.P. Lund, Washington, for at demonstrere de prin-

cipper, der lå til grund for det såkaldte »Boys and Girls Club«-arbejde i De forenede Stater. I årene 1924–26 deltog over 4.000 unge i de kurser, som statskonsulent Lund arrangerede, bekostet af Rockefeller-Fondet. 1926 nedsattes Landsudvalget for landøkonomisk Ungdomsarbejde bestående af repræsentanter for husmands-, landbo- og husholdningsforeningerne samt Landhusholdningsselskabet, og meget passende, da det var ham, der først havde bragt ideen til Danmark, blev Lars Frederiksen formand. Der blev straks oprettet et selvstændigt kontor og ansat to konsulenter, en kvindelig og en mandlig, til at varetage vejledningsarbejdet for henholdsvis piger og drenge. Udvalget fik støtte fra Amerika i årene fra 1927 til 1932 med en gradvis aftrapning i de sidste år, hvorefter bevillingerne til de to provinssielle konsulenter blev overtaget af Landbrugsministeriet efter samme regler som inden for kvægavl og planteavl.⁸¹

Målgruppen var fortrinsvis unge mellem 12 og 18 år, og deres aktiviteter drejede sig om dyrkning af egen jord og pasning af dyr samt for pigerne forskellige former for husligt arbejde. Allerede i 1929 ansatte Udvalget endnu en konsulent, således at staben bestod af to husholdningslærere og landbrugskandidat S.C. Svendsen-Tune, en søn af den kendte A. Svendsen-Tune. De tre konsulenter stod gratis til rådighed for lokalforeningernes konsulenter med planlægning af landøkonomisk ungdomsarbejde i både husholdnings-, husmands- og landboforeninger.⁸²

Der var knyttet nogle betingelser til den amerikanske støtte, om at de unge skulle udføre selvstændige opgaver med dyrkning af mindre jordarealer, pasning af husdyr eller udførelse af husholdningsarbejde,

og at de skulle være personligt økonomisk interesseret i og ansvarlige for arbejdets resultat, og dette vakte en del utilfredshed i mange landboforeninger. På delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger i 1926 mente forstander Johs. Petersen-Dalum nok, at man kunne tage imod de amerikanske penge, men flere udtalte, at det almindelige oplysningsarbejde med foredrag, markvandinger og kurser, som foregik i deres landboforeninger ikke ville være berettiget til tilskud, og man derfor burde søge at få ændret reglerne. Forstander N. Bredkjær, Tune, mente, at de to former for oplæring af landbouddommen kunne kombineres, men Lars Frederiksen gjorde det klart, at i de få år, hvor dette amerikanske tilskud var til rådighed, kunne der ikke ændres på reglerne for dets uddeling, og dermed slog man sig til tåls.⁸³

Ungdomsarbejdet blev fra begyndelsen organiseret gennem de landøkonomiske foreninger, idet tilskud til konsulentbistand og andre udgifter blev formidlet gennem denne kanal. I løbet af få år oprettede næsten alle landboforeninger ungdomsgrupper, i de fleste tilfælde ledet af de allerede ansatte konsulenter ved siden af deres andet arbejde. Der blev endnu ikke givet statsstøtte direkte til lokale landboforeningers ungdomskonsulenter, og dette gav vanskeligheder i arbejdet med pigerne, fordi så få landboforeninger havde råd til at ansætte en kvindelig konsulent alene til dette arbejde.

Da hovedparten af det praktiske arbejde fandt sted om sommeren, opstod efterhånden et ønske om at etablere en mere teoretisk undervisning om vinteren, og mange landboforeninger, ofte i samarbejde med de lokale husmandsforeninger, gik i gang

Rebecca la Cour Madsen (1878–1961). I mellemkrigstiden var hun den ledende kraft indenfor det jyske husholdningsarbejde. Her sammen M.K. Kristensen, som påtog sig opgaven som husholdningsudvalgets sekretær.

med at arrangere dag- eller aftenskoler i kommuneskoler eller forsamlingshuse. Enkelte foreninger byggede egne skoler til formålet. Den første blev bygget i Grenå i 1925 og havde stor søgning. I langt de fleste tilfælde var det stadig de lokale konsulenter, som forestod undervisningen, men enkelte landbrugsskole- og folkeskolelærere deltog også.⁸⁴

Med eksempel fra Amerika var der således i løbet af ganske få år vokset et landsdækkende net af landbrugsfagligt ungdomsarbejde op, som ved indgangen til

1930'erne stod parat til en endnu større udbygning for at imødekomme de voksende krav.

Husholdningskonsulenter

Med den voksende aktivitet inden for oplysningsarbejdet for mændene i landboforeningerne, steg også kvindernes lyst til at forøge deres faglige viden. Fremragende kvinder begyndte at tage emnet op, og i flere tilfælde blev de støttet af fremsynede mænd. For eksempel rådede Chr. Christensen, lærer ved Tune Landboskole, allerede i 1901 kvinderne til at lære husøkonomi og supplere den praktiske dygtighed med teoretisk viden, på samme måde som mændene beskæftigede sig med landøkonomi. Uddannelsen var så betydningsfuld, at den burde ligestilles med mændenes faglige uddannelser, »Thi Manden gifter sig vel ikke for at faa en Husholderske, men for at faa en Medhjælper.«⁸⁵

Magdalene Lauridsen blev en af pionererne i landbokvindernes uddannelse. Hun havde i 1895 sammen med Eline Eriksen oprettet landets første husholdningsskole i Sorø og i 1899 modtog hun et rejsestipendium fra kulturministeriet til studier af husholdningsundervisning i England. Her så hun en form for omrejsende husholdningsundervisning, som hun straks overførte til Danmark. Hun begyndte at arrangere vandrekurser og aftenskoler i husvæsen for landhusmødre, og holdt foredrag om sagen i forskellige landboforeninger for at skabe interesse i bredere kredse. Ved selv at opsøge formanden for De samvirkende sjællandske Landboforeninger, etatsråd Valentiner, og Chr. Christensen på Tune Landboskole opnåede hun støtte

for sagen fra de to indflydelsesrige mænd, og i 1901 overtog De sjællandske Landboforeninger aftenkurserne.⁸⁶ Mellem 1901 og 1907 deltog over 40.000 kvinder fra hele landet i undervisningen. På denne måde vakttes interessen for ernæring, og nye tanker som Dr. Hindhedes reformkost bestående af kornprodukter og grøntsager blev præsenteret for landbokvinderne. For at skaffe lærerinder til de nye aktiviteter oprettede Magdalene Lauridsen i 1902 en skole, som i 1907 omdøbtes til Husholdningsseminariet Ankerhus.

I Jylland blev Rebecca la Cour Madsen pioneren. Hun var uddannet husholdningslærerinde fra Ankerhus og havde desuden studeret bakteriologi, kemi og fysik på Landbohøjskolen. Efter et forslag fra konsulent P. Pedersen, Aarhus, på et møde på Ladelund Landbrugsskole i 1908 oprettedes »Malt Herreds Husholdningsforening« med Rebekka la Cour Madsen som leder. Formålet var »at øge Samarbejdet mellem Kvinderne og gennem Oplysningsarbejde i Form af Foredrag, Diskussionsmøder, Udstillinger, Vejledninger o.m. at faa Interessen og Udbyttet større af de for Kvinderne vigtige Arbejder i Hus og Hjem.«⁸⁷ I flere år var det landets eneste husholdningsforening, men i 1916 inspirede et foredrag holdt på Ankerhus af kontorchef Jens Warming, professor i statsøkonomi og chef for Statistisk Departement, til dannelsen af en hel række foreninger.

Med nedsættelsen i 1919 af et udvalg under Landhusholdningsselskabet under ledelse af professor Westermann til at fremme uddannelsen af husholdningsselever, blev sagen taget op på organisatorisk plan. I 1921 holdt Rebecca la Cour Madsen et indlæg på delegeretmødet i Forenin-

gen af jydsk Landboforeninger om, hvorvidt kvinderne kunne opnå den samme nytte og udvikling gennem en faglig sammenslutning, som mændene havde nået inden for markbruget og husdyrholdet gennem samarbejdet i landboforeningerne. Som datter af forstander Albert la Cour, Næsgaard Landbrugsskole, var hun godt kendt med forsøgs- og oplysningsarbejdet inden for landbruget, og som forstander for sin egen landhusholdningsskole, Baunsgaard, som hun havde oprettet sammen med sin mand, havde hun den bedste baggrund for at bringe emnet på bane. Det følgende år ved De jydsk Landboforeningers 50-års jubilæumsmøde holdt hun et foredrag med titlen »Kan Landboforeningerne bidrage til at fremme Arbejdet for Husholdningens Økonomi?« og ved den efterfølgende forhandling var tilslutningen så stor, at et udvalg kunne nedsættes kort efter. Det kom til at bestå af 4 kvinder med Rebekka la Cour Madsen som formand. For at sikre at arbejdet fulgte linien fra foreningens øvrige udvalg, anmodede man konsulent M.K. Kristensen, som var en stor tilhænger af husholdningsarbejdet, om at virke som sekretær de første år. Frøken Bertha Petersen, Odder, blev ansat som den første husholdningskonsulent i 1923.⁸⁸

På delegeretmødet i De samvirkende sjællandske Landboforeninger i 1922 holdt Andrea Lindquist, Roskilde, formand for De samvirkende danske Husholdningsforeninger på Landet, som var blevet grundlagt året før, et foredrag med titlen »Kan Kvinderne i Landbohjemmene finde nogen Støtte og Oplysning ved faglig Sammenslutning?« men her var tilslutningen ikke stor nok til, at der blev opnået noget resultat.

Det jyske husholdningsudvalg ser på moderne havebrug ved et møde i Viborg 1925.

O.H. Larsen havde i en årrække været formand i et udvalg under De samvirkende danske Landboforeninger, som administrerede et beløb på 4.000 kr., afsat på finansloven til uddannelse af husholdningslærere. Efter en ændring i denne uddannelse i 1922 nybesattes udvalget i 1925, således at Rebekka la Cour Madsen blev formand, og dets første handling var at søge Landbrugsministeriet om at få husholdningsarbejdet ind under de samme former med hensyn til statstilskud som kvægavl, planteavl og regnskabsføring, hvor staten ydede 40 pct. af de samlede udgifter. Hvis dette ikke var muligt, ønskede udvalget at få statstilskud til de fast ansatte konsulenter.⁸⁹ Sagen gik foreløbig ikke igennem i Rigsdagen. Heller ikke et forslag i De samvirkende sjællandske Landboforeninger i 1923 om ansættelse af en husholdningskonsulent vandt fremme, sagen blev udsat. I 1926 sluttedes det jyske Udvalg og De sjællandske samvirkende Husholdningsforeninger sammen til De

samvirkende danske Husholdningsforeninger, og der ansattes en husholdningskonsulent. Fra 1928 blev området ligestillet med andre fagområder med hensyn til at få statstilskud til konsulentansættelser i lokalforeningerne, og der skete en stor udvikling med oprettelsen af mange nye husholdningsforeninger og ansættelse af konsulenter.⁹⁰

Selvom der ikke i 1923 kunne nås enighed om ansættelse af en konsulent, var husholdningssagen dog ikke glemt på Sjælland. I 1924 blev der afholdt et kursus på Ankerhus husholdningsskole »for Ledere af Arbejdet for Husholdningssagen paa Landet«. Man var klar over, at efter 20 års stilstand i arbejdet efter vandrekursernes ophør, manglede der ude i lokalforeningerne kendskab til, hvilke opgaver der mest hensigtsmæssigt kunne tages op; man manglede kendskab til den udvikling, der var foregået i husholdningens økonomi. Der var store kapaciteter som lærere i det 7 dage lange kursus: Foreningsarbejdet ved

*Fra en tidlig
husholdningsudstilling i
Silkeborg 1923.*

Andrea Lindquist, Havens Udnyttelse ved Forsøgsleder Niels Esbjerg, Ernærings-spørgsmaalet ved Dr. Hindhede, Hjem-mets Økonomi og Regnskabsføring ved Magdalene Lauridsen og Fjerkræavl ved Statskonsulent W. A. Koch. Hver landboforening skulle sende 2 og hver husholdningsforening 1 kursusdeltager, således at der kunne uddannes et antal til den videre undervisning.⁹¹

Kurset blev en stor success, og deltagerne følte sig rustet til at tage fat på arbejdet hjemme i kredsene, og her blev de opfordret til at bede om hjælp. Husholdningssagen trængte til al den organisationsmæssige og økonomiske hjælp, som de ledende mænd i landboforeningerne kunne give. Sammen med konsulenterne lå disse mænd inde med en viden om, hvorledes et oplysningsarbejde skulle gribes an for at nå ud til dem, der trængte mest til oplysning, og denne viden måtte stilles til rådighed for husholdningssagen. Det var

allerede sket i en del landboforeninger, hvor mændene havde været med til at påbegynde husholdningssagen for så siden at overlade arbejdet til kvinderne. Det smil, som oprindeligt krusede mændenes læber, når der blev tale om, at husholdningen også skulle drages ind under det landøkonomiske oplysningsarbejde havde fortaget sig.⁹²

Den første husholdningsudstilling arrangeredes i 1922 ved De sjællandske Landboforeningers dyrskue i Roskilde. Samme år begyndte man i Jylland ved jubilæumsskuet i Horsens. På fællesskuet i 1928 gjorde Andrea Lindquist rede for målsætningen. En husholdningsudstilling skulle ikke blot være smukt arrangeret, den skulle også være »retningsgivende og være i Kontakt med den Tid man er inde i.« Derfor fokuserede man især på ernæringsspørgsmålet, idet man på basis af de store kostundersøgelser, som var foretaget på Sjælland i 1927 anskueliggjorde de

mængder af hvert fødemiddel, som en voksen mand spiste på et år. Desuden var der udstilling af syltede, tørrede og henkogte frugter og grøntsager for at demonstrere, hvorledes disse afgrøder kunne udnyttes, og en forevisningshave med både blomster og køkkenurter. I en stand var der demonstration af den skade, der kunne forvoldes på tøjet med de nye tilsætningsstoffer som perborat og andre »Tøjgifte«. Undersøgelser på Teknologisk Institut havde godtgjort, at de nye vaskemidler skadede tøjet, og det var nu målet at gøre alle husmødre opmærksomme på dette og dernæst henstille til regeringen, at indholdet af perborat og andre skadelige stoffer skulle angives på hver pakke vaskepulver. Derefter kunne hver husmoder overveje, om hun ønskede at bruge disse midler. Den første forbrugeroplysning havde set dagens lys.⁹³

Der blev fra begyndelsen gjort en stor indsats af husholdningskonsulenterne for at lægge vidensformidlingen på et sagligt plan i lighed med mændenes oplysningsarbejde, og som ovenfor nævnt blev mændenes tendens til at more sig over aktiviteterne hurtigt bekæmpet.

Radioen – moderne kommunikation

Landbruget gjorde brug af radioen allerede inden en egentlig Statsradiofoni blev oprettet i 1926. I 1925 udarbejdede Landbrugsrådets Sekretariat forsøgsvis korte meddelelser om markeds- og afsætningsforholdene for de vigtigste landbrugsprodukter, som blev udsendt en gang om ugen over Ryvang Radio, og siden begyndelsen af 1924 var der blevet udsendt vejrmeldin-

ger, som havde været til stor nytte for landmændene især i høsttiden.⁹⁴

I januar 1927 indledte man en ny æra med et halvtimes foredrag af forpagter Sonne om »Landbruget i 1926«. Forud var gået forhandlinger mellem radiorådet og kammersanger Emil Holm på den ene side og repræsentanter for Foreningen af danske Landbrugskandidater på den anden, idet Landbrugsrådet i sin egenskab af erhvervspolitisk organ ikke følte, at det burde påtage sig tilrettelæggelsen af det almindelige oplysningsarbejde. Man var dog klar over i landbrugets top, at det drejede sig om et vigtigt medie, og senere gik landbrugets hovedorganisationer med ind i et fælles Landbrugets Radioudvalg, der planlagde de landøkonomiske udsendelser.

Der skulle i første omgang som et forsøg sendes 5 foredrag fordelt med to om måneden i den bedste tid fra 19.30 til 20, og man valgte blandt landbrugets mest fremtrædende mænd til de første programmer: Professor O.H. Larsen talte om »Landbrugets Produktionsforhold i 1927«, Sekretær A. Høgsbro-Holm, Landbrugsrådet, om »Landbrugets Markeder«, forstander N. Bredkjær, Tune, om »Malkekvægets Fodring« og konsulent H.P. Nielsen om »Det landøkonomiske Ungdomsarbejde«.⁹⁵ Især de første tre foredrag bidrog til en meget autoritativ start. Her gav det officielle danske landbrug sit syn på forholdene, idet Sonne gav den historiske baggrund, O.H. Larsen beskrev fremtidsvisionerne og Høgsbro-Holm ridse afsætningsforholdene op.

Forsøget faldt meget heldigt ud, selvom de lidt mere specielt landbrugsfaglige foredrag måtte flyttes til en sendetid fra kl. 18.30 til 19, som ikke var helt så attraktiv.

På baggrund af disse erfaringer blev en ny serie straks planlagt. Som foredragsholdere udvalgte konsulenter, professorer og landbrugslærere fra Landbohøjskolen, som i forvejen var kendt som specialister inden for det emne, de behandlede fra deres skribentvirksomhed i landbrugspressen. I løbet af kort tid begyndte man at aftrykke foredragene i Ugeskrift for Landmænd, således at budskabet kunne genlæses, og enkelte foredrag blev udgivet i pjeceform på »Radiolytternes Forlag«. Foreningen af danske Landbrugskandidater så radioformidlingen som en mulighed for at få en videre kreds i tale og måske komme i forbindelse med befolkningslag, som det hidtidige oplysningsarbejde ikke havde nået. I løbet af få år rejstes røster om hyppigere udsendelser, så man kunne gå mere i dybden med emnerne. I alle vore nabolande havde man landbrugsfaglige radioforedrag to gange om ugen, altså 4 gange så hyppigt, til trods for at landbrugserhvervet ikke der spillede så stor en nationaløkonomisk rolle.⁹⁶

Vidensformidlingen fik her en enestående lejlighed til at få sit budskab ud til et meget stort antal landmænd på en gang igennem et medie, som i kraft af den store nyhedens interesse, der omgav det, havde en meget stor gennemslagskraft. En O.H. Larsen kunne med baggrund i de foreliggende regnskabsresultater fra Landøkonomisk Driftsbureau give råd om, hvilke dispositioner, der ville være mest hensigtsmæssige for det kommende driftsår, ligesom en M.K. Kristensen kunne sammenfatte al den viden om stald- og kunstgødningens anvendelse og -spredning, jordbehandling og valg af såsæd, som ellers fandtes spredt rundt i litteraturen og landbrugspressen. Og endda kunne han få tid

til at henvise forespørgsler til de lokale planteavlskonsulenter og reklamere lidt for de udgivne forsøgsresultater og for deltagelse i foredrag og kurser i vinterens løb.

Ved indgangen til den periode, som skulle vise sig at blive endnu mere vanskelig, end man kunne forestille sig på baggrund af foregående landbrugskriser, stod oplysningsarbejdet således godt rustet. Ude i de lokale landboforeninger havde man foruden husdyrbrugs- og planteavlskonsulenterne nu fået et meget stort antal regnskabskonsulenter. Der var kommet nogle enkelte specialiserede grundforbedringskonsulenter og græsmarkskonsulenter, og endelig var to nye emner blevet draget ind i oplysningsarbejdet med egne konsulenter, nemlig ungdomsarbejdet og husholdningsarbejdet.

Landbrugspressen var vokset til at omfatte 21 ugeblade, hvoraf der var 2 landsdækkende, Ugeskrift for Landmænd og Vort Landbrug, 6 provinsielle landbrugsblade og 13 medlemsblade for lokale landboforeninger. Endvidere fandtes der 28 specialblade og tidsskrifter (for havebrug, frøavl, husdyravl, mejeribrug etc.). Her fandtes der mulighed for at udføre et fagligt oplysningsarbejde overfor fagets praktiske udøvere, og samtidig udgjorde bladene et forum, hvor landbrugsfaglig og erhvervsøkonomisk kritik af den for tiden herskende opfattelse kunne komme til orde.⁹⁷

Som den sidste gren på formidlingens træ var radioforedragene kommet til og havde forstærket virkningen af de øvrige grene ved at bidrage med overordnede og opsummerende gennemgange af store og komplicerede emner, foretaget af store kapaciteter inden for det enkelte fag. Fore-

draget havde altid været af stor betydning som den letteste form for tilegnelse af viden. Det levende ord kunne fænge på en helt anden måde, end det skrevne. Her kunne radioforedragene opnå samme effekt, men overfor en tusindtallig tilhørerskare. Disse foredrag kunne give ideer til relevante spørgsmål fra den enkelte landmand til hans egen konsulent, eller de kunne inspirere til at søge yderligere skriftlig information blandt landmænd, som måske ikke tidligere havde brugt denne kilde til oplysninger i særlig høj grad. De ydede derfor et betydeligt bidrag til den vidensformidling, som var af så stor betydning for landmændene til at holde sig ajour med den nyeste forskning, der satte dem i stand til at opretholde stillingen på eksportmarkederne og tilpasse deres be-
drift til de ændrede forhold.

Noter

1. Det landøkonomiske Driftsbureau: 25 Aars Undersøgelser over Landbrugets Driftsforhold 1918-43, passim.
2. Hads Herreds Landboforening: I landbrugets tjeneste gennem 125 år, 1978, s. 97.
3. Fridlev Skrubbeltang: Danske Landboforhold, s. 590, Det danske Landbrugs Historie, V.
4. LBF's beretn. 1918-19, s. 130ff.
5. Levnedsbeskrivelse, Ordenskapitlet.
6. Det landøkonomiske Driftsbureau, anf.a. s. 19f.
7. Tidsskrift for Landøkonomi, 1921, s. 27.
8. U.f.L. 2.2.1922, s. 74.
9. U.f.L. 2.6.1921, s. 303.
10. U.F.L. 15.2.1923, s. 92.
11. U.f.L. 6. og 13.12.1928, s. 768 og 785.
12. U.f.L. 7.4.1927, s. 214.
13. U.f.L. 21.11.1930, s. 785.
14. U.f.L. 23.1.1930, s. 57.
15. U.f.L. 25.10.1917, s. 594.
16. U.f.L. 28.6.1917, s. 355.
17. U.f.L. 3.11.1921, s. 617.
18. U.f.L. 12.1.1922, s. 22.
19. U.f.L. 31.1.1924, s. 63.
20. U.f.L. 17.1.1924, s. 34.
21. U.f.L. 19.3.1925, s. 181.
22. H.J. Rasmussen: Ældre og nyere Fodringsteorier. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 1924, s. 278.
23. Anmeldelse i »Jydsk Landbrug« 13. nov. 1930.
24. Lars Frederiksen: Om Kvægfodring og Mælkeproduktion, udgivet af De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation, 1930.
25. Tidsskrift for Landøkonomi, 1926, s. 232f.
26. U.f.L. 13.1.1927, s. 24.
27. Tidsskrift for Landøkonomi, 1916, s. 324ff.
28. U.f.L. 2.1.1919, s. 4.
29. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 30.1.1920, s. 26.
30. U.f.L. 13.1.1921, s. 15.
31. U.f.L. 17.1.1924, s. 44.
32. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 3.10.1924, s. 219.
33. U.f.L. 14.8.1924, s. 500.
34. Sjællands Stifts Landbrugstidende 4.6.1926, s. 154.
35. 124. Beretning fra Forsøgslaboratoriet, her efter Ugeskrift for Landmænd, 9.6.1927, s. 357.
36. Vort Landbrug, 3.6.1926, s. 311.
37. U.f.L. 17.5.1923, s. 286.
38. U.f.L. 4.11.1926, s. 693.
39. Vort Landbrug, 24.6.1926, s. 341f.
40. U.f.L. 16.1.1930, s. 33.
41. Vort Landbrug, 4.12.1930, s. 695.
42. Sjæll. beretn. 1929, s. 21ff.
43. Sjællands Stifts Landbrugstidende 16.4.1930, s. 99.
44. Johs. Jespersen: Svineavl og Svinehold, 1937, s. 46.
45. Sjæll. beretn. 1928, s. 24.
46. Sjæll. beretn. 1930, s. 54.
47. U.f.L. 19.4.1917, s. 219.
48. Foreningen af jyske Landboforeninger, 1872-1922, s. 477f.
49. M.K. Kristensen: En Konsulents Erindringer, København 1950, s. 179ff.
50. U.f.L. 28.7.1921, s. 417.
51. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 25.3.1928, s. 77.
52. U.f.L. 4.10.1917, s. 561.
53. M.K. Kristensen: anf. a., s. 266.
54. Sjæll. beretn. 1924, s. 46.
55. Foreningen af jyske Landboforeninger, 1872-1922, s. 108.
56. S.st. s. 491ff.
57. U.f.L. 11.4.1918, s. 203.
58. U.f.L. 18.6.1925, s. 387.
59. U.f.L. 21.5.1925, s. 321.

60. M.K. Kristensen: anf.a. s. 203.
61. Svend A. Kobberup: Statens Planteavlsforsøg 1886–1986, s. 57.
62. U.f.L. 6.3.1919, s. 127.
63. U.f.L. 5.6.1919, s. 320.
64. Erik Helmer Pedersen: Hedesagen under Forvandling, 1971, s. 192 og passim.
65. Tureby-Køge og Omegns Landboforening, 1881–1931, s. 74ff.
66. Sjæll. beretn. 1925, s. 105.
67. Vort Landbrug, 18.7.1929, s. 440.
68. Tidsskrift for Landøkonomi, 1915, s.14.
69. U.f.L. 12.4.1917, s. 197ff.
70. U.f.L. 15.7, 7.10, 28.10 og 11.11.1915.
71. Sjæll. beretn. 1920, s. 40ff, 1926, s. 73ff og 1929 s. 89.
72. U.f.L. 6.3., 13.3., 20.3., 27.3 og 3.4.1924, s. 141, 160, 180, 195 og 210.
73. U.f.L. 19.4.1928, s. 247.
74. U.f.L. 31.10 og 7.11.1929, s. 689 og 705.
75. Lars Frederiksen: Landbrug i Nord-Amerika. Beretning om en Studierejse, 1917, s. 69ff.
76. U.f.L. 3.6.1920, s. 313.
77. Sjæll. beretn. 1922, s. 67f.
78. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 21.10.1927, s. 269.
79. 1857–1932, Svendborg Amts landøkonomiske Selskabs 75 Aars Jubilæum, Ringe 1932, s. 67.
80. U.f.L. 18.8.1921, s. 460.
81. Tidsskrift for Landøkonomi, 1927, s. 26f.
82. U.f.L. 14.11.1929, s. 734.
83. Sjæll. beretn. 1926, s. 84f.
84. Jydske Landboforeninger 1872–1972, s. 213ff.
85. Vort Landbrug, 1901, s. 659.
86. Gerda Petri og Minna Kragelund: Mor Magda – og alle de andre, Husholdning som fag fra 1900 til i dag, 1980, passim.
87. S.st. s. 68.
88. Foreningen af jydske Landboforeninger 1872–1972, s. 196.
89. LBF's beretn. 1924–25, s. 113f.
90. Ard & Oxe, s. 24
91. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 5.9.1924, s. 199.
92. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 17.10.1924, s. 229f.
93. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 27.7.1928, s. 197.
94. U.f.L. 9.4.1925, s. 229.
95. U.f.L. 201.1927, s. 33.
96. U.f.L. 1.1.1932, s. 8.
97. U.f.L. 27.10.1927, s. 675.

Nye metoder formidles 1930–50

Efter de sidste år i 1920'erne med stor produktion og gode afsætningsforhold indtrådte landbrugskrisen pludseligt i 1930. Landbruget havde aldrig haft så høj en produktion som dette år, men et voldsomt prisfald satte ind allerede i årets første måneder og accelererede derefter med en indtægtsnedgang så voldsom, at ingen huskede noget tilsvarende. Eftersom overproduktionen var verdensomspændende, og den stigende arbejdsløshed overalt nedsatte købeevnen, var der ikke nogen åbenbare løsninger svarende til den omlægning til større animalsk produktion, som havde haft så gode resultater under krisen i 1880'erne og 90'erne. Nu gjaldt det for den enkelte landmand om at fastholde eller øge produktionen, samtidig med at han nedskar omkostningerne så meget som overhovedet muligt. I en så vanskelig situation havde landbruget mere end nogensinde brug for konsulenternes rådgivning. Statsfinanserne var imidlertid også trængt i disse år, og der herskede et stort ønske i ministeriet om at skære tilbage på omkostningerne til statstilskuddet til konsulentvirksomheden.

Strukturen i den grundlæggende konsulentvirksomhed forandredes ikke afgørende i disse år, men det stigende behov for rådgivning afspejledes i antallet af konsulenter, som næsten fordobledes.¹ Den teknologiske udvikling medførte en ajourføring af vejledningen, således at der ansattes maskinkonsulenter til at hjælpe med mekaniseringen, mens landbrugets opsparede behov for bygningsfornyelse medførte ansættelse af konsulenter til at stå som forbindelsesled mellem landmanden og arkitekten og den lokale bygmester for at sikre, at bygningerne tilgodeså de landbrugsfaglige krav såvel som de rent bygge-

tekniske. Ved slutningen af perioden var de afsætningsmæssige forhold igen blevet af så stor betydning, at både mejerierne og slagterierne trådte til med hjælp til ansættelse af konsulenter i staldhygiejne og svinefodring.

Fodring – ensilage

Det mest nærliggende sted at sætte ind for den enkelte landmand var at nedskære omkostningerne til det dyre indkøbte kraftfoder og i endnu højere grad bruge hjemmeavlet grovfoder til husdyrene. Markerne måtte bringes til at yde langt mere af de nødvendige proteiner, og her var gennembruddet for de tørstofholdige foder-sukkerroer i trediverne det store nybrud. Desuden var græsmarkernes bælglplanterige afgrøder vigtige, idet de kunne anvendes til vinterfoder i form af hø og ensilage. I det lunefulde danske klima kunne fremstillingen af godt hø være vanskelig, og ensilering var en metode, som kunne udnytte de foderenheder, som ellers ville gå tabt. Enkelte landmænd havde brugt ensilering med godt held i mange år, men der krævedes stor omhu og påpasselighed, og mange havde dårlige erfaringer. I 1930 skete der imidlertid en ny opdagelse, som opreklameredes stærkt i landbrugstidskrifterne, og som førte til en hastig udvikling inden for ensileringen. Den finske dr. A.I. Virtanen, professor i biokemi ved den tekniske højskole i Helsingfors, konstaterede, at ved at sænke surhedsgraden i den grøntmasse, der skulle ensileres, til en pH-værdi på omkring 4, undgik man den gæring og forrådnelse, som hidtil havde gjort konserveringen til en meget usikker metode. »Grøntmassen faar en frisk, be-

hagelig syrlig Lugt, som Husdyrene ynder,« skrev forsøgsleder H. Wenzel Eskedal, og det blev på denne måde muligt uden store næringstab at lave en fortrinlig ensilage af bælGPLanterigt græs, roetop, efterslæt o.l., som kunne erstatte en betydelig del af det indkøbte kraftfoder.²

Planteavlskonsulent Frits Olsen, De sjællandske Landboforeninger, oversatte og kommenterede Virtanens arbejde i Ugeskriftet, således at det blev tilgængeligt for danske landmænd allerede i begyndelsen af 1932. Det var på dette tidlige stadium endnu ikke bevist, om metoden var økonomisk konkurrencedygtig med andre fodermetoder. Der var ekstraudgifter til indkøb af syren og til konstruktion af siloen, men ved en sammenligning måtte omkostningerne ved rodfrugtdyrkningen og prisen på oliekgager tages med i betragtning.³

Kun 2 år senere, i 1934, kunne konsulent for De samvirkende sjællandske Landboforeninger L. Hansen Larsen fastslå, at ensilagen fra 1 ha god kløvergræsmark havde samme proteinindhold og omtrent dobbelt så stor FE-værdi som 2.500 kg oliekgager, som ville koste landmanden 375 kr. Til sammenligning havde både foderroer og sukkerroer ganske vist lidt større FE-værdi, men til gengæld kun knapt en fjerdedel så stort et proteinindhold, sukkerroerne endda endnu mindre. Landmændene kunne nedsætte oliekgageforbruget og forbedre kvægets rentabilitet om vinteren betydeligt ved en passende fordeling af de nuværende foderroearealer mellem sukkerroeafgrøder og kløveafgrøder.⁴

Forstander P. N. Gaardmand, Næsgaard, udførte et stort rådgivningsarbejde om den korrekte bjærgning af hø og ud-

L. Hansen Larsen (1890–1970). Blev i en ung alder kvægavlskonsulent for de sjællandske Landboforeninger. Hans evner gjorde ham selvskrevet til at efterfølge Lars Frederiksen som professor i husdyrbrug.

nyttelsen af græs og roeaffald ved ensilering. Foruden en bog skrev han mange artikler i landbrugsbladene med de nyeste råd fra forsøgsvirksomheden. Ved at beskrive fremgangsmåden ved ensilering med A.I.V.syre og give eksempler på, hvorledes fejl kunne opstå, forsynede han den interesserede landmand med en solid viden om metoden.

Ved krigens udbrud i 1940 blev udnyttelsen af alle indenlandske råstoffer af endnu større betydning. I tiden umiddelbart før krigen havde importen af oliekgager og klid svaret til 15 pct. af høsten i foderenheder, men til 36 pct. af høstudbyttet i protein, og det blev derfor et hovedmål under afspærringen at øge protein-

*Demonstration af
A.I.V.-metoden på
Godthaab, Skanderborg,
1932.*

mængden i det hjemmeavlede foder.⁵ I 1940 gennemførtes på initiativ af Råstofkommissionen en lov om dels lån og dels tilskud til opførelse af ensilagebeholdere, og samtidig fik de to forstandere Overgaard, Ladelund, og Gaardmand indført, at der blev stillet et beløb på 30.000 kr. til rådighed for landbo- og husmandsforeningernes oplysningsarbejde om »Ensilerings Betydning, Udføring i Praksis og Muligheden for Omlægning af Sædskiftet med stærkere Benyttelse af kvælstofsamlende Planter.« Konsulenterne skulle rådgive landmændene om siloens kapacitet, og ved indsendelsen af låneansøgningen skulle de udtale sig om anlæggets størrelse. Til brug for oplysningsarbejdet blev der udarbejdet en gratis pjece med bidrag af konsulent M.K. Kristensen og forstander Gaardmand om høberedning og konsulent H. Land Jensen om ensilering, mens arkitekt Marius Pedersen skrev om opførelse af siloer.⁶ Konsulent L. Rasmussen, ledende planteavlskonsulent for De sjællandske Landboforeninger, foreslog, at statens tilskud til propaganda blev udnyt-

tet af landboforeningerne til afholdelse af møder rundt om i kredsene med demonstration af nedlægning af en grøntafgrøde i silo. Desuden skulle håndværkerne indbydes til at deltage i mødet, så de kunne få lidt mere indsigt i sagen og ikke stå så uforstående overfor spørgsmålets løsning.⁷

Samme år nedsattes Ensilageudvalget, som undersøgte kvaliteten i ensilagen. Ved udtagning og analyse af et stort antal prøver fandt man frem til, at mens det var muligt at fremstille ensilage af god kvalitet uden syretilsætning, så forøgede A.I.V.-metoden sikkerheden, og gennemsnitligt viste prøverne, at den var alle andre fremgangsmåder overlegen.⁸

Der havde i nogle år været skrevet meget om udnyttelsen af roetoppen til foder uden det helt store resultat, men i 1941 kom der et gennembrud, fordi fodersituationen var så dårlig. Græsset havde svigtet, kornhøsten havde været lille, og forsyninger udefra var stoppet, så konsulent K.M. Andersens påvisning i Ugeskriftet af, at roetoppene svarede til 10–15 tdr. korn pr. td. land var egnet til at vække landmændene

nes opmærksomhed. Hans detaljerede anvisning på fremgangsmåden til opbygning og udnyttelse af en silo var til stor nytte. Han sluttede da også sin artikel »i tryk Forvisning om, at alle Landmænd vil blive fuldt tilfredse med en fuldstændig Udnyttelse af Roetoppen ved at opfodre noget af den frisk og saa ensilere Resten.«⁹ Der afholdtes en lang række foredrag, som medvirkede til en nyvurdering af roetoppen som et værdifuldt, proteinrigt foder, som landmanden måtte udnytte til fulde. På det ene år fra 1940–41 tredobledes antallet af foderenheder fra roetop, der udnyttedes til ensilering, mens de frisk opfodredes andel fordobledes.¹⁰ Da forstander Gaardmand nogle år senere kunne påvise, at roetoppen var mere værdifuld udnyttet som foder end som gødning, kunne man nok gå ud fra, at »Regnestykkets Facit ville vise sig at være den bedste Propaganda for en i alle Detailler propert og præcist gennemført Ensilering.«¹¹

Konsulenternes rådgivning havde stor betydning for opretholdelsen af så høj en produktion som muligt under krigens vanskelige forhold. Konsulent H. Land Jensen, som havde efterfulgt M.K. Kristensen som ledende planteavlskonsulent for De jyske Landboforeninger, opfordrede til at komme i gang med bygningen af ekstra siloer og til at udnytte den sidste efterårs-slet til ensilering. Det kunne have en for-bavsende virkning i vinterfoderet til at holde kreaturerne sunde og produktionen nogenlunde oppe, skrev han.¹²

Statistikens tal demonstrerer nogen lydhørhed i landbruget for det oplysnings-arbejde og måske især for de låne- og tilskudsmuligheder, som blev iværksat gennem krigsårene for indførelse af ensilering. I 1941, hvor antallet blev opgjort første

gang, var der i hele landet 6.247 ensilage-beholdere, i 1943 var tallet steget til 21.630 og der var desuden næsten 30.000 landbrug, som anvendte jordkuler til ensilering. Der var dog lang vej igen, inden al roetop blev udnyttet. Salget af A.I.V.-syre svarede i 1943 til, at 5 pct. af landets roetop var blevet ensileret.¹³ I 1945 var der godt 26.000 ensilagebeholdere, og i 1950 var tallet næsten fordoblet til godt 47.000.¹⁴

Forsøgsvirksomheden støttede konsulenternes virksomhed ved videnskabeligt at undersøge ensileringen og ensilagens anvendelse. Det var et af landbrugets mest aktuelle spørgsmål, og en lang række forsøg om tabene ved de forskellige metoder, om ensilagens kvalitet og værdi i fodringsforsøg blev taget op og offentliggjort i beretninger. Der var til stadighed diskussion blandt de lærde om, hvordan der skulle fodres, og om ensilagen og det andet hjem-meavlede grovfoder faktisk overflødiggjorde en del af olie-kagerne. Konsulent Jacob Vind, Holbæk, rejste det meget centrale spørgsmål om sammenhængen mellem mælkeydelsen og forbruget af olie-kager. Han påpegede, at når det var lykkedes at opretholde en efter forholdene så rimelig mælkeproduktion under krigens, så måtte det ses som et tegn på, at der var blevet fodret med olie-kager på »en ligefrem urentabel Maade« i årene før krigens. Dette synspunkt blev skarpt imødegået af forstander Johs. Larsen, Tune Landbo-skole, som betegnede konsulent Vind som »Oliekagernes Fjende Nr. 1«, og mente at han så for ensidigt på sagen. Det ville altid være landøkonomisk fordelagtigt at anvende den mængde olie-kager, der var nødvendig for at afhjælpe proteinmangelen i det store roefoder.¹⁵

Ensilagen var kun brugbar, hvis den var af bedste kvalitet, og her var konsulenternes assistance til undervisning af landmændene i den korrekte fremgangsmåde meget nødvendig, idet der vedblev at være problemer med at få ensileringen udført tilstrækkeligt omhyggeligt hos nogle landmænd. Konsulent Aksel Pedersen, Svendborg påpegede i 1950, at en ret stor del af ensilagen det år var af en kvalitet, som gav mejerierne problemer, navnlig med hensyn til ostefremstillingen. Dette ville være løst, hvis køerne nægtede at spise den dårlige ensilage, men det var ikke tilfældet, og det var derfor nødvendigt for konsulenterne at demonstrere, hvorledes arbejdet måtte udføres samvittighedsfuldt og siloforholdene være i orden, for at man kunne lave god ensilage. Landbrugsorganisationerne havde allerede udsendt 2 pjecer om aktuelle fodringsproblemer og om ukrudtsbekæmpelse, men han ville forslå, at endnu en pjece om Ensilerings ABC udsendtes til samtlige landmænd, inden sæsonen begyndte igen.¹⁶

Der blev således på alle niveauer gennemført en intensiv og målrettet rådgivningsvirksomhed for at få landmændene til at forbedre kvægets rentabilitet med de billige hjemmeavlede foderenheder under krisen i 30'erne og til at erstatte de olieka-ger, der ikke kunne fremskaffes under krigen. Mange konsulenter bidrog med foredrag og artikler i landbrugspressen, og både forsøgsberetninger og populære pjecer hjalp til at formidle den viden, der fandtes om sagen. Om landmændene lod sig overbevise, således at resultatet stod mål med anstrengelserne, kan måske diskuteres. Rent numerisk var konstruktionen af ensilagebeholdere måske ikke så imponerende, men en stigning på over 300

pct. i antallet i krigsårene og en nær fordobling i de følgende 5 år må dog siges at være et mål for, at propagandaen og konsulenternes arbejde havde en betydelig virkning.

Kvægavlen – tuberkulosebekæmpelsen

Lige siden professor B. Bang i 1892 foretog sine tuberkulinforsøg i besætningen på Thurebylille med afsondring af de reagerende dyr, (se s. 89) havde det været muligt at få støtte til tuberkulinprøvning, hvis man var villig til at rense sin besætning ved afsondring eller bortsalg af smittede dyr, men bevillingerne var små og interessen blandt landmændene også ret begrænset. Her er et område, hvor man måske kan diskutere, om rådgivningen havde tilstrækkelig gennemslagskraft, idet det varede næsten 40 år, før kampagnen for alvor begyndte at vise resultater. Landmændene følte sig ikke tilstrækkeligt økonomisk motiverede til at gøre noget ved sagen, før de næsten blev tvunget til det. I 1928 kom der ganske vist en lov om bekæmpelse af tuberkulose hos kvæg, som udvidede den offentlige støtte til nedslagtning af dyr med yvertuberkulose til også at omfatte dyr med smitsom bør- og lungetuberkulose, men den udnyttedes kun sparsomt. En ny lov i 1932 overførte ledelsen af tuberkulosebekæmpelsen til Veterinærdirektoratet og bevillingerne til tuberkulinprøvning og nedslagtning sattes op, men var i året 1932–33 alligevel kun beregnet til betaling for ca. 6.500 dyr ialt. I lovens første paragraf var afsat en bevilling på 3.000 kr. til oplysningsarbejde til fremme af kendskabet til kvæg- og svinetuberkulosens

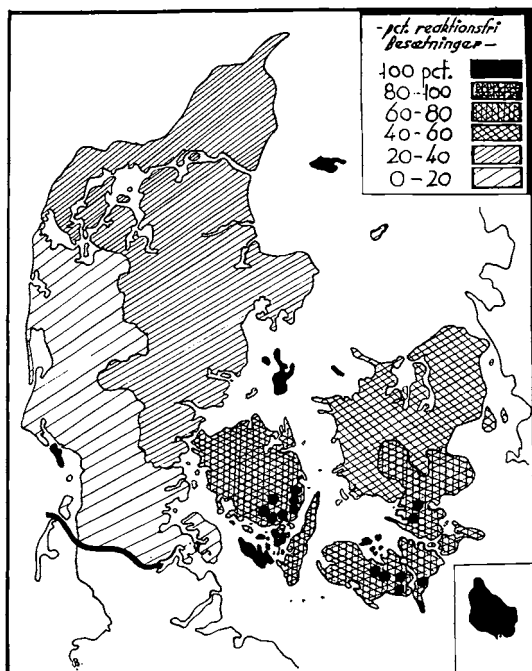
følger gennem foredrag og optagelse af lysbilleder og film.

Statsmidlerne strakte således ikke til nogen stor indsats, og i beretningen fra husdyrudvalget i De samvirkende danske Landboforeninger gjorde man da også opmærksom på, at »Statens Deltagelse i Tuberkulosekampen i det hele nærmest maa betragtes som en Art Forsøgsvirksomhed og Kontrol specielt med Tuberkulinets Anvendelse – og Foranstaltninger til Begrænsning af Smittespredningen.«¹⁷ Som i mange andre tilfælde viste staten villighed til at sætte arbejdet i gang og var lydhøre overfor en fortsat støtte, men det måtte blive »Landmændenes egen Sag at løfte den tunge Ende baade økonomisk og arbejdsmæssigt i det store Arbejde, som forestaar,« som konsulent K.M. Andersen, Roskilde, skrev i 1932.¹⁸ Med støtte fra landbo- og husmandsforeningerne og husdyrbrugskonsulenterne var arbejdet da også for længst taget op over hele landet gennem mejerikredsene, som ansås for den bedste måde at nå de mange på. På Bornholm havde mejerikredsene vist, hvorledes de med støtte fra veterinærmyndighederne næsten havde udryddet tuberkulosen, og Andersen mente, at kvægtuberkulosen i resten af landet kunne besejres på mindre end 12 år, hvis der blev taget fat med tilstrækkelig alvor uden alt for stor blødsødhed.

Sagen var af national betydning. For det første betød tuberkulosen et tab på over 30 mill. årligt, som hovedsageligt måtte bæres af landbruget selv, men dertil kom også spørgsmålet om folkesundheden, som vejede tungt. Et samspil mellem landbrugets krisesituation og folkesundheden satte gang i den store bekæmpelsesindsats, som rigtig tog fart fra 1933. De danske Mejeri-

ers Fællesorganisation udsendte konsulenter til de enkelte mejerikredse til at holde foredrag om tuberkulosebekæmpelsen. Fhv. direktør for Mejeriernes Fællesindkøb, G. Sandø, som var konsulent i begyndelsen af 30'erne fortæller, at i nogle egne af Jylland foretog man ligefrem udskiftning af hele besætninger. Konsulent Aage Lund Rasmussen arrangerede, at ungkvæget blev sendt til en opdrætningscentral for tuberkulosefri ungkreaturer, som var oprettet af De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation i samarbejde med staten i Store Vildmose, mens den del af besætningen, som reagerede på tuberkulinprøven blev solgt eller slagtet. Når stalene så var desinficeret, kunne man begynde helt forfra med de raske kvier, som efter et ophold på to somre og den mellemiggende vinter blev hjemsendt i drægtig stand, bedækket af gode tyre, således at opdrætningscentralen også tjente et avlsmæssigt formål.¹⁹

På Fyn kunne man i 1933 melde, at 44 pct. af besætningerne i kontrolforeningerne var fri for tuberkulose; 13 mejerikredse og 2 øer var helt rensede. Et vigtigt element i bekæmpelsen var det regelsæt for mejerikredse, som var opstillet. Det involverede bl.a. en overpris for mælken fra rene besætninger på 5 øre pr. 100 kg mælk det første år stigende til 20 øre efter 4 år uden nogen reaktion på tuberkulinprøverne.²⁰ På Samsø fik konsulent J. Gylling Holm fuldmagt af veterinærdirektoratet til at udstede nedslagningsattester for reagerer som led i en femårsplan startet i 1933 til udryddelse af sygdommen på øen. Planen virkede så godt, at udrensningen kun varede godt to år, så den var tilendebragt allerede i 1936. I fortsættelse heraf blev der indledet en tilsvarende kamp mod

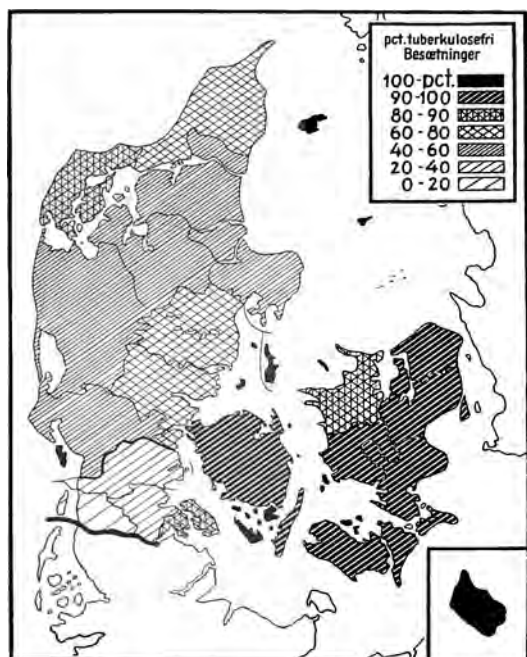
Kort over tuberkulosens udbredelse i 1935.

den smitsomme kalvekastning, og denne kvægsygdom var udryddet af Samsøs kvægbestand i 1944.²¹

På Sjælland nedsattes et udvalg med mejeriforeninger og De samvirkende sjællandske Landbo- og Husmandsforeninger som medlemmer til at udvide interessen for kvægtuberkulosens bekæmpelse. Man anbefalede medlemmerne at gå gradvist frem med isolation og selvtillæg, idet det ikke ville være muligt at fremskaffe tilstrækkeligt med tuberkelfrit kvæg, hvis alle ønskede at rense besætningerne ved at sælge reagerende dyr og købe sunde. Konsulent L. Hansen Larsen forelagde en ide om, at mejerierne kunne anskaffe nogle flytbare barakstalde til udlejning blandt deres medlemmer, således at det blev muligt for dem at isolere de syge dyr fra de raske, mens der gradvist opbyggedes en

sund besætning ved selvtillæg. Det blev foreslået, at mejerierne ligesom på Bornholm skulle vedtage af afholde udgifterne til de tuberkulinprøver, som ikke kunne komme under statens tilskud, og tillige burde de give lån til ombytning af reagerende dyr med sunde. Hvis mejerierne oprettede et register over tuberkulinprøvernes resultater, ville det være en spore for arbejdet.²² Allerede året efter oprettedes i et samarbejde mellem Veterinærdirektoratet og De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation et landsomfattende tuberkuloseregister, og man tilbød foredragsholdere til afholdelse af særlige »Tuberkulosedage« og propagandamøder.²³

Der var flere årsager til den intense aktivitet på området på netop dette tidspunkt. For mange landmænd var kødlovene, der gav mulighed for at få statstilskud til destruktion af tuberkuløse dyr, en kærkommen anledning til en generel reduktion af et kvæghold, som var blevet tabsgivende under landbrugskrisen. Kødlovene blev da også fra statens side set som en del af krisehjælpen. Også de markeds-mæssige forhold var af betydning. I de lande, vi konkurrerede med om det engelske marked, var man i gang med store fremstød mod tuberkulosen, og ved tuberkulinprøverne i Canada i 1934 lå reaktionsprocenten under 10 i de fleste provinser, mens den for slagtet kvæg på New Zealand i 1935 var helt nede på 5 pct. I U.S.A. havde kun 1 pct. reageret på tuberkulinprøverne i september måned. Det hastede derfor med tuberkulosens udryddelse, hvis vi skulle fastholde vore markedsandele. Samtidig opstod der problemer i de gode avlsbesætninger, hvor man stod i det dilemma, at man både ønskede at bevare de værdifulde avlsdyr længst muligt, men også at kunne sælge

Kort over tuberkulosebekæmpelsens fremskridt, 1940.

dyr til besætninger, som udrensedes for tuberkulosen og derfor måtte anskaffe nye, garanteret smittefrie dyr. Konflikten mellem disse to modsatrettede interesser havde ofte det resultat, at tuberkulosebekæmpelsen gik langsommere i avlsbesætninger end i mindre gode besætninger. Her havde husdyrbrugskonsulenterne et stort ansvar for at hjælpe med en effektiv afsondringsplan, men samtidig måtte de sørge for at genere avlsarbejdet mindst muligt, fremhævede konsulent Nic. Bonde.²⁴

I 1940 kunne G. Sandø fra Mejerikontoret i Aarhus meddele, at 73 pct. af samtlige kontrollerede besætninger i landet var tuberkulosefri mod 44 pct. i 1935, så det gik hastigt fremad. På Bornholm drejede det sig om 100 pct., på Fyn om 99 pct., på

Sjælland godt 93 pct. og i Jylland knapt 58 pct.²⁵

Man gjorde således gode fremskridt i kampen mod tuberkulosen, og der opstod nogen bekymring, da 30'ernes store gennembrud inden for kvægavlen, den kunstige insemination, begyndte at blive almindelig. Der var uenighed, om man på denne måde medvirkede til tuberkulosebekæmpelsen og slap for den frygtede kastningssmitte ved at undgå direkte dyrekontakt, eller om der kunne eksistere smittefare gennem sæd fra en smittet tyr. Professor Folmer Nielsen, Landbohøjskolen, blev anmodet om at udarbejde et hygiejneregulativ for dyrlæger, der arbejdede med kunstig sædoverføring, men faresignalet blev totalt afvist af konsulent J. Gylling Holm, idet kun et enkelt tilfælde var konstateret.²⁶

Kvægavlen – kunstig sædoverføring

Foruden arbejdet med fodringsvejledning og sygdomsbekæmpelse havde husdyrbrugskonsulenterne et meget vigtigt arbejdsområde i selve avlen, hvor bl.a. klarlæggelsen af kvægets afstamning var af stor betydning. Familiestambogsføringen blev oprindeligt sat i system af statskonsulent Mørkeberg, som med inspiration fra England anlagde den første familiestambog for det røde kvæg på Ourupgaard i 1891. Professor Hansen Larsen betegner familiestambogsføringen som »et af Husdyrbrugskonsulenternes Hovedarbejder, maaske deres største.« Gennem indførelse af de kontrollerede ydelsestal og afstamningen samt fra 1930'erne desuden oplysninger om dyrets afkom i stambogen, au-

Det sammenklippede billede illustrerer på pædagogisk vis en rekordkos ydelse.

toriserer konsulenten og derigennem den landbrugsorganisation, han arbejder for, pålideligheden af oplysningerne, skrev han, og på denne måde sættes både ejer og en eventuel køber i stand til at bedømme de enkelte dyrs avlsværdi.²⁷

På grundlag af familiestambøgerne udarbejdedes de offentlige stambøger af de provinsielle fælleslandboforeningers kvægavlskonsulenter. Hovedformålet med dette arbejde var en forbedring af kvægets ydeevne, og her så man en mulighed for hurtigere resultater, da der kom meddelelse fra en fysiolog-kongres i Moskva i 1935, at man havde fundet frem til virkelig

pålidelige metoder til kunstig sædoverføring. Der havde været udført enkelte forsøg herhjemme tidligere, men det var den russiske forsker E. Iwanovs arbejde, hvor sæden fra én vædder havde kunnet befrugte 2.500 får, som udgjorde den pionerindsats, der gjorde det klart, hvilken epokegørende betydning den kunstige sædoverføring kunne få for husdyrbruget. Allerede i 1935 foretog professor Ed. Sørensen forsøg, og hans metode blev afprøvet på et stort antal kvier på opdrætningscentralen i Store Vildmose.

På initiativ af konsulent J. Gylling Holm og i samarbejde med Forsøgslaboratoriet var en forening dannet på Samsø med det formål at udnytte en god tyr ved kunstig sædoverføring, og 800 køer var indmeldt. Gylling Holm skrev selv, at han blev tilskyndet til at afprøve »hvorvidt den kunstige sædoverføring var til at anvende med fordel i det praktiske kvægavlsforeningsarbejde. Denne tilskyndelse fik jeg af forsøgsleder H. Wenzel Eskedal, der fandt, at Samsø var velegnet til at foretage et sådant forsøg, da her var god træning i fællesskabsarbejde og i forvejen god gang i kvægavlsforeningsarbejdet.«²⁸ En dyrlæge var antaget til at udføre arbejdet og behandle køerne for ufrugtbarhed. Man afventede de første resultater med stor spænding, også fordi man måske her havde fundet en hurtigere vej til de avlsmæssige forbedringer i form af højere mælkeydelse, som kunne hjælpe på det hårdt trængte kvægbrugs økonomi.²⁹

I 1938 forelå de epokegørende resultater, som blev anledning til almindelig brug af kunstig sædoverføring i Danmark, og som kom til at tjene som forbillede for denne avlsmetodes anvendelse i hele den vestlige verden. Man havde opnået en

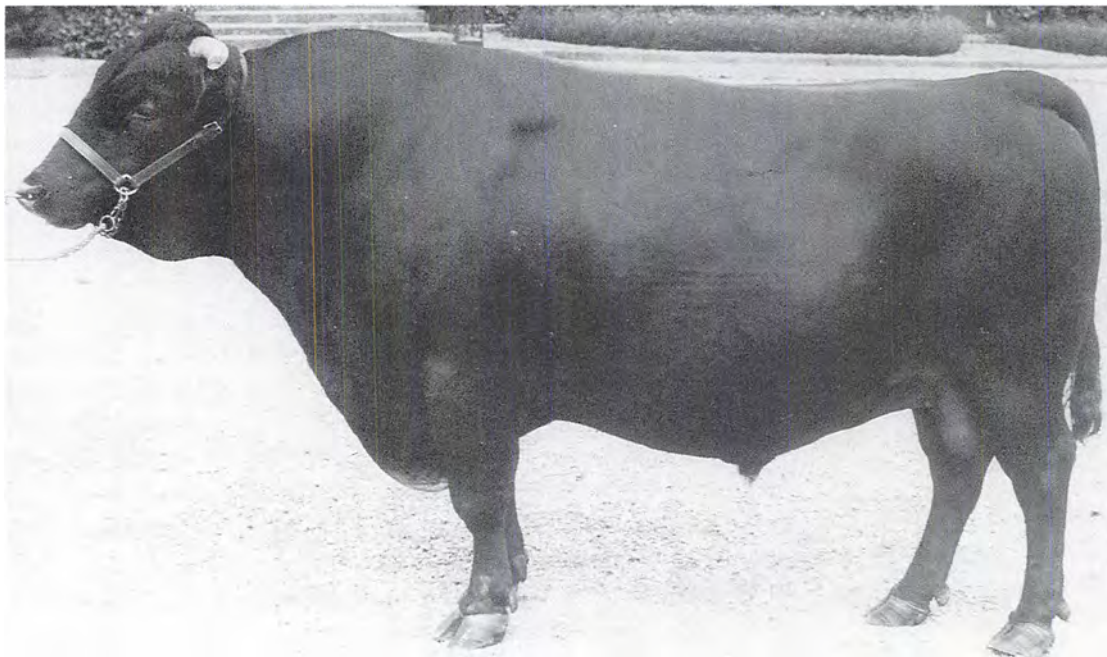

drægtighedsprocent på over 90 efter de første 3 inseminationer, og godt halvdelen af køerne var blevet drægtige allerede efter første forsøg. I et parallelt forsøg havde man sammenlignet kunstig og naturlig befrugtning i to hold på 40 kvier, og her var resultatet, at antallet af drægtige kvier i de to hold var næsten identisk, med en lille overvægt til den kunstige sædoverføring. Allerede inden forsøgets afslutning blev der dannet nye kvægavlsforeninger med kunstig sædoverføring med Samsøforeningen som mønster, og en amerikansk professor overførte efter et studieophold i Danmark metoden til amerikanske forhold. En dansk dyrlæge rejste i 1937 til U.S.A. for at oplære amerikanerne i den danske insemineringsteknik og medvirke til starten af den første kvægavlsforening med kunstig sædoverføring i staten New Jersey.³⁰

Forsøgene viste, at den kunstige sædoverføring var nyttig både fra et avlsmæssigt og et brugsmæssigt synspunkt. Det ville være muligt at opnå en hurtig forbedring af kvægbestandens ydelse ved en stærkere udnyttelse af de bedste avlstyre, og samtidig kunne spredtboende avlere opnå medvirken af anerkendte tyre. Den regelmæssige dyrlægekontrol ved inseminationen kunne desuden bidrage til bekæmpelse af ufrugtbarhedssygdomme og derigennem betyde besparelser og en forbedring i kvægholdets økonomi. De store perspektiver for en højnelse af det gennemsnitlige danske kvægbrug, både for de egentlige opdrættere og for mælkeproducenterne, blev straks indset af kvægavlerne, og der dannedes et stort antal nye kvægavlsforeninger. Med verdens første på Samsø fra 1936 som model var der allerede i 1937 dannet 6 foreninger, derefter eksploderede

antallet, så der i 1940 var 78, og i 1945 var tallet nået op på 95 foreninger.³¹ Udnyttelsen af hver enkelt tyr voksede voldsomt, således at man i 1952 havde 106 store foreninger med 916 tyre, som hver havde befrugtet 1.106 køer, og allerede i 1964 var man nået til, at mellem 90 og 100 pct. af samtlige løbninger blev foretaget med kunstig sædoverføring, et procenttal, som næppe blev overgået af noget land i verden på dette tidspunkt.³²

Samtidig med den kunstige befrugtnings indtog i avlen blev de eksisterende tyreholdsforeningers forhold stærkt forringede. Da de nye foreninger med kunstig sædoverføring nødvendigvis skulle bruge tyre af den allerbedste afstamning, blev den kunstige sædoverføring dyrere end almindelig anvendelse af tyre, og ikke alle landmænd ønskede eller havde råd til at gå med i de nye foreninger. Konsulent M.P. Svendsen, Roskilde, var bekymret for den nye voldsomme udvikling og forudså, at der kunne opstå problemer, fordi elitebesætningerne og de bedste brugsbesætninger anvendte kunstig sædoverføring fra et meget lille antal tyre af bestemte »modelinjer«. Man kunne endnu ikke sige, om den nære slægtsskabsavl, der resulterede, var til gavn eller skade, men det reducerede i hvert fald kombinationsmulighederne. Ikke alle tyre levede op til de forhåbninger, man havde stillet til dem. Hvis sådanne tyre i stor udstrækning havde været benyttet til kunstig sædoverføring, kunne det føre til problemer. Omvendt slagtedes sommetider tyre, som ikke blev vurderet særligt højt, mens deres afkom alligevel viste sig at have fortrinlige egenskaber. Med et for lille tyremateriale kunne der således nemt komme skuffelser. Gennem et samarbejde med de almindelige

Et pragteksemlar fra Lyngbygaard, tyren Eske Vahl, 1938.

tyreholdsforeninger, kunne man opretholde et større antal tyre, idet en del kunne udstationeres i tyreholdsforeningerne til eventuelt senere brug til kunstig sædoverføring, hvis deres egenskaber berettigede dertil.³³

Udover den almindelige konservative skepsis var der også andre indsigtfulde folk, som manede til besindighed. Formanden for kvægavlsudvalget i De samvirkende sjællandske Landboforeninger, gårdejer Johs. Jensen mente, at så længe man ikke kunne få de gamle prøvede tyre til at afgive sæd, måtte man gå varsomt frem, og den tidligere konsulent, folketingsmand N.C. Løje påpegede, at det kunne få skæbnsvangre følger at benytte en ung tur, der endnu ikke havde bevist sin avlsværdi. Derimod kunne konsulent H.

Waage ikke forstå den megen skepsis overfor den kunstige sædoverføring. Den ville betyde en forbedring for et stort antal dårlige køers udbytte, og konsulent Johs. Larsen så en stor fordel for sygdomsbekæmpelsen i den kunstige sædoverføring.³⁴

Det var bl.a. husdyrbrugskonsulenternes store interesse for avlen, som havde medført en så hurtig udbredelse af den kunstige sædoverføring. Dyrlægerne, som i de fleste tilfælde var uden særlig viden om og interesse for avlen som sådan, havde imidlertid monopol på at udføre selve inseminationen. I den første forening på Samsø havde man ansat en dyrlæge til dette arbejde, og hermed blev der dannet en præcedens, som forårsagede mange og lange diskussioner. Det blev et problem for mange af de nye foreninger med

kunstig sædovertøring, at de ikke kunne skaffe dyrlæger nok, således at det var muligt at optage alle interesserede landmænd, og dyrlægernes honorarforlangende blev derigennem skruet voldsomt i vejret. De samvirkende Kvægavlsforeninger søgte derfor Landbrugsministeriet om tilladelse til at oprette et kursus på Landbohøjskolen for uddannelse af kvægavlsassistenter.³⁵ I 1944 uddannedes det første hold inseminører, og de blev straks ansat i flere foreninger.

Krigens begrænsninger i kraftfodertilgangen havde bragt forstyrrelser i de afkomsundersøgelser, som var foregået i over 30 år, hvor man over en årrække sammenlignede et antal døtres ydelse med den, deres mødre havde haft på samme udviklingstrin. Fodringsvilkårene under og lige efter krigen umuliggjorde en sammenligning. I stedet begyndte man i 1945 nye,

kortvarige afkomsprøver på særlige prøvestationer for at få et billede af tyrenes nedarvningsevne med hensyn til ydelsen. Disse foregik helt analogt med svineforsøgsstationernes afprøvninger. Konsulent Gylling Holm beskrev, hvorledes man ved hjælp af afkomsprøverne kunne tillade sig at købe tyre til foreningerne, som ikke lå allerhøjest med afstammingspoints, og derfor ikke var så dyre. Sæden fra de unge tyre, hvis egenskaber skulle sammenlignes, benyttedes en tid så stærkt, at man sikrede sig et antal – helst omkring 20 – kvier fra hver til afprøvning. Disse skulle være født nogenlunde samtidig og skulle have ens kælvningstid, fodring og pleje, således at man kunne regne med, at forskelle i ydelsen i de forskellige hold hovedsageligt skyldtes arveegenskaber fra tyrene. På denne måde kunne man på forholdsvis kort tid skaffe sig et overblik over en tyrs

*Fra åbningen af
Odsherreds
afkomsprøvestation i
1950'erne.*

avlsegenskaber og beslutte, om den fortsat skulle anvendes i avlen gennem den kunstige sædoverføring.³⁶

De første afkomsprøver for 6 tyre af rød dansk malkerace foregik i 1945–46, og i 1959 var man nået op på at afprøve 59 RDM tyre, 22 tyre af sortbroget dansk malkerace og 18 jerseytyre på 34 forskellige prøvestationer rundt om i landet. Afkomsprøvernes resultater medførte straks en stigning i udnyttelsen af de bedste tyre, mens tyrene med de mindre gode resultater blev benyttet i mindre grad eller helt udsat. Dette medførte generelt en mærkbar stigning i smørdelsen, idet både landmænd og konsulenter havde hurtig adgang til resultaterne gennem Forsøgslaboratoriets Beretninger og kunne vælge tyre efter dem. Før afkomsprøvernes tid var et antal gode avlstyre forblevet upåagtede, fordi de stod i mindre gode besætninger, hvor deres resultater ikke slog igennem, men med kombinationen af kunstig sædoverføring og afkomsprøver forøgedes udvalget af gode tyre og dermed muligheden for hurtig fremgang i avlen. Den indavl, som forekom de første år efter den kunstige inseminations indførelse, formindskedes igen, efterhånden som en spredning i avlen blev muliggjort af de nye resultater.³⁷

Lige fra begyndelsen af 1930'erne havde man været opmærksom på forskellige uheldige arvelige faktorer, som var begyndt at dukke op inden for kvægavlen. Skjulte arveanlæg for nedsat frugtbarhed blev gennem slægtskabsavl mere synlige, og man begyndte så småt at blive opmærksom på et anlæg, som i dobbelt dosis kunne resultere i lamme kalve. De første tilfælde var registreret i 1924, og hyppigheden steg midt i 30'erne. Imod slutningen af 1940'erne måtte konsulenterne konsta-

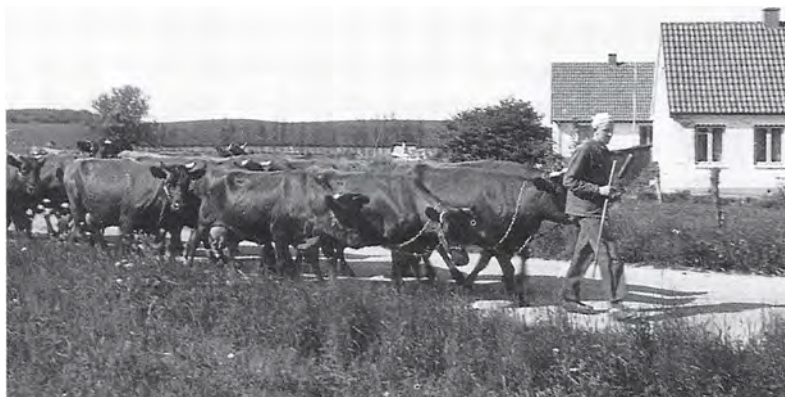
tere så mange tilfælde af lamme kalve inden for RDM, også i avlsbesætningerne, at en alvorlig indsats mod problemet var påkrævet. Der blev oprettet et samarbejde mellem dyrlæger, konsulenter og fællesledelserne. I praksis fungerede det således, at når dyrlægerne eller konsulenterne under deres arbejde traf lamme kalve enten hos landmændene, på slagterierne eller andre steder, sendte de et bestemt kort ind med dato for iagttagelsen, hvor kalven var set, og hvor den kom fra. Derefter overtog fællesledelsens konsulent arbejdet med at få oplyst kalvens fader og moder hos opdrætteren, så der kunne udfyldes en stamtavle. Som et første resultat offentliggjorde man i 1949 en foreløbig liste over tyre med arveanlægget og en liste over tyre, som formodedes at være fri for det. Anlægget kunne spores tilbage til tyren Tjalfe Kristoffer.³⁸

I 1950 forsvarede adjunkt ved Landbohøjskolen, landbrugskandidat Jens Nielsen sin doktorafhandling om »Arvelig Lamhed hos Kalve«. Han havde sammenstillet komplette lister over tyre med og uden anlægget, der bl.a. viste, at den berømte Højager Nakke havde produceret lamme kalve, og han gav anvisning på, hvorledes man kunne gå frem for at udrydde anlægget i avlen. Ved en hurtig offentliggørelse af disse lister kunne hele landets kvægavlere deltage i udryddelsen, og det varede da også kun få år, før de tyre, som var bærere af anlægget var ude af avlen.³⁹

I løbet af de to årtier siden 1930, hvor forholdene for kvægbruget havde været vanskelige først på grund af krisens prisfald på husdyrprodukterne og siden under krigen, hvor mangel på foderstoffer havde forårsaget problemer for husdyrbruget,

Besætningerne er blevet større og sundhedstilstanden hos kvæget bedre. Foto fra 1950'erne.

havde det danske landbrug ikke desto mindre gennemført et af de mest skelsættende nybrud inden for kvægavlen, som indledte en helt ny epoke. I løbet af kun 14 år var man nået op på, at over 33 pct. af kvæget blev kunstigt insemineret, og tallet steg hastigt. Det var kvægavlsforeningernes konsulenter og kvægbrugerne i fællesskab, som havde vist, at den pionerånd, som havde hersket i 1880'erne og 90'erne ikke var død i dansk landbrug. Modgang bragte tværtimod det bedste frem.

Ved indgangen til 1950'erne så udsigterne lysere ud, end de havde gjort længe. Råvarerne til kvægproduktionen var faldende i pris på verdensmarkedet, mens smørpriserne lå gunstigt. Det ville være et godt tidspunkt at konsolidere den rationalisering, som var påbegyndt i samarbejde med planteavlskonsulenterne gennem den store udbygning af egenproduktionen af grovfoder med ensilage, tørstofholdige roer og hø, således at rentabiliteten nu kunne opretholdes ved en mindre udgift pr. produktionsenhed. Hertil bidrog også den forbedring af husdyrmaterialet, som var resultatet af det intensive samarbejde

mellem kvægavlskonsulenter, dyrlæger og landmænd med den hurtige gennemførelse af den kunstige sædoverføring. Det var nu inden for enhver landmands mulighed at forøge udbyttet af sin besætning ved at udnytte det bedste tyremateriale, og eftersom vedligeholdelsesudgifterne var lige store, hvad enten koen gav 130 eller 200 kg smør, udnyttede de fleste denne lejlighed. Den øgede dyrlæge- og konsulentkontakt, som insemineringen medførte, bevirkede ligeledes en forbedring af dyrenes generelle sundhedstilstand med længere levetid og bedre chancer for regelmæssig drægtighed, som medvirkede til at forbedre rentabiliteten.

Planteavlen

Perioden 1930–50 bragte dansk landbrug to bygsorter, som fik meget stor betydning. De hørte til blandt de bedste af den lange række af nye kornsorter, som forsøgsleder H.A.B. Vestergaard havde forædlet på Abed forsøgsstation. Planteavlstationen var startet af forstander H.J.

Rasmussen, Næsgaard, i sin egenskab af formand for De samvirkende lolland-falsterske Landboforeningers planteavlsudvalg i 1903 i et samarbejde med Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur.⁴⁰ Abed Kenia- og Majabyg kom på markedet i henholdsvis 1932 og 1934, og i løbet af få år kom de til fuldstændig at dominere bygavlen. Fordi de var i stand til bedre at udnytte den større gødningsmængde, som landmændene nu anvendte, betød de et meget stort merudbytte i forhold til de tidligere sorter. Beregninger i 1940 viste et merudbytte alene af byghøsten svarende til 40 mill. kr., hvis landets bygmarker tilsåedes med Majabyg i stedet for den tidligere Abed Prenticebyg.⁴¹ H.A.B. Vestergaard kaldte selv Kenia-byggens stive strå og evne til at rejse sig igen efter nedslag for »enestaaende i Bygsorternes og Bygdyrknings Historie.«⁴² Konsulent H.H. Holme Hansen, Lolland, undrede sig i 1936 over, at der stadig fandtes meningsforskelle blandt landmænd om, hvilke bygsorter de skulle dyrke. Han refererede en lang række forsøg i landboforeninger over hele landet, og i alle havde Majabyg det bedste resultat efterfulgt af Keniabyg.⁴³

En optælling, som Statistisk Departement udførte i 1937, viste da også, at de to sorter dyrkedes på 69 pct. af landets samlede bygareal. Konsulent L. Rasmussen brugte dette som et eksempel på, hvor hurtigt forsøgsvirksomhedernes resultater kunne nå ud til landmændene gennem artikler i landbrugsbladene og de lokale blade, foredrag i landbo- og husmandsforeninger og den direkte konsulentvirksomhed henvendt til den enkelte landmand med brug af forsøgsresultaterne som grundlaget for rådgivningen. Og som det måske allermest overbevisende argument

Tidslerne var en svøbe i kornmarkerne.

overfor eventuelt modvillige landmænd virkede eksemplet fra de jordbrugere, der udnyttede forsøgsresultatet og skabte et stort udbytte.⁴⁴

En ting var imidlertid et stort teoretisk udbytte, og noget ganske andet var de problemer, man kunne få efter såningen, og her var et af de stadigt tilbagevendende emner i rådgivningsvirksomheden ukrudtet, som vedblev at give problemer. Især var agerkålen vanskelig at få bugt med, og trængsler med de »gule marker« blev ofte omtalt. Konsulent P. Grøntved opgjorde i 1939, at ukrudtet nedsatte kornmarkernes udbytte med mindst 10 pct., svarende til næsten 100 mill. kr. årligt for landet som helhed, og han anbefalede den kemiske bekæmpelse med blåsten. Det var nødvendigt at føre kampen på flere fronter med både harvning og sprøjtning, mente konsulent H. Wraae-Jensen, og da en fællesudnyttelse af de store sprøjter var det mest rationelle, kunne der enten dannes små an-

delssprøjtekredse, eller anskaffelsen af sprøjterne kunne foregå gennem landboforeningerne. Skelskør Landboforening havde investeret i 5 hestesprøjter til udlejning blandt medlemmerne. Foreningens konsulent stod for ledelsen og for tilpasning af styrkegraden af kemikalierne, mens der var antaget en mand til at betjene hver sprøjte.⁴⁵ Men det gik langsomt med opslutningen, og de gode råd måtte gentages jævnligt.

Grunden til landmændenes manglende entusiasme for ukrudtssprøjtningen var den begrænsede virkning af det ret store arbejde. Da der allerede i befrielsesåret nåede oplysninger frem om de nye hormonpræparater, som var blevet opdaget under krigen i England, var der derfor meget stor interesse for sagen. H. Ingvard Petersen fra Statens plantepatologiske Forsøg i Lyngby beskrev straks de nye hormonmidlers fordele baseret på oplysninger i litteraturen efter engelske og amerikanske forsøg og fremhævede, at de snarest måtte afprøves her i landet. Professor Axel Pedersen mente, at der var tale om en betydelig landvinding i arbejdet med ukrudts bekæmpelse, således at man muligvis kunne tale om, at hormonmidlerne var for ukrudtsbekæmpelsen, hvad DDT havde været for insektbekæmpelsen. Men først måtte der sættes kraftigt ind med forsøg under vore klimatiske forhold.⁴⁶

I 1949 kunne konsulent H.K. Olsen, Odense, resumere 3 års undersøgelser og forsøg og give hovedlinier for midlernes anvendelse og værdi. De havde vist sig at være så virksomme, at hvor blåsten dræbte lidt over halvdelen af ukrudtet i afgrøden og kalkkvælstof de tre fjerdedele, så dræbte hormonmidlerne de ni tiendedele eller mere. Der var således god grund for

den interesserede landmand at sætte sig grundigt ind i brugen af disse nye metoder for dansk plantedyrkning.⁴⁷

Store anstrengelser blev gjort for hurtigt at undersøge virkningen, bl.a. sendte Statens Ukrudtsforsøg spørgeskemaer ud til alle planteavlskonsulenter, til statens forsøgsstationer og til maskinstationerne om deres erfaringer mht. hormonpræparaternes anvendelse og virkning i praksis. Dette gav et godt billede af resultaterne over hele landet og viste, at midlerne især var effektive i vårsæd, mens kornblomster, valmuer og tidsler i vintersæd ikke var så påvirkede. Konsulenterne havde også fundet, at vejret var af betydning. Regnvejr skyldte midlerne af, før de havde tid til at virke. Den væsentligste skadevirkning, som var registreret, drejede sig om forgiftninger på bier, hvor der var sprøjtet over blomstrende afgrøder og det førte til, at det blev »fremhævet med stor Styrke, at det var uforsvarligt at anvende Hormonmidlerne over blomstrende Planter!«⁴⁸

I begge disse nybrud inden for planteavlen fungerede det velkendte samarbejde mellem forsøgsvirksomheden og konsulenterne tilfulde, således at de nye højt-ydende kornsorter hurtigt slog igennem til gavn for landmændenes udbytte, og således at resultaterne fra de første praktiske anvendelser af de nye ukrudtsmidler blev rapporteret tilbage fra hele landet, så alle erfaringer kunne offentliggøres og alle landmænd drage nytte af dem.

Maskinernes indtog

Mens den kunstige sædoverføring og ukrudtsbekæmpelsen med hormonmidler straks blev taget op i dansk landbrug, var

En af de tidligste traktorer før gummihjulets tid. Bornholm i 1920'erne.

der nogle nybrud, som var meget længe om at trænge igennem, og hvor konsulentvirksomheden først kom sent i gang. Det var, som om krisen i 30'erne satte en osteklokke over udviklingen på visse områder, mens man ventede på at tiderne skulle bedres, og netop da det var ved at ske, brød krigen ud, og der gik endnu nogle år. Et af disse nybrud var traktoren, eller motorploven, som den oprindeligt blev kaldt, som efter en første opblomstring næsten blev glemt igen. De tidligste eksemplarer kom til landet allerede før 1910, men først med fremkomsten af Fordson-traktoren i 1919 begyndte de store brug at interessere sig for sagen. Der var en vis pengerigelighed i landbruget efter krigens høje priser, og den forholdsvis billige maskine udgjorde det første år 600 af det totale salgs-

tal på 733 traktorer.⁴⁹ Den var så populær, at statskonsulent Anton Christensen i et foredrag på maskinudstillingen i Holstebro samme år nævnte, at han knapt kunne komme ind i en jernbanekupé, uden en eller anden spurgte ham ud om Fordson. Han kunne endnu ikke sige noget om dens økonomi og driftssikkerhed, men »dens gode Egenskaber er tydelige for enhver, som ser den«.⁵⁰

Interessen svandt imidlertid hurtigt igen, og under krisen fra 1921–22 faldt efterspørgslen helt ned til ca. 100, for så igennem 20'erne langsomt at stige til ca. 500 traktorer om året. Allerede i 1931 var krisesymptomerne igen tydelige, og antallet af solgte traktorer faldt til 150 og det følgende år helt ned til 50. I 1938 så krisen ud til at være overvundet, men med krigs-

udbruddet forsvandt muligheden for import af traktorer. Tolvmandsforeningerne fandt i 1938 frem til, at der ialt fandtes 2.448 traktorer i landet, fortrinsvis på de større landbrug på øerne, hvilket med den brug mellem naboer, som kunne påregnes, svarede til, at kun godt 3 pct. af samtlige ejendomme i landet brugte traktor.⁵¹ Landøkonomisk Driftsbureau anfører antallet af ejendomme, der brugte traktorer i 1936 til 6.660, mens antallet i 1944 var faldet til knapt 4.400. I årene op til 1950 foregår der en firedobling til næsten 18.000 traktorer, og igen i femåret til 1955 firedobles tallet til godt 60.000. I det følgende femår falder stigningstakten til en nær fordobling, så resultatet er godt 111.000 i 1960.⁵²

Statens Redskabsudvalg arbejdede af al kraft med de nye maskiner og traktorer for at få prøveresultater at støtte sig til i rådgivningsarbejdet, f.eks. afholdt man i 1937 en sammenlignende arbejdsprøve for traktorer. Ved et møde i 1941 forelagde formanden for udvalget, konsulent H.K. Olsen, Odense, en plan for nyordning af prøvearbejdet. Han opfordrede de landøkonomiske foreninger til at gøre alvor af deres tale om at ansætte maskinkonsulenter. Når dette skete, ville Redskabsudvalget gerne stille sit personale til rådighed for et oplysningsarbejde i et større omfang end hidtil.⁵³ Også Teknologisk Institut deltog i oplysningsarbejdet ved at afholde maskinkurser for landmænd med undervisning i traktorer, elektromotorer og andre maskiner, ligesom der arrangeredes besøg af elever fra landbrugsskolerne. Ubemidlede landmænd kunne få støtte til deltagelse efter ansøgning til deres stedlige landboforening.

Brugen af malkemaskiner begyndte at

vokse stærkt sidst i 1930'erne, hvor dækningsprocenten steg fra 2 pct. i 1936 til godt 14 pct. i 1944. Efter krigen gik udviklingen endnu hurtigere, og ved maskintællingen i 1950 havde 40 pct. af alle ejendomme anlæg til maskinmalkning, mens antallet i slutningen af 1950'erne lå helt oppe på over 70 pct.⁵⁴

Landøkonomen, den senere professor, K. Skovgaard forudsagde i 1939, at det her i landet med de begrænsede afsætnings- og produktionsmuligheder for vore landbrugsprodukter ville være nødvendigt at formindske arbejdsstyrken og erstatte den med moderne teknik for at opnå en højere produktion pr. menneskelig arbejdsenhed, ligesom det var sket hos vore konkurrenter, hvis landbruget skulle have mulighed for at producere på lønnende vilkår.⁵⁵ Han følte, at de lave lønninger havde forsinket mekaniseringen, og der derfor ikke var foregået den nødvendige afvandring fra landbruget i 30'erne. Det skete imidlertid nu, for af de mange unge, som i krigens år arbejdede i tørvemoserne og med anlægsarbejder, vendte kun et fåtal tilbage til landbruget, der mistede 82.000 helårsarbejdere i årene 1938–48. Mange af disse var dog kvinder. Da der samtidig skete en relativ stigning i landbrugets lønninger, blev det nødvendigt at erstatte menneskelig arbejdskraft med den maskinelle i stor udstrækning.⁵⁶

For at hjælpe landmændene i denne omstilling og rationalisering begyndte enkelte landboforeninger at tale om ansættelse af en maskinkonsulent. Fyns Stifts patriotiske Selskab var først, idet H.J. Petersen blev ansat som maskinkonsulent i 1944. Han lod sig dog efter mindre end et år friste af det private firma Dæhnfeldt til at arbejde med rådgivning af frøavlere, men

1946 vendte han tilbage som maskinkonsulent for De samvirkende fynske Landboforeninger og startede deres maskinkontor.

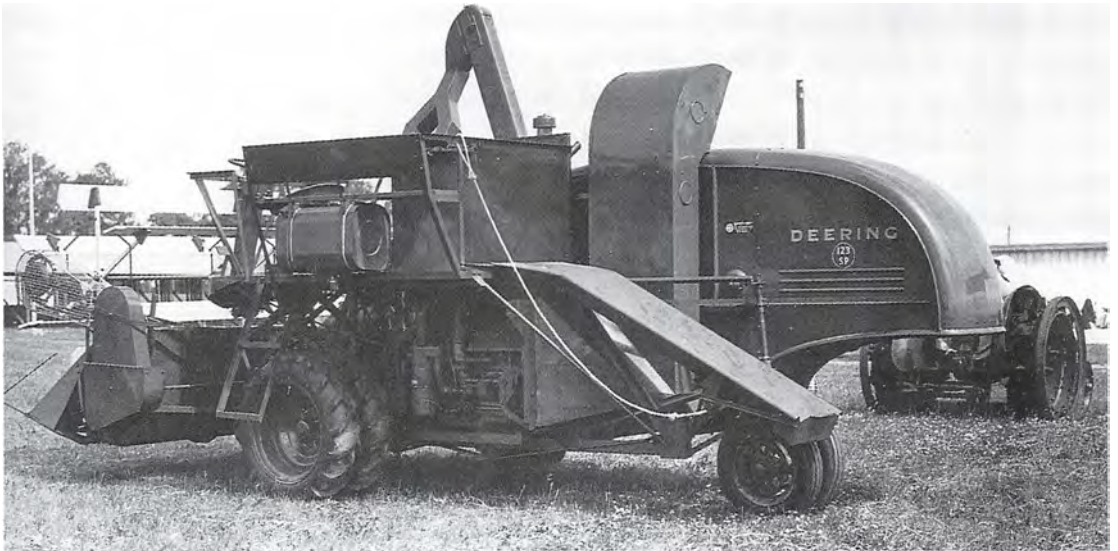
Samme år nedsatte Foreningen af jydsk Landboforeninger et maskinudvalg, hvis første opgave var at ansætte en konsulent til rådgivning for landmændene i den store omstilling. Dette skete i 1947, hvor Erik Olsen, som i 1945 havde efterfulgt H.J. Petersen på Fyn, tiltrådte stillingen. Foreningen havde fået tilsagn om tilskud til hans løn efter de samme regler som til andre landbrugsfaglige konsulenter, idet Landbrugsministeriet netop dette år efter brevveksling med Finansministeriet og Folketingets Finansudvalg godkendte statstilskud til maskinkonsulenter.⁵⁷ Han fik så travlt med at besvare forespørgsler, besøge landmænd, holde foredrag og kurser og udføre skriftlige arbejder, at der snart måtte antages en fast assistent. Også i de øvrige landsdele ansattes en maskinkonsulent, således at der i 1950 var 5 ialt.

I 1946 påbegyndte maskinkonsulent Erik Olsen opsynet med afprøvningen af de første 10 Fergusontraktorer, som blev importeret og udstationeret i et år hos dygtige landmænd. Med Ferguson fik landbruget den lille, praktiske traktor, som havde mulighed for at vinde udbredelse i det almindelige bondebrug. Det var den første traktor med et hydraulisk løfte-system til redskaberne, og da den blev godkendt af konsulenterne, førte det til et stort opsving i salget. I 1947 ansattes landbrugs-kandidat P. Bildsøe Hansen som leder af den nyoprettede landbrugs maskintekniske afdeling ved Jydsk Teknologisk Institut i Aarhus. Han skulle lede undervisningen af landmænd i pasning og betjening af deres maskiner og desuden

holde smede og maskinreparatører underrettet om det nye inden for landbrugets maskinområde.⁵⁸ Samme år nedsattes Landboorganisationernes Maskinudvalg, som fik en vis rådgivende indflydelse på importen af landbrugsmaskiner, således at formanden for De samvirkende sjællandske Landboforeningers maskinudvalg i 1951 kunne sige, at vel var der mange traktormærker på markedet, men hvis maskinudvalget ikke var blevet nedsat, havde der været endnu mange flere.⁵⁹

Der var imidlertid et stort behov for flere maskinkonsulenter end den ene for hver landsdel til at hjælpe landmændene til det rette valg blandt de mange muligheder. Forstander for Statens Redskabsprøver på Bygholm, Knud Hansen, mente i 1952, at landbruget skulle rejse krav om bedre vejledning på dette område, men samtidig tilbyde at være med til at betale omkostningerne, for det ville komme mangefold igen. Man behøvede blot at tænke på »den halsløse Traktoranskaffelse, mange havde foretaget«. Der måtte en maskinkonsulent til for hvert amt, som gennem foredrag kurser og direkte personlig vejledning kunne fremme forståelsen for den rette anskaffelse, brug og vedligeholdelse af de mange nye maskiner.⁶⁰

I 1954 startede på initiativ af fuldmægtig H. Mygind Sørensen et 5 måneders kursus på Teknologisk Institut for videreuddannelse af konsulenter, således at de kunne fungere som maskinkonsulenter. Kurset blev gentaget i 1955 og 56, og det resulterede i oprettelsen af særlige maskinudvalg i mange af de lokale landboforeninger, som begyndte at ansætte deres egne maskinkonsulenter. I nogle foreninger oprettedes en kombineret stilling som bygnings- og maskinkonsulent, og i andre

En maskine som denne farvestrålende amerikanske mejetærsker kunne lokke mange landmænd med på investeringsbølgen. Fra Bellahøj dyrskuet 1947.

delte maskinkonsulentens sin tid mellem konsulentvirksomheden og stillingen som landbrugslærer.

Kolding Omegns og Kolding Herreds Landboforeninger ansatte maskinkonsulent sammen med Den nordslesvigske Landboforening i 1956.⁶¹ En liste over hans ansvarsområder er sikkert repræsentativ for det store flertal af maskinkonsulenters arbejde:

1. Rådgivning vedr. køb af maskiner.
2. Vejledning ved planlægning og rationalisering af bedriften.
3. Foredrag og maskinkurser samt pløje-konkurrencer.
4. Maskindemonstration og afprøvning af traktorer, som regel i samarbejde med Foreningen af jydsk Landboforeninger.
5. Projektering og vejledning vedr. korn-tørnings- og siloanlæg samt transport-anlæg.

Maskinkonsulentens så det som sin fornemste opgave at følge med i udviklingen for derigennem at hjælpe landmanden til rette med rationaliseringen inden for den enkelte bedrift i en tid, hvor teknikkens fremskridt bragte så mange nye arbejds-metoder, og hvor en del landmænd gik over til kvægløst landbrug.

Der kan findes mange forskellige op-fattelser, også af kontroversiel art, af om opgaven blev løst på den bedste måde i de tidlige år. I jubilæumsskriftet for Nørre Rangstrup Herreds Landboforening i 1987 hedder det: »Dansk landbrug mekanise-rede fra begyndelsen af 1950'erne og gjorde det på den dyrest tænkelige måde

med et utal af modeller og typer, der var udsat for en ubarmhjertig forældelse og krævede en overflod af reservedele og dyre mekanikere. Mekaniseringen kunne vel have været gjort for en trediedel af det, den kostede.«⁶²

Det er ikke det almindelige synspunkt, men det skal måske med, fordi der set i bakspejlet kan være et gran af sandhed i det, uden at man dog kan laste maskinkonsulenterne for den udvikling. Vejlednings- og undersøgelsesarbejdet kunne langtfra holde trit med maskinanskaffelsen, og den hurtige mekanisering skabte store problemer med hensyn til den rigtige pasning og anvendelse af den kostbare maskinpark. Når man læser beskrivelser af tilstrømningen til maskinudstillingerne farvestrålende fristelser og traktordemonstrationernes opvisning af hestekræfter, så er det tydeligt, at maskinkonsulenterne ikke havde nogen nem opgave med at råde landmændene til tålmodighed. Mangelen på arbejdskraft var alvorlig i de første efterkrigsår, så landmændene stod ofte med et akut behov for hjælp og havde ikke tid at vente på resultaterne fra Statens Redskabsprøver, hvor afprøvningerne ofte kunne tage lang tid. Dette hastværk kombineret med det meget begrænsede udbud af maskiner i de første år efter krigen, således at det var svært for landmændene at kombinere redskaberne på en rationel måde, førte uden tvivl til nogle fejlinvesteringer.

Det havde nok betydet en stor besparelse, hvis en større brug af maskinstationer og nabosamarbejde havde kunnet gennemføres. Allerede i 1945 havde docent H. Rosenstand Schacht anbefalet oprettelsen af maskinstationer efter svensk mønster,

eventuelt på andelsbasis, for at brugen af motordrevne markredskaber også kunne komme de mindre brug til gode.⁶³ De maskinstationer, der blev oprettet på andelsbasis, varede imidlertid i de fleste tilfælde kun i meget få år, før de overgik til privat eje. Andelstanken viste sig at være for vanskeligt at administrere, når alle medlemmer var ejere af maskinerne og følte, at de havde krav på at få arbejdet udført, når de ønskede det. Her stod en privat ejer af maskinparken stærkere, idet han kunne tilrettelægge et elastisk program for den bedste udnyttelse af maskinerne. Desuden var der et problem med vedligeholdelsen af den dyre maskinpark i andelsforeningerne, hvor ingen følte sig som den egentlig ansvarlige.

Maskinkonsulenterne lagde et stort arbejde i at råde landmændene bedst muligt, men overfor disses ønske om at være selvhjulpne kunne konsulenterne intet stille op. Kontorchef Olav E. Kristiansen fortæller, hvorledes han i sine konsulentdage kom ud for at rådgive en vestjysk landmand om et korntørningsanlæg. Da det var overstået, ville manden gerne have nogle råd til en løsning af problemet med høsten. Han havde besluttet sig for en mejetærsker, og selv om Olav Kristiansen kunne vise, at det ville være mest rationelt at benytte maskinstationen eller træffe aftale med en nabo om høsten på det relativt lille areal, stod landmanden fast på sit ønske om at købe en mejetærsker. Der var derfor ikke andet for konsulenten at gøre, end at sørge for den bedst mulige vejledning om markedets udbud af mejetærskere. Det vigtigste var at opretholde et absolut tillidsforhold både til landmanden og også til maskinforhandleren, hvorfra

*En konsulent rådgiver
om traktorens
vedligeholdelse.*

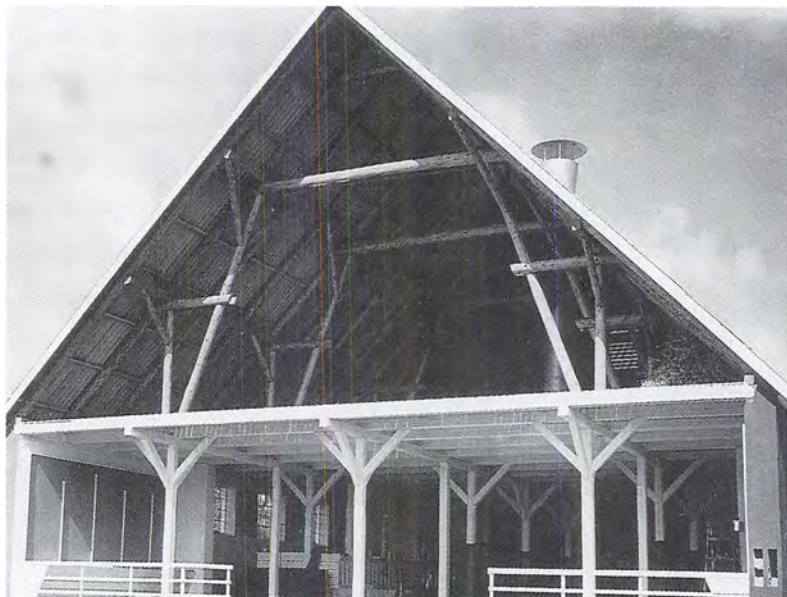
oplysningerne om de nye maskiner i første omgang skulle komme, indtil afprøvningsresultaterne kunne foreligge.

Det historisk givne er, at landmændene købte maskiner i stort tal efter 1945. Mekaniseringen påkaldte sig fra starten stærke lidenskaber, og for maskinkonsulenterne drejede rådgivningen sig om at hjælpe den landmand, som havde taget beslutningen om den ofte store investering, til at finde den bedste løsning, snarere end om at overtale ham til at dele med andre eller vente på et afprøvningsresultat, for det ville i de fleste tilfælde være foræves.

Bygningskonsulenterne

Også på bygningsområdet ophobedes der et behov under de magre år i 30'erne. Beregninger viser, at nybyggeriet kun modsvarede afskrivningerne i denne periode, men mens maskininvesteringerne som nævnt ovenfor steg stærkt efter 1945, så skal vi næsten op til 1960, før der begynder at komme fart i byggeriet.⁶⁴

Alligevel ansatte Præstø Amts Byggeudvalg i 1942 den første bygningskonsulent, Ivar A. Hansen, i samarbejde med arkitekt Knud Brücker. Hans ansættelse var resultatet af en udvikling, som startede i 1930.

På Bellahøj dyrskuet i 1938 udstillede man et modelbyggeri i fuld størrelse af en stald.

På det tidspunkt havde man følt et behov for rådgivning om byggeriet, som førte til, at både Foreningen af jyske Landboforeninger og De samvirkende sjællandske Landboforeninger havde nedsat bygningsudvalg og indledt et samarbejde med Landsforeningen Bedre Byggeskik. En del af inspirationen kom fra konsulent L. Hansen Larsen, som udover sit arbejde som husdyrbrugskonsulent også var stærkt interesseret i landbrugsbygningernes indretning. Han havde foretaget opmåling af 100 stalde og udgivet en bog om det med titlen »Kostaldens Hygiejne«, hvor han bl.a. påviste, at køernes øgede størrelse krævede større båse. I samarbejde med Bedre Byggeskik startede de to provinsielle udvalg forskellige initiativer. I Jylland arrangeredes en bygningsudstilling på ungskuet i Skanderborg, og i 1934 udskev man en grundplankonkurrence og udsendte senere en beretning med de bedste projekter med arkitektens beskrivelse,

således at de direkte kunne benyttes af landmænd, der ønskede at bygge.⁶⁵ På Sjælland oprettedes et arkiv med tegninger til forskellige typer af landbrugsbygninger på udvalgets kontor, således at landmænd, arkitekter og bygmestre kunne låne tegninger og få konsultatorisk vejledning. Desuden ledede udvalget opførelsen af to gårde i Frederiksborg amt i sommeren 1931.⁶⁶

I 1937 blev der med støtte fra Ny Carlsbergfondet, Akademisk Arkitektforening og Landbrugsraadet udskrevet en landsomfattende konkurrence om hele landbrugsbyggespørgsmålet, og resultaterne blev udstillet på den store landbrugsudstilling på Bellahøj. Projekterne blev aftrykt i en beretning, som blev solgt for kun 1 kr., således at den fik stor afsætning og kom til at danne grundlag for en del byggeri i de følgende år.⁶⁷

I løbet af 30'erne udarbejdede L. Hansen Larsen, som i 1934 var blevet professor

ved Landbohøjskolen, og arkitekt Knud Brücker et sæt byggeprincipper, som de i 1939 offentliggjorde i bogen »Nye danske Landbrugsbygninger«, ligesom der opførtes omkring 20 større og mindre gårde rundt om på Sjælland efter disse tegninger. I 1941 førte loven om »Statstilskud og Laan til Istandsættelse og Fornyelse af Landbrugsbygninger« til en voksende interesse for sagen, og ved at offentliggøre en liste med beliggenheden af de opførte bygninger i Sjællands Stifts Landbrugstidende opmuntrede man landmændene til at besøge en eller flere af dem, hvis de planlagde ny- eller ombygninger.⁶⁸ På samme måde udpegede Foreningen af jydsk Landboforeninger i samarbejde med Mejeriudvalget en række mønsterbygninger i de forskellige egne af Jylland, og en fortegnelse udarbejdedes med bistand af landboforeningernes konsulenter over gårde, hvor man kunne henvende sig og få forklaring om indretning, funktion og omkostninger.

I 1942 havde L. Hansen Larsen gennemarbejdet hele sagen og konkluderede, at bygningen af landbrugsbygninger trængte til at komme under en planmæssig konsulentvirksomhed, for at området kunne opnå ligestilling med de øvrige sider af landbrugserhvervet. En byggesag kunne imidlertid ikke klares af en enkelt mand, der måtte både konsulent og arkitekt til. Konsulenter, fordi de havde forstand på det landbrugsfaglige, og havde udviklet et godt tillidsforhold til landmanden, og arkitekter, fordi konsulenten ikke havde forstand på det byggefaglige og ganske manglede forudsætninger for at skabe smukke landbrugsbygninger. Man måtte stræbe efter en arbejdsdeling mellem en trænet landøkonom og en dygtig arkitekt. Han-

sen Larsen påpegede den samfundsøkonomiske betydning, som hygiejniske stalde ville have, hvor dyrene kunne udnytte deres foder bedst muligt, ligesom lader, som kunne rumme hele høsten, så dele af den ikke skulle stå ude i regnen, kunne spare store værdier. Han gik derefter videre til at skitsere i detaljer, hvorledes dette system rent økonomisk kunne lade sig gøre, hvis staten ville yde tilskud som til anden konsulentvirksomhed.⁶⁹

Dette skete imidlertid ikke i første omgang, så også efter udnævnelsen af Ivar A. Hansen som den første bygningskonsulent i Præstø amt måtte de landmænd, der fik byggeteknisk bistand, selv betale et honorar på grund af det manglende statstilskud.

Et år efter sin tiltræden holdt Ivar Hansen foredrag i radioen om sine foreløbige erfaringer, fordi sagen som det første forsøg af sin art blev fulgt med interesse i landbokredse landet over. Der havde været stærkt behov blandt landmændene på Sydsjælland for bistand på det byggetekniske område, fortalte han, og der var det første år projekteret arbejder for næsten en million kroner og desuden udført en omfattende konsultatorisk virksomhed. Finansieringen foregik således, at omkostningerne ved konsulentbistanden blev afholdt af et fast tilskud fra de deltagende foreninger, mens det egentlige projekteringsarbejde blev betalt af bygherren.

Hans erfaringer viste, at et samarbejde mellem en arkitekt, en ingeniør og en landøkonom gav landmændene den bedste støtte. For at dette ikke skulle være økonomisk uoverkommeligt, kunne man lægge flere distrikter sammen. Ivar Hansen mente, at arbejdsområdet kunne være så stort, at 4 kontorer med den nødvendige

I 1960'erne indførtes spaltegulve i danske stalde.

arbejdskraft ville være passende for hele landet. På denne måde ville projekteringsomkostningerne blive meget beskedne, og det var af betydning, at den direkte udgift ikke afholdt landmændene fra at gøre brug af institutionen og nyde godt af dens erfaring.⁷⁰

Forskning og forsøg, som jo havde så stor en del af æren for dansk landbrugs hurtige udvikling, fandtes slet ikke på det byggetekniske område, men Ivar A. Hansen foreslog, at undersøgelser af materialer, bygningsmæssige fremgangsmåder og standardisering af materialer og tilbehør til byggeriet alle ville kunne bidrage til at nedsætte prisen på landbrugsbyggeri.⁷¹ To unge landbrugskandidater, Holger Ærsøe og Willy Kernel, udgav i 1944 på eget forlag bogen »Byggekonsulenten« som håndbog for både nybyggeri og ændringer med et væld af illustrationer, der kunne give inspiration og hjælpe under aftaler med håndværkeren eller arkitekten.⁷²

I 1947 oprettedes Statens Byggeforsk-

ningsinstitut med det formål at forske i en forbedring og billiggørelse af byggeriet, og der oprettedes en særlig afdeling for landbrugsbyggeri, som bl.a. udførte et stort arbejde med staldventilation. En sådan institution havde været et stærkt ønske hos bygningskonsulenterne, men de følte, at den blev sultet med bevillinger, således at de beretninger, der udsendtes, ofte haltede bag efter det rådgivningsarbejde, som blev udført i det praktiske liv. Som et eksempel nævnes, at et vigtigt spørgsmål som spaltegulve i staldene, som konsulenterne havde arbejdet med siden 1962–63, først blev behandlet i en beretning fra Byggeforskningsinstituttet i 1966.⁷³

For at imødekomme behovet for en vis uddannelse af konsulenterne til deres funktion som bygningskonsulenter, oprettede Landbohøjskolen i 1945 på opfordring af Foreningen af jyske Landboforeninger et 5 ugers kursus for landbrugskandidater. Dette satte pludselig skub i sagen i mange landboforeninger, og i begyndelsen

af 1946 var der »vistnok 16 konsulenter, som arbejdede med byggeri, deraf 6 heltidsansatte«. 10 af disse skulle »tjene to herrer«, idet de også havde arbejde inden for husdyrbrug, planteavl eller grundforbedring. Af hensyn til statstilskuddet var dette det officielle erhverv, men til bygningskonsulenternes bitterhed gav det naturligvis også udadtil det indtryk, at bygningsindretning var noget, enhver havde begreb om.⁷⁴

Professor Hansen Larsen kæmpede hårdt for anerkendelse af bygningskonsulenternes faglige uddannelse. I 1946 ansatte landbrugsorganisationerne i Frederiksborg amt en landbrugskandidat som bygningskonsulent til trods for, at han ikke havde gennemgået Landbohøjskolens byggekursus. Hansen Larsen påpegede i Ugeskriftet, at det var »ganske uanstændigt«, at formanden for Frederiksborg Amts Landboforening, som selv var landbrugskandidat, ikke respekterede den faglige uddannelse, som oven i købet var oprettet efter opfordring fra landbrugsorganisationerne.⁷⁵

Trods de gode intentioner blev Hansen Larsens drøm kun realiseret i et område, nemlig i landboforeningerne i Syd- og Sønderjylland, hvor der blev oprettet et fælles arkitektkontor. Systemet fungerede således, at bygningskonsulenterne ude omkring i foreningerne optog den første kontakt med medlemmerne og bistod dem med planlægning af ombygning af bestående bygninger eller med at udarbejde grundrids til nybygninger, inden arkitektkontoret lavede de endelige tegninger og foretog omkostningsberegninger. Dette system blev dog i løbet af få år ændret, således at arkitektkontoret blev nedlagt og antallet af bygningskonsulenter stærkt re-

duceret. Mangelen på statstilskud medførte, at der kun var plads til et begrænset antal konsulenter, som nærmest fik byggetjenesten i entreprise under ansvar over for byggeudvalget og selv antog den fornødne tekniske medhjælp.⁷⁶

Dette blev det almindelige mønster, og eftersom landbrugsbyggeriet altid har været et uhyre konjunkturfølsomt felt, har antallet af sådanne selvfinansierede bygningskonsulentkontorer varieret stærkt. Da det var på sit højeste i 1960–62, var der ialt 14 kontorer fordelt med 8 i Jylland, 3 på Sjælland og 1 hver på Fyn, Bornholm og Falster.⁷⁷

I 1964 begyndte de forhandlinger, som omsider skulle lede til tildeling af statstilskud i 1967 ved en særlig tilladelse fra Landbrugsministeriet. I Landboforeningernes Arbejdsudvalg vedr. Bygningskonsulentvirksomheden besluttedes det, at for at kunne opnå tilskud på linie med andre konsulenter måtte bygningskonsulenter udelukkende have status som vejledere, hvilket betød, at arbejdet måtte afsluttes med en skitse, mens selve projekteringsarbejdet måtte overlades til sagkyndige. Her blev professor Hansen Larsens plan igen taget op, idet man foreslog oprettelsen af bygningskontorer til projektering dækkende så store geografiske områder, 2–3 amter, at der kunne blive fuld beskæftigelse til sagkyndige. Desuden blev det foreslået at etablere kontakt til de virksomheder, som fremstillede såkaldt »ultra-traditionelt byggeri«. Som eksempel nævntes Tectum, som i en årrække havde gennemført et udviklingsarbejde med »færdigsyede« landbrugsbygninger.⁷⁸

Det endelige resultat efter omlægningen i 1967 blev i en lang række tilfælde et tæt samarbejde mellem bygningskonsulenten

og de tilknyttede specialister men med adskilt regnskab, således at der kunne søges statstilskud til bygningskonsulenten og hans medhjælp, mens den øvrige assistance finansieredes gennem landmændenes honorarer.

Nye rådgivningsopgaver med anderledes finansiering

Efter krigen skete der på flere områder et brud med den vante finansiering af konsulentvirksomheden, fordi landboforeningerne havde svært ved at klare de store økonomiske krav, som det voksende behov for faglig rådgivning stillede. Det medførte en vis bekymring inden for landboforeningerne for, at initiativet med hensyn til rådgivningsvirksomheden skulle glide dem af hænde.

Hygiejekonsulenterne

Den tidligste afvigelse fra de normale finansieringsmetoder var hygiejekonsulenterne. Deres rådgivningsområde var en videreudvikling af det arbejde, som dyrlæge, konsulent J. Hegelund påbegyndte omkring 1900 med undervisning i korrekt malkning og mælkebehandling (se side 111), og som Mejeriernes Fællesorganisation tog op efter sin oprettelse i 1912 ved at stille landbrugslærer Emil Konradi til rådighed for landbrugs- og højskolerne som vederlagsfri foredragsholder om malkearbejdets betydning. Den første mælkebedømmelseskreds oprettedes i Ringkøbing amt i 1902, hvor såkaldte mælkedommere, som oprindeligt var mejerister, bedømte mælkens kvalitet ved leveringen

og reducerede prisen, hvis den var defekt. Dette system døde gradvist ud, bortset fra Ringkøbing-området, hvor der stadig fandtes to mælkedommere, da hygiejekonsulenterne begyndte at virke.

For at bekæmpe årsagerne til den dårlige mælk, hvor de opstod, flyttedes opmærksomheden over på hygiejnen ude i de enkelte stalde, og kort efter krigens udbrud begyndte man at ansætte de såkaldte mælkekonsulenter til at rådgive om disse problemer. Den første og sikkert også den mest kendte var Mette Tovborg Jensen, som var ansat af De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation fra 1941–49. Hun var uddannet på Ladelund og Tune landbrugsskoler og blev senere viceamtsborgmester i Vejle amtsråd, som hun var medlem af i 20 år. Foruden at undervise i hygiejne og malkning, en aktivitet, som skaffede hende tilnavnet »Mette Malkepige« og gjorde hende landskendt, holdt hun foredrag og skrev artikler om emnet. Både i 1936 og 1952 holdt hun foredrag ved årsmødet på Fyn, og i en vejledning for landbruget om »Malkning og Mælkehygiejne« fra 1944 var hun forfatter til afsnittet om håndmalkning.⁷⁹ At hendes undervisning var god, vidner en kort bemærkning i anden sammenhæng om. Gårdejer Svend Poulsen, Birkerød, skrev i 1949: »En af mine største landbrugsmæssige Overraskelser var som 40-aarig at faa dobbelt saa let ved at malke efter at have været med til en times Malkedemonstration af Mette Tovborg Jensen. Jeg havde troet, at naar jeg ikke kunde malke ordentlig, saa var det, fordi jeg var vanskabt – og saa er det kun et Spørgsmaal om den rette Teknik.«⁸⁰

I 1947 godkendte Landbrugsministeriet, at der kunne ydes fuldt statstilskud til de

Det var vigtigt at kende det rette tag i hånd-malkningen.

allerede ansatte konsulenter. Det drejede sig om tre, Aa. Lund Rasmussen, J.C. Christensen og Mette Tovborg Jensen, som var ansat direkte under De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation i Aarhus, to som var ansat under lokale mejeriforeninger i Sønderjylland, en på Bornholm, en i Ringkøbing amt og en ansat af Midtjydsk Mejeriforening. Man understregede imidlertid, »at Ministeriet kun ganske undtagelsesvis er gaaet med til at yde Tilskud til Konsulentvirksomhed indenfor Organisationer med erhvervsmæssige Formaal«. Ministeriet henstillede derfor, at hygiejnekonsulentvirksomheden skulle overgå til de landøkonomiske for-

eninger ved personskifte eller ved nyan-sættelser.⁸¹ I et brev af 18. februar 1948 til De samvirkende danske Landboforeninger giver De danske Mejeriers Fællesorganisa-tion udtryk for undren over, hvilken for-skel ministeriet mener, der kan være mel-lem en lokal mejeriforening og en land-boforening. »Begge Kategorier af For-eninger arbejder jo i de samme Menne-skens Interesse – til Fremme af forskellige Sider af Landbrugsproduktionen.«⁸²

Sagen må imidlertid være blevet løst, for hygiejnekonsulent Knud Jørgensen, som i 1955 blev ansat i Aarhus, husker, at selv om initiativet til ansættelsen af hygiejne-konsulenterne udgik fra de lokale mejeri-foreninger, skete det i samarbejde med landboforeningerne for at udnytte retten til statstilskud. Den øvrige del af lønnen og udgifterne til kontor og kørsel betales så af mejerierne.⁸³

Hygiejnekonsulenternes arbejde bestod i at hjælpe landmænd, hvis ugentlige bak-teriologiske prøve havde vist problemer, med at finde frem til årsagen ved at gen-nemgå hele malke- og mælkebehandlings-proceduren. Et typisk besøg drejede sig om kontrol af renligheden i stalden, og om kørne var rene, den korrekte og hensyns-fulde brug af malkemaskinerne, om deres funktion og rengøringen af dem var i or-den, og endelig om nedkølingen af mælken foregik, som den skulle.

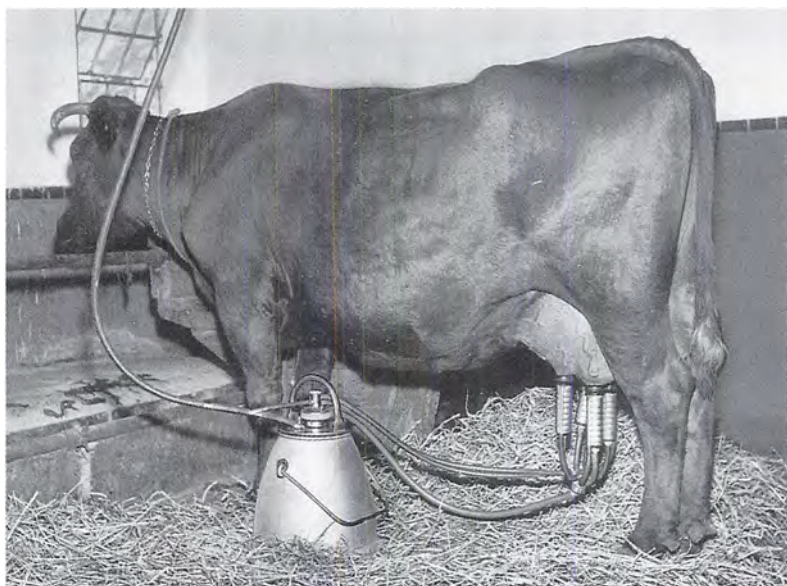
Siden 1970 har der været 12 hygiejne-konsulenter.

Svinefodringskonsulenter

En anden slags konsulent, som ikke fulgte de normale regler med ansættelse af en landboforening og finansiering gennem

statstilskuddet og medlemskontingentet var svinefodringskonsulenterne. Den første, C.J. Benediktson, ansattes af tre lolland falsterske slagterier i 1950, mens Frede Elm blev ansat af Kolding Slakteri næsten samtidig. Baggrunden for denne nye aktivitet var de ændrede spisevaner på det engelske marked. Her gik smagen efter krigen næsten udelukkende i retning af magert bacon, og den danske baconproduktion fik pludselig problemer med kvaliteten, som skulle rettes i en fart. Da en omlægning gennem avlsarbejdet ville tage for langt tid, søgte man at forbedre kvaliteten på en effektiv og hurtig måde gennem en mere hensigtsmæssig fodring. Her kom svinefodringskonsulenten ind i billedet, fordi slagterierne følte, at mange husdyrbrugskonsulenter med deres forkærlighed for kvæget havde lagt for meget vægt på avlsarbejdet med svinene og ikke interesseret sig nok for deres fodring og pas-

ning. De to konsulenter var landets første firmakonsulenter ansat af landmandsejede slagterier, og det var absolut ikke populært i landbo- og husmandsforeningskredse, som hidtil havde haft monopol på konsulentansættelsen. I sin månedsoversigt i radioen sagde Johs. Petersen-Dalum i april, at disse ansættelser var »at drive specialiseringen for vidt«. Der viste sig imidlertid et så stort behov for svinefodringskonsulenterne, at der i løbet af få måneder blev ansat 6–7 i andre områder af landet, hvor man havde talt sig til rette, således at ansættelsen foregik gennem landbo- eller husmandsforeninger med statstilskud, mens resten af lønnen blev betalt af det stedlige slagteri, så den nye service kunne tilbydes svineproducenterne uden honorar. I sin oversigt i august samme år var Petersen-Dalum derfor omvendt og kunne karakterisere udviklingen som »betimelig«. Efter nogle år opnåedes en ordning

*En tidlig malkemaskine
i funktion.*

Så er der serveret!

mellem landboforeningerne og slagterierne, så de to førstansatte konsulenter blev ansat på lignende vilkår.

Samarbejdet foregik gennem et svineavlsudvalg, som på Lolland-Falster kom til at bestå af 2 repræsentanter fra landboforeningerne, 2 fra husmandsforeningerne og 3 fra slagterierne samt husdyrbrugskonsulenten. Den nyansatte svinefodringskonsulent fortæller, hvorledes han selv skulle bygge sit arbejdsområde op fra bunden, bl.a. gennem uanmeldte besøg på gårdene.⁸⁴ C.J. Benediktson fandt det ikke alle steder rart at komme som ukendt mand og sige »Her kommer jeg, jeg ved en masse om svineproduktion, hvad kan jeg hjælpe jer med?« Ofte var gårdejerer ikke

særlig begejstret, og hans fodermester var i mange tilfælde direkte modvillig over for »fremmed indblanding«. I sådanne tilfælde kunne konsulenten sige fra.

Et godt springbrædt blev de mange kurser for unge landmænd, som afholdtes. På den måde blev han efterhånden kendt i området. Arbejdsformen udviklede sig til at bestå af mange telefonhenvendelser og besøg på gårdene, 80–100 møder om året med foredrag i lokalområderne, rådgivning i staldindretning, tilrettelæggelse af staldvandring, artikler i lokale blade, besøg med landmænd på slagterierne og endelig udarbejdelse af let overskuelige foderplaner, som udsendtes til svineavlerne.

Efterhånden overtog konsulenten det

lokale svineavls- og forsøgsarbejde samt slagteriernes udstationering af orner og tilsynet med disse dyr. Han startede en tradition med et årligt svineavlsmøde, som stadig fortsætter, og i 1953 oprettedes et demonstrationsbrug for svinefodring, således at landmændene ved selvsyn kunne lære de bedste metoder. I 1956 påbegyndtes kontrolforeninger for svinefodring, og begge institutioner blev vigtige led i bestræbelserne for at sprede viden på området.

Fjerkrækonsulenterne

Den tredie afvigelse fra den normale finansiering var en nyordning, som i 1948 foregik inden for fjerkrækonsulenternes rækker. De første fjerkrækonsulenter blev udnævnt allerede i 1890'erne, og der havde fra begyndelsen været det usædvanlige træk, at de ikke var ansat af landboforeningerne men af de landsdækkende fjerkræavlerforeninger. De havde dog fra første færd været anerkendt på lige linie med andre konsulenter og været inviteret til de årlige konsulentmøder, ligesom de indsendte årsberetninger til ministeriet i lighed med de øvrige konsulenter. I 1904 blev der indsendt beretninger til landbrugsministeriet fra 4 konsulenter, hvoraf de 3 var ansat af fjerkræforeninger, mens den sidste var konsulent i fjerkræavl for »De fynske Husmænds Landboforening«, men stod til rådighed for alle i Fyns stift, fordi De samvirkende Landboforeninger (på Fyn) ydede tilskud til hans løn. Hans navn var N.M.R. Stenbæk, og han beskriver levende, hvad hans arbejde havde bestået af i årets løb. Han havde holdt 56

foredrag, flest i husmandskredse, men også i landboforeninger, æggesalgskredse, på højskoler og ved fjerkræudstillinger. Han havde desuden aflagt besøg i hjemmene og hjulpet folk med at forbedre deres besætninger. Han havde skaffet rugeæg og tillægsdyr, især gode haner, men naturligvis kun ved at henvise til besætninger, hvor sådanne kunne købes. Han havde også kunnet påvise tiltrængte forbedringer i hønsegårdenes indretning og havde givet tegninger på nye hønsehuse.⁸⁵

Fjerkrækonsulenterne gik tidligt ind i en intensiv propaganda for rationel fjerkræavl med afholdelse af foredrag og tilsyn med de ca. 100 avlscentre, som snart blev oprettet over hele landet, og med oprettelsen af Dansk Andels Ægexport i 1895 blev afsætningsforholdene så gode, at fjerkræhold blev stadig mere almindeligt. Avlsforanstaltningerne foregik helt på linie med de andre husdyrgrene med konkurrencer mellem hele, velledede og lønnende hønsehold og stambogsføring, ligesom en spredning af billige rugeæg fra de kontrollerede avlscentre hjalp til at højne den almindelige standard blandt hønseracerne.⁸⁶ I 1912 gik de mange mindre foreninger sammen i »Danmarks Fjerkræavlerforening«.

Især i de små landbrugsbedrifter gav hønseholdet et godt tilskud til indtægten, og landbrugskrisen skabte stor fremgang i interessen. I 1931 eksporteredes der 50 millioner snese æg, hovedsagelig til England, en fremgang på 18 pct. i forhold til gennemsnittet af eksporten i årene 1926–30. De gode priser forårsagede denne fremgang, og desuden havde landboorganisationernes intensive foredragsvirksomhed klargjort betydningen af god fodring og pleje, ligesom Landbrugsministeriets nedsættelse af Statens Fjerkræavls-

Det var ofte børnene eller kvinderne, der passede hønseholdet.

udvalg og Statens Ægudvalg stimulerede interessen hos landmændene.⁸⁷

Med oprettelsen af andelsfjerkræslagterierne i begyndelsen af 1930'erne lagde man grunden til en givtig ny eksportgren, idet man nu begyndte at satse på kyllinger opdrættet direkte til slagtning. Konsulenterne fik et nyt arbejdsfelt med rådgivning om racer med hvide ben og hvidt skind, ligesom anvisninger på bygning af fedebure blev efterspurgt blandt landmændene.⁸⁸

Ved krigsudbruddet blev konsulenternes hjælp til opsætning af mørkelægningsgardiner i hønsehusene aktuel, idet lysene skulle brænde for at fremme æglægningen, og fjerkrækonsulent Søren Buus skrev straks en artikel i Ugeskriftet om den bedste og billigste fremgangsmåde.⁸⁹ Året efter var fodringen af hønsene blevet et så stort problem, at forsøgsleder J. Bælum gennemgik alle de muligheder for alternativt foder, der kunne findes, nu hvor tilstrækkeligt korn ikke kunne fremskaffes. Fod-

ringen ville blive så vanskelig, forudsagde han, at han henstillede til husdyrkonsulenterne, at de også ofrede et øjeblik af deres tid på hønsenes ve og vel, når de alligevel kom rundt til folk. Han var godt klar over, at en del husdyrkonsulenter betragtede hønsene som liggende langt uden for deres område, men fjerkrækonsulenterne kunne ikke overkomme alt, og lidt vejledning ville hjælpe til en bedre udnyttelse af det knappe foder og ville gøre stor nytte.⁹⁰

I 1948, da statskonsulent W.A. Kock gik på pension, besluttedes det at nedlægge stillingen som statskonsulent, og i stedet oprettedes et Landsudvalg for Fjerkræavlen med medlemmer fra De samvirkende danske Landbo- og Husmandsforeninger, Fjerkræavlerforeningen, Foreningen af danske Ægeksporthører og 1 medlem valgt af Dansk Andels Ægeksporthører. W.A. Kock havde været fjerkrækonsulent lige siden 1903, og i 1920 var han blevet udnævnt til statskonsulent. Landsudvalgets opgave var gennem fagligt oplysningsarbejde at

fremme fjerkræavl i Danmark, og der blev nedsat 10 lokaludvalg med ialt 12 konsulenter til at arbejde for sagen. Midlerne til fjerkrækonsulentarbejdet blev fremskaffet på tre måder. Udover det normale statstilskud til konsulenter bidrog de deltagende organisationer som i al konsulentvirksomhed, og desuden blev det som noget helt nyt besluttet, at Landsudvalget for Fjerkræavl kunne give et tilskud på 11.000 kr. pr. konsulent af de såkaldte ægafgiftmidler, som ifølge en lov fra 1947 opkrævedes ved forhandling, udførsel og indførsel af æg.⁹¹

Det var første gang, man havde anvendt midler opkrævet som en produktionsafgift i støtten til konsulentarbejdet, og der blev da også stillet spørgsmål ved det, da indførelsen af et lignende princip for den øvrige konsulentvirksomhed netop blev diskuteret i disse år. Landbrugsministeriet stillede som betingelse for at udbetale en sådan økonomisk støtte af ægafgiften gennem Landsudvalget for Fjerkræavl, at både konsulenter og de lokale fjerkræudvalg »medvirkede til at gennemføre de faglige opgaver, som landsudvalget ønskede gennemført til fremme af fjerkræavl og ægproduktionen.« De samvirkende danske Landboforeningers formandskab anså det for en meget uheldig udvikling, hvis Landbrugsministeriet således begyndte at skrive særlige regler for de forskellige kategorier af konsulenter, men man afventede foreløbig udviklingen, og i 1949 gik man med til de nye regler. Det blev stadfæstet, at de lokale fjerkræudvalg skulle følge Landsudvalgets ønsker, og at konsulenterne uden vederlag skulle give faglig vejledning til fjerkræholdere og andre interesserede samt stille deres fulde arbejdskraft til rådighed for lokaludvalgene.⁹²

Revision af konsulentordningens finansiering

Konsulentforeningen havde i efteråret 1948 startet forhandlinger med De samvirkende Landbo- og De samvirkende Husmandsforeninger om konsulenternes lønningsforhold, som var sakket urimeligt langt bagud i forhold til andre, således at konsulenterne var bange for ikke at kunne »bevare den sociale Position, de gerne skulde have, for at der kunne være den fornødne Respekt om deres Arbejde.« De så gerne, at deres løn blev afregnet efter samme sats som forsøgslederne inden for statens forsøgsvirksomhed i plantekultur. På grund af den maksimale tilskudsgrænse, som var blevet genindført i 1932 (se s. 139), udgjorde statens tilskud efterhånden kun en fjerdedel af de landøkonomiske foreningers udgifter, og konsulenterne var blevet en stadig stigende økonomisk belastning. Foreningerne udtrykte stor betænkelighed ved at mangle midler til at finansiere konsulentvirksomheden og var bange for, at en stor del af det landøkonomiske arbejde skulle glide over til andre. Man tænkte her især på den ovenfor beskrevne ansættelse af hygiejnekonsulenter med tilskud fra mejerierne og slagteriernes ansættelse af svinefodringskonsulenter. Man var bekymret for, at en sådan splittelse af arbejdet ikke gavnede landbruget i sin helhed. Man mente, at det ville være det bedste og billigste og mest objektive for landmændene at beholde det landøkonomiske oplysningsarbejde samlet hos de organisationer, som i mange år havde beskæftiget sig med det.

Af de tre muligheder, man kunne se til en forbedring af landboforeningernes økonomi, ville en forhøjelse af kontingentet

Forsøgsarbejde på Statens forsøgsstation Tystofte i 1930'erne.

slet ikke være nok, når der skulle ske en rimelig ajourføring af konsulenternes løn og pension, og selv en betydelig forhøjelse af statstilskuddet ville ikke give en tilstrækkelig sikring af det økonomiske fundament. De fynske landbo- og husmandsforeninger foreslog derfor en afgift på eksporten til en delvis dækning af udgifterne til konsulentvirksomheden som det middel, der mødte mindst modstand. På denne måde mente foreningerne, at alle ville komme til at betale for et arbejde, som alle nød godt af.⁹³

På foranledning af Foreningen af danske Landbrugskonsulenter nedsatte Landbrugsministeriet derefter i 1951 et udvalg til kulegravning af konsulenternes lønnings- og pensionsforhold. Fra konsulent-side ønskede man statens tilskud sat op, så det igen udgjorde 50 pct. af lønnings- og rejseudgifterne, mens man fra ministeriets side anmodede landboorganisationerne om til gengæld at finde besparelser på an-

dre landbrugsposter i budgettet. Det lykkedes at finde et beløb til mergel- og kalktransport, som landbruget kunne gå med til at nedskære, og Finansudvalget bevilligede derefter en foreløbig forhøjelse af statstilskuddet til konsulentordningen, mens man samtidig tog hele spørgsmålet om en revision af konsulentordningen op. I udvalget fremkom der forslag om, at midlerne skulle skaffes med 1/3 fra staten, 1/3 fra organisationerne, og den sidste trediedel skulle fremskaffes gennem en eksportafgift på smør og flæsk, og samtidig blev der udformet nye meget strenge regler for statens tilskud, som greb kraftigt ind i foreningernes og konsulenternes dispositionsfrihed. Landboforeningerne var stærkt betænkelige ved en sådan stramning af reglerne for rådgivningsvirksomheden, og forslaget forkastedes på et fællesmøde mellem landbo-, husmands- og andelsforeningerne, hvor man desuden enedes om, at en eksportafgift ikke var ønskelig. Heller ikke et forslag fra mejerierne om en afgift på grundværdierne kunne godkendes af landbruget.

Et andet forslag gående ud på at belægge kunstgødning og oliekgær med en afgift var tilstrækkeligt acceptabelt til at indgå i et samlet forslag til nyordning af konsulentvirksomheden, som blev forelagt i maj 1953. Ifølge dette skulle finansieringen komme fra tre kilder. Dels skulle der ydes tilskud fra staten, dels fra den nævnte afgift på fra 20–35 øre pr. 100 kg. kunstgødning eller oliekgær, som forventedes at give en indtægt på ca. 4,5 mill. kr. årligt, og endelig skulle de landøkonomiske foreninger yde tilskud efter et fastsat minimumskontingent udarbejdet efter en skala på basis af grundværdien. Da landboforeningernes medlemmer ville komme til at

betale forholdsvis mest af afgiften på olie-kager og kunstgødning, var der i forslaget indbygget en bemærkning om, at der skulle gives »Landboforeningerne Ret til Udvidelse i Forhold til Husmandsforeningerne, hvor der er færrest Konsulenter i Forhold til den Afgift, der ydes.« Husmandsforeningerne nægtede at gå med til dette. Ydermere var der blandt landboforeningerne meget forskellige synspunkter på sagen, bl.a. vendte en del sig mod tvangslovgivning på kontingentområdet. Også det uretfærdige i, at afgiften ville have en alvorligere virkning i visse jyske egne, hvor større kunstgødningsmængder var nødvendige, faldt nogle for brystet. Man enedes derfor om at bede formand Hans Pinstrup om at forhandle videre. Husmandsforeningerne udarbejdede derefter deres eget forslag, men heller ikke det kunne der skabes enighed om, og i januar 1954 stod udvalget igen helt på bar bund.⁹⁴

De langvarige forhandlinger skabte store frustrationer blandt konsulenterne, for hvem »de økonomiske Vanskeligheder er saa store, at de ofte griber ind i Arbejdet«, som en af dem udtrykte det. Oven i købet var de hver dag udsat for at blive viftet om næsen med tilbud om provision fra forskellige firmaer for at finde ud af, hvilke landmænd, der var modne til at købe malkemaskine, gummivogn eller noget andet. Konsulenterne holdt stand, skrev han, men hvis deres krav ikke snart blev hørt, måtte de danne en fagforening og stille krav, for de kunne ikke leve af idealisme alene. De følte, at der fra landbrugets side ikke var tale om »at magte Opgaven, men om at vise Vilje til at løse den«. Landbruget havde jo ikke råd til at lade konsulentarbejdet svækkes, nu var det på tide, at der blev handlet.⁹⁵ Det skinner

igennem, at konsulenterne følte sig ladt i stikken under de mange forhandlinger på højt plan.

Der blev nu afholdt et møde, hvori kun deltog udvalgets formand, departementschef Stahlschmidt og formændene for landbo- og husmandsforeningerne Hans Pinstrup og Lauritz Nielsen. Da der ikke var politisk mulighed for at få gennemført en afgiftsordning, tilbød staten at øge sit bidrag betydeligt til halvdelen af 18.000 kr. i tilskud til løn og kørsel, altså 9.000 kr. til hver konsulent, samt fordoble pensionstilskuddet. Desuden ville disse tilskud blive reguleret efter reglerne for honorarlønnede tjenestemænd og dermed følge prisniveauet. Dette ville medføre en stor udgiftsstigning til hele konsulentordningen, og man ønskede til gengæld at skære i andre bevillingsposter. Landboforeningerne gik ind på forslaget, som ville betyde en forenkling af statens tilskud til landbruget. I stedet for mange småbevillinger fik man en samlet bevilling til konsulentvirksomheden og måtte så selv finde andre midler til de formål, som ville blive slettet fra statsbevillingerne. Efter yderligere forhandlinger gik også husmandsforeningerne med, og omsider den 15. december 1955 kunne landbrugsminister J. Smørum underskrive den nye lov om statstilskud til konsulentvirksomhed indenfor landbruget, som ialt havde krævet 7 års forhandlinger.⁹⁶

Bortset fra en betydelig stigning i tilskudsbeløbet – til et maksimum på 9.600 kr. pr. konsulent – var den største ændring i loven, at regnskabskonsulenter nu kunne opnå et lige så stort tilskud som andre konsulenter. Der var dog bestemte regler for, hvordan regnskabsføringen skulle organiseres og administreres. Desuden bort-

faldt statstilskuddet til konsulenter ansat af mejerier og slagterier, ligesom grundforbedringskonsulenterne i første omgang faldt ud af ordningen. Det lykkedes heller ikke at få bygningskonsulenterne inkluderet.

Det var således omsider lykkedes at finde en løsning på problemerne med statsstøtte til konsulentvirksomheden, som ikke involverede nogen form for afgift på produktionen, der kunne genere andelsselskaberne i deres eksport, eller på den nødvendige import af gødnings- og foderstoffer, som kunne udgøre et problem for landmændene. Denne løsning, som fulgte de linier, som havde fungeret så godt i hele konsulentinstitutionens levetid,

kom bortset fra en revision af tilskudsprocenterne i 1962 til at vare i næsten 20 år til den store omlægning i 1971.

Denne gennemgang af de nyskabelser inden for rådgivningsvirksomheden, som fandt sted i perioden 1931–50 og de specialområder, hvor de allerede eksisterende konsulenter fik nye opgaver, demonstrerer endnu en gang, at gennemslagskraften af konsulenternes rådgivning og landboforeningernes virksomhed i høj grad afhang af den umiddelbare nytte, som den enkelte landmand følte, han kunne opnå. Mens udnyttelsen af den nye viden om den kunstige sædooverføring bredte sig med stor hast, fordi det var en måde, hvorpå den enkelte landmand kunne forbedre sin

Ny og gammel tid mødes ved mejeriet.

besætnings ydelse i løbet af kort tid, så kan man i andre sammenhænge spore en vis træghed. F.eks. tog budskabet om bekæmpelse af kvægtuberkulosen meget lang tid om at trænge igennem hos de almindelige landmænd til trods for den store økonomiske belastning, sygdommen udgjorde. Her drejede konsulentens råd sig om en ofte årelang indsats, og det var først, da en massiv kampagne blev sat ind fra mejerikredsens side suppleret med en afkortning i betalingen for inficeret mælk, at der virkelig kom skred i bekæmpelsen. Noget lignende gjorde sig gældende mht. ensilagens betydning. Selvom metoden havde været kendt længe, og der foregik en massiv propaganda i 30'erne for den nye A.I.V.-ensilering, var det først, da man trådte til med økonomiske tilskud og lån i begyndelsen af krigen, og der samtidig indtraf store vanskeligheder med fremskaffelsen af foder, at der begyndte at komme gang i opførelsen af siloer. Den danske tradition har til stadighed medført, at virkningen af det faglige oplysningsarbejde var afhængigt af landmandens frivillige medvirken, og den fik konsulenten først, når bedriftens rentabilitet påvirkedes i en positiv retning af hans forslag.

Noter

1. Se ovenfor s. 135.
2. U.f.L. 6.11.1931, s. 705.
3. U.f.L. 24.6.1932, s. 405.
4. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 2.2.1934, s. 37.
5. Landbrugets Produktion og Økonomi, Landbruksraadet, 1946, s. 104.
6. U.F.L. 3.5.1940, s. 269.
7. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 5.7.1940, s. 234.
8. U.f.L. 19.9.1941, s. 604.
9. U.f.L. 10.10.1941, s. 650.
10. Landbrugsstatistik 1900–1965, Bind I, 1968, s. 131.
11. U.f.L. 3. og 10.10.1947, s. 642 og 667.
12. U.f.L. 25.9.1942 s. 632.
13. Landbrugets Produktion og Økonomi, 1946, s. 106.
14. Landbrugsstatistik, 1968, s. 131.
15. Sjæll. beretn. 1949, s. 96.
16. U.f.L. 23.6.1950, s. 421.
17. LBF's beretn. 1933–34, s. 61.
18. U.f.L. 26.8 og 2.9.1932, s. 549 og 568.
19. Interview, den 18.10.1992 og U.f.L. 19.2.1937, s. 104.
20. LBF's beretn. 1933–34, s. 129.
21. Selvbibliografi af Jens Gylling Holm, Ordenskapitlet.
22. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 20.10.1933, s. 289.
23. U.f.L. 14.12.1934, s. 789.
24. U.f.L. 25.12.1936, s. 827 og 839f.
25. U.f.L. 28.3.1941, s. 193.
26. U.f.L. 15.9.1944, s. 575 og 578.
27. L. Hansen Larsen: Haandbog i Kvægets Avl, Fodring og Pleje, 1942, s. 95.
28. Selvbibliografi af J. Gylling Holm, Ordenskapitlet, 20.5.1950.
29. U.f.L. 13.11.1936, s. 725.
30. Kvægavlsforeningernes Jubilæumsskrift, 1961, passim.
31. S.st. s. 27.
32. L. Lauridsen et al.: Kvægavl og Kvægbrug, 1966, s. 134.
33. U.f.L. 14.8.1942, s. 533.
34. Sjæll. beretn. 1937, s. 73ff.
35. U.f.L. 29.10.1943, s. 755.
36. U.f.L. 4.4.1947, s. 211.
37. Kvægavlsf. Jubilæumsskrift, 1961, s. 43.
38. Sjællands Stifts Landbrugstidende 22.4.1949, s. 128ff.
39. U.f.L. 16.6.1950, s. 405.
40. De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger 1897–1947, s. 145f.
41. Karsten Iversen: Planteavlen i Danmarks Kultur ved Aar 1940, s. 369.
42. U.f.L. 11.9.1931, s. 586.
43. U.f.L. 13.3.1936, s. 168.
44. U.f.L. 29.7.1945, s. 292.
45. U.f.L. 12.5.1939, s. 287.
46. U.f.L. 28.12.1945, s. 551 og 11.10.1946, s. 476.
47. U.f.L. 25.3.1949, s. 217.
48. U.f.L. 21. og 28.10.1949, s. 711 og 730, samt 28.4.1950, s. 287.

49. Jens Skriver: Traktordriftens udvikling i Danmark indtil 1945, Bol og By, 1985, I, passim.
50. U.f.L. 28.8.1919, s. 477.
51. Jens Skriver, anf.a. s. 125.
52. Landbrugets økonomi i 50 år 1918–1968, s. 56.
53. De samvirkende danske Landboforeninger, 1940–41, s. 106f.
54. Carl-Axel Nilsson og Hans Kryger Larsen: Forbrug og produktion af industrivarer, 1989, s. 194.
55. U.f.L. 3.3.1939, s. 133.
56. Erik Helmer Pedersen: Det danske landbrugs historie IV, 1914–1988, s. 215.
57. Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1972, s. 167.
58. U.f.L. 22.8.1947, s. 575.
59. Sjæll. beretn. 1951, s. 109.
60. U.f.L. 18.1.1952, s. 34.
61. Kolding Omegns Landboforening 1862–1962, s. 173f.
62. Nørre Rangstrup Herreds Landboforening 1912–1987, s. 53.
63. U.f.L. 16.11.1945, s. 479.
64. Jørgen Skovbæk: Landbrugets kapitalbehov i: Festskrift til K.K. Skovgaard, 1965, s. 256.
65. Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1972, s. 183f.
66. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 4.12.1931, s. 307 og 30.5.1932, s. 123.
67. Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1972, s. 187f.
68. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 7.2.1941, s. 39.
69. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 5.6.1942, s. 202.
70. Sjællands Stifts Landbrugstidende, 21.1.1944, s. 50ff.
71. U.f.L. 1.12.1944, s. 707.
72. U.f.L. 8.12.1944, s. 726.
73. Bygningskonsulent H. Overgaard: Foreningen af landøkonomiske Bygningskonsulenter, 40 År 1946–1986, s. 9.
74. S.st. s. 1 og passim.
75. U.f.L. 1.11.1946, s. 545f.
76. Kolding Omegns Landboforening 1862–1962, s. 179.
77. Interview med bygningskonsulent Jørgen Borup, 28.10.1992.
78. Landboforeningernes forhandlingsprotokol, 16. oktober 1964, s. 536.
79. Malkning og Mælkehygiejne. Udg. De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation, 1944, s. 23ff.
80. U.f.L. 17.6.1949, s. 408.
81. Journalsag nr. 89, 1947–48, bd. II, Axelborg.
82. S.st. Journal no. 7/2978.
83. Oplysninger fra telefonsamtale den 18.11.1992.
84. Skriftlig kommunikation fra fhv. svineproduktionskonsulent C.J. Benediktson, 1.8.1991.
85. Beretning om den landøkonomiske Konsulentvirksomhed, 1904, s. 159.
86. Sjæll. beretn. 1920, s. 55.
87. U.f.L. 8.1.1932, s. 24.
88. U.f.L. 4.5.1934, s. 278.
89. U.f.L. 9.8.1940, s. 498.
90. U.f.L. 3.10.1941, s. 629.
91. LBF's beretn. 1948–49, s. 84f.
92. Dupliserede skrivelser, Axelborg, 1948, s. 357 og Arkivalia 1948–49.
93. LBF's beretn. 1949–50–51, s. 33f.
94. LBF's beretn. 1952–53, 1953–54, s. 75ff.
95. U.f.L. 8.10.1954, s. 644.
96. LBF's beretn. 1954–55 og 1955–56, s. 13ff.

Rådgivningscenter og konsulenthuse – 1950–93

Marshallhjælp og produktivitetsfonde

I det første halve århundrede af konsulentvirksomheden havde mejerikonsulenter, husdyrbrugskonsulenter og planteavlskonsulenter kunnet dække landbrugets behov. Fra 1915 blev behovet for regnskabskonsulenter anerkendt gennem tildeling af statstilskud og snart kom græsmarks- og grundforbedringskonsulenter og flere andre til. Efterhånden som produktionen blev stadig mere teknisk avanceret, blev konsulentvirksomheden mere og mere specialiseret, som det er vist i det foregående kapitel. I løbet af 1940'erne opstod der imidlertid diskussion, om der kunne opnås fordele ved at have en konsulent, som havde et mere overordnet synspunkt på hele bedriften, en driftskonsulent. Regnskabskonsulent Th. Bro Pedersen, Aalborg, var af den mening, at med det høje tekniske niveau, hvorpå dansk landbrug nu arbejdede, gav den almindelige spredning af landøkonomisk oplysning alt for let mulighed for fejldispositio-

ner og misforståelser, som førte til økonomiske tab.¹ Det var umuligt at beherske den moderne produktionsteknik på alle områder, og mange mistede overblikket over samspillet mellem bedriftens faktorer. Det nyttede ikke en husdyrbrugsmand meget, at han forbedrede sin besætning til et endnu højere stade, hvis det var hans arbejdsøkonomi, der var det svage punkt, og det hjalp heller ikke en planteavlsmand, at han øgede sit høstudbytte lidt pr. ha, hvis det var fodring, han havde behov for at lære. Det var balancen og harmoniseringen mellem de forskellige grene af bedriften, der i et moderne landbrug betød forskellen mellem økonomisk tab eller gevinst, og her kunne en driftskonsulent måske hjælpe.

Der herskede en generel usikkerhed i landbruget ved indgangen til 1950'erne. Mange landmænd var ude af stand til at overskue konsekvenserne ved den mekanisering, som trængte sig på, hvis produkti-

*Mekaniseringen
begyndte for alvor i
1950'erne. Her tærskes
raps med mejetærsker.*

viteten skulle holdes oppe, samtidig med at afvandringen af medhjælpere tog til. Det var svært at holde trit med de stigende omkostninger til lønninger, og nogle landmænd besluttede sig for en omlægning af bedriften til kvægløst landbrug. En del husmandsbrug opgav helt, mens andre overgik til deltidsbrug, og der fandt sammenlægninger sted. Alle disse uafklarede momenter fik landmændene til at stille spørgsmålstejn ved den traditionelle konsulentvirksomhed og diskutere, om der var brug for en mere almen rådgivning, der nåede ud til flere af medlemmerne i landboforeningerne. De mange nye impulser, som Marshall-hjælpen introducerede sammen med pengene til at afprøve dem i det danske system kom til at betyde ny inspiration på dette som på andre områder.

Marshall-hjælp til en forbedret konsulenttjeneste

Ved krigens afslutning stod dansk landbrug med et nedslidt produktionsapparat og en husdyrbestand, som var kraftigt formindsket på grund af vanskelighederne med at skaffe tilstrækkeligt foder. To verdenskrige og den mellemliggende verdensomspændende krise havde bragt landbruget i en situation, hvor det måtte støtte sig til staten, og både kapital og nytænkning udefra var nødvendigt. Med Marshall-hjælpen fik landbruget støtte til at bringe produktionsapparatet på fode igen og mulighed for at lære af den højt udviklede amerikanske teknologi.

Disse penge, men også i høj grad den udefra kommende inspiration, resulterede i en udvikling inden for konsulentvirksomheden, som næsten kan karakteriseres

som en revolution. Med oprettelsen af et særligt »Technical Assistance Programme« åbnedes der mulighed for en lang række studierejser til Amerika for landbrugsfaglige specialister, heriblandt konsulenter og andre involveret i oplysningsarbejdet. De mange nye impulser fik indvirkning både på den strukturelle opbygning og på rådgivningens metode, og desuden resulterede de mange nye kontakter på studierejserne i en langt mere fordomsfri indstilling hos deltagerne til en omstrukturering af hele rådgivningsvirksomheden herhjemme.

Foruden disse individuelle rejser gennemførte den europæiske organisation OEEC en storstilet undersøgelse af 15 landes landbrugsfaglige konsulentvirksomhed, heriblandt Danmarks. Tanken var, at en effektivisering af oplysningstjenesten kunne forøge udnyttelsen af forsøgsresultater, videnskabelige og tekniske fremskridt, således at hvert land kunne forøge landbrugsproduktionen uden at forøge omkostningerne, samtidig med at landbefolkningens levestandard forbedredes. For Danmark deltog konsulent Th. Vendelbo Andersen i OEEC-gruppens rundrejse til de enkelte europæiske Marshall-lande for på stedet at besigtige og evaluere deres oplysningsarbejde.

Den internationale gruppe udsendte en bog på engelsk og fransk med en gennemgang af hvert lands forhold samt en række kritikpunkter med anbefalinger om forbedringer i de enkelte landes konsulentvirksomhed.² Vendelbo Andersen uddybede og viderebearbejdede i Ugeskrift for Landmænd de kritikpunkter, som gruppen havde fremlagt vedrørende danske forhold, og man kan her finde inspirationen til mange af de omlægninger, som

fandt sted i den danske rådgivningsvirksomhed i de følgende år. Det var noget af et chok at opdage, at ikke alle var lige så imponerede af vort system, som vi selv var, og at der blev »fremsat en Kritik paa 12 Punkter af dansk Konsulentarbejde. En Del af denne Kritik er os velbekendt, andre og væsentlige Ting har man ikke tidligere været opmærksom paa,« som Vendelboe Andersen udtrykte det.³

I OEEC-gruppens konklusioner var der et bidrag til diskussionen om special- kontra all-round konsulenter, og det var deres opfattelse, at »dansk Konsulentvirksomhed arbejder noget for stærkt specialiseret, naar der arbejdes direkte med Landmændene.«⁴ Det ville føre til større effektivitet og bedre økonomi, hvis der var flere all-round landbrugskonsulenter, som var i stand til at behandle alle almindelige driftsspørgsmål. Samtidig var det gruppens opfattelse, at der burde være et antal højt uddannede og trænede specialister ansat provinsielt eller for hele landet, som kunne tilkaldes til løsning af særlig vanskelige spørgsmål.

Vendelbo Andersen påpegede i sine kommentarer, at i Danmark, hvor landbruget blev drevet af en oplyst landbo-stand efter de sidste nye forsøgs- og videnskabelige resultater, kunne en all-round konsulent ikke følge med i udviklingen, og ansættelsen af sognekonsulenter ville derfor virke hæmmende på fremskridtet. Vi burde fastholde den udvikling, som herhjemme havde medført, at vi fra starten havde fået specialkonsulenter. Både i England, Holland og Amerika, hvor man var startet med sognekonsulenter, gik man på de store konsulentkontorer mere og mere i retning af en specialisering. Det kunne dog overdrives, og her pegede han på ansættel-

sen af specialkonsulenter i både svinefodring og kvægfodring. Det kunne én mand nok klare, og årsagen til disse dobbeltansættelser var da også fortrinsvis den manglende koordination i vort komplicerede organisationssystem.

Det udgjorde netop et andet af gruppens kritikpunkter, at der kunne spares resourcer ved et samarbejde, så overlapning og dobbeltvirksomhed mellem landboforeningernes og husmandsforeningernes specialkonsulenter inden for samme geografiske område kunne undgås. Gruppen påpegede ligeledes den store regionale uensartethed i konsulentvirksomheden, som skyldtes de enkelte landboforeningers forskellige initiativ og midler. Af alle de undersøgte lande havde Danmark det mindste antal landbrug pr. konsulent. OEEC-gruppen følte, at opsplittningen i mange små foreninger virkede fordyrende på det faglige arbejde, fordi der gik megen tid med møder og administration. En omlægning af statstilskuddet, der kunne reducere antallet af foreninger, ville være et gode. Ved at sammenlægge foreninger til passende store enheder, som kunne ansætte mindst 1 og helst 2-3 specialkonsulenter, ville forenklingen i organisation og administration betyde, at konsulentarbejdet blev billigere og samtidig bedre og mere effektivt for den enkelte landmand.

OEEC-gruppen var meget kritisk overfor de danske konsulents lønforhold og fremhævede, at den lave løn gjorde det nødvendigt for mange konsulenter at tage andet lønnet arbejde, således at de ikke kunne sætte hele deres arbejdskraft ind på rådgivningsarbejdet. Desuden blev de bedste konsulenter ofte fristet af stillinger i det private erhverv, fordi der ikke var avancementsmuligheder for dem. Resultatet af

*En gruppe
lokalkonsulenter holder
månedsmøde i
Grindsted, 1962.*

begge disse forhold var en niveausænkning i konsulentarbejdet. Anbefalingen var at sørge for rimelige lønninger for både konsulenter og assistenter for at opretholde standarden i hele rådgivningssystemet.

På det mere overordnede plan anbefalede OEEC-eksperterne et koordinerende centralt udvalg med repræsentanter for landbrugsministeriet, landbrugsorganisationerne og konsulenterne, der arbejdede igennem konsulentudvalg ude i de enkelte amter. Udvalget skulle varetage den økonomiske administration, organisere landsdækkende kampagner, og sørge for efteruddannelse af konsulenterne, bl.a. med instruktion i rådgivningsmetoder.

Et vigtigt felt for det overordnede udvalgs arbejde skulle være oprettelsen af et centralt kontor for fremstilling, samling og distribuering af tekniske hjælpemidler ved konsulentarbejdet, som OEEC-gruppen fandt en forbavsende mangel på for et land med 600 konsulenter. Her kunne vi lære fra England, mente Vendelbo Andersen, hvor der i hver provins var nedsat et konsulentudvalg, hvor de enkelte konsulenter

kunne indsende forslag til lysbilleder, tegninger og grafiske fremstillinger af interesse for det praktiske landbrug. På kontoret blev det hele udarbejdet og kopieret. Konsulenterne kunne så på basis af lister rekvirere det ønskede, efterhånden som de fik brug for det i deres eget arbejde. Det kunne spare konsulentens tid og den lokale landboforening penge, at de bedste og mest effektive hjælpemidler til belysning af aktuelle problemer således stod til rådighed på et centralt kontor.

Vendelbo Andersen følte, at et sådant centralt »Statens Udvalg for Konsulentvirksomhed« gennem en række lokale konsulentudvalg kunne opnå den snævre føling med arbejdet over hele landet, som ingen havde med det eksisterende system. Inspireret af det nye engelske system skulle de lokale udvalg bestå af samtlige egne konsulenter, dvs. både husmands- og landboforeningskonsulenter og såvel planteavl- som husdyrbrugskonsulenter og alle andre, således at der var 5–10 konsulenter, som kunne samarbejde om egnens landbrugsfaglige oplysningsarbejde. På

månedlige møder ledet af en ældre, erfaren konsulent skulle konsulenterne holdes ajour med hinandens områder, diskutere månedens resultater og planlægge møder, undervisning, demonstrationer og deltagelse i landsomfattende kampagner, o.l. for den kommende måned.

Som en speciel opgave kunne disse lokale konsulentudvalg drive en demonstrationsgård, hvor man på ét sted kunne demonstrere, hvad forsøgs- og konsulentvirksomhed var i stand til at yde. Her kunne specialkonsulenterne inden for både landbo- og husmandsforeningerne vise, at de kunne samarbejde om det bedste økonomiske resultat.

Den sidste anbefaling fra OEEC-eksperterne var ansættelsen af en gruppe særligt højtuddannede specialkonsulenter på provins- eller landsplan, og her var Vendelbo Andersen enig i, at det ville være en god idé under danske forhold. Selv om vi havde specialkonsulenter inden for hvert felt, havde de så travlt i deres daglige arbejde, at de kun sjældent havde tid til læsning af de lange forsøgsrapporter og da slet ikke til at holde sig ajour med den udenlandske udvikling. Disse folk skulle arbejde som en slags »konsulenternes konsulent«, der demonstrerede de nye arbejdsmetoder for de almindelige konsulenter, løste vanskelige problemer og underviste på kurser og demonstrationer for specialkonsulenterne. Desuden skulle de gennemløbe og oversætte udenlandske forsøgsresultater og trække stoffet sammen i korte, letlæste sammendrag og gøre det samme for den danske forsøgsvirksomhed, således at forsøgslederne kunne hellige sig deres eget arbejde.

Som vi skal se foregriber disse forslag fra OEEC-gruppen og Vendelbo Ander-

sens tanker foranlediget af deres rapport mange af de nye initiativer, som blev indført i det danske vejledningsarbejde i de følgende år.

Studierejser

Studierejserne tjente som kilde til inspiration ved at formidle kontakt mellem personer fra rådgivningstjenesten her og i Amerika. Et antal konsulenter fik lejlighed til i detaljer at studere vidensformidling i en række midtvestlige landbrugsstater, og deres indtryk gav sig udtryk i rejserapporter med sammenligninger mellem det danske og det amerikanske system.

En gruppe, som udgjorde toppen af dansk oplysningsarbejde, var blandt de udsendte. Den bestod af konsulent K.M. Andersen, formand for Foreningen af danske Landbrugskandidater og desuden næstformand i Samvirksomheden for landbrugsfagligt Oplysningsarbejde, kontorchef Aage Bo-Jensen, FDB, som stod som leder af FDB's oplysningsarbejde og kontorchef Axel Nielsen, Landhusholdningsselskabet, sekretær for Samvirksomheden for landbrugsfagligt Oplysningsarbejde. De tilbragte i 1951 godt to måneder med at undersøge, hvorledes oplysningsinstitutioner fungerede i Amerika og nedfældede deres erfaringer i en rapport om landbrugets oplysningstjeneste.⁵

Den vigtigste konklusion var, at der burde foretages en »hårdt tiltrængt koordinering af de mange organisationers anstrengelser inden for det danske oplysningsarbejde.« De foreslog derfor oprettelsen af et selvstændigt oplysningskontor, som kunne give konsulenter og andre rådgivere nye hjælpemidler i hænde. Studie-

En af de grupper, som i 1950'erne studerede landbrugsfaglig rådgivning i U.S.A, finansieret af Marshallmidlerne.

gruppen ønskede ikke nogen reorganisering af det nuværende danske rådgivnings-system. Det havde bestået sin prøve og ville kunne måle sig med det bedste, de havde set i USA efter indførelsen af de foreslåede ændringer.

Arbejdsopgaverne for et sådant oplysningskontor skulle især være at udbygge den kollektive vejledning ved hjælp af de mange nye hjælpemidler. Der skulle gøres en øget indsats for at bygge bro mellem forskning og rådgivning. Gruppen opstillede 10 opgaver til at starte med:

1. Kursus for landbrugets rådgivere: konsulenter, lærere og assistenter.
2. Udenlandske forsøgsresultaters og

landbrugsnyheders bearbejdning til brug for landbrugets rådgivere.

3. Levering af fagstof fra ind- og udland, navnlig til provins-, dagblade og mindre landbrugsfagblade.
4. Fremskaffelse af landbrugsfaglige film.
5. Levering af radiostof til en udvidet radio-service på landbruksområdet; senere også fjernsynsstof.
6. Videreførelse af lysbilledproduktion og -distribution.
7. Oprettelse af et billedarkiv i forbindelse hermed.
8. Fremstilling og distribution af småpublikationer.
9. Etablering af en udstillings-service.

10. Fremstilling og distribution af undervisningsmateriale.

En del af disse aktiviteter foregik allerede i det små, men gruppens detaljerede forslag sammenkædede og udbyggede de eksisterende med nye, således at oplysningskontoret, hvis forslaget gennemførtes, ville kunne yde alle i det landbrugsfaglige oplysningsarbejde et tilbud om flere og bedre hjælpemidler end hidtil.

Den europæiske Samarbejdsorganisation OEEC virkede gennem sin Komite for Landbrug og Ernæring i Paris stærkt befrugtende for disse overvejelser. Der arrangeredes OEEC-kurser og -konferencer med deltagelse af to personer fra hvert af de deltagende lande. I 1952 blev det danske Landbrugsministerium f.eks. bedt om at arrangere et kursus i »Konsulentvirksomheden i Fodring«, som professor Hansen Larsen, forsøgsleder Eskedal, forstander N. Dyrbye og konsulent K.M. Andersen ledede, og i England afholdtes et kursus i »Hjælpemidler ved Konsulentvirksomhed«.⁶

Dette sidste kursus gav sammen med de ovennævnte erfaringer fra studierejsen i Amerika den nødvendige viden til at påbegynde et oplysningskontor for landbruget i Danmark. Oprettelsen af en produktivitetsfond på grundlag af Marshall-midler gav de økonomiske midler.

Landbrugets Informationskontor

På OEEC-konferencen i England anbefalede det lande, som ikke havde en »Landbrugets Informations- og Oplysningstjeneste« at oprette en. Det skulle være en virksomhed, som støttede konsu-

lenterne og landbrugslærerne i deres oplysningsarbejde ved at fremskaffe hjælpemidler til dem og ved at gøre disse hjælpemidler bedre og billigere gennem massefremstilling. Desuden skulle den øge interessen for oplysningsarbejdet gennem presse- og radioomtale og de øvrige aktiviteter, som er omtalt ovenfor.

Konsulent J. Larsen-Ledet, som deltog i konferencen, var overbevist om, at oprettelsen af en sådan oplysningstjeneste ville være af stor betydning for den danske konsulentvirksomhed og hele oplysningsarbejdet og dermed også for landbrugets produktion. Udgifterne ville være så beskedne, at de ikke burde afskrække nogen, som kendte værdien af vor landbrugsproduktion.⁷

Allerede året efter i 1953 begyndte Landbrugets Informationskontor sin virksomhed i egne lokaler på Platanvej i København, overvejende for Marshall-midler og bl.a. i kraft af et personligt initiativ fra den amerikanske landbrugsattaché i Danmark, George Peterson. Den tidligere nævnte kontorchef Axel Nielsen fra Landhusholdningsselskabet, som havde arbejdet aktivt for oplysningssagen og havde deltaget både i studierejsen til Amerika og den nævnte konference i England om hjælpemidler, blev udnævnt til leder med et personale på foreløbig 6–7 medhjælpere.⁸ Der var i øvrigt nogle protester mod valget af et fremmedord som »information« i navnet, når der fandtes et godt gammelt dansk ord i »oplysningstjeneste«.⁹

En af kontorets hovedopgaver skulle være at holde konsulenter, landbrugslærere og andre, der arbejdede med landbrugsfagligt oplysningsarbejde, orienteret om udviklingen på deres fagområder. Dette indebar en systematisk indsamling

og bearbejdning af udenlandske forsøgs- og forskningsresultater, samt afholdelse af kurser og orienteringsmøder. Desuden skulle kontoret udgive små gratis publikationer, som uddeltes gennem konsulenterne eller direkte til landmændene og stille film, lysbilleder og andet undervisningsmateriale til rådighed for oplysningsarbejdet.¹⁰

Ved den officielle åbning beskrev gård-ejer Poul Karlshøj, formand for administrationsudvalget, hvorledes kontoret blev finansieret af midler fra den nyoprettede Produktivitetsfond. Landbrugets Informationskontor fik næsten halvdelen af fondens midler, idet man anså den landbrugsfaglige oplysning for det vigtigste middel i de produktivitetsfremmende aktiviteter.¹¹

Landbrugets Produktivitetsfond

Marshall-hjælpen var fra første færd tænkt som en hjælp til selvhjælp, og i de første år efter starten i 1948 koncentreredes anstrengelserne om import af oliekgager og foderkorn til en genopbygning af husdyrbesætningerne og om en begyndende mekanisering. Ved udbruddet af Koreakrigen i 1952 ændrede Marshall-planen i nogen grad karakter, idet den fortsatte hjælp fortrinsvis skulle gå til områder, hvor den tjente til at styrke forsvarsberedskabet. Danmark blev anset for den vigtigste eksportør af forædle landbrugsvarer inden for Marshall-landene, og man ønskede, at de såkaldte counterpart-midler, modværdien af dollarimporten i danske kroner, skulle anvendes til produktivitetsfremmende foranstaltninger, navnlig på oplysningsområdet, således at produktionen

og eksporten af disse fødevarer hurtigt kunne forøges.¹² Af counterpart-midlerne blev der oprettet den ovenfor nævnte Produktivitetsfond. Ialt blev der stillet 15 mill. kr. til rådighed for landbruget, som inden for 5 år fortrinsvis skulle anvendes til oplysningsarbejde. Det var en betingelse, at midlerne skulle anvendes til løsning af nye opgaver, og på programmet stod, foruden oprettelse af informationskontoret for konsulenter og landbrugslærere, oprettelse af særlige demonstrationsbrug, iværksættelse af særlige undersøgelser og oplysningsarbejde på planteavlens, ensilerings, mekaniseringens og landbrugsbygningernes område, samt støtte til det landbrugsfaglige ungdomsarbejde.

Demonstrationsbrug

Inspirationen til oprettelse af demonstrationsbrug for fodring og staldforhold for kvæg, svin og høns stammede både fra den ovennævnte OEEC-rapport og fra en studierejse i Amerika, hvor konsulent A. Dam Kofoed bl.a. havde hjembragt ideen. Han beskrev, hvorledes man i Amerika udvalgte en repræsentativ farm, som så blev drevet på bedst mulige måde af ejeren i samarbejde med konsulenten og specialister for at vise egnens landmænd, hvad der kunne opnås ved at samarbejde med det amerikanske konsulentsystem, extension service.¹³ Produktivitetsfonden kunne bruges til at finansiere ideen, idet der blev afsat 1,9 mill. kr. af fondens midler til sagen.

Et landsudvalg med forstander Petersen-Dalum som formand og forsøgsleder Wenzel Eskedal som sagkyndig tilsynsførende havde den øverste ledelse. På foran-

J. Petersen-Dalum (1887–1962), forstander for Dalum Landbrugsskole. Blev kendt som landbrugets stemme gennem sine radioforedrag.

ledning af landbo- og husmandsforeningerne nedsattes der 20 amtsudvalg, som hver udpegede 2 typiske landbrug, som regel et større og et mindre i hvert område. I 1953 kunne Ugeskrift for Landmænd offentliggøre en liste over et gårdmandsbrug og et husmandsbrug fra hvert amt, som var udpeget som »veldrevne ejendomme«, hvor ejerne var villige til at modtage besøgende.¹⁴

Man begyndte med 40 brug for kvæg, 32 for svin og 28 for fjerkræ. Der førtes kontrol med fodring, ydelse osv. i samarbejde med Forsøgslaboratoriet og de lokale konsulenter. På kvæg- og svinedemonstrationsbrugene ansattes desuden særlige fo-

dringsassistenter. Landmændene viste stor interesse for sagen og besøgte disse brug i stort tal.

Da Produktivitetsfondens første 5-års periode var udløbet i 1958, var der derfor et almindeligt ønske om at søge arbejdet fortsat. Indenfor fjerkræ fortsatte aktiviteterne under ledelse af Landsudvalget for Fjerkræavl.

For svinedemonstrationsbrugene videreførtes arbejdet af Andels-Svineslagterierne med 30 brug, hvoraf de 10 havde hovedvægten lagt på demonstration af fodring af søer og pattegrise samt staldklimaets indflydelse på svineproduktionen. I 1960 reduceredes antallet af demonstrationsbrug til ialt 14, som især beskæftigede sig med demonstration af fodring af søer og smågrise og staldklimaets betydning.¹⁵

Demonstrationsbrugene gav en kombination af teoretisk og anskuelig fodringsvejledning. På grundlag af Forsøgslaboratoriets fodringsforsøg kunne man vise landmændene, hvorledes de under almindelige praktiske forhold kunne gennemføre en rationel og økonomisk svinefodring. Der var adgang for besøgende en eller to dage ugentligt, og interessen var så stor, at brugene de første 8 år fra 1954 til 1962 blev besøgt af godt en kvart million mennesker. Landbrugets Informationskontor fremstillede foderplaner til uddeling.

Som et praktisk resultat af demonstrationsbrugenes virksomhed startede tidligere driftskonsulent, gårdejer L.J. Nielsen, allerede i 1955 svinekontrollforeninger på Bjerringbroegnen. Den stadige kontrol kom til at betyde en stor bedring af både grisematerialet, staldforholdene, foderkvaliteten og sygdomsbekæmpelsen. Kontrolarbejdet har haft stor betydning for fod-

ringsøkonomien i den enkelte landbrugsbedrift og har også bidraget til at forbedre flæskets kvalitet. Desuden har det nære samarbejde mellem Forsøgslaboratoriet, demonstrationsbrugene, landbrugsskolerne, hvor uddannelsen af svinekontrolassistenterne foregik, konsulenterne og svinekontrollforeningerne i høj grad gjort vejen kortere fra forskningen til den praktiske svineproducent.¹⁶

Helårsforsøg med kvæg

Det var vanskeligere at finde en måde, hvorpå demonstrationsbrugene for kvæg kunne videreføres, idet det krævede store midler, men der var enighed om, at arbejdet var så værdifuldt, at det ikke måtte standses. Efter langvarige forhandlinger nåede man i slutningen af 1959 frem til en løsning, hvorved arbejdet kunne fortsættes som »helårsforsøg med kvæg« på ialt 27 brug, heraf 19 gårdbrug og 8 husmandsbrug. De nødvendige midler blev bevilget af landbo- og husmandsforeningerne, mejeriforeningerne, forsøgslaboratoriet og nogle bidrag fra foderstoffirmaerne.¹⁷

Interessen for demonstrationsbrugene var stor, på et enkelt år i 1956 havde der været 34.000 besøgende, og mange landmænd besøgte de lokale demonstrationsbrug med regelmæssige mellemrum, og fik dermed meget stor gavn af foranstaltningen. En landmand udtalte på årsmødet i 1957, at »disse brug er noget af det helt rigtige, fordi forsøgene bliver flyttet helt ud i marken til den praktiske landmand.«¹⁸

I 1968 var antallet af demonstrationsbrug på grund af stigende omkostninger faldet til 15, et tal der var så lavt, at forsøgsresultaterne ikke var tilstrækkeligt

repræsentative. Man besluttede derfor at reorganisere helårsforsøgene, således at man gik bort fra det hidtige demonstrationspræg og i stedet lagde vægt på de mere forsøgsprægede opgaver. Formålet var at belyse de økonomiske virkninger af forskellige fremgangsmåder, både i mælke- og kødproduktionen. Der blev mulighed for i stor skala at undersøge nye, ikke gennemprøvede kvægbrugssystemer såsom løsdriftstalde o.a., og der gennemførtes økonomiske vurderinger af de enkelte systemer. Resultaterne var især af interesse for landmænd, som overvejede ændringer i deres produktionssystem. De belyste, hvorledes kvægbrug, der lå fremme i fronten, fungerede, og hvilket afkast de gav sammenlignet med velkendte former for kvægdrift. Der blev oprettet 7 forsøgskredse hver med 4–5 brug og egen assistent. Der var 1 kreds på Sjælland, 1 på Fyn og 5 i Jylland. Det var vanskeligt at finde finansiering for det nye system, men efter lange forhandlinger fandt man en løsning baseret på bidrag fra Kvægafgiftsfonden. Desuden øgede mejerierne deres bidrag, mens foderstoffirmaerne gled ud.¹⁹

Erhvervsfonden

Udover de nævnte produktivitetsudvalg for Landbrugets Informationskontor og for de tre typer demonstrationsbrug nedsatte Landbrugsministeriets Produktivitetsudvalg i 1953 yderligere en række underudvalg for planteavl, ensilering, mekanisering, landbrugsbygninger og landøkonomisk ungdomsarbejde.

I 1960 besluttedes det at oprette en fond, Danmarks Erhvervsfond, med de resterende penge i Produktivitetsfonden,

*Røde danske malkekøer
i moderne løsdristald.*

hvorfra rentebeløbene skulle anvendes til en fortsættelse af de produktivitetsfremmende formål, og en vis ændring af nogle af udvalgene fandt sted. For alle udvalgene gjaldt det, at midlerne især blev anvendt til tværfaglige forsøg, til forsøgsudstyr til de lokale konsulenter og til undersøgelser, hvis resultater kunne formidles til landmændene af de eksisterende konsulenter. Inden for planteavl gik midlerne f.eks. direkte til gennemførelse af lokale forsøg og forsøgsudstyr til planteavlskonsulenterne, mens de på husdyrbrugsområdet det første år blev anvendt til hulkortanalyser af kontrolforeningsmaterialet og anskaffelse af kontorudstyr til husdyrbrugs-konsulenterne. Produktivitetsmidlerne til

ungdomsarbejdet blev det første år anvendt til ansættelse af to ungdomskonsulenter, som kunne bistå med yderligere aktivisering af ungdomsarbejdet over hele landet.

Landbrugets Rationaliseringsfond

De to udvalg for bygninger og mekanisering nedlagdes i 1958, fordi der i 1956 var blevet mulighed for at oprette en speciel Landbrugets Rationaliseringsfond for disse områder. Hovedformålet var at anskaffe et centralt sted, hvor arbejdsundersøgelser og praktiske bygningsforsøg kunne udføres. I 1957 erhvervede fonden

Ørritslevgård, forsøgsgård for Landbrugets Rationaliseringsfond.

Ørritslevgård på Nordfyn, hvortil arbejdet gradvist blev overflyttet. I 1961 blev det gennem tilskud fra Danmarks Erhvervsfond muligt at udvide arbejdet. Der blev oprettet afdelinger for arbejdsforskning, byggeundersøgelser og for maskinundersøgelser. I 1962 ansattes maskinkonsulent Erik Olsen som forstander for Ørritslevgård.

Man udførte arbejdsforskning f.eks. med undersøgelser af staldforhold med henblik på udvikling af arbejdsbesparende tekniske installationer. Der blev ligeledes udført observationer i løsdriftstalde og un-

dersøgelser af arbejdsforbruget ved pasning af kvæg i båsestalde. Formålet med disse tværfaglige projekter var at finde frem til metoder, som konsulenterne kunne viderebringe til at lette arbejdspresset i de mange små kvægbesætninger i landbruget.

Der skabtes efterhånden en arbejdsdeling mellem afdelingen for byggeundersøgelser under Landbrugets Rationaliseringsfond og Statens Byggeforskningsinstituts landbrugsafdeling, således at indsatsen på Ørritslevgård tog sigte på de praktiske undersøgelser med samspillet

mellem bygningsudformning, arbejdsforbrug og indsatsen af tekniske hjælpemidler, mens Statens Byggeforskningsinstitut varetog grundforskningen indenfor landbrugsbyggeriet.²⁰ Der blev lagt planer for en særlig byggetjeneste, som skulle give konsulenterne oplysninger vedrørende bygningsforhold og forberede møder og kurser for konsulenter.

Det arbejde, som det tidligere nedsatte produktivitetsudvalg for ensilage havde udført, blev overtaget af Ørritslevgård, hvor alle de mange aspekter ved ensilering kunne undersøges.²¹

Økonomikonsulenterne og Landbrugsministeriets Driftsøkonomiudvalg

For driftsøkonomeerne kom, som vi skal se, et udvalg under Produktivitetsfonden først, da Erhvervsfonden blev oprettet.

Økonomikonsulenternes hovedopgave var tilsyn med og opgørelse af skatte- og driftsregnskaber. Regnskabsføringens omfang giver derfor et godt billede af udviklingen i deres arbejde. Lederen af Landøkonomisk Driftsbureau, O.H. Larsen, mente, måske lidt optimistisk, i 1923, at knapt 2½ procent af de selvstændige landbrugere fik ført regnskab (se side 147), og tallet steg kun langsomt. I 1930 drejede det sig om ca. 3 procent, og i 1940 var tallet omkring 4. Frem til 1950 var det kun relativt få konsulenter, der udelukkende beskæftigede sig med regnskabsføring og driftsøkonomisk arbejde. Det var især planteavlskonsulenter, der førte nogle regnskaber ved siden af deres arbejde med planteavlen. Det var først, da der i 1954 blev indført regnskabspligt, og fra 1959

bogføringspligt, for visse landbrugere, at der rigtig kom gang i regnskabsføringen. I første omgang omfattede regnskabspligten kun de mellemstore og store brug, men den blev gradvist udvidet, så alle brug med mindst 15 ha og en ejendomsværdi på mindst 175.000 kr. i 1972 blev bogføringspligtige. Indførelsen af momsen i 1967 og de mange indviklede skatteregler tilskyndede yderligere landmændene til at føre regnskab, så landboforeningernes økonomikonsulenter på dette tidspunkt førte tilsyn med og afsluttede regnskaber for ca. to femtedele af alle landmænd med en ejendom på 5 ha eller derover. Det voldsomme arbejdsmæssige pres bevirkede, at der opstod akut mangel på kvalificeret arbejdskraft på regnskabskontorerne. Dette pres var en stærkt medvirkende årsag til, at der i 1966–67 på Vejlbj Landbrugsskole oprettedes en målrettet, kortvarig uddannelse af mellemteknikere.²² Ligeledes i 1967 blev der givet statstilskud til assistenter i driftsøkonomi, som hidtil ikke havde været tilskudsberettigede.

Siden begyndelsen af 1970'erne øgedes antallet af regnskaber gradvist yderligere og toppede med 55.000 i 1980. På grund af strukturudviklingen faldt antallet af førte regnskaber derefter, men markedsandelen steg fortsat. I 1992 førte landboforeningernes økonomikonsulenter regnskab for ca. 45.000 landmænd, hvilket svarer til ca. tre femtedele af samtlige selvstændige landmænd. Da en forholdsvis stor del af disse regnskaber stammer fra heltidsbrug, repræsenterer de op imod tre fjerdedele af den samlede danske landbrugsproduktion.

Mens der ikke havde været noget underudvalg for driftsøkonomi under det oprindelige produktivitetsudvalg, blev der oprettet et i 1961, da den økonomiske

støtte overgik til Danmarks Erhvervsfond. Udvalget bestod af en repræsentant fra landbo- og husmandsforeningerne og 8 provinsielle driftsøkonomikonsulenter med konsulent A. Norup Studstrup, Holbæk, som sekretær. Udvalgets hovedopgave var sektorforskning og udvikling af hjælpemidler til den individuelle driftsøkonomiske vejledning.

Den første store opgave, der blev løst, var udvikling af bidragsprincippet til brug i det driftsøkonomiske arbejde. Den næste meget store opgave var udvikling af et EDB-system til brug ved opgørelsen af det stærkt stigende antal skatte- og driftsregnskaber. I samarbejde med A/S Regnecentralen udvikledes i midten af 1960'erne det første fælles EDB-regnskabssystem for landmænd. Dette system afløstes i begyndelsen af 1970'erne af et »andengenerations« system kaldet S72 og udviklet i samarbejde med LEC (Landbrugets EDB-Central). I løbet af 1970'erne og 1980'erne blev S72 gang på gang stærkt udbygget. I sidste halvdel af 1980'erne gik man i gang med at udvikle et helt nyt og meget ambitiøst regnskabs- og styresystem (managementsystem), som i 1990 afløste S72-systemet og kaldtes Ø90.

Disse EDB-systemer blev et overordentligt nyttigt redskab i det driftsøkonomiske regnskabsarbejde. Efterhånden som nye bogførings- og især nye udviklede skatteregler kom, blev de indkodet i systemerne (»tvangsstyret«). På denne måde blev det muligt at inddrage medarbejdere med mindre erfaring i opgørelsen af regnskaberne.

I takt med at kravene til driftsregnskaberne øgedes, steg behovet for specifikationer i regnskaberne. Der blev derfor etableret et samarbejde med landbrugets

forsynings- og forædlingsvirksomheder om automatisk overførsel af data fra disse virksomheder til regnskaberne. På denne måde blev konsulenterne aflastet for det trivielle specificationsarbejde.

I det hele taget betød indførelsen af EDB i regnskabsførelsen en omvæltning for den økonomiske rådgivning. Driftsøkonomikonsulent H. Borger Borgersen fra Langelands landøkonomiske Forening beskrev i 1977, hvorledes indførelsen af det avancerede S72 havde forsynet økonomikonsulenterne med et værktøj, som de kunne bruge til egentlig økonomisk planlægning. Desuden havde det frigjort mere tid til rådgivningsarbejdet, så de kunne hjælpe landmændene med driftsplaner og driftskalkuler.²³

Landbrugsministeriets Produktivitetsudvalg Husholdningsudvalg

Ligesom driftsøkonomiområdet var heller ikke husholdningsarbejdet i første omgang medtaget ved oprettelsen af underudvalg under Produktivitetsudvalget, men figurede som et underudvalg i bygnings- og mekaniseringsudvalget, indtil det i 1955 blev overført som et selvstændigt udvalg (LPH). Siden 1955 har De samvirkende danske Husholdningsforeninger, Danske Husmandsforeningers Husholdningsudvalg og Danske Landboforeningers Husholdningsudvalg samarbejdet om en lang række opgaver i dette udvalg.

Arbejdet har rakt lige fra det rent konkrete, at få oprettet demonstrationslokaler for husholdningsmaskiner ved 26 husholdningsskoler i 1950'erne og at fremskaffe skrive- og regnemaskiner og over-

*Rebecca la Cour
Madsen får i anledning
af sit 25 års jubilæum
som formand for
husholdningsudvalget
overrakt en sølvkande
af Landbrugsrådets
formand H. Hauch.*

head projektorer til husholdningsorganisationerne til foretagelse af store undersøgelser af boligforhold i landbohjemmene, indretning af praktiske køkkener, kostundersøgelser, som førte til en helt ny metode for sådanne undersøgelser, og rapporter om landbokvindens arbejdsforhold.

LPH's undersøgelser og rapporter har gennem alle årene været et uvurderligt grundlag for husholdningskonsulenternes rådgivningsarbejde overfor landhusholdningerne.

LPH er det eneste af de mange produktivitetsudvalg, som stadig eksisterer.

Landbrugets samarbejde om forskning og forsøg

I 1961 fostrede den nytiltrådte sekretariatschef Kristian Nielsen sammen med formanden A. Dam Kofoed, Askov, den idé,

at man burde oprette et kontakt- og koordineringsorgan, hvor de institutioner og organisationer, som arbejdede med forskning og forsøg inden for landbruget kunne udveksle ideer og foretage en koordinering af den forsknings- og forsøgsmæssige indsats.

Det må have været en tanke, der lå i tiden, for netop i 1961 foreslog konsulent Johannes Olesen efter en studierejse i England, at den forsøgsvirksomhed, der her i landet blev varetaget af både staten og landbrugsorganisationerne og flere helt eller delvis private institutioner, i lighed med den engelske burde samles f.eks. i et »Landbrugets forsøgs- og forskningsråd«, som kunne koordinere arbejdet, »således at den samlede indsats på de forskellige områder kunne udnyttes bedst muligt.«²⁴

I 1961 nedsatte landbrugets hovedorganisationer et Udvalg for teknisk-økonomiske Undersøgelser. Disse undersøgelser, som blev ledet af kontorchef i De danske

Afdelingschef S. P. Jensen ses her til morgenmøde i 1968 med fra venstre kontorchef J. Broe Pedersen, sekretariatschef Jørgen Skovbæk og helt til højre kontorchef K. B. Andersen.

Landboforeninger S.P. Jensen, underbyggede nødvendigheden af at etablere et fælles koordineringsorgan. Det udviklede sig til oprettelsen af Landbrugets Samråd for Forskning og Forsøg, hvis vedtægter blev endeligt vedtaget i 1963. Forstander A. Dam Kofoed, Askov, blev formand, mens professor Hjalmar Clausen blev næstformand. Sekretariatet blev henlagt til De danske Landboforeningers sekretariat under ledelse af lic.agro. Ib Skovgaard.

Samrådet skulle til stadighed følge udviklingen i landbrugserhvervet og søge at have oversigt over landbrugets forsknings- og forsøgsmæssige indsats, således at de tildelte bevillinger og øvrige ressourcer kunne udnyttes bedst muligt. Med den hastigt stigende teknisk-økonomiske udvikling var behovet for en forsøgsmæssig indsats i landbruget stadigt voksende, og Samrådet skulle tage initiativ til gennemførelse af projekter, som var af betydning

for den fremtidige udvikling af erhvervet. Problemerne var ofte af en så kompliceret art, at det krævede flere institutioners indsats at løse dem, og her kom samarbejdet mellem forskningsinstitutionerne til sin ret, idet de enkelte institutioner forelagde deres planer i Samrådet. Her blev forslagene drøftet, og hvis de blev godkendt, indgik de i Samrådets anbefaling til Landbrugsministeriet over projekter, der skulle støttes på finansloven.

Den oprindelige medlemskreds på 12 forskellige organisationer og institutioner spændende fra bl.a. Landbohøjskolen og Statens Planteavlsudvalg og Statens Husdyrbrugsudvalg over Landøkonomisk Driftsbureau, Statens Mejeriudvalg og Hedeselskabet til De samvirkende danske Landboforeninger og Husmandsforeningerne blev i 1966 udvidet med Statens Byggeforskningsinstitut, mens gartnerierhvervet kom med i 1970.

I 1990 oprettedes Landbrugsministeriets Rådgivende Forskningsudvalg med afdelingschef i De danske Landboforeninger, Ib Skovgaard som formand. Udvalget afløste Samrådet, som i mere end 25 år havde medvirket ved koordinering og prioritering af den danske landbrugsforskning. Det nye udvalgs hovedopgave er at rådgive landbrugsministeren om anvendelsen af ministeriets forsknings- og forsøgsbevillinger og relaterede problemer. Det koordinerende og administrative arbejde vedrørende forsknings- og forsøgsarbejdet, som Samrådet tidligere varetog, bliver nu udført af Landbrugsministeriets Forskningssekretariat.

Sognekonsulenter, Lyøforsøget

Et af OEEC-gruppens forslag, som aldrig vandt indpas i dansk rådgivning, var anvendelsen af all-round konsulenter. Som en udløber af dette forslag og den debat, der havde fundet sted siden sidst i 1940'erne om, hvorvidt en landboforenings område var for stort til, at foreningens konsulent(er) kunne komme i personlig kontakt med alle medlemmerne, eller om det fortrinsvis var en mindre gruppe særligt motiverede landmænd, som drog nytte af konsulenternes landøkonomiske oplysningsarbejde, startedes i 1956 et forsøg på øen Lyø til belysning af, hvorledes en såkaldt sognekonsulent ville fungere. En ekstra årsag til at vælge et lille samfund som Lyø til at huse forsøget var en anmeldelse af landbrugslærer Sigurd Larsen, Dalum, af en udsendt statistik over forbruget af kunstgødning i forskellige egne af landet. Heri gjorde han opmærksom på, at forbruget var væsentligt

lavere på de mange mindre øer end i landet som helhed, og han gættede på, at en årsag kunne være den vanskeligere adgang til konsulenttjenesten, som landbruget på småøerne havde.²⁵ På et møde i Samvirksomheden i Fyns Stift besluttedes det at søge midler til et forsøg, om det ville være muligt at øge produktion og produktivitet indenfor et afgrænset område ved at stille en sognekonsulent til rådighed i nogle år. Konsulent H.K. Olsen, Odense, fremskaffede midlerne, og Faaborgegnens Landboforening påtog sig at gennemføre forsøget, hvis landmændene på Lyø ville deltage. Agronom Preben Overbye blev antaget som konsulent med det hverv at stå til rådighed for beboerne med hjælp i alle spørgsmål af landøkonomisk og landbrugsteknisk art i en femårs periode. Hvis der var problemer, han ikke selv kunne klare, skulle han søge bistand hos konsulenter i Faaborgegnens Landboforening eller i Samvirksomheden.

Det primære formål med Lyø-forsøget var at undersøge, om intensiv vejledning uden propaganda interesserede og påvirkede landmænd, så det kunne spores i øget produktivitet og bedre resultater. At der virkelig var tale om all-round rådgivning fremgår med stor tydelighed af Preben Overbyes gennemgang af, hvad hans vejledning havde omfattet. Det drejede sig om følgende: Systematiske jordbundsundersøgelser – mark- og gødningsplaner – arealopmåling og markændringer – sædskifteplanlægning – bekæmpelse af ukrudt, sygdomme og skadedyr – markforsøg, demonstrationer og udbyttebestemmelser – ensilering og systematiske ensilageundersøgelser – kontrol med køernes ydelse – foderplanlægning – mælkehygiejne – svinekontrol – bygningsændringer, maskin-

Konsulentten giver gode råd på en markvandring.

vejledning m.m. – markvandring og bedriftsbesøg – landbrugsfaglige aftenskoler, foredrag og studiekredse – statusopgørelser, skatteberegning m.v.

Selv om det naturligvis var frivilligt, om landmændene ville modtage råd og følge mark-, gødnings- og foderplaner, deltog samtlige øens landmænd i undersøgelsen gennem hele perioden, og de ville gerne have fortsat, hvis der havde været økonomisk basis for det. Samarbejdet med konsulenten var meget vellykket, og resultaterne var betydelige. Der blev foretaget en sammenligning med produktionen på en ø af samme størrelse som Lyø, og heraf fremgik det, at mens de to øer havde haft næsten lige stor mælkeproduktion i femåret 1951–56, så var produktionen af mælk og fedtenheder på Lyø steget med henholdsvis 18 og 29 pct. i forsøgsperioden 1957–61, mens produktionen på X-ø i samme tidsrum var faldet med henholdsvis 8 og 3 pct. ved uændret antal malkekøer.

Også produktionen af svin var steget mest på Lyø. Mens der i årene 1955–56 i gennemsnit blev leveret 31 flere svin fra Lyø end fra X-ø, så blev der i forsøgsperiodens 5 år leveret i gennemsnit 395 svin flere pr. år.

Landmændene havde stillet som betingelse for at gå med til forsøget, at de ikke skulle føre regnskab, så det var ikke muligt at gøre det økonomiske resultat af forsøget op. Man kunne dog få et fingerpeg ved at se på skattestatistikken for de to øer, og heraf fremgik det, at mens den gennemsnitlige indkomstskat på X-ø i perioden 1956/57 til 1961/62 var faldet med 17.000 kr., var den kun faldet med 600 kr. på Lyø.

Den intensive konsulenttjeneste i et lille område havde således vist betydelige resultater, og Preben Overbyes konklusion var da også, at »Sognekonsulenten har de bedste muligheder for at forkorte vejen mellem forskning og praksis, idet han kan overkomme et snævert samarbejde med

alle landmænd.« Han sluttede dog med et lille hjertesuk, at det stillede meget store krav til konsulenten.²⁶

Til trods for det meget vellykkede resultat kom sognekonsulenterne ikke til at spille nogen rolle i rådgivningen. Preben Overbye siger i dag, at forsøget kom for sent til at vende udviklingen. Det kolliderede med de nye tanker i rådgivningen om specialiseringen. Med landmændenes stigende faglige dygtighed kunne en all-round konsulent ikke længere tilbyde den stadig mere dybtgående viden, som landmændene krævede på alle felter, og som vi skal se i det følgende, gik udviklingen mod en større specialisering.

Noter

1. U.f.L. 21.5 og 28.5.1943, s.351 og 401.
2. OEEC: Agricultural Advisory Services in European Countries, 1950, passim.
3. U.f.L. 20.4, 8.6, 15.6, 22.6, 6.7, 10.8 og 17.8.1951.
4. U.f.L. 15.6.1951, s. 378.
5. K.M. Andersen, Aage Bo-Jensen, Axel Nielsen: Landbrugets Oplysningstjeneste, 1952, s. 68.
6. U.f.L. 9.5.1952, s. 284.
7. U.f.L. 31.10.1952, s. 663.
8. U.f.L. 23.10.1953, s. 689.
9. U.f.L. 21.8.1953, s. 542.
10. S.P. Jensen: Landbrugets Produktivitetsfond, i: Dansk Landbrug, 9.7, 23.7 og 27.8.1953, s. 358, 393 og 457.
11. U.f.L. 25.6.1954, s. 405.
12. S.P. Jensen: Anf.a.
13. A. Dam Kofoed: Konsulenttjenesten i U.S.A. 1951, s. 22.
14. U.f.L. 20.11.1953, s. 748.
15. Karl Aage Jacobsen: 10 års demonstration af svinefodring 1953–63, passim.
16. S.st. s. 10.
17. LBF's beretn. 1958–59, 1959–60, s. 106ff.
18. U.f.L. 22.3.1957, s. 177.
19. LBF's beretn. 1968–69, s. 255.
20. Jens Christensen: Nye produktionsmetoder i dansk landbrug i 1950'erne og 1960'erne, Bol og By 1989:1, s. 127.
21. LBF, diverse årsberetninger.
22. Oplysninger fra konsulent Norup Studstrup, december 1992.
23. U.f.A. 10.2.1977, s. 108.
24. U.f.L. 13.10.1961, s. 639.
25. J. Lindegaard og P. Overbye: Lyø-Forsøget 1956–61 i: Beretning om Planteavlssarbejdet i landboforeningerne i Fyns Stift, 1962, s. 120 og passim.
26. s.st. s. 146.

Rådgivningen reorganiseres

Overvejelser om en reorganisering af rådgivningsvirksomheden

Med landmændenes stigende krav til hurtig og faglig kompetent vejledning om de nyeste resultater fra landbrugsvidenskaben og til en højt kvalificeret, individuelt betonet rådgivning, blev det efterhånden klart, at der måtte forandringer til i den konsulentvirksomhed, som var bygget op over næsten 100 år. På landsformandsmødet i Fredericia i 1966 hed det da også i programudtalelsen, at »løsningen af de voksende faglige opgaver kræver en tilpasning af organisationsstrukturen.«¹ De sidste 10–15 års voldsomme udvikling på de produktionstekniske områder havde sammen med det voksende økonomiske pres stillet landboforeningerne overfor kravet om en helt anden fleksibilitet og slagkraft i den faglige virksomhed, end man tidligere havde kendt. Mange af de nye opgaver havde ikke kunnet løses af de enkelte foreninger med det resultat, at der var etableret samarbejde både mellem landboforeningerne indbyrdes, men også med husmandsforeninger, avlsorganisationer, mejerier, slagterier m.v. Dette samarbejde varierede ofte fra egn til egn og havde resulteret i uensartede organisationsforhold. Her lå baggrunden for ønsket om at få skabt en mere hensigtsmæssig sammenhæng mellem funktion og organisation og en bedre arbejdsdeling mellem lokale, provinsielle og landsomfattende enheder. Man kunne sige, at en vis »strukturtilpasning« i rådgivningsarbejdet var stærkt tiltrængt.

I perioden op til De samvirkende danske Landboforeningers 75 års jubilæum i 1968 foregik der derfor et omfattende arbejde med at få belyst organisationsstruk-

turen ude i de lokale landboforeninger og undersøge, hvorledes det faglige arbejde fungerede i de mere eller mindre løse samarbejdsenheder, som var dannet.

En arbejdsgruppe bestående af sekretær Bjørn B. Christensen fra Foreningen af jyske Landboforeninger, sekretær Jørgen Kjær, De samvirkende sjællandske Landboforeninger og sekretær J.M. Riis fra De samvirkende Landboforeninger i Fyns Stift med sekretariatschef Jørgen Skovbæk og sekretær Hans Helge Pedersen fra De samvirkende danske Landboforeninger som henholdsvis formand og sekretær arbejdede intensivt med problemerne.

Senere afdelingschef Hans Helge Pedersen deltog som sekretær i den arbejdsgruppe, der forberedte reorganiseringen.

Som et første skridt til at få et overblik over de lokale landboforeningers virksomhed udsendtes i foråret 1968 et spørgeskema til samtlige foreninger, og svarene blev anvendt til at foretage en kortlægning af organisationsforholdene i det lokale faglige arbejde.²

I 1967–68 fandtes 137 landboforeninger med ialt ca. 133.000 medlemmer, hvoraf 82 pct. var aktive jordbrugere. Foreningsstørrelsen varierede fra omkring 100 til ca. 7.000 aktive medlemmer med et gennemsnit på omkring 800. Inden for de fire fagområder planteavl, husdyrbrug (kvæg og svin), økonomi og regnskab samt maskiner var der ansat ca. 535 agronomer, hvoraf ca. 80 var ansat i fællesskab med husmandsforeninger. Desuden var der ansat knapt 700 andre medarbejdere, hvoraf den overvejende del var beskæftiget ved regnskabsarbejdet. Undersøgelsen viste, at der var opnået en vis koncentration i organisationsstrukturen ved samarbejde mellem foreningerne om det faglige arbejde, men hovedindtrykket var, at der blev opereret med relativt små enheder, især i planteavl- og økonomisektoren. Her var der henholdsvis 110 og 98 faglige enheder (mod som nævnt 137 foreninger). I husdyrbrugsarbejdet var der 78 og på maskinområdet 26 faglige enheder.

Dette samarbejde om ansættelse af konsulenter fulgtes imidlertid i mange tilfælde ikke op af et samarbejde om ledelse og organisation af konsulenternes arbejde, dvs. med dannelse af fælles faglige udvalg. Der var mange eksempler på, at en forening havde etableret et samarbejde med en gruppe naboforeninger på ét fagområde, men med en helt anden gruppe på et andet fagområde. Der var dog også adskillige eksempler på et mere vidtgående fæl-

lesskab, hvor der var sket en fuldstændig sammensmeltning af en række foreningers faglige virksomhed.

Mange landboforeninger havde lokale problemer på grund af ekspansionen indenfor regnskabssektoren, selvom der endnu kun i begrænset omfang blev tilbudt udvidet driftsøkonomisk vejledning til medlemmerne. Omkring 50 foreninger havde løst problemet ved at etablere konsulentcentre, hvorfra den faglige virksomhed udøvedes, og flere var under opførelse. Samvirksomhedens bestyrelse havde på forhånd været lidt betænkelige, fordi man ikke kunne forudse, hvilket omfang udlånene ville få, men i 1966 vedtog man at fremme rationaliseringsbestræbelserne ved at tilbyde lån udover den normale prioritering til bygning af foreningskontorer til konsulenterne, og resultaterne kunne altså allerede måles.³

Samtidig med dette udredningsarbejde foregik der betydningsfulde nyskabelser inden for uddannelsessektoren. For at afhjælpe mangelen på kvalificeret arbejdskraft til aflastning af konsulenterne havde landbo- og husmandsforeningerne i samarbejde med forsøgsvirksomheden i 1966–67 indledt et samarbejde om uddannelse af landbrugsteknikere, de såkaldte mellemteknikere, på Vejlbys Landbrugsskole på de 4 specialområder regnskab, planteavl, husdyrbrug og maskiner. En mellemteknikers uddannelse skulle ligge på et niveau mellem agronomstudiet og den almindelige landbrugsuddannelse med mindst 3 års praktik og 9 måneders landbrugsskole foruden de 6 måneders kursus på Vejlbys Landbrugsskole. I løbet af de første 5 år uddannedes her ca. 300 landbrugsteknikere, hvoraf godt halvdelen var regnskabsteknikere, idet efterspørgslen på

dette område og efter husdyrbrugsteknikerne var stærkest.

Der var også behov for at støtte konsulenterne, så de var i stand til at honorere de stadig stigende krav til deres kunnen, efterhånden som landmændenes produktion blev mere og mere specialiseret. I 1967 havde landbrugets organisationer fået tilbudt vederlagsfrit at overtage Tune Landboskole til brug som en kursusinstitution for konsulenter og landbrugslærere, og efter en ombygning åbnede skolen i 1968 med tilbud om efteruddannelse og ajourføring af viden til konsulenterne. Det videre perspektiv var at udbygge de informationskanaler, som formidlede den gensidige inspiration mellem forskning, rådgivning og praksis. I 1969 flyttede Landbrugets Informationskontor til Tune, således at den faglige informationstjeneste overfor konsulenterne kunne udbygges og kædes sammen med deres ophold på skolen.⁴

Oplæg til drøftelse

Ved jubilæumsmødet i Herning den 21. maj 1968 fremlagde Jørgen Skovbæk for første gang en række skitser til, hvorledes man kunne forestille sig at arbejde videre med en løsning af de strukturproblemer, som fandtes i landboforeningernes faglige arbejde.⁵

Konsulenternes rådgivningsarbejde var sammen med de oplysende møder selve rygraden i det lokale foreningsarbejde, sagde han, og hvis vi skulle undgå, at dette blev overtaget af staten, Landbohøjskolen eller firmaer, som det var i andre lande, måtte det sikres, at denne foreningsstyrede rådgivningstjeneste fungerede så effektivt

som muligt. Mange foreninger havde økonomiske problemer, som medførte, at konsulentlønningerne ikke kunne følge den stigning, der havde været i andre agronomers indtægter. Det kunne i længden vise sig farligt for kvaliteten af det faglige arbejde, hvis man ikke kunne tiltrække de bedste agronomer til rådgivningsarbejdet. Man måtte tænke i nye baner med rationalisering, arbejdsdeling og personalepolitik for at skabe attraktive stillinger.

Forberedelserne var allerede begyndt med bygningen af konsulentcentre, hvortil det nu var muligt at opnå lån. Med oprettelsen af centre for tilstrækkeligt store områder kunne arbejdet rationaliseres ved at ansætte kontormedhjælp. En yderligere arbejdsdeling kunne opnås ved at ansætte mellemteknikere til at varetage de mere rutineprægede opgaver, således at konsulenten kunne bruge sin tid til det virkelig kvalificerede arbejde og dermed fortjene en høj løn.

Som det mest radikale foreslog Jørgen Skovbæk, at landboforeningerne skulle stræbe efter en samling af arbejdet på landsplan under et fælles landsudvalg for hver faggren gennem en sammenslutning af de provinsielle foreninger. Han forudså, at landboforeningerne i løbet af nogle år måske ville bestå af »en række stærke lokale foreninger omkring faglige centre og af en landsledelse med en faglig virksomhed med hovedsæde i Jylland og med et overvejende erhvervspolitisk sekretariat i København.« Det ville udgøre endemålet for den proces, som var startet i 1893. Da havde man reelt kun oprettet et kontaktudvalg mellem landsdelene, og der var hengået 25 år, før det fik eget sekretariat og en landsbestyrelse. En egentlig landsorganisation fandtes faktisk ikke endnu,

Konsulenter foran Mariager Landbocenter i 1970'erne.

idet de provinsielle foreninger stadig var helt suveræne. Først når de provinsielle fælleslandboforeninger sluttede sig sammen til en, ville man kunne tale om en landsorganisation. Måske kunne det nå inden 100-års jubilæet?

Det ville kræve grundige overvejelser og undersøgelser, før der kunne foretages dyberegående ændringer i det faglige arbejde, og Skovbæk ønskede at lodde stemningen på landsformandsmødet, før der blev udarbejdet et endeligt oplæg.

Under forhandlingerne mente konsulent H. Baltzer Nielsen, formand for Foreningen af danske Landbrugskonsulenter, at konsulenttjenestens problemer først og fremmest drejede sig om dens effektivitet og dens økonomi. Med det nye efteruddannelsescenter og det udbyggede skriftlige informationscenter på Tune kunne konsulenternes effektivitet forbedres be-

tydeligt, hvis landboforeningerne og staten gav dem lejlighed til at deltage i efteruddannelsen. Konsulentforeningen gik absolut ind for at bibeholde ansættelsesforholdet i de landøkonomiske foreninger fremfor statsansættelse, men havde overfor både landbo- og husmandsforeninger fremsat det spørgsmål til overvejelse, om konsulenternes ansættelse måske burde frigøres fra de lokale foreningers højst forskellige medlemstal og økonomiske evne og lægges over på samvirksomhederne. I øvrigt erklærede konsulenterne sig parat til positiv medvirken til ændringer i det faglige arbejde. Et par indlæg nævnte behovet for tæt kontakt til en all round konsulent, men Jørgen Skovbæk afviste tanken som urealistisk med de specialiserede behov for rådgivning, som det moderne landbrug havde.

Ledende formand, gårdejer Anders An-

*De samvirkende danske
Landboforeningers
formand Anders
Andersen ses her mellem
slagteriernes leder Johs.
Dons Christensen og
Arne Pilegaard Larsen.*

dersen kunne afslutte debatten med at konstatere, at der på det faglige område lå problemer, som burde tages op, og i De samvirkende danske Landboforeninger ville man sammen med de provinsielle fælleslandboforeninger arbejde videre med sagen for at finde den mest hensigtsmæssige struktur i foreningerne.

Efter denne principbeslutning fra landsformandsmødet gik arbejdet for alvor i gang, samtidig med at både Anders Andersen og Jørgen Skovbæk gjorde et stort arbejde for at klarlægge de principper, hvorefter man planlagde ændringerne. Dette havde den gavnlige virkning, at de kunne iværksættes så at sige uden at fremkalde kritik. I februar 1969 talte Anders Andersen således ved det årlige konsulentmøde, hvor han kom ind på kravene til den faglige vejledning.⁶ Tidligere havde formålet været at opnå en stadig højere produktion pr. ha, pr. dyr eller pr. foderenhed. I de

sidste 10 år havde forudsætningerne imidlertid ændret sig, så landmændene nu havde brug for rådgivning til at tilpasse sig den nye struktur. Vejledningen måtte gøres individuelt betonet, så den tog udgangspunkt i den enkelte landmands forhold, og den måtte gives som specialrådgivning på ret snævre produktionsområder. For at forbedre det samlede økonomiske resultat for den enkelte landmand måtte samarbejdet mellem driftsøkonomikonsulenterne og de teknisk-faglige konsulenter ind i betydelig mere systematiske baner end nu. Og endelig måtte vejledningen til enhver tid være af høj kvalitet og bygge på relevant og ajourført faglig viden, hvis den skulle kunne tilfredsstille fremtidens driftsledere, der ville have en stadig bedre uddannelse.

Anders Andersen beskrev for konsulenterne, at han så fremtidens faglige arbejde hvilende på to »grundpiller«. Den første

skulle være en række stærke lokale foreninger, der var så store, at de kunne bære eget fagligt center med egne konsulenter på de vigtigste fagområder – helst trestrengt med områderne driftsøkonomi, planteavl og husdyrbrug – og med fagligt og økonomisk ansvar for det lokale arbejde. Der skulle også være mulighed for at ansætte assisterende personale, mellemteknikere og kontorpersonale, således at konsulenterne kunne hellige sig det egentlige vejledningsarbejde. Den anden grundpille skulle være en fælles landsledelse med et landsudvalg for hver faggren, med et sekretariat og med faglige medarbejdere, der på alle områder skulle være i stand til at supplere og bistå det lokale faglige arbejde. Denne landsledelse skulle overtage de fleste af de provinsielle samvirksomheders faglige opgaver og desuden tage en række nye funktioner op.

Der var allerede gennemført en del. Der fandtes en række slagkraftige lokale landboforeninger med et godt fagligt samarbejde, og der var gennemført ting på det landsomfattende plan, såsom en samordning af konsulentvirksomheden indenfor fjerkræavl og ungdomsarbejde og oprettelse af uddannelse af landbrugsteknikere for at fremme arbejdsdelingen i det lokale arbejde. Og endelig var der lagt grunden til en udvidet informations- og efteruddannelsesvirksomhed på Tune Landboskole. Det viste altså, at tiden var moden til den nyorientering og reorganisering, som der var behov for.

Jørgen Skovbæk havde ikke egentlige forslag til vedtagelse, da han i oktober 1969 holdt foredrag på Foreningen af jydsk Landboforeningers delegeretmøde om »Strukturændringer i landboforeningernes faglige arbejde«. ⁷ Man var stadig på det

forberedende stadium, men han ønskede at diskutere problemerne i en lidt større kreds, inden der skulle tages endelig stilling.

Mange følte nok, at vi havde verdens bedste konsulentvæsen, og det foreningsstyrede konsulentvæsen gav da også en langt bedre kontakt til den enkelte landmand, end man kendte andre steder i verden, sagde han. Men vi manglede nok til gengæld den koordination eller styring og dermed den større effektivitet, som fandtes i de lande, hvor arbejdet var tilrettelagt fra oven. Vi skulle naturligvis ikke lave vort system om, men det var måske muligt at kombinere fordelene ved det danske med det bedste fra de udenlandske systemer.

Behovet for vejledning blev stadig mere individuelt og tværfagligt. Tidligere gjaldt det ubetinget, at alle skulle drive et stadigt mere intensivt landbrug. Sådan var det ikke længere. Nu skulle nogle landmænd udbygge deres produktionsapparat, mens andre var bedre tjent med at indskrænke produktionen, ekstensivere. Der var også forskel mellem vejledningsbehovet hos den ældre og den yngre landmand. Mens den unge skulle have rådgivning om investeringer og tilforpagtning af jord, skulle den ældre lære at indskrænke sin produktion og bortforpagte jord. Det krævede samarbejde mellem flere fagkonsulenter at løse disse forskelligartede problemer, og her forestillede arbejdsgruppen sig, at der for at kunne dække disse behov skulle stiles efter foreninger eller samarbejde mellem foreninger, der kunne danne konsulentcentre med et medlemsunderlag på mindst 2.000 landmænd. Man ville derfor anbefale de lokale landboforeninger at slutte sig sammen i større enheder.

På landsplan håbede man, at der kunne blive tale om en sammenslutning af det faglige arbejde, der nu udførtes i de provinsielle fælleslandboforeninger. Men desuden ville det være ønskeligt, om de forskellige faglige specialforeninger ville gå med ind i en sådan koordineret faglig indsats. Initiativet til dette måtte nødvendigvis komme ovenfra og organiseres under landboforeningernes ledelse. Alligevel forestillede Jørgen Skovbæk sig, at styringen af det faglige arbejde kunne opbygges nedfra, så der kunne opnås et udpræget fagligt selvstyre, der gav mulighed for, at alle friske impulser kunne komme frem. Det kunne opnås ved, at formændene fra de enkelte faglige udvalg fra hvert konsulenthus eller rådgivningscenter tilsammen dannede et repræsentantskab på landsbasis inden for hver faggruppe for sig. I disse repræsentantskaber kunne endvidere deltage repræsentanter for de faglige specialforeninger, der ønskede at deltage. For kvægbrugets vedkommende drejede det sig f.eks. om kvægavls-, kontrol- og raceforeningerne. Også husmandsforeningerne kunne deltage, såfremt de ønskede det. Udover at drøfte fælles faglige problemer, skulle repræsentantskabernes vigtigste funktion være at vælge repræsentanter til de faglige landsudvalg.

Disse landsudvalg skulle på hver deres fagområde være styrende organer for den faglige indsats på landsbasis. I praksis ville de komme til at arbejde gennem det faglige personale, der ansattes, nemlig en landskonsulent med tilknyttede specialkonsulenter indenfor hvert fagområde. Denne konsulentstabs fornemste opgave ville være at bistå de lokale konsulenter med information og specialviden i deres arbejde overfor landmændene. De ville ligeledes

blive bindeled mellem det lokale arbejde og forsøgsvirksomhederne, og de skulle som hidtil indsamle og bearbejde resultater fra de lokale foreninger og udgive beretninger til brug for den lokale vejledning. Hovedideen var den, at de lokale konsulenter, der betjente landmanden direkte, skulle være ansat af de lokale foreninger, mens landsledelsen og specialisterne, der stod til rådighed for de lokale konsulenter, skulle være ansat på landsbasis. Det ville på en gang skabe et effektivt system og et system, der ikke blev for bureaukratisk, idet det stadigvæk bevarede de lokale områders frihed i forhold til landsledelsen.

Man forestillede sig desuden at formændene for landsudvalgene skulle indgå i et tværfagligt forretningsudvalg under De danske Landboforeningers bestyrelse, og at der etableredes et fagligt sekretariat, der skulle samle trådene. Dette sekretariat burde ligesom landskonsulentvirksomheden placeres i Jylland, hvor det faglige arbejde havde sit tyngdepunkt.

Jørgen Skovbæk fremhævede, at indenfor de fagområder, hvor forskellige specialforeninger stod for en betydelig del af det faglige arbejde som f.eks. kvægbruget, skulle de sikres repræsentation i landsudvalgene, hvis de ønskede det.

Som afslutning gjorde han det klart, at alle disse tanker ikke lod sig gennemføre fra den ene dag til den anden, men det var vigtigt at have fremtidsmål. Der ville opstå væsentlige detailspørgsmål og være mange overgangsproblemer, fordi der ville blive tale om at ændre ved meget veletableret arbejde, der berørte både personer og organisationer. I første omgang gjaldt det om at få etableret de ansvarlige, styrende organer så hurtigt som muligt. Bagefter

kunne man så gradvist samle selve arbejdsfunktionerne sammen i det tempo, der nu var praktisk behov og mulighed for. Det væsentlige måtte være at undgå en yderligere spredning af kræfterne, men tværtimod at skabe en samling, der kunne give det faglige arbejde størst mulig slagkraft.

Arbejdet med den endelige udformning

Arbejdsgruppen holdt mange møder både internt og med de berørte organisationer. I

november 1968 forelå det første samlede »Forslag I vedr. hovedtræk i organiseringen af landboforeningernes faglige arbejde«, og allerede midt i januar 1969 forelå det næste udkast.⁸ På et møde i februar i en udvidet arbejdsgruppe med deltagelse af formændene for alle de provinsielle fællesforeninger drøftede man, om disse retningslinier var acceptable som udgangspunkt for det videre arbejde. Især to spørgsmål gav anledning til diskussion, nemlig nyorganiseringen inden for kvægbrugsarbejdet og størrelsen af de lokale faglige enheder. Anders Andersen påpe-

Jerseykøer på Fællesskuet i Roskilde, 1968.

gede, at specielt på kvægbrugets område var der behov for at komme videre med sagen meget hurtigt. Jørgen Skovbæk forklarede, at mht. kvægbruget, indebar forslaget, at der blev oprettet et landsudvalg for det samlede kvægbrug, og i det lokale arbejde foreslog man en deling imellem det deciderede avlsarbejde og den almindelige produktionsvejledning vedr. fodring, pasning, sygdomsforebyggelse m.v.

Pilegaard Larsen fandt, at det var på høje tid, at man fik et mere fast greb om konsulentvirksomheden indenfor kvægavlen. Det blev besluttet at konkretisere, hvad den nye organisationsform ville indebære for de nuværende konsulenter, udvalg og organisationer på kvægbrugets område og forelægge dette for de berørte parter ved et møde i marts måned.

Med hensyn til sammenlægningen af landboforeninger understregede Anders Andersen, at man ikke skulle stræbe efter for store landboforeninger. Derimod skulle man anbefale foreningerne at etablere et nært fagligt samarbejde omkring naturlige centre i passende store enheder på 1–3.000 medlemmer. Flere gav tilslutning til disse synspunkter, bl.a. oplyste C.P. Knudsen, sekretær for De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger, at han ville anse den enhedsstørrelse, der fandtes på Lolland-Falster med 4–5.000 medlemmer for at være i overkanten. Der var en tendens til forringet kontakt imellem konsulenterne og de landmænd, der boede ude i periferien, og det kunne bl.a. give sig udslag i stærkere benyttelse af firmakonsulenter. Der var enighed om, at man ikke fra De samvirkende danske Landboforeninger skulle foreskrive, men blot anbefale bestemte løsninger til de lokale foreninger.

En intens mødeaktivitet fulgte med de mange berørte grupper, og på bestyrelsesmøder i løbet af 1969 blev forskellige punkter diskuteret.⁹ Bl.a. var der en del diskussion, om et samarbejde skulle etableres med husmandsforeningerne. Jørgen Skovbæk kunne oplyse, at man ikke officielt havde inviteret husmandsforeningerne til at indlede et samarbejde om det faglige arbejde. Der var allerede en del lokale landboforeninger, hvor man samarbejdede med husmandsforeningerne, mens der andre steder ikke var nogen interesse. Anders Andersen mente, at det var et spørgsmål, som måtte afgøres ude i de lokale foreninger.

På bestyrelsesmødet i oktober redegjorde Jørgen Skovbæk for de mange forhandlinger, der var holdt på de enkelte fagområder. Mest tid og energi havde der været ofret på kvægbrugsområdet, og her vidste man endnu ikke, hvor langt man kunne komme, men man ville prøve »at lempe sig frem lidt endnu«. På et eller andet tidspunkt måtte man nok fra landboforeningernes side skære igennem og sige, hvad man ønskede gennemført.

På decembermødet rejste godsejer C.C. Scavenius spørgsmålet om berettigelsen af de foreslåede repræsentantskaber i den faglige organisation. Var det nødvendigt at samle så stort et antal landmænd fra hele landet, som der her ville blive tale om? Arne Pilegaard Larsen oplyste, at man ikke betragtede denne sag som afgjort. Disse principielle spørgsmål var naturligvis stadig åbne for debat. Hans personlige mening var, at man skulle være meget varsom, når man centraliserede arbejdet, med ikke at klippe trådene over til dem, der stod for det lokale arbejde. Måske skulle man danne repræsentantskaberne og så se,

Sekretariatschef Jørgen Skovbæk var den ledende skikkelse bag rådgivningstjenestens reorganisering.

hvorledes sagen udviklede sig. Jørgen Skovbæk mente, det ville være værdifuldt, at formændene for de lokale faglige udvalg havde en direkte adgang til at påvirke landsledelsen. Desuden kunne et samarbejde med de forskellige specialforeninger, der fandtes i det faglige arbejde, opnås ved at indbyde disse foreninger til deltagelse i repræsentantskabet. Hvis de var interesseret i et forpligtende samarbejde, kunne der måske også blive tale om repræsentation i de udøvende udvalg.

Nyorganiseringen af det faglige arbejde

Endelig den 1. april 1971 var man nået så langt, at reorganiseringen på landsbasis in-

denfor fagområderne teknik, kvægbrug, planteavl og driftsøkonomi kunne træde i kraft.

Der var arbejdet målbevidst for at bibeholde styrken i det hidtidige arbejde med den nære kontakt og det udprægede tilidsforhold mellem landmænd og konsulenter, som skyldtes, at det faglige arbejde styredes af landmændene selv i deres egne foreninger. Svagheden havde som nævnt været en temmelig stærk foreningsmæssig opsplitning på nogle områder og mangelen på et koordinerende organ på landsplan til at stå til rådighed for det lokale arbejde. Sigtet med reorganiseringen var at overvinde disse svagheder og samtidig bibeholde de positive aspekter.

Den lokale ansættelse af de konsulenter, der arbejdede med den direkte rådgivning

overfor landmændene skulle stadig varetag-
ges af de enkelte foreninger. Det økono-
miske ansvar skulle fortsat hvile på de for-
eningers bestyrelse, der ansatte konsulen-
ten, og ledelsen af det faglige arbejde
skulle forestås af faglige udvalg, der sam-
men med konsulenterne tilrettelagde ar-
bejdet og tog ansvaret for de faglige aktivi-
teter. Der var således ikke tale om, at man
på landsplan ville foreskrive, hvordan ar-
bejdet skulle tilrettelægges. I den endelige
udformning havde man bibeholdt forsla-
get om at danne samarbejdende enheder,
der var tilstrækkeligt store til, at de med-
lemsmæssigt kunne bære udgifterne i de
kommende år, men på den anden side ikke
måtte være så store, at medlemskontakten
kom til at lide skade. Et medlemsunderlag
på omkring 2.000 ville være passende.
Desuden anbefalede man de lokale for-
eninger at etablere konsulenthuse – enten
alene eller i fællesskab, alt efter størrelse –
hvor både en planteavls-, en husdyrbrugs-
og en driftsøkonomikonsulent kunne an-
sættes, og hvor der skabtes mulighed for
tværfaglig kontakt og en arbejdsdeling
mellem personale med forskellige kvalifi-
kationer, således at man foruden agrono-
mer kunne have mellemteknikere og kon-
torpersonale. Det understregedes stærkt,
at dette kun var en anbefaling, da det di-
rekte rådgivningsarbejde skulle forblive på
de lokale foreningers hænder.

Det nye i forslaget var etableringen af en
landsledelse, der skulle overtage og vide-
reudvikle de opgaver, der hidtil var vareta-
get af de provinsielle foreninger og af en
række specialforeninger. Som en konse-
kvens heraf oprettede De samvirkende
danske Landboforeningers bestyrelse et
fagligt landssekretariat. Reorganiseringen
betød, at der i stedet for de provinsielle

foreninger blev oprettet landsudvalg, der
stod til ansvar overfor De samvirkende
danske Landboforeningers bestyrelse og i
de tilfælde, hvor husmandsforeningerne
deltog, også over for deres hovedbesty-
relse samt overfor et tværfagligt udvalg.
Opbygningen af den folkevalgte ledelse
skulle, som det var fremgået af oplæggene,
foregå ved, at der for hvert fagområde
dannedes et repræsentantskab, hvortil de
enkelte lokale udvalg samt de deltagende
faglige foreninger valgte repræsentanter.
Man sikrede herved en nær kontakt mel-
lem de lokale udvalg og landsudvalget.

De valgte landsudvalg skulle være de
egentlige ledelsesorganer for hver sit fag-
område, og på landsplan skulle ansættes
det nødvendige antal landskonsulenter og
assisterende personale. De fem provinsi-
elle foreninger havde hver for sig haft til
opgave at samle, bearbejde og udarbejde
beretninger om resultaterne af det lokale
arbejde. Gennem samlingen på landsplan
blev der gode muligheder for at planlægge
og koordinere dette arbejde bedst muligt
både over for de lokale foreninger, men
også i samarbejdet med forsknings- og for-
søgsvirksomheder.

Der havde været ført mange forhand-
linger om etableringen af et fællesskab
med andre faglige organisationer om ledel-
sen og gennemførelsen af det faglige ar-
bejde, og det var lykkedes i en del tilfælde:

På det tekniske område (maskiner og
bygninger) var der etableret et fællesskab
med husmandsforeningerne og tolv-
mandsforeningerne. I kvægbrugsarbejdet
var det lykkedes at få dannet et fællesskab
med både husmandsforeningerne, kvæg-
avlsforeningerne, kontroforeninger og ra-
ceforeninger. I hesteavlsarbejdet var hus-
mandsforeningerne, samtlige raceforenin-

ger og Danhørs gået med. For husholdningsområdet arbejdedes der på et forslag til en reorganisering i fællesskab med husmandsforeningerne og husholdningsforeningerne, mens der for ungdoms- og uddannelsesarbejdet endnu i april 1971 ikke var udarbejdet konkrete planer om reorganisering.

Inden for planteavl og driftsøkonomi ville landboforeningerne i første omgang selv foretage reorganiseringen, men der var aftalt senere forhandlinger med husmandsforeningerne om deltagelse, mens det var vedtaget, at tolvmandsforeningerne skulle deltage fra 1972. Baggrunden for aftalen med husmandsforeningerne fremgår af et fortroligt referat af et bestyrelsesmøde i De samvirkende danske Landboforeninger fra den 30. august 1971. Her oplyser A. Pilegaard Larsen, at husmandsforeningerne i starten havde været ret tilbageholdende, men at de »da det næsten var for sent, pludselig ønskede at samarbejde på alle faglige områder«.¹⁰ Landboforeningerne havde måttet meddele dem, at det på de to områder, som landboforeningerne allerede havde iværksat alene, nemlig planteavl og driftsøkonomi, i første omgang var for sent at springe på toget, idet der var indkaldt til stiftende repræsentantskabsmøder, og man derefter ønskede en vis indkøringsperiode.

For svineavlens vedkommende hedder det i den årlige beretning, at der »har været tilstræbt et omfattende samarbejde mellem landboforeningerne, husmandsforeningerne og slagterierne, men der er endnu ikke opnået enighed herom.«¹¹ I det fortrolige bestyrelsesreferat er Pilegaard Larsen mere direkte. »Vedrørende vore forhandlinger med slagterierne om etablering af et fagligt landsudvalg for svineproduk-

tion må jeg desværre sige, at forhandlingerne er gået næsten helt i hårdknude, og at jeg ikke ser nogen muligheder for at komme videre.« Landboforeningerne følte, at de havde strakt sig meget vidt, men de måtte fastholde, at hvis etableringen af et fagligt landscenter skulle have nogen mening, så måtte også landskonsulenterne indenfor svineproduktion flyttes til Aarhus, og det ønskede slagterierne ikke. Landboforeningerne ønskede ikke at være et ekspeditionskontor, hvorfra man indsendte ansøgninger om statstilskud til nogle konsulenter, som slagterierne ikke ønskede at stille til rådighed for det almindelige landbrugsfaglige arbejde. Alt tydede på, at slagterierne ønskede at køre deres eget løb.

Denne strid havde nok sine egentlige rødder helt tilbage i 1930, da De samvirkende danske Svineslagterier som de første brød traditionen med, at landboforeningerne stod for rådgivningstjenesten ved at ansætte K.M. Jensen som deres egen konsulent (se side 159). Der havde lige siden foregået en magtkamp mellem de to store organisationer om konsulenterne placering.

Som gårdejer Poul Karlshøj så det, var der ved at udvikle sig et opgør mellem de praktiske avlsfolk og avlsteoretikerne. På den ene side stod slagterierne og de såkaldte avlsteoretikere og sagde »Vi har pengene og vi ønsker at indføre de nye avlsmetoder, SPF-programmer og EDB-styret avlsarbejde«. På den anden side stod de praktiske avlsfolk, som gennem årtier havde stået for avlsarbejdet og havde vist resultater, som man næppe kunne forlange bedre. Han håbede, at en forhandlingsløsning kunne nås, for mens man ikke kunne undvære slagterierne, så ønskede

Mekaniseringen intensiveredes. Mejetærskerne blev større og større. 1979.

man heller ikke udviklingen dikteret af de teoretikere, som endnu ikke havde bevist, at deres fremgangsmåder var de rigtige.

For Jørgen Skovbæk var der to hovedhensyn. Det som landboforeningerne stod for, nemlig en rationel udnyttelse af ressourcerne i den enkelte landbrugsbedrift, og så forarbejdning og markedsføring af de forædlede produkter, som måtte være slagteriernes interesse i sagen. Derfor måtte der etableres et ligeberettiget samarbejde mellem slagterier og landbo- og husmandsforeninger. Hvis slagterierne insisterede på ensidigt at gribe ind i avlstilrettelægningen og styre såvel dette område som selve produktionen gennem kontrol

med smågriseproduktionen, uden at landboforeningerne kunne få nogen reel indflydelse, så måtte de sige fra. Skovbæks personlige konklusion var, at slagterierne og landboforeningerne, eventuelt i samarbejde med husmandsforeningerne måtte etablere hver sit landsudvalg, så ville der måske lettere komme et samarbejde i gang. Hvis slagterierne ønskede en stærkt centralistisk styring af avl og produktion, så kunne landbo- og husmandsforeningerne blive tvunget til at etablere deres egen rådgivning for landmændene i produktionssystemer indenfor svineholdet.

På det lokale plan anbefalede bestyrelsen at fortsætte samarbejdet med slagte-

rierne. Arne Møller, formanden for Horsens Landbrugsforening, var enig i dette, samtidig med at han ønskede at takke formandsskabet for den faste holdning, de havde indtaget under forhandlingerne med slagterierne.

Der skulle gå endnu to år, før en ordning, der var tilfredsstillende for alle parter var forhandlet på plads, idet forhandlingerne i lange perioder var stillet i bero, bl.a. på grund af interne organisationsændringer i slagterierne. Problemet med konsulenternes placering blev løst på salomonisk vis, idet to landskonsulenter for henholdsvis svineavl og svinefodring blev knyttet til det faglige center i Aarhus, mens de konsulenter, der arbejdede med projekter og produktionssystemer fortsat skulle være knyttet til Andelsslagteriernes

Fælleskontor i København. Det anbefalede at holde nær kontakt mellem konsulenterne.¹²

Det faglige landscenter

På mindre end tre år siden principbeslutningen på landsformandsmødet i 1968 var det således lykkedes at gennemføre en gennemgående strukturrationalisering og fuldstændig omlægning af den øverste ledelse af den faglige rådgivningsvirksomhed. De få manglende delområder tilendebrogte deres reorganisering i løbet af de følgende par år.

For ungdomsarbejdet blev reorganiseringen efter de nye principper, der var gæl-

4H-arbejdet havde en fremtrædende placering ved dyrskuerne. Bregentved 1977.

dende for de andre fagområder, afsluttet, så den kunne træde i kraft i 1973. Man tilstræbte et lokalt arbejde af en størrelse, så et godt foreningsarbejde kunne gennemføres. I repræsentantskabet var både 4H-organisationerne, Danmarks Landboudom, samt De samvirkende danske Landbo- og Husmandsforeninger repræsenteret. I landsudvalget havde de to sektioner Danmarks 4H og Danmarks Landboudom hver sin ledelse, som havde til opgave at yde service overfor de lokale konsulenter og ledere, at forestå arrangementer og projekter på landsplan og at udføre sekretariatsfunktioner.

På husholdningsarbejdets område blev der afholdt en række møder mellem landboforeningerne, husmandsforeningerne og husholdningsforeningerne, og et arbejdsudvalg blev nedsat i 1971 til at undersøge sagen. Der førtes godt 2 års forhandlinger i en positiv atmosfære. Man nåede til enighed om principperne for det lokale samarbejde, men der kunne ikke opnås enighed om det landsdækkende arbejde. De samvirkende danske Landboforeningers bestyrelse vedtog derfor i marts 1973, at forhandlingerne indtil videre blev stillet i bero, men at det lokale samarbejde skulle søges videreudviklet. Dog forblev husholdning et af kun to områder – det andet var driftsøkonomi – hvor landbo- og husmandsforeningernes landskonsulentarbejde fungerede hver for sig.¹³

Det var som nævnt på et tidligt tidspunkt besluttet, at det faglige sekretariat, som sammen med landskonsulentkontorerne skulle varetage det øverste »lag« af rådgivningen, skulle ligge i Aarhus, i første omgang i Foreningen af jydsk Landboforeningers lokaliteter, mens planteavl-

kontoret blev placeret på forsøgsgården Godthaab ved Skanderborg. I 1971 blev Bjørn B. Christensen, som tidligere havde ledet Foreningen af jydsk Landboforeninger, ansat som sekretariatschef. Allerede året efter påbegyndtes opførelsen af et kontorhus i Viby, som skulle være stort nok til at huse samtlige funktioner.

Organisationen på landsplan

Det nye organisationsmønster fremgår af det aftrykte diagram.

Før denne organisation blev iværksat, havde det »overordnede« konsulentarbejde været spredt på 11 provinsielle samvirksomheder i landbo- og husmandsforeningerne plus nogle specialorganisationer. Som figuren viser, var alle disse organisationer nu blevet samlet i fælles landsudvalg på de enkelte fagområder.

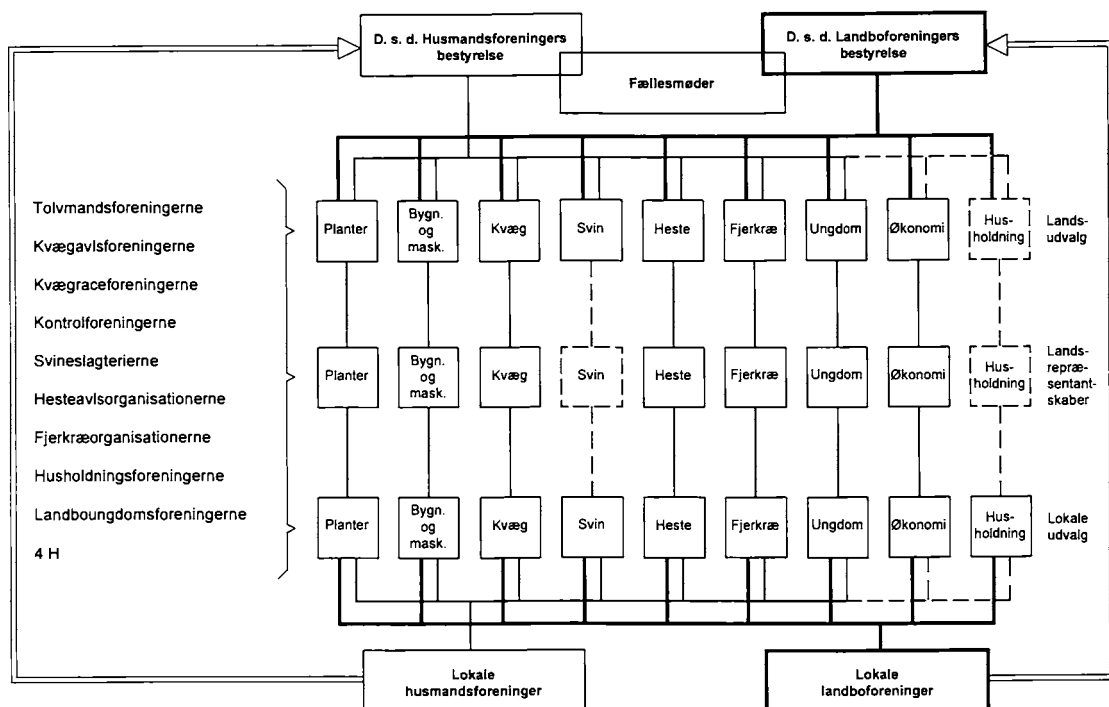
Landskonsulenterne var tilsvarende samlet i landskontorer, der næsten alle var placeret i det faglige landscenter i Viby ved Aarhus. På alle områder undtagen driftsøkonomi og husholdning var landbo- og husmandsforeningernes konsulentarbejde slået helt sammen, men på disse områder fortsatte organisationerne arbejdet hver for sig. Fra 1. januar 1980 fik begge landskontorer for driftsøkonomi til huse i det faglige landscenter.

Hovedopgaverne for landskonsulentvirksomheden bestod i:

1. At støtte de lokale foreninger og deres konsulenter samt de tilknyttede specialforeninger ved at stille viden og faglig service til rådighed for konsulenterne i deres arbejde over for landmændene.

Stiplede linier betegner områder, hvor organiseringen endnu ikke er afklaret

Organisationsmønstre.

2. At være bindeled til forskning og forskning.
3. At koordinere den faglige virksomhed mellem organisationer og landsdele og derved medvirke til den bedst mulige udnyttelse af de til rådighed værende ressourcer.
4. At varetage opgaver, der mest hensigtsmæssigt kunne løses centralt, bl.a. udgive landsberetninger, foretage regnskabsanalyser, udvikle nye metoder (bl.a. inden for EDB), lave forsøgsplaner, undervisningsmateriale m.v.

Et eksempel på virkningen af den nye landsorganisation var, at landskontoret for kvæg afløste 7 kontorer, spredt over forskellige landsdele og organisationer. Det betød, at en del aktive konsulenter måtte flytte fra deres tidligere hjemsted til Aarhus, hvilket ikke var uden menneskelige problemer. Der blev imidlertid åbnet mulighed for en mere slagkraftig faglig indsats og for rationaliseringer. F.eks. afløste den ene årsberetning, som landsudvalget for fremtiden udgav, 11 tidligere beretninger.¹⁴

Konsulenternes specialisering

Spørgsmålet om, hvilken grad af specialisering i vejledningen, der skulle tilstræbes, var et væsentligt fagligt og organisatorisk problem. I forhold til andre lande havde konsulenterne i dansk landbrug altid været stærkt fagopdelt, og med landmændenes stadig stigende krav om mere specialrådgivning, foregik der en yderligere specialisering, således at det efterhånden blev umuligt for en konsulent at være alsidigt orienteret. Det var dog stadig den almindelige opfattelse, at konsulenterne ikke måtte blive for specialiserede. Et landbrug var en tværfaglig virksomhed, og det var nødvendigt for konsulenterne at være så bredt orienteret, at de kunne vurdere helheden i bedriften.

Overfor dette paradoks var det planen at fastholde den specialiseringsgrad, som fremgår af ovenstående diagram. Den påbegyndte adskillelse af kvæg- og svinerådgivningen skulle fuldføres, og man planlagde at gå et skridt videre, idet der kunne opnås fordele ved at adskille avls- og produktionsvejledningen for kvæg og svin.

Indenfor planteavlens begyndte man eksperimenter med samarbejde i en såkaldt grenspecialisering. Det medførte, at planteavlskonsulenterne indenfor en region allesammen varetog almindelig rådgivning i deres lokale områder, men derudover fik pålæg om at følge særlig godt med på en mindre del af fagområdet (f.eks. grovfoder, korn, frø, industriafgrøder m.v.). Derved ville konsulenterne inden for et regionalt område blive i stand til at støtte hinanden med en vis specialrådgivning.¹⁵ Denne for så vidt logiske idé slog aldrig rigtig igennem i praksis, utvivlsomt fordi

den stillede for store krav til koordinering imellem de suveræne lokale foreninger.

Den første konsulentlov

I 1961 blev tilskudsgrænsen for statstilskuddet reguleret, således at tilskudsprocenten til løn- og rejseudgifter blev sat op til 70. Der var visse problemer med at få forslaget gennem folketinget. Ugeskrift for Agronomer udtrykker det således: »Overskende holdt det hårdt; men det er måske naturligt, at der i Socialdemokratiet opstår tanker om, at når staten skal give et meget større tilskud, vil det være mere rationelt at lade staten betale det hele, mod at staten så også fastsætter antallet af konsulenter, hvor og med hvad de skal beskæftiges.«¹⁶ Det lykkedes dog af fastholde den hidtidige ansættelsesform.

Ved et tillæg i 1969 skete der en væsentlig forbedring af tilskudsreglerne, så der blev givet 70 procents tilskud både til agronomassistenter og til assistenter uden agronom- eller tilsvarende uddannelse, til kørsel for alle kategorier af rådgivere og til efteruddannelse svarende til kursusafgiften for 2 uge-kurser på Tune Landboskole pr. person årligt. Endvidere ydedes der tilskud med 50 pct. til nettoudgiften ved trykning af faglige landsberetninger.

Den 23. april 1971 blev disse regler nedfældet i konsulentloven. Det var første gang, den samlede konsulentordning blev lovfæstet i en lov om »tilskud til den landøkonomiske konsulentvirksomhed«. Ved forhandlinger forud for vedtagelsen drøftedes muligheden af at indføre en begrænsning af de landøkonomiske foreningers ret til frit at ansætte konsulenter og assistenter

med statstilskud. Det lykkedes dog med henvisning til den rationalisering, som landbo- og husmandsforeningerne selv havde foretaget, at bevare den frie ansættelsesret.

Allerede i 1972 indførte landbrugsministeriet imidlertid administrativt den begrænsning, at der ikke uden landbrugsministeriets udtrykkelige godkendelse ville kunne ydes tilskud til konsulenter og assistenter udover det antal, der inden for hver enkelt organisation var ansat pr. 1. april 1972. Landbo- og husmandsforeningerne protesterede mod dette skridt, som man fandt stridende mod konsulentloven og dens forudsætninger, men personaleloftet var en realitet med et totalt antal af 1848 konsulenter og assistenter.

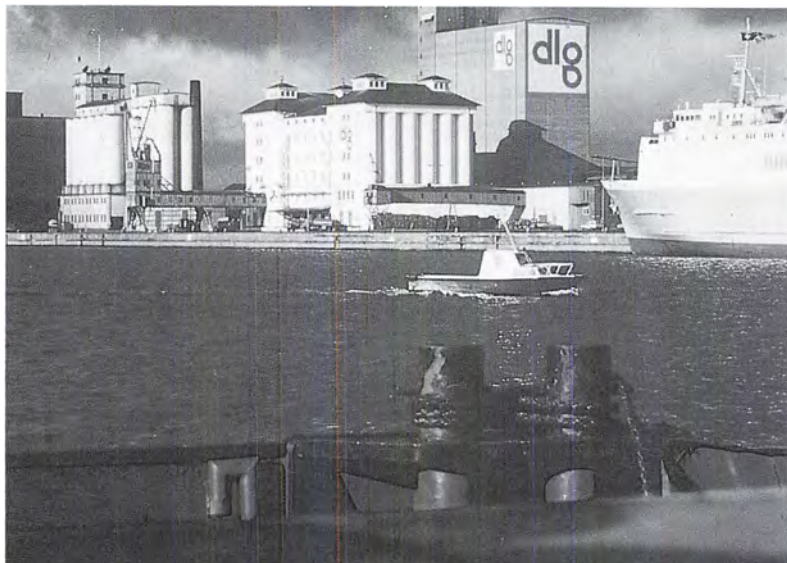
For at imødegå de uheldige virkninger af personaleloftet indførte landboforeningerne i 1975 den regel, at lokalforeninger skulle indhente godkendelse til ansættelse af personale med statstilskud i deres provinsielle samvirksomhed. Året efter blev det besluttet at lade De samvirkende danske Landboforeningers forretningsudvalg virke som konsulentfordelingsudvalg. Dette indebar, at foreninger med stor konsulentdækning kunne opleve, at en ansøgning om genbesætning af en stilling blev afslået, hvis der lå ansøgninger fra foreninger med et større konsulentbehov. Sigtet med ordningen var gradvist at flytte konsulenter og assistenter derhen, hvor behovet var størst. I de første år skete der især en overflytning fra planteavl til svine-sektoren. I en del tilfælde valgte landboforeningerne, når deres ansøgning om tilskud til en konsulentstilling ikke kunne imødekommes, at ansætte en konsulent eller assistent uden statstilskud.

Målet med den overordnede styring af personalefordelingen var, at det ved væsentlige og varige ændringer i produktionsstrukturen, f.eks. ved at kvægbruget i højere grad koncentreredes i den vestlige del af landet, måtte være muligt at tilgode dette ved at forøge antallet af kvægbrugskonsulenter i denne del af landet.¹⁷

Landbrugets konsulenter og privathandelen

Der havde i mange år været et vist modsætningsforhold mellem det private erhvervsliv og konsulenterne. Især inden for grovvaresektoren og her specielt på områder som omsætningen af frø og sædekorn følte man, at landbrugets konsulenter så med større velvilje på andelshandelen end på privathandelen. Nogle påstod, at enkelte konsulenter ligefrem modtog provision fra andelsfirmaerne. Siden anden verdenskrig havde de private virksomheder gentagne gange klaget til statsadministrationen under henvisning til det statstilskud, som konsulenttjenesten modtog, og det havde i en del tilfælde forringet klimaet mellem den private grovvarehandel og landbrugets konsulenter.

Problemerne var ikke blevet mindre af, at andelsbevægelsen, som havde næsten halvdelen af omsætningen på grovvareområdet, i løbet af 1960'erne havde gennemført et målbevidst og dygtigt oplysningsarbejde med bud til både landmænd og konsulenter, som havde givet konsulenter et godt indblik i andelsbevægelsens arbejdsmetoder, økonomiske grundlag og visioner. K. Hjorth Christiansen fra Grovvarehandelens Pressetjeneste mente, at på

*Dansk Landbrugs
Grovvareselskabs siloer
præger mange danske
havne.*

dette område havde den private handel forsømt at gøre noget. Man havde informeret konsulenterne om nye produkter, men møderne havde nok været mere af forretningsmæssig end af orienterende art. Dette ville man nu råde bod på ved at indbyde en række af landbrugets konsulenter til frie meningsudvekslinger.

Med indførelsen af den nye konsulentlov kom der et nyt moment ind i sagen, idet de mange klager havde forårsaget indsættelsen i loven af et afsnit, hvori det hed: »Konsulenterne må ikke under nogen form i deres vejledning vedrørende køb eller salg af produkter, husdyr, redskaber, kemikalier, kalk og lignende tage andre hensyn end de rent faglige. Anbefaling af at benytte en bestemt handelsforbindelse er forbudt.« Direktør Børge Hempler, formand for Landsforeningen af Grovvarerhandlende, udtalte, at med denne understregning af konsulenternes totale uafhængighed i forhold til ansættelse og formidling af faglig oplysning, ville den private

handel fortsætte de påbegyndte oplysende møder.¹⁸

Landbrugets konsulenter følte også usikkerhed overfor de firmakonsulenter, som både andels- og privathandelen havde ansat indenfor grovvaresektoren. Det var et brud med hidtil kendte former for vejledning, når disse firmakonsulenter ligefrem rykkede ud på bedriften og forestod produktionen af f.eks. grøntkonserver som spinat, bønner, ærter og gulerødder. Sådanne metoder brugtes både i USA og nu også i fællesmarkedslandene. Udviklingen gik i retning af kontraktproduktion, hvortil firmakonsulenterne bidrog.

Kritik

Der var som tidligere nævnt meget lidt kritik af den store strukturuomlægning af rådgivningstjenesten, men i et enkelt tilfælde kan man spore en vis bekymring.

Lektor, lic.agro. Chr. Jørgensen, Økonomisk Institut, Landbohøjskolen, mente i Ugeskrift for Agronomer, at det var »påfaldende, at der kan foretages så forholdsvis kraftige omlægninger af den centrale konsulenttjeneste, uden at det får synlig indflydelse på samtidigt udkommende love og bekendtgørelser.«¹⁹

Det fremgik af den nye konsulentlov, at konsulenterne ikke måtte være bundet af økonomiske interesser, men det måtte være mindst lige så vigtigt, at de var helt fri af »politiske« interesser, og det stod der intet om. Lektor Jørgensen ville gå ud fra, at der måtte foreligge vedtægter, som fastlagde de nye landsudvalgs bemyndigelser og regler for det tværfaglige landsudvalgs kompetence i relation til De samvirkende danske Landboforeninger. Ligeledes måtte der eksistere standardkontrakter, som fastlagde chef- og landskonsulenters rettigheder, forpligtelser, arbejdsområder og lønsystemer. Hverken konsulentloven eller den bekendtgørelse, som var kommet i august måned, indeholdt imidlertid oplysninger om disse ting. Kunne Landbrugsministeriet virkelig affinde sig med, at et sådant landskonsulentsystem kunne dannes efter regler, som hverken ministeriet eller offentligheden kendte til, skønt sagen måtte have almen interesse?

Lektor Jørgensen sluttede med at fremhæve, at det var nødvendigt at få disse ting publiceret, således at der ikke dannede sig myter om, at dansk konsulenttjeneste blev styret efter hemmeligholdte politiske eller erhvervspolitiske regler. Disse kunne jo i givet fald betyde, at den enkelte konsulent ikke kunne udtale sig frit og objektivt.

De fleste af lektor Jørgensens spørgsmål lod sig besvare ud fra De samvirkende danske Landboforeningers årsberetning,

som udkom kort tid efter hans indlæg, og der forekom da heller ikke senere diskussion om emnet, så det må formodes, at hans bekymringer ikke deltes af andre.

Ny vejledning ifølge EF-direktiv

Med Danmarks indtræden i EF var vi forpligtet til at følge de forskellige direktiver, som kom derfra. Et direktiv af 17. april 1972 foreskrev igangsættelse af foranstaltninger inden for information og uddannelse, som kunne fremme EF's strukturmålsætning for landbruget. Det drejede sig primært om en vejledning af landbefolkningen om den enkeltes erhvervsmæssige fremtid, ligesom det blev pålagt medlemslandene at fremme den erhvervsmæssige uddannelse for unge i landbruget. Landbrugsministeriets konsulentudvalg afgav i 1973 en indstilling, som stødte på modstand i Bruxelles, idet den blev afvist som utilstrækkelig til at opfylde direktivet.

I vinteren 1974–75 opnåedes et kompromis, som indebar, at der skulle ansættes fire heltidskonsulenter som erhvervs- og samfundsmæssige specialkonsulenter (ES-konsulenter). Desuden skulle der udpeges ca. 100 af de fungerende konsulenter, som i deres lokale områder skulle have et særligt ansvar for denne rådgivning på deltid sammen med deres almindelige konsulentarbejde. Et samarbejde med arbejdsformidlingen sikrede, at landbrugskonsulenterne ikke skulle give generel erhvervsvejledning, specielt ikke hvad angik muligheder udenfor landbruget.

Først i løbet af 1976 blev de forskellige ES-rådgivningskonsulenter udpeget. Udover de 4 på fuld tid kom det til at dreje sig om 121 deltidskonsulenter fra landbruget,

Tune Landboskole fungerede som efteruddannelsescenter for konsulenterne.

hvoraf de 82 var fra landboforeningerne. Af de 121 var der 90 økonomikonsulenter. Alle disse konsulenter gennemgik i løbet af 1976 et efteruddannelseskursus på Tune Landboskole, og fra nytår 1977 var man parat til at tage fat.²⁰

Den nyudnævnte landskonsulent på området, Poul Tyge, fortalte på konsulentmødet i 1976 lidt om, hvad ES-arbejdet skulle dreje sig om. Vejledningen skulle oplyse jordbrugere om muligheder for at forbedre deres erhvervsmæssige, sociale og økonomiske vilkår. Desuden skulle konsulenterne bistå de berørte landmænd i deres afgørelse af, om de skulle fortsætte i landbruget, vælge bibeskæftigelse eller eventuelt helt ophøre. Endelig skulle der gives oplysning om muligheder for videreuddannelse i jordbruget og om børns fremtidsudsigter i og udenfor landbruget. For at tilgodese alle disse mål krævedes der

et godt samarbejde både med de øvrige konsulentgrupper og med andre offentlige vejledningsmyndigheder.

Som eksempler på opgaver, en ES-vejleder kunne blive stillet overfor, gav Poul Tyge nogle dagsaktuelle problemer: »Tørkeramte landmænd ønsker hjælp gennem bistandsloven. – Hvordan løser jeg mit generationsskifteproblem under hensyn til kapitalvindingsskatten? – Landmænds og gartneres begrænsede indsigt i arbejdsmarkedslovgivning, sociallovgivning og forsikringsforhold«. Det ville blive en vigtig opgave at informere om den udvikling, der i det sidste årti havde fundet sted i den offentlige sektor med bistandslovens indførelse, som de færreste landmænd havde interesseret sig for, men som nogle kunne få nytte af. Hvis ES vejledningen kunne medvirke til, at de nye offentlige tilbud »blev lettere tilgængelige for landmanden,

var der også udsigt til, at han blev frigjort for følelsen af at ligge under for andre grupper i samfundet.« De landmænd, som især ville få brug for den nye ES-vejledning, var ofte dem, som konsulenterne sjældent så, og det ville være af betydning at oprette en tidlig kontakt, som kunne lette problemerne.²¹

På landsformandsmødet i 1982 fremgik det, at behovet for ES rådgivning var vokset eksplosivt på grund af den voldsomme økonomiske krise siden 1979. De eksisterende ES-konsulenter, der næsten alle var økonomikonsulenter, havde på grund af overvældende arbejdspress ikke kunnet udvide rådgivningen, og det blev derfor foreslået at intensivere arbejdet ved at ansætte et antal socialrådgivere, eventuelt på regionsplan og udbygge kontakten med de offentlige socialforvaltninger.²²

I 1985 ændredes konsulentloven, så ES-vejledningen for fremtiden kunne fungere på linie med de øvrige fagområder under konsulentloven. LIK startede udgivelsen af dokumentsamlingen ES information til støtte for ES-konsulenternes daglige arbejde. Foreninger, der ikke i eget konsulentcenter havde en ES-konsulent, kunne abonnere på ES-information. Mens arbejdet i begyndelsen af 80'erne især havde drejet sig om hjælp til gældssanering, gik udviklingen i 1985 mere i retning af behov for hjælp til budgettering og problemer med arbejdsløshedsloven.²³

Tune og Koldkærsgaard

Det var tydeligt, at man med efteruddannelseskurserne på Tune havde opfyldt et stort behov hos rådgiverne, men det var

lige så tydeligt, at det statstilskud til 2 årlige ugekurser til videreuddannelse pr. konsulent, som var blevet muliggjort ved et tillæg til konsulentloven i 1969, ikke blev udnyttet fuldtud. I 1976, da man havde statistik for 7 års aktiviteter, kunne kursusdeltagelsen beregnes. Blandt de 229 planteavlskonsulenter havde 89 pct. deltaget i mindst et kursus, blandt husdyrbrugskonsulenterne var procenten 90, i økonomi 85 og endelig havde 44 af de 46 konsulenter i teknik (bygninger og maskiner) eller 96 pct. taget mindst et kursus på Tune. Mange af konsulenterne deltog i disse første år i flere forskellige kurser, og i gennemsnit havde hver konsulent tilbragt 4 uger på kursusinstitutionen. 12 pct. af konsulenterne havde slet ikke deltaget i nogen kurser.²⁴

Siden starten af Tune havde der udover efteruddannelseskurser for konsulenter hver sommer været afholdt pædagogiske kurser af 4 ugers varighed for nye kandidater fra Landbohøjskolen i undervisnings- og rådgivningslære. En sådan undervisning indgik i de fleste lande som obligatorisk fag i den højere landbrugsundervisning, men her blev det lagt som en overgang fra teori til praksis, efter aftale med Landbohøjskolen ved Tunes start som kursusinstitution i 1968.

Foruden kurserne for rådgivere blev der også arrangeret kurser for medlemmer af de landøkonomiske foreningers faglige udvalg, især for at give nye udvalgsmedlemmer en indførelse i det faglige arbejdes indhold og metode. I årene 1970–79 modtog Tune og LIK betydelig økonomisk støtte fra den amerikanske W.K. Kellogg Foundation, som støttede det landøkonomiske oplysningsarbejde og muliggjorde en undersøgelse af konsulenternes arbejds-

Rejsegilde på Koldkærgård 3. januar 1986.

metoder og samarbejdsformer, således at deres metoder kunne forbedres.²⁵

Først i 80'erne var kursusinstitutionen på Tune blevet så stor, at man måtte beslutte enten at udbygge Tune eller at bygge endnu en skole med samme kapacitet. Da størstedelen af konsulenterne nu arbejdede vest for Storebælt, og da Det faglige Landscenter samt i stigende grad forskningsinstitutionerne med Statens Husdyrbrugsforsøg som det seneste flyttede til Østjylland, blev beslutningen, at Landboforeningerne og Husmandsforeningerne byggede Koldkærgård Landboskole i Skejby. Skolen var startet i lejede lokaler allerede i december 1984, og i 1986 stod den nye skole klar med en kapacitet i samme størrelse som Tune.

Planlægningen og koordineringen af kursusudbuddet til konsulenterne blev fortsat i fællesskab med LIK som sekre-

tariat. Formand for bestyrelsen af begge skoler samt LIK blev sekretariatschef Jørgen Skovbæk.

Landbrugets Informationskontor LIK

Fra 1968 blev LIK en integreret del af Tune, fra 1972 til 1988 med samme formand, og i dette miljø, hvor der var forskere og undervisere i huset, fortsatte udviklingen af hjælpemidler til konsulenterne og undervisningsmaterialer til skolens lærere. I samarbejde med forskerne og landskonsulenterne udsendtes årligt håndbøger for hovedfagområderne kvæg, svin, planter og driftsplanlægning med et koncentrat af de seneste forsøgsresultater, som kunne benyttes både i kon-

sulentvirksomheden og på landbrugsskolerne. Der udsendtes hver måned et stort antal sammendrag af udenlandske fagartikler for at vedligeholde konsulenters og landbrugslæreres interesse i at holde sig ajour med udviklingen.

Også på det billedmæssige område har LIK til stadighed været med i udviklingen af illustrationsmateriale til konsulenternes foredrag og undervisningen på landbrugsskolerne. Den systematiske fremstilling af lysbilleder til brug i landbrugsundervisningen går helt tilbage til midten af 30'erne, hvor konsulent M. Bakman, Næstved, skabte Landbrugslærer- og Konsulentforeningens Lysbilledudvalg, hvorfra der udsendtes både serier og enkeltlys-billeder i tusindvis på meget fordelagtige vilkår og til stor gavn for oplysningstjenesten.²⁶ Senere er smalfilm blevet taget op, især af konsulent Helmer Rasmussen, og senest er videofilm kommet til. Som det sidste arbejdes der med praktiske metoder til overførsel af billeder gennem telefonnettet til brug i rådgivningen af den enkelte landmand. Også OBS-indslag til TV om landmandsuddannelsen og landbrugets efteruddannelse produceres af LIK.

Den produktion af små letlæselige pjecer om afgrænsede emner, som begyndte ved LIKs start i 50'erne, er fortsat gennem de senere år i tæt samarbejde med landskontorerne.

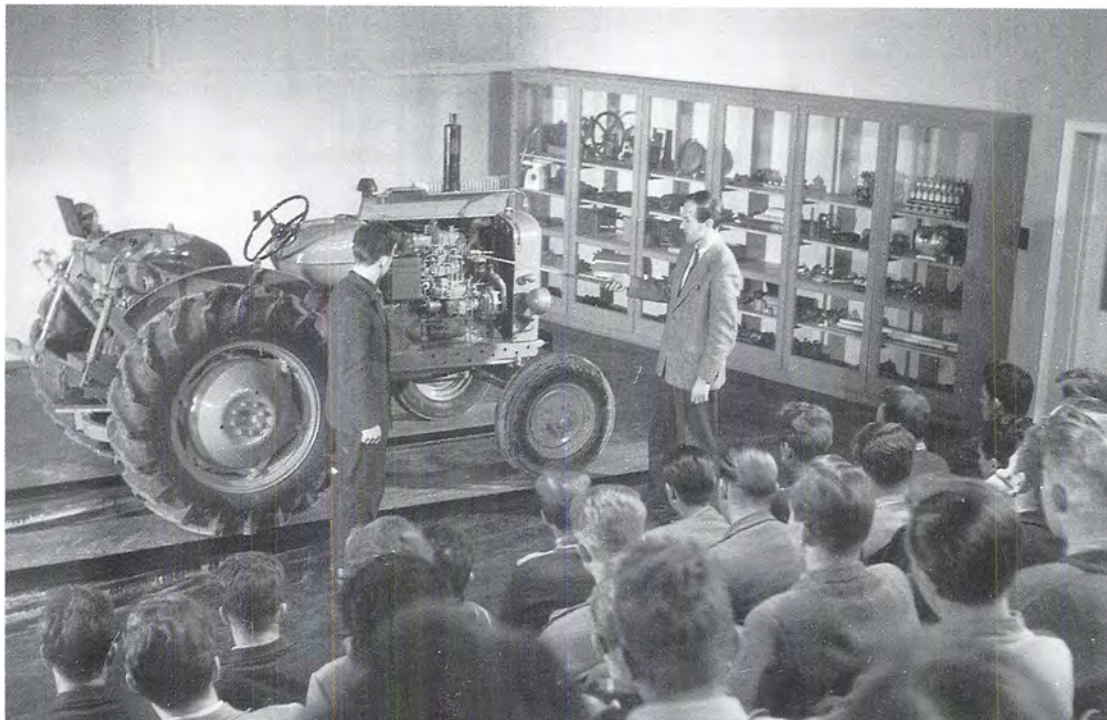
Fra 1970 begyndte LIK at udarbejde undervisningsmateriale, som konsulenter og landbrugslærere kunne bruge ved efteruddannelseskurser for bosiddende landmænd. Det lykkedes for konsulenttjenesten at gøre et stigende antal landmænd interesserede, og man nåede op på, at flere

tusinde fulgte kurserne sidst i 70'erne. I 1980 tog LIK initiativ til at udvikle flere af kurserne til mere efteruddannelse i driftsledelse og startede projektet »En uge på Landbrugsskole«. Som en udløber af krisen i 1980/81 blev der på grundlag af en udvalgsbetænkning vedtaget en lov om tilskud til bosiddende landmænds deltagelse i efteruddannelse.

For at opfange og udvikle de nye muligheder for efteruddannelse var der behov for nye kursussteder med overnatningsmuligheder. Tune og Koldkærgård kunne dække behovet for De østlige Øer og for Østjylland, så der blev oprettet yderligere tre centre til brug for såvel ugelange internatkurser – »En uge på Landbrugsskole« som dagkurser, et i Hovborg til betjening af Sydvestjylland, et i Nordjylland på Try Landbrugsskole, og en afdeling under Dalum Landbrugsskole blev oprettet på Fyn.

Sidst i 80'erne øgedes indsatsen yderligere gennem ansættelse af en efteruddannelseskonsulent i hver af de fem regioner. Deres opgave er at støtte foreninger og landbrugsskoler med planlægning og markedsføring af efteruddannelse. Ved starten af 90'erne resulterede denne indsats i, at tæt ved 7.000 landmænd hvert år følger et ugekursus med driftsledelsesmæssigt indhold.

I 1988 flyttedes LIK til Landbrugets Rådgivningscenter i Skejby, hvor det under fortsat ledelse af forstander Georg Nielsen blev yderligere styrket som Landskontor for efteruddannelse i landbruget. Her ligger den centrale ledelse og funktionen som koordinator af efteruddannelse af landmænd, konsulenter, undervisere og forsøgsfolk.

Landbrugselever på Dalum Landbrugsskole indvies i traktorens mysterier.

Noter

1. Landboforeningernes arkiv, Axelborg, maj 1966.
2. De samvirkende danske Landboforeninger: De lokale Landboforeningers Virksomhed og Det faglige Arbejdes Organisering, oktober 1968, s. 18.
3. LBF's beretn. 1965–66, s. 120.
4. LBF's beretn. 1967–68, s. 168.
5. Referat af landsformandsmøde, 21.5.1968, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
6. Anders Andersen: Det faglige vejledningsarbejde under landbrugets nye struktur, foredrag ved konsulentmødet den 27.2.1969, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
7. Jørgen Skovbæk: Strukturændringer i landboforeningernes faglige arbejde. Foreningen af jydsk Landboforeningers delegeretmøde, 3. oktober 1969, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
8. Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
9. Bestyrelsesmødereferater, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
10. Referat af 2. bestyrelsesmøde i 1971 i De samvirkende danske Landboforeninger, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
11. LBF's beretn. 1970–71, s. 148.
12. LBF's beretn. 1972–73, s. 226.
13. De danske Landboforeningers Husholdningsudvalg 1905–1990, s. 18.
14. Udviklingen i de landøkonomiske foreningers konsulentvirksomhed, maj 1980, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
15. S.st. s. 13.
16. U.f.A. 13.4.1962, s. 225.
17. Konsulentordningen inden for landbruget, Rapport fra en arbejdsgruppe nedsat af Landbrugsministeriet, oktober 1984, s. 25.

18. U.f.A. 13.1. og 9.6.1971, s. 22 og 508.
19. U.f.A. 6.10.1971, s. 831.
20. LBF's beretn. 1971–72 s. 84f, 1974–75 s. 208 og 1975–76 s. 185.
21. U.f.A. 9.9.1976, s. 746.
22. Landsformandsmødet 1982, Baggrundsmateriale, s. 73, De danske Landboforeningers arkiv, Axelborg.
23. LBF's beretn. 1985, s. 149.
24. U.f.A. 31.3.1977, s. 280.
25. U.f.A. 3.8.1978, s. 691.
26. U.f.A. 21.9.1978, s. 909.

Landskonsulenternes virksomhed

Vintersæd

I løbet af meget kort tid efter landskontorets opbygning kan man begynde at registrere landskonsulenternes virksomhed i de skrevne medier. Den direkte rådgivning overfor de lokale konsulenter har ifølge sagens natur ikke efterladt sig så tydelige spor, men er uden tvivl en af de faktorer, som ligger bag landbrugets store produkti-

vitetsstigning i årene efter strukturrationaliseringen af rådgivningsvirksomheden.

Vinterbyg havde været en problematisk afgrøde, fordi den kunne overføre smitte af meldug og andre plantesygdomme til vårbyggen, og i 1968 var der blevet indført et femårigt forbud mod dyrkning af vinterbyg, som var blevet forlænget med yderligere 5 år til 1978. Da forbudet blev indført var udbyttet af dansk vinterbyg

Byggen står klar til høst.

lavere end af vårbyg, og man ønskede at beskytte de meget store vårbygarealer. I mellemtiden havde de genetiske og dyrkningsmæssige forhold imidlertid forandret sig, idet der var kommet vinterbygssorter frem med højere udbytte og midler til kemisk sygdomsbekæmpelse, og mange landmænd ønskede igen at dyrke vinterbyg.

Mod slutningen af forbudsperioden havde godsejer Flemming Juncker, Overgaard, i forsøgsøjemed sået vinterbyg, og han beskrev sine erfaringer på et diskussionsmøde på Landbohøjskolen.¹ Han havde især studeret forholdene i Slesvig-Holsten, men havde også erfaringer fra andre steder. Takket være en betydelig forædlingsindsats i det sydlige udland var udbytteneiveauet for vinterbyg steget markant siden 1968, og dertil kom de gode sprøjtemidler, der var kommet frem mod de forskellige plantesygdomme. Han fremhævede, at sprøjtning var en forudsætning for at dyrke såvel vårbyg som vinterbyg med rimeligt udbytte. Juncker fandt det gældende forbud mod vinterbyg alt for rigoristisk og foreslog, at der blev givet tilladelse til dyrkning allerede fra sommeren 1977.

Landskonsulent Ole Thøgersen, Landskontoret for Planteavl, mente ikke, at man kunne forvente dispensationer fra loven, men at man skulle lade de forsøg, som Risø var igang med, tale først. Konsulenterne var i øvrigt af den mening, at man skulle anvende 1948-loven om tvistigheder ved krydsbefrugtning i stedet for et generelt forbud.

Det var i længden ikke muligt at ignorere de meget store udbytteneiveauer, som vinterbygavlerne kunne fremvise i Slesvig-Holsten, hvor arealet med vinter-

sæd i 1977 nåede op på 80 pct. af kornarealet. I Danmark gennemførtes i årene 1977–79 en forsøgsmæssig dyrkning på ialt 2.400 ha fordelt over hele landet. Interessen for forsøgene var særlig stor på Sjælland, hvor vinterbyg i det første forsøgsår havde klaret sig væsentlig bedre end vårbyg. Forsøgsavlerne måtte underkaste sig meget strenge krav med hensyn til afstand til naboer og sprøjtning mod meldug og rust.²

Forsøgene faldt så godt ud, at man i 1979 tillod vinterbygdyrkning på betingelse af, at de fastsatte afstands- og sprøjtningskrav blev overholdt, og at vinterbygarealerne anmeldtes til planteavlskontorerne.³

Også fra et miljømæssigt synspunkt var dyrkning af vintersæd ønskelig for med grønne vintermarker at hindre udvaskningen af kvælstof. Resultaterne fra de fine vinterhvedemarkers, som mange landmænd kunne se i Slesvig-Holsten, gav anledning til sammenlignende forsøg og til at se nærmere på de fastlagte »dyrkningsprogrammer«, som anvendtes ved hvededyrkingen i det sydlige udland. Det var en ny fremgangsmåde, som var under udvikling i flere lande, at man udover at sørge bedst muligt for grundlæggende forhold i dyrkingen som sædskifte, jordbehandling, såning, gødsning med P og K og ukrudtsbekæmpelse, også foretog en række fastlagte behandlinger på bestemte stadier i vækstperioden.⁴

I Slesvig-Holsten gik programmet ud på, at der anlagdes kørespor samtidig med såningen; at kvælstofgødsningen blev fordelt ad tre omgange på forskellige stadier i planternes udviklingstrin; at der blev sprøjtet med stråforkortningsmiddel; og endelig at der foregik bekæmpelse af for-

skellige plante- og svampesygdomme og skadedyr på fastlagte stadier i udviklingen. Også her gik Flemming Juncker stærkt ind for indførelsen i Danmark.

Der var blevet anlagt forsøg vedrørende måden at give kvælstof på, mht. delingen af mængden og udbringningstidspunktet, men derudover mente landskonsulenten for korndyrkning Bent Ullerup ikke, at der var noget epokegørende i det slesvig-holstenske program. Kritikken og diskussionen gik på, om »programmet« skulle vedtages på forhånd og gennemføres i alle detaljer uanset vækstforhold og angreb af sygdomme og skadedyr. De publikationer, der var udgivet om »programmet«, anbefalede at følge det til punkt og prikke, men andre mente, at man af økonomiske og økologiske årsager ikke burde gennemføre bekæmpende foranstaltninger, før et behov var konstateret eller med rimelig sikkerhed kunne forventes.

Udviklingen har siden medført, at man har forladt det høj-input system, som det slesvig-holstenske system udgjorde. Der var ikke den økonomi i det, som man troede. I stedet baserer man nu bekæmpelsesprogrammet på det, man oplever i marken, efterhånden som væksten forløber, og skåner på denne måde både pengepungen og miljøet. Resultaterne med vinterhvede har været så gode, at den ved høsten i 1993 for første gang forventes at blive den største afgrøde og dække et større areal end vårbyggen.

Svineavl

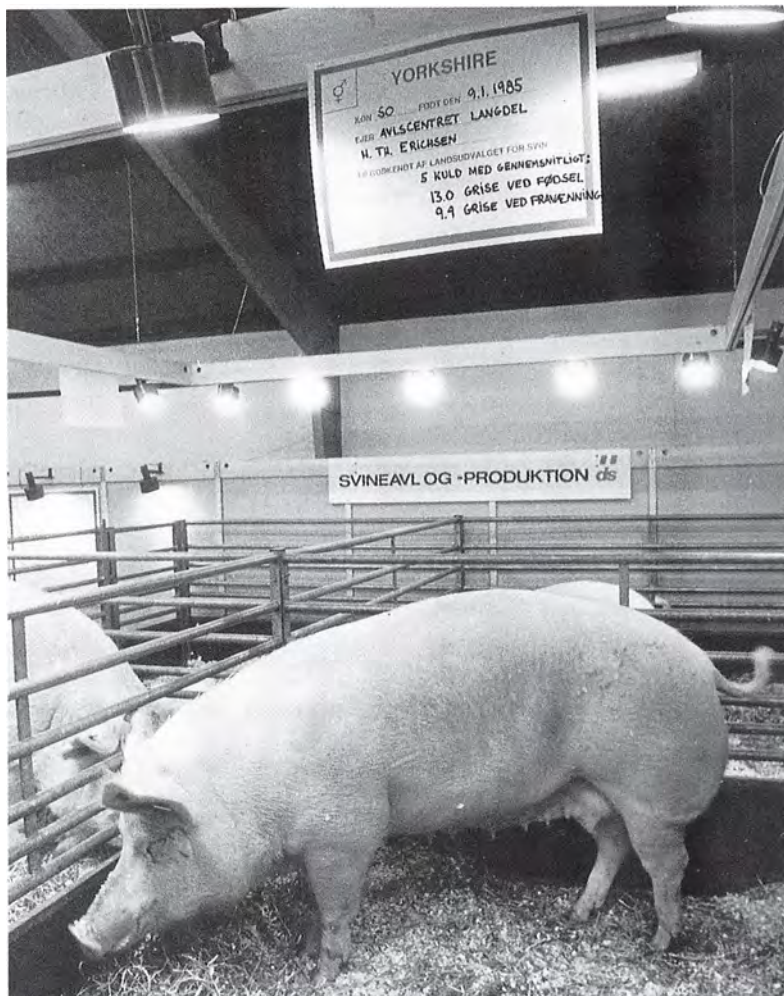
Inden for husdyrbruget blev der i 1970'erne indledt en række nye aktiviteter på svineavlens område, som forbedrede

produktionsøkonomien stærkt. Krydsningsforsøg med flere svineracer viste en betydelig krydsningsfrodighed, altså at afkommet var bedre end gennemsnittet af udgangsracerne. Det var på denne måde især muligt at forbedre kuldstørrelsen og vægten ved fravænningsperioden, hvilket var to økonomisk betydningsfulde egenskaber.⁵

Det var professor Hjalmar Clausen fra Landøkonomisk Forsøgslaboratorium, en livslang fortaler for renavl, som i sin berømte Maribo-tale i 1970 gjorde det klart, at med vor indtræden i EF ville markedet være åbent for import af andre racer til kommerciel produktion af slagtesvin.⁶ Hvis intet blev gjort, kunne det resultere i tilfældig krydsavl og udspaltning af svine-typen med tab af vort ry for stabil baconproduktion til følge. For at komme dette i forkøbet introducerede han en plan for kontrolleret krydsningsavl baseret på avlscentre med ren landrace og andre med Yorkshiresvin. I den resulterende krydsning ville man opnå krydsningsfrodigheden. Hvis man desuden indførte scanning af unge avlsdyrkandidater i avlsbesætningerne som et middel til at udvælge de dyr, som havde det mindste sidespæk og det største areal for den lange rygmuskel, ville slagte kvaliteten samtidig stige.

Det blev hurtigt et naturligt middel til udvælgelse inden for eliteavl, men brugtes også i produktionsbesætninger. Udnyttelsen af eliteavlens resultater blev hjulpet godt på vej, da man fra Slagteriernes Brancheudvalg i 1970 begyndte at yde tilskud til køb af orner, der var hel- eller halvsøskende til grise med særlig gode resultater fra afprøvning på forsøgsstationerne. Denne ordning er blevet kaldt for »en af de vigtigste foranstaltninger i dansk svineproduktion«.⁷ Nogle bebrejdede dog

*En moderne avlsso af
Yorkshireracen udstillet
på Agromek i Herning
1988.*

slagterierne, at de var for længe om at sætte krydsningsprojektet i gang.

Ved at udnytte disse orner i den kunstige sædoverføring kunne de gode arvelige anlæg hurtigt udbredes. I 1975 tog Landsudvalget for Svin initiativ til gennemførelse af prøver for orner på individprøvestationer, hvor de kunne afprøves under helt ens betingelser med hensyn til fodring, pasning og pleje. Man kunne sam-

menholde resultaterne fra eksteriørbedømmelse og scanning og for tilvækst og foderforbrug og således foretage det endelige udvalg af de bedste orner til kunstig sædoverføring. Ved at benytte kunstig sædoverføring kunne man skære betydeligt ned på den sygdomsoverførsel, som de tidligere benyttede ornecentraler havde medført.

En endnu mere effektiv metode til at

begrænse sygdomme var SPF-svineproduktionen. Bogstaverne står for Specific Patogen Free, hvilket betyder, at svinene er fri for de specielle svinesygdomme som lungesygge, svinedysenteri og nysesygge. Denne særlige opdrætningsform, hvor svinene nedstammer fra grise, som er taget ved kejsersnit og opdrættet isoleret fra moderen, således at smittekæden er brudt, var naturligvis dyr at indføre. Den havde imidlertid store fordele med en god sundhedstilstand, et lavt foderforbrug, en stor tilvækst og meget få bemærkninger på slagteriet, så den fik en hurtig udbredelse.

Alle disse foranstaltninger har medført en dramatisk udvikling i effektiviteten i svineproduktionen.⁸ Antallet af grise pr. årssø er fra 1970 til 1992 steget fra 14 til 21, mens antallet af foderenheder, der medgår til en 25 kg gris er faldet fra 140 til 100. Antallet af foderenheder nødvendige pr. kg tilvækst i et slagtesvin er faldet fra 3,8 til 3,0. Den daglige tilvækst er steget fra 500 g til 690 g. En direkte sammenhæng mellem disse resultater og rådgivningen er det ikke muligt at bevise, men den mere effektive udnyttelse af forsøgsresultater og af de nye produktionssystemer, som rådgivningen har satset stærkt på, har uden tvivl sin store andel i fremgangen.

Nye rådgivningsmetoder

Strukturrationaliseringen i landbruget medførte en stærk nedgang i antallet af landbrug og en tilsvarende koncentration om enkelte produktioner, som så blev drevet meget intensivt. I årene fra 1975 til 1984 faldt f.eks. antallet af landbrug med svin fra 89.000 til 46.000, mens det gennemsnitlige antal svin pr. besætning steg

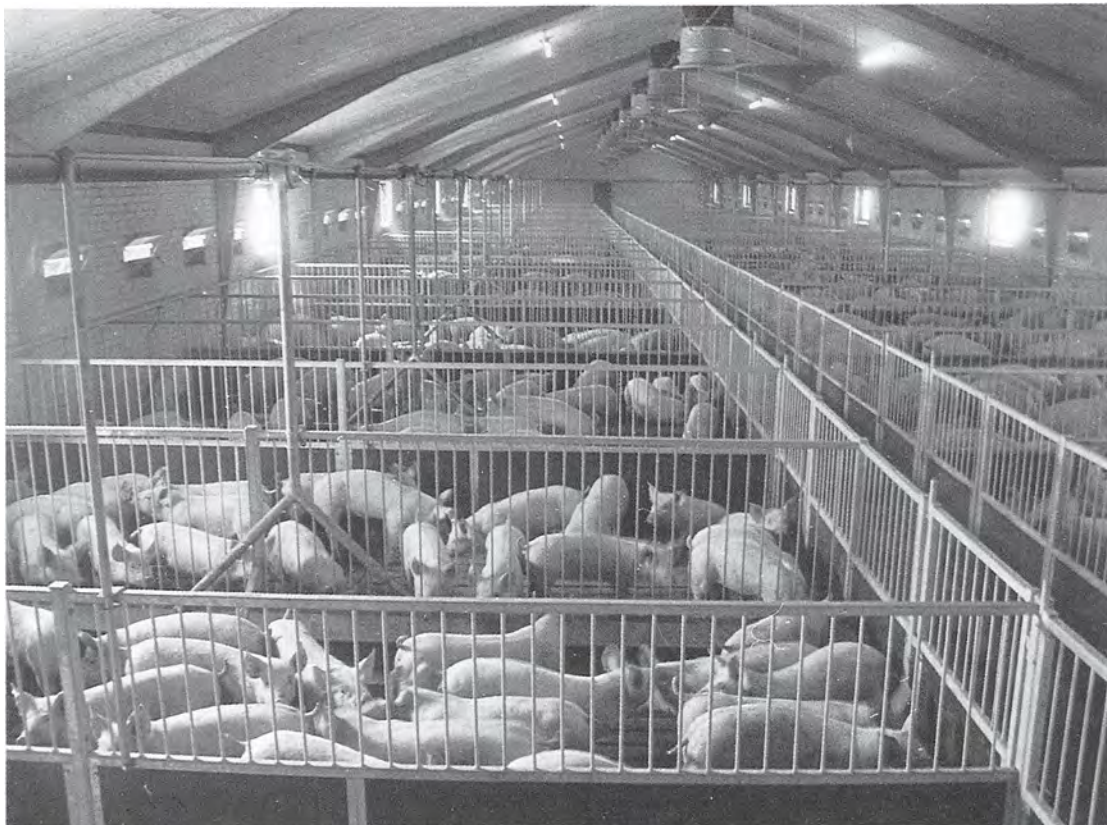
fra 85 til 189 svin. Der var meget store forskelle i de dækningsbidrag, som opnåedes, og behovet for rådgivning øgedes stærkt. I 1985 foregik rådgivningen vedr. svin fra 45 kontorer med ialt 72 svineproduktionskonsulenter. Det var ca. 3 gange så mange som i 1975.

Også vejledningsmetoderne forandredes for at give det bedst mulige resultat. Med indførelsen af EDB blev det muligt at vurdere de enkelte landmænds effektivitet i produktionen, og denne effektivitetskontrol blev et godt aktiv for rådgivningsarbejdet, fordi den gav et konkret grundlag for konsulentens samtaler med landmanden.

Med den voldsomme udvikling i svineproduktionen og de mange nye resultater fra forskning og forsøg var det nødvendigt at tage nye rådgivningsmetoder i brug for at kunne nå ud til svineavlerne med al denne viden. Landskonsulent Karl Aage Jacobsen, Landsudvalget for svin, beskrev de nye bestræbelser.⁹ I 1984 nedsattes en arbejdsgruppe på 7 svineproduktionskonsulenter, som samme år barslede med en rapport »Rådgivnings- og servicetilbud til svineproducenter«, hvor man beskrev en række tilbud og deres indhold, deres pris, og hvilket udbytte svineproducenten kunne forvente. Konkrete opgaver som periodiske kontroller, opgørelser og opfølgingsbesøg måtte der betales for, mens rådgivning pr. telefon og evt. lejlighedsbesøg af konsulenten ville være gratis.

I Nordvestsjællandssvineavlsudvalg havde man gennemført en ny form for »intensiv rådgivning«, som havde givet gode resultater. Man sammenstillede en gruppe bestående af tre soholdere med samme produktionsmønster, men med utilfredsstillende resultater, og en soholder

Det er nødvendigt med intensiv svineavl, hvis økonomien skal hænge sammen.

med gode resultater. De mødtes sammen med konsulenten hos den resultatrige landmand og gennemgik årsagerne til hans gode resultater. Konsulenten udarbejdede et udførligt referat, som tilsendtes deltagerne. Konsulenten fortsatte derefter med et månedligt besøg hos hver af de tre soholdere i et halvt år, og derefter en gang i kvartalet i halvandet år, og udarbejdede efter hvert besøg en rapport, som landmændene fik tilsendt.

Et stort rådgivningsprojekt gennemføres sidst i 80'erne af Landsudvalget for Svin sammen med LIK for at sammenligne

effekten af denne metode med en anden utraditionel form for rådgivning, den såkaldte »udvidede grupperådgivning«. Den praktiseredes ved, at 8–10 svineproducenter med samme produktionssystem mødtes periodisk for at udveksle og diskutere resultater og erfaringer på grundlag af deres produktionsrapport fra effektivitetskontrollen. Konsulenten deltog som koordinator og udarbejdede et udførligt referat, som sendtes til de medvirkende. Der deltog 10 konsulentområder i forsøget, 5 med »intensiv« og 5 med »udvidet grupperådgivning«, og de deltagende konsu-

lenter mødtes for at udveksle erfaringer og opnå kendskab til begge rådgivningsformer. For hver af de to grupper blev der til sammenligning udpeget en anonym »normalgruppe« med samme produktionsmønster og gennemsnitlige effektivitet, som fortsatte med almindelig brug af konsulentkontoret.

Der deltog ialt ca. 60 svineproducenter, som alle blev interviewet af LIK før starten på projektet.¹⁰ Ved forsøgets afslutning efter 2 år blev erfaringerne fra de to grupper sammenlignet, og LIK udgav en rapport.¹¹ Som konklusion mente konsulenterne, at udbyttet af den intensive rådgivning havde været for lille i forhold til rådgivningsindsatsen, idet de svineproducenter, der havde de største problemer ikke havde kunnet hjælpes. Desuden havde mange af producenterne ikke været tilstrækkeligt motiveret og indstillet på at foretage ændringer. Alle konsulenter i den udvidede grupperådgivning rapporterede, at deltagerne gav udtryk for at have fået et konkret udbytte af rådgivningen. For konsulenterne betød arbejdet i begge grupper, at de fik et godt indblik, hvorledes den enkelte landmand drev sin bedrift, og unge konsulenter fik udvidet deres paratviden. Fra mange sider blev der udtrykt ønske om desuden at blive medlem af de såkaldte »Erfagrupper«, hvor svinekonsulentkontoret startede en gruppe bestående af producenter med sammenlignelige produktionsformer, som kunne mødes for uformelt at udveksle erfaringer uden nødvendigvis at have konsulenten med ved alle møder.

Konsulentcentrene

Mens det landsdækkende »lag« af rådgivningstjenesten hurtigt kom til at fungere godt med landskonsulenter, der som ovenfor vist gjorde sig gældende i vidensformidlingen, så var der mere træghed i den lokale opbygning af de flerstrengede konsulentcentre, end man havde forestillet sig.

På landsformandsmødet i Herning i 1982 var ledelsen begyndt at komme i tvivl, om det havde været tilstrækkeligt blot at henstille og anbefale omstrukturen af de lokale landboforeninger, fordi man ønskede at bevare det lokale selvstyre. Sekretariatschef Jørgen Skovbæk stillede det retoriske spørgsmål, om landboforeningerne overhovedet besad den fornødne dynamik og beslutningskraft til at imødekomme landmændenes berettigede krav til deres organisation. Måske skulle de give op og tage konsekvensen af landmændenes stigende specialisering og overlade det til brancherne og producentorganisationerne at varetage landmændenes interesser. Konsekvensen af dette ville blive fuldstændig uoverskuelig, gik han straks videre, for hver enkelt produktionsorganisation ville påberåbe sig indflydelse både på faglig rådgivning og erhvervspolitik. Den tale om splittelse i landbruget, der for øjeblikket foregik, ville være ingenting imod, hvad der ville komme i fremtiden, hvis landboforeningerne ikke kunne rumme alle interessegrupperne og tilgode dese deres berettigede faglige og politiske interesser.

Med dette dystre fremtidsperspektiv, hvis der ikke blev gjort noget, ville Skovbæk tillade sig at tage det for givet, at det stadig blev betragtet som landboforeningernes opgave at betjene samtlige land-

mænd og varetage deres interesser. Vi skulle søge at fastholde den fordel vi havde i Danmark i, at landboforeningerne repræsenterede alle grupper af landmænd, fremhævede han.¹²

Det faglige Landscenters sekretariat-schef Bjørn B. Christensen tog tråden op og beskrev alle de kortlægninger, analyser og undersøgelser, der var foretaget siden principbeslutningen om en omlægning af rådgivningstjenesten. De anbefalede alle sammenlægning af landboforeninger i større enheder der kunne danne stærke faglige enheder med et medlemsunderlag på 1–2.000, således at der kunne sikres medlemmerne tidssvarende konsulentbistand i fremtiden. Man havde endvidere anbefalet etablering af konsulentcentre, således at der blev basis for en 4-strengt rådgivning i planteavl, økonomi, kvæg og svin.

En gang imellem, sagde han, stillede man sig selv det spørgsmål: Hvad ville man i landboforeningerne med alt det udmærkede baggrundsmateriale, som forelå? For selv om det ret entydigt fastslog, hvad der burde gøres, så skete der meget lidt. Sagen druknede i velvilje, og der taltes for meget.

Kun godt en trediedel af landboforeningernes medlemmer betjentes fra de 4-strengede konsulentcentre, og siden midt i 70'erne var dette tal næppe ændret væsentligt. Der måtte gøres en indsats for at nå målet på ca. 50 konsulentcentre. For mange formænd og bestyrelser forfægtede det princip, at 2-strengede konsulentcentre kunne være en god foreløbig løsning. Tingene udviklede sig hurtigere i dag end for 10 år siden, og der var ikke tid til at vente med at etablere de effektivt ledede faglige enheder med et snævert samarbejde

mellem faggrupperne. Hvis man blev ved at udsætte det, ville der ikke være nogen medlemmer at rådgive; de ville få deres konsulentbistand fra firmaer og brancheorganisationer i stedet.¹³

På baggrund af diskussionen om de lokale faglige enheders størrelse behandledes også muligheden for rådgivning af de forskellige grupper af stærkt specialiserede landmænd. Det var afgørende, at disse dygtige producenter lagde deres indsats indenfor foreningerne, og på landsformandsmødet var der enighed om, at man skulle gennemarbejde et forslag om at stræbe mod en mere formel sektionsopdeling, således at man som hidtil havde et helt almindeligt medlemsskab, men derudover mod et tillægskontingent kunne blive medlem af en sektion for f.eks. kvæg, svin, frø, korn m.v.

Diskussion om medlemskrav

Den formelle sektionsdeling blev dog aldrig til noget, fordi der herskede udbredt frygt for, at sådanne underafdelinger kunne splitte de lokale landboforeningers sammenhold. Derimod er man i mange landboforeninger på baggrund af jævnlige tilbagevendende kritik i de seneste år begyndt at opkræve et sektionsopdelt kontingent samt en direkte brugerbetaling efter leverede ydelser.

Kritikken i pressen har drejet sig om to forskellige aspekter af sagen. En række producentforeninger har følt, at 100 pct. brugerbetaling for konsulentbistand var nødvendig, altså at statstilskuddet skulle bortfalde. Formanden for Landsforeningen danske Kornproducenter, Erling Svendsen udtalte i 1989: »Det kan simpelt-

hen ikke være meningen, at erhvervslandmænd skal betale for deltids- og hobbylandmænds konsulenttjeneste». ¹⁴ Også formanden for Landsforeningen af Danske Svineproducenter Erik Jantzen var kritisk og mente, at brugerbetaling var nødvendig. »Vi skal betale for rådgivning ligesom andre i erhvervslivet. Fri konkurrence på området vil sætte dynamik i rådgivningen«, udtalte han. ¹⁵ Producentforeningerne var især talerør for en række højt specialiserede landmænd, som ikke følte, at alle deres behov kunne dækkes af de lokale landboforeningskonsulenter, og som følte, at den organisatoriske overbygning var for kostbar.

En debat foregik i 1990–91, om en omlægning af grundskatterne skulle medføre, at landbo- og husmandsforeningerne skulle styre disse fondsmidler, eller om de skulle blive i den enkelte landmands lomme. Redaktøren af *Hyologisk Tidsskrift*, Jørgen From, følte, at det nye prestigeprojekt, Rådgivningscentret i Skejby, var meget flot, men havde landbruget virkelig behov for så mange ansatte? Han kunne blive helt svedt ved tanken om de summer, der i landbruget blev brugt på rådgivning af stadig færre landmænd, og han mente, at pengene burde blive i landmændenes lommer. ¹⁶

Grundskatterne blev imidlertid ikke omlagt, og i 1990 nedsatte De danske Landboforeningers bestyrelse en arbejdsgruppe til at undersøge problemerne. Den var også foranlediget af den kritik, som havde været rejst af medlemskravet med den begrundelse, at de landøkonomiske foreninger dels modtog offentlig støtte til det faglige arbejde, og dels anvendte midler (promillepenge), som alle landmænd havde bidraget til. Arbejdsgruppens for-

slag, som fik tilslutning på landsformandsmødet i 1991, gik ud på, at der var mange fordele ved sammenhængen mellem medlemskab og brug af landbocentrenes ydelser, så det burde også fremover være det normale. Dog kunne den enkelte forening beslutte at fravige dette krav og i stedet anvende en medlems-/kundemodel, som stillede landmænd, der ville benytte landbocentrene frit med hensyn til medlemskab. Den enkelte forening måtte så fastlægge de enkelte ydelser, som f.eks. kunne bestå af et relativt lavt grundkontingent, et produktionsafhængigt sektionskontingent og en direkte brugerbetaling efter leverede ydelser. I den direkte brugerbetaling måtte der så være to takster, en for medlemmer og en anden for ikke medlemmer, som indregnede en del af de faste grundomkostninger i prisen. Nogle foreninger fastholdt dog, at de fortsat ønskede at drive deres faglige arbejde som en medlemsservice. ¹⁷

Tværfaglig rådgivning

Med mange landmænds store satsning på en forøget og specialiseret produktion efter Danmarks indtræden i EF voksede kravene både til driftsledelsen og til rådgivningen. Det stillede landboforeningerne overfor nye udfordringer. Mens det tidligere var god konsulentstrategi at arbejde for de dygtigste landmænd og så lade de gode metoder brede sig gennem nabovirkning, så var der nu så store spænd mellem landmændenes behov, især når det gjaldt de store driftslederproblemer som valg af produktionssystem og store investeringer, at metoden ikke var tilstrækkelig. Her var

Med de moderne traktorer kan meget af forårsarbejdet gøres på én gang.

det nødvendigt med hensyntagen til den enkeltes situation, og ofte var en samordning af rådgivningen fra flere fagområder nødvendig. Specialrådgivningen var klart det område, hvor konkurrencen fra firmarådgivere var mest følelig, fordi de kunne tillade sig at specialisere sig stærkt og at koncentrere sig om de landmænd, de havde størst kommerciel interesse i.¹⁸

Ved store investeringer i husdyrproduktionen, hvor faktorer som valg af produktionssystem, byggeteknik, foderforsyning, finansiering m.v. skulle gå op i en højere enhed var det vigtigt, at de lokale konsulenter havde bedst mulig adgang til at trække på specialister inden for landskontorerne og statens forsøgsvirksomhed. Derfor tog landbo- og husmandsforeningerne i 1978 initiativ til et samlet, landsomfattende projekt, der sigtede på at få sat den intensive investeringsrådgivning i system, så det blev mere overkommeligt for

de lokale konsulenter at yde denne vejledning.

Landmænd med større investeringsplaner kunne få tilbud om et tværfagligt rådgivningsprogram, der løb over mindst 2–3 år. I denne periode skulle landmanden have vejledning af alle relevante konsulenter (husdyrbrug, økonomi, bygninger, planteavl) og eventuelt dyrlæger efter en fastlagt plan. Det faglige landscenter udarbejdede et skriftligt materiale, som stillede til rådighed for de lokale konsulenter. De lokale foreninger organiserede de tværfaglige grupper og lavede en forpligtende aftale med hver landmand, der ønskede at deltage. Hvis programmet gennemførtes efter de fastlagte retningslinier, kunne foreningerne få økonomisk støtte for hver deltagende landmand.

I begyndelsen opstod der ofte flaskehalse, fordi programmerne i planlægningsfasen krævede så intensiv konsulentbi-

stand, så det første år blev der kun indgået 124 aftaler. Det udviklede sig imidlertid hurtigt, og ved udgangen af 1981 var der ialt indgået knapt 2.500 aftaler. Det drejede sig hovedsageligt om bedrifter, der skulle have udvidet driftsanalyse og -styring på en etableret produktion eller bedrifter under gældssanering.¹⁹

Strukturpolitisk målsætning

På landsformandsmødet i 1984 sammenfattedes efter flere års debat en strukturpolitisk målsætning, hvor »hensynet til menneskelig trivsel, landmandsfamiliernes økonomi, samfundsøkonomien og miljøhensyn går op i en højere enhed.« Landboforeningerne følte, at dette bedst skete, ved at der fortsat kunne opretholdes et landbrugserhverv med driftsenheder af varierende størrelse, som landmændene selv ejede og drev.

En af forudsætningerne for at nå dette mål var, at landbefolkningen var veluddannet og i stand til at udnytte den stadig mere specialiserede rådgivning. Landsformandsmødet appellerede derfor til landboforeningerne om at udbygge den faglige rådgivning og efteruddannelse, så den kunne komme alle landmænd og medhjælpende ægtefæller til gode, således at de kunne få størst muligt udbytte af deres arbejdsindsats.²⁰

I begyndelsen af 1984 nedsatte Landbrugsministeriet en uformel arbejdsgruppe for at se på de specielle problemområder i forbindelse med konsulentordningen.²¹

Ønskerne om ændringer i rådgivningsstrukturen gav anledning til noget divergerende forslag fra landboorganisationerne og Landbrugsministeriet i arbejds-

gruppen. Landbo- og husmandsforeningerne foreslog, at de i fællesskab skulle udarbejde strukturplaner i de enkelte regioner med en tidshorisont på 10 år. I et betydelig mere vidtgående forslag ville ministeriet og Jordbrugsdirektoratet fastsætte en periode på 3–5 år, hvori landbo- og husmandsforeningerne fik tid til at indrette sig i enheder med mindst 1.000 aktive medlemmer og med mindst to rådgivere på hvert af hovedfagområderne. Efter denne periode forudså ministeriet en gradvis aftrapning over 2–3 år af statstilskuddet til foreninger, der ikke opfyldte de fastsatte organisationskrav. Dette ultimative forlangende blev dog ikke gentaget.

På samme tid arbejdede et såkaldt ad-hoc udvalg nedsat under De danske Landboforeningers bestyrelse i januar 1984 med det kontroversielle foreningsstrukturproblemet. I de tilfælde, hvor de lokale foreninger ikke ønskede at diskutere foreningssammenlægning, ønskede De danske Landboforeninger i det mindste etablering af bæredygtige »faglige enheder« (lokale konsulentområder) gennem foreningssamarbejde.

Ad-hoc udvalgets konklusion var, at selv om det kunne være betænkeligt at røre ved statstilskudsreglerne, var det absolut nødvendigt, at disse regler blev moderniseret, således at de fremmede og ikke bremsede en organisationsudvikling og en igangsætning af nye faglige aktiviteter, bl.a. rådgivning vedrørende nicheproduktioner. Den stigende interesse for disse produktioner, der var så små, at producenter ikke kunne påregne at få kvalificeret konsulentbistand i deres almindelige lokale rådgivningsorganisation, nødvendiggjorde nye initiativer. Landbo- og husmandsforeningerne arbejdede derfor med

en idé om at etablere en slags pionertjeneste i Det faglige Landscenter. Den skulle kunne hjælpe producentgrupper, der ønskede at starte nye produktioner med videnøgning, udvikling af produktionsmetoder, eksperimenter og afprøvning m.v., og måske kunne der også knyttes en afsætningsrådgivning til pionertjenesten. Man forestillede sig den etableret som en tværfaglig funktion på landscentret, hvor den skulle trække på forskellige personer i videnbanken, afhængigt af hvilken type ekspertise, der var brug for.²²

Miljørådgivning

Op igennem 1970'erne skærpedes interessen for miljøets sundhed, og fra omkring 1980 anklagedes landbruget oftere og oftere for at være skadevoldende for vandløb og grundvand. Det var også sket tidligere (i en oversigt over domme for ulovlige forureninger af vandløb var landbrugsudledninger skyld i 73 pct. af samtlige straffesager mellem 1955–70), men nu begyndte landbrugets egne fagtidsskrifter at skrive om sagen.²³

To unge agronomstuderende tog sagen om agronomernes interessekonflikt i deres arbejde op i en artikel.²⁴ Med intensivering og specialisering af landbrugsproduktionen var fulgt nogle miljøproblemer, skrev de. I dele af Jylland kunne der konstateres stærkt stigende indhold af nitrat i drikkevandet, søer og vandløb led under en for stor tilførsel af næringsstoffer, og den øgede brug af bekæmpelsesmidler påvirkede den vilde flora og fauna.

Konsulenterne var i deres daglige arbejde med landbrugerne i tættest kontakt med disse problemer, og deres position

midt mellem de forskellige interesser var vanskelig. Det var landmandens interesse at optimere sin indtjening, landboforeningerne havde en interesse i at effektivisere produktion og øge indtjening for deres medlemsskare som helhed for at styrke erhvervet, og endelig havde samfundet til en vis grad modstridende interesser i på den ene side en stor landbrugsproduktion af hensyn til eksport og beskæftigelse og på den anden side nødvendigheden af at sikre den økologiske balance og at opretholde miljøets rekreative værdier for befolkningen.

Det måtte være konsulentens opgave at gøre sig disse interessenmodsatninger klart for derigennem at skabe sig en selvstændig holdning til sine omgivelser på grundlag af sin faglige viden. Det ville på længere sigt være det bedste for både landbrug og det øvrige samfund. Agronomer skulle være det mellemlid, som kunne inddrage alle hensyn, og gennem faglige diskussioner skulle de udvikle en faglig profil om disse problemer.

I denne diskussion om konsulenternes indflydelse følte forfatterne, at problemstillingen skulle inkluderes om, hvordan konsulenter burde forholde sig til de økonomisk/politiske forudsigelser, der kom fra f.eks. landbrugets hovedorganisationer og regeringen. Ifølge betænkningen fra 1977 fra Udvalget om den fremtidige Landbrugspolitik skulle der på det tidspunkt være afsætningmæssig grundlag for en 3 pct. stigning i produktionen pr. år, underforstået, at det ville være en god ide at investere for at kunne udvide produktionen. Det blev dog påpeget, at investeringer måtte foregå på den enkelte landmands ansvar. Det var naturligt for konsulenterne at være enig i spådommen og

Lovgivningen kræver store investeringer i gylletanke.

overtage forventningerne fra landbrugsorganisationerne, også fordi de via landbrugspressen blev overført til landmændene. En sådan optimisme kunne resultere i investeringer på et meget usikkert grundlag. Som det var sørgeligt bekendt, kunne det medføre ruin for enkelte landbrugere, og deres vrede ville i mange tilfælde blive rettet mod konsulenten snarere end mod landbrugets top. Det ville umiddelbart være sværere for den enkelte konsulent at sige, at forudsigelsen efter hans mening ikke ville holde stik, og at det derfor var dumt at investere.

Denne diskussion var, sammen med miljødebatten, en del af den større diskussion om konsulenters rådgivning og landbrugernes beslutninger. Konsulenterne havde en betydelig indflydelse på landbrugernes dispositioner, og det måtte man være opmærksom på. At rådgivningen kunne være konfliktfyldt, selvom den var afvejet efter forskellige hensyn ud fra

en faglig viden, var først blevet rigtig klart i de seneste år, hvor landbrugets specialiserede produktionsmåder havde vist sig at påvirke det omgivende miljø. Konsulenterne måtte prøve at finde en balance uden at tage parti for nogen »part« eller noget synspunkt.

Med vedtagelsen af den såkaldte NPO-handlingsplan i maj 1985 blev bestræbelserne for at aflaste miljøet for gener fra udledning af kvælstof (N), fosfor (P) og organisk stof (O) fastlagt ved lov. Dette krævede en forstærket indsats med information og vejledning, og i august samme år etableredes Landscentrets miljøgruppe. Landbo- og husmandsforeningerne vedtog en principbeslutning om, at de kommende års store opgaver i miljørådgivningen skulle løses ved, at denne rådgivning blev opprioriteret og integreret i rådgivningen på alle fagområder. Der skulle således ikke ansættes specielle miljøkonsulenter, fordi miljøspørgsmål nødvendigvis måtte indgå

med stor vægt på områder som planteavl, husdyrbrug og bygninger og maskiner. Dette skyldtes måske også et ønske om at undgå de konfliktsituationer, som specifikke miljøkonsulenter uvægerligt ville blive sat i overfor andre konsulenter.

Der ansattes to nye medarbejdere i miljøgruppen på landscentret, som blev ledet af chefkonsulent Tage Sams (Landskontoret for bygninger og maskiner), til at tilrettelægge den indsats, der var nødvendig med det store ekstra arbejde, som de lokale konsulenter stod overfor. Desuden var der repræsentanter for de øvrige landskontorer samt for hovedorganisationerne. Miljøgruppen medvirkede i faglige spørgsmål ved Miljøministeriets udarbejdelse af bekendtgørelser og lovgivning.

Strategirapport og Observationsundersøgelse

Op igennem 80'erne gjorde markedsmæssige problemer og den forsigtige EF-politik det vanskeligt for landbruget at fastholde stigningstakten i produktionen og mulighederne for indkomstforbedring. På landsformandsmødet i Herning i 1986 diskuteredes sagen, og trods problemerne fandt man muligheder for at øge landbrugserhvervets bidrag til afhjælpning af de samfundsøkonomiske problemer. Yderligere forædling og produktudvikling kunne sammen med en markedsføringsindsats øge landbrugseksportens værdi og skabe grundlag for bedre afregningspriser til landmændene. Desuden kunne der opnås betydelige besparelser ved at støtte landmændenes driftslederindsats, herunder nøjere styring af fodertildeling, anvendelse af bekæmpelsesmidler og kunstgød-

ning osv. Disse ting krævede imidlertid alle en øget rådgivningsindsats, og i det strategiplæg, som landbrugsministeriet og landbrugsorganisationerne arbejdede med, var da også inkluderet både en fremskyndelse af overvejelserne om en større fleksibilitet i konsulentordningen og en styrkelse af landbrugets efteruddannelse.²⁵

Strategiplanen medførte, at loven om tilskud til efteruddannelse for landmænd fra 1982 blev forlænget, ligesom der blev givet støtte til udviklingen af kurser. Dette medførte ansættelse af 5 regionale efteruddannelseskonsulenter, som var en medvirkende årsag til at antallet af kursusdeltagere i de godkendte ugekurser, både internatkurser og 5×1 dagskurser, steg stærkt.

For bl.a. at måle effekten af rådgivningens anstrengelser for at nå ud til det størst mulige antal landmænd med den nyeste viden lod De danske Landboforeninger i 1988 foretage en Observationsundersøgelse.²⁶ Den viste, at landboforeningernes medlemmer benyttede flere forskellige informationskilder, og at over 80 pct. af alle landmænd benyttede landbrugskonsulenterne og de landbrugsfaglige blade samt naboer/kolleger. Dernæst kom i faldende orden dyrskuer, møder og korte kurser, brochurer og dyrlæger. Kun ca. 5 pct. af landmændene benyttede ofte firmakonsulenter og sælgere, mens omkring 50 pct. gjorde det af og til.

Landbrugskonsulenterne var klart den informationskilde, som var til den største hjælp for brugerne. For 40 pct. af alle landmænd var konsulenterne til stor hjælp, og lige så mange udtalte, at de var til nogen hjælp. Dernæst kom dyrlæger og landbrugsfaglige blade, mens kun omkring 7 pct. fandt, at firmakonsulenterne var til stor hjælp, og godt 40 pct. havde nogen

*Meget af dagens
rådgivning foregår ved
EDB-skærmen.
Kalø Vig Landbocenter,
1988.*

hjælp af dem. Ca. 25 pct. havde hjælp af producentforeninger. Det var således tydeligt, at landmændene stadig følte størst tryghed ved information fra deres egne upartiske konsulenter.

Gennemsnitsbrugeren af rådgivningstjenesten havde i 1987 knapt 17 kontakter med sin rådgiver. Godt halvdelen af kontakterne foregik pr. telefon, mens resten fordelte sig nogenlunde ligeligt mellem besøg på bedriften og besøg på konsulentcentret. Observaundersøgelsen viste klart, at det var de største producenter inden for hver enkelt produktionsgren, som benyttede konsulenterne mest, idet de havde omkring 24 kontakter årligt med dem. Undersøgelsen viste, at landmænd, som havde etableret sig inden for de seneste 5 år, benyttede rådgivningen væsentligt mindre, end deres lidt ældre kolleger. Man formoder, at det skyldes en vis usikkerhed, således at det tager nogle år at opbygge et tillidsforhold mellem landmanden og hans rådgivere. Det betyder også,

at konsulenten bør gøre mere for at komme i kontakt med de nyetablerede.

Trods den kritik, som af og til dukker frem, fremgår det således, at rådgivningsvirksomheden ses som en positiv faktor af langt de fleste landmænd, og at de søger konsulentens råd mindst en gang om måneden.

Som et tidligt resultat af strategidrøftelserne blev der i 1987 stillet 35 nye konsulentnumre til rådighed. De blev brugt dels til rådgivning om mere miljøvenlige produktionsmetoder, særlig i planteproduktionen, og dels til rådgivning om alternative produktioner og nicher, herunder økologisk jordbrug.²⁷

Den eksisterende ordning med et personaleloft, som tvang til en omrokering af konsulenter til de nye vækstområder i stedet for nyudnævnelser, udgjorde et stort problem for landboforeningerne. Områder som miljøforanstaltninger, udvidet planteavlslrådgivning (markstyring), pelsdyr- og andre nicheproduktioner og ung-

doms- og uddannelsesarbejdet havde alle behov for ekstra konsulenter, men med personaleloftet kunne en ny konsulent ikke ansættes, medmindre en ældre gled ud.

I den revidering af konsulentordningen, som strategidrøftelserne lagde op til, forudså man en modernisering af statstilskudsreglerne ved to nye foranstaltninger. I stedet for det hidtidige statstilskud med en binding til personalenumre ville foreningerne modtage et rammebeløb, hvor de efter nærmere definerede regler mere frit kunne disponere over midlerne. Desuden ville der hvert år blive taget en pulje ud af totalbevillingen – det første år 2 pct. Midlerne i denne pulje skulle bruges til at imødekomme behovet for tilskud til nye rådgivningsområder. Foruden en smidiggørelse af systemet var det tillige en imødekommelse af et politisk ønske især fra konservativ side om, at tilskud også skulle kunne tilfalde andre organisationer som f.eks. Tolvmandsforeningerne og slagteriorganisationerne.

På grund af et folketingsvalg blev den nye konsulentlov først vedtaget i december 1988. En række partier havde under forslagens behandling i udvalg trods protester fra landbrugsorganisationerne ønsket at tage husholdningsområdet ud af loven. Man mente, at der var for mange nye områder, der trængte til konsulentbistand til, at tilskuddet til husholdningsområdet burde inkluderes. Det lykkedes dog at bibeholde tilskuddet til husholdningskonsulenterne frem til oktober 1990.

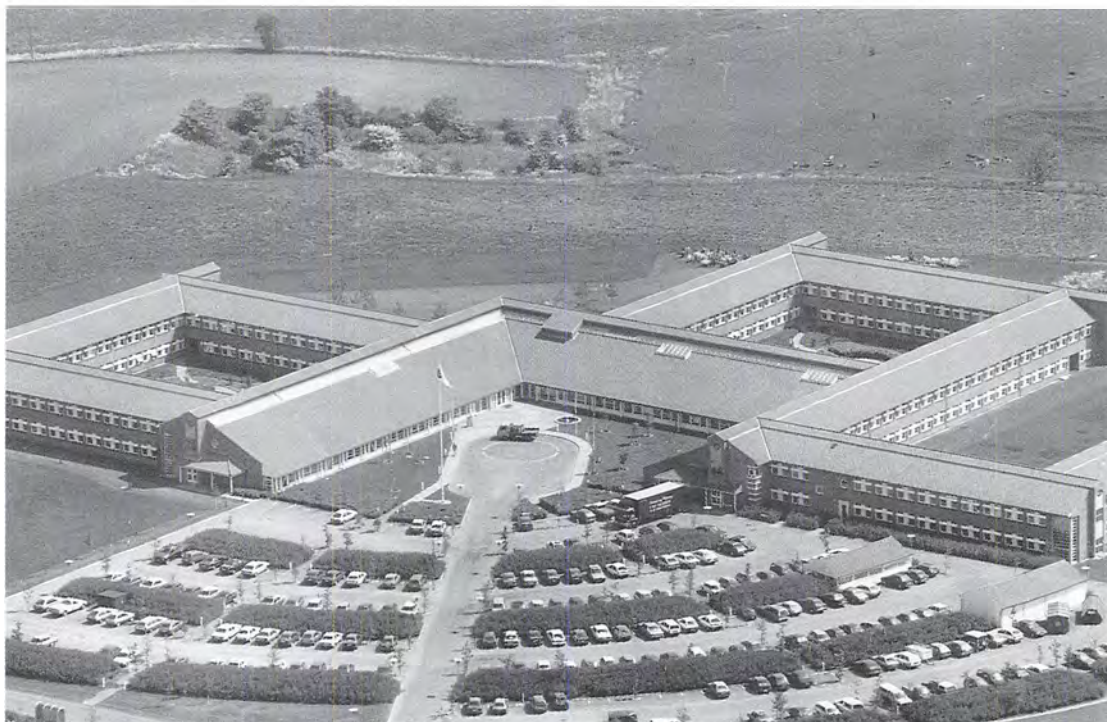
Landbrugets Rådgivningscenter

Sidst på året 1987 flyttedes hjemstedet for Det faglige landscenter fra Viby til Skejby, ligeledes ved Aarhus. Det var en stor investering, som skulle sikre rådgivningstjenestens dynamik. Da Landbrugets Informationskontor i foråret 1988 også flyttede dertil, var samtlige landskontorer og afdelinger samlede på et sted, således at ressourcerne kunne udnyttes så vidt muligt uden nogen overlappning. Der var hermed skabt fuldtud tidssvarende rammer om det videnscenter, som alle lokalkonsulenter kunne trække på inden for samtlige fagområder.

Landboorganisationerne følte, at relationen mellem bemandingen i Skejby og i den lokale rådgivning var hensigtsmæssig. Der var ialt ca. 3.000 personer involveret i rådgivnings- og servicefunktioner, og heraf fandtes de 10 pct. i Landbrugets Rådgivningscenter. I sammenligning med tilsvarende organisationer i andre lande var personaleandelen i det lokale led, vendt mod landmændene, høj i Danmark.²⁸

Rådgivningscentret udvikler til stadig nye tilbud til støtte for den lokale konsulentvirksomhed, nogle af dem affødt af den gradvise nedskæring af statstilskuddet til rådgivningen. Som nævnt bortfaldt tilskuddet til husholdningsrådgivningen i 1990, og fra januar 1991 fjernedes statstilskuddet til det driftsøkonomiske arbejde. Sammen med de generelle beskæringer af konsulentbevillingen betød dette, at bevillingen i 1992 kun var på 40 pct. af, hvad den havde været i 1988.²⁹

Den stigende brugerbetaling, som dette medførte, nødvendiggjorde en stærkere markering af, hvad de lokale landbocentre

Landbrugets Rådgivningscenter, Skejby.

kunne tilbyde. På Landbrugets Rådgivningscenter oprettedes en afdeling med tilbud om vejledning i konkrete markedsføringsaktiviteter i form af udstillinger, PR, pjecer og andet. Som det vigtigste var der tilbud om støtte til gennemførelse af undersøgelser og vurdering af, hvad medlemmerne i foreningen ønskede af den faglige rådgivning.³⁰

Rådgivningen i 90'erne

I 1988–89 foregik der endnu engang en strukturdebat med det formål at tilpasse rådgivningen til forholdene i 90'erne. Mange landboforeninger ønskede en

ajourføring af målsætningen for den faglige struktur, og desuden var der kritik bl.a. fra Danske Slakterier af, at landboforeningerne manglede en fremadrettet politik for rådgivningen. Formålet med debatterne skulle være en fremtidsorienteret plan for driften og udviklingen af den enkelte forenings rådgivning og medlems-service.³¹

Baggrunden for bestyrelsens ønske om at ændre rådgivningstjenestens organisationsstruktur var tre hovedpunkter: Landbrugets økonomiske vanskeligheder medførte et hurtigt faldende antal heltidslandbrug og en forstærket specialisering blandt resten. Der var øget konkurrence fra firmaer og producentforeninger på rådgivnings- og servicemarkedet. Endelig truede

de stærkt stigende omkostninger med at fange de landøkonomiske foreningers rådgivning i en ond cirkel, hvor omkostningernes stigning medførte et faldt i konkurrenceevnen, som førte til et medlemsfrakald, som igen øgede omkostningerne for de tilbageblevne, osv. Gårdejer Lars Jakob Larsen, De danske Landboforeningers 1. viceformand, advarede på landsformandsmødet i januar 1989, at selv om det havde været svært at dække faldet i statstilskuddet ind, så ville det være klogt af landboforeningerne at imødesee, at det kunne falde yderligere. Det ville være klogt at gøre rådgivningsvirksomheden så konkurrencedygtig, at den kunne fungere helt uden tilskud, således som husholdningsområdet måtte gøre, når tilskuddet ophørte i slutningen af 1990. Der måtte skabes en rådgivningsforretning med tilbud til alle. Kvaliteten skulle hæves og omkostningerne styres.

I et debatoplæg »Rådgivningen i 90'erne« redegjorde en teknisk arbejdsgruppe nedsat af De danske Landboforeninger og bestående af ledende lands- og lokalkonsulenter for forudsætninger og løsningsmuligheder for fremtidens rådgivning. Nye udviklingstendenser i 80'erne havde ændret forventningerne til rådgivningen. Spredningen i landmændenes stade var vokset, og de bedste blandt dem krævede nu et meget højt videnniveau hos konsulenterne for at forblive »kunder« hos rådgivningstjenesten. Landmændenes jagt på nye special- og kvalitetsprodukter og nye omkostningsbesparende produktionsmetoder stillede konsulenterne over for krav om bredere viden. Endvidere stod konsulenterne over for krav om stadig mere specialiserede kundskaber til brug i rådgivningen om virksomhedsstyring og

strategisk planlægning samt om effektiv brug af EDB-hjælpe midler i driftsledelsen. Og endelig krævede medvirken i gruppe- rådgivning og undervisning af landmænd på de mange efteruddannelseskurser endnu flere facetter hos konsulenten.

Alle disse krav ville blive stillet med øget styrke især af de yngre heltidslandmænd i 90'erne. Men rådgivningen måtte favne bredere, for der ville komme stadig flere deltids- eller fritidsbedrifter både med og uden besætning og stadig flere specialer inden for nicheproduktioner. Man kunne således forudse, at det samlede rådgivningsbehov i 90'erne stort set ville være uændret. Nedgangen i antallet af brug ville opvejes af den stigende efterspørgsel efter rådgivning.

Som arbejdsgrundlag var landboforeningernes overordnede målsætning at bistå det størst mulige antal landmandsfamilier med at forbedre deres drifts- og privatøkonomi, med at lette deres arbejdssituation, med at frembringe kvalitetsprodukter og fremme hensynet til miljø og etik i landbruget. Det var en omfattende og ambitiøs målsætning, som betød, at rådgivningstjenesten skulle yde målrettet rådgivning til de forskellige bedrifter på landmændenes betingelser, uafhængigt af myndigheder og handelspartnere m.v. Der skulle præsteres den bedste rådgivningskvalitet på markedet, således at en høj markedsandel kunne fastholdes, og endelig skulle der drives en total rådgivningsvirksomhed med specialrådgivning, bedriftssammenhængende rådgivning og faglig efteruddannelse, så landmændene var bedre rustet til at udnytte rådgivningens vidensformidling, samt tilbud om driftslederservice, som kunne underbygge rådgivningen og uddannelsen.

En konsulent må være påklædt til lejligheden. Her ses planteavlskonsulent Jørgen Flensborg, Kalø Vig Landbocenter, 1988.

Spørgsmålet var, om denne målsætning var realistisk i 90'erne, eller om det var ønsketænkning at prøve at fastholde positionen som en kollegial forening og servicevirksomhed for alle landmænd. For at kunne gøre det, var det nødvendigt endnu en gang at rette opmærksomheden mod de lokale faglige enheders størrelse.

Det var nødvendigt at glemme lokalpatriotismen og få skabt bæredygtige faglige enheder, som havde et tilstrækkeligt medlemsunderlag – omkring 1000 medlemmer eller besætninger – til at få en rimelig faglig dækning. Det betød mindst to konsulenter med tilhørende landbrugsteknikere på hvert område, således at der

kunne opstå et frugtbart fagligt miljø, og så kombinationsfordelene kunne udnyttes. Den 4-strengede model, som tidligere blev anset for nødvendig, var nu noget nedprioriteret. Det var de bæredygtige faglige enheder, som var det væsentlige. De lokale rådgivningsenheder særlig i planteavl og økonomi, som var for små, burde ophøre som selvstændige og fusioneres med andre. Endelig var en dygtig ledelse, både på ansat og på folkevalgt side, af stor betydning for et landbocenters drift. Det var nødvendigt for alle foreninger, der drev rådgivning, at de havde fremadrettede planer for vejledningens fortsatte udvikling.

Resultatet af oplægget og den deraf føl-

gende debat i foreningerne viste sig hurtigt med en stigende aktivitet i forhandlinger mellem nabeforeninger om omstruktureringer og forenklinger for at etablere større enheder. Fra centralt hold fik interesserede foreninger tilbud om en koordineret rådgivning om de organisatoriske, faglige og personalemæssige problemer, som kunne resultere fra ændringerne. Både De danske Landboforeninger, Landbrugets Rådgivningscenter og LOK,

Landbrugets Oplysnings- og Kursusvirksomhed, bidrog med hjælp. De danske Landboforeninger gennemførte f.eks. i foråret 1991 tre organisationsdage, hvor ca. 130 formænd og centerledere drøftede problemer og løsningsmodeller, som kunne anvendes i udviklingen af 90'ernes rådgivningsvirksomhed, ligesom en professionel organisationskonsulent kunne stilles til rådighed for regioner og foreninger, som følte behov for det.³²

Den danske model

På en konference i Paris om OECD-landenes landbrugskonsulenttjenester i 1985 fandt man betydelige ligheder i arbejdsvilkårene i de forskellige lande.³³ Næsten overalt skete der en stramning af de offentlige bevillinger. Det havde særlig alvorlige konsekvenser i de lande, hvor der hidtil havde været fuldstændig offentlig finansiering, som f.eks. England og Sverige. Her havde man ikke været i stand til at øge rådgivningen i takt med landmændenes voksende efterspørgsel, og der var derfor stor interesse for at undersøge det danske system med direkte betaling fra brugerne af rådgivningen.

I England var man f.eks. i 1984 begyndt på gradvist at indføre direkte brugerbetaling. Rådgivningstjenesten varetaget af en institution under landbrugsministeriet, ADAS (Agricultural Development and Advisory Service) indførte en større markedsorientering, således at udbuddet af skræddersyede rådgivningspakker og servicetilbud øgedes stærkt. Udviklingen gik imidlertid langsomt, og i 1989/90 udgjorde det totale budget for ADAS 1,3 pct af den samlede produktionsværdi i britisk landbrug, hvoraf statens andel stadig var 1,1 pct.

I Holland begyndte man i 1988 en reorganisering for at effektivisere rådgivningen og reducere statens bidrag, som hidtil havde dækket hele rådgivningsvirksomheden ved at overføre rådgivningen til en selvejende institution ledet af landbrugsorganisationerne og staten i fællesskab. Rådgivningen skulle ligesom i Danmark organiseres i grupper fordelt på konsulentcentre, og hver gruppe skulle have sektorchefer for kvægavl, svine- og fjerkræhold, planteavl, frilandsgrøntsager samt gart-

neri. Det er planen, at landbruget gradvist skal overtage 50 pct. af finansieringen.³⁴

Disse eksempler viser nogle af de problemer, der er i lande, hvor rådgivningstjenesten er under statslig administration, med at gøre den tilstrækkelig smidig. Der er ofte bindinger pålagt, som gør det sværere at operere under markedsvilkår. I Danmark har vi det forhold, at de fleste af pengene til rådgivningsvirksomheden må skaffes af organisationerne selv, og de kan således øge deres medlemservice uden at blive blokeret af tunge, offentlige administrationsregler. Det gør det også nemmere at konkurrere på rådgivningsmarkedet, at foreningerne kan disponere efter lokale forhold og reagere hurtigt på landmændenes efterspørgsel. Fordi landboforeningerne således altid har været vant til selv at skulle skaffe en del af pengene, har det ikke været så vanskeligt at introducere brugerbetaling som f.eks. i England, hvor man har været vant til, at alt var gratis.

Sammenlignet både med systemet i de fleste europæiske lande med statsfinansiering og med det amerikanske system med finansiering fra delstaterne og styring gennem landbrugsuniversiteterne fungerer det danske system godt i en tid, hvor der kræves store tilpasninger. Med staten til at lægge rammerne gennem konsulentloven, således at foreningerne kan organisere og lede rådgivningen i praksis, fungerer den danske model godt, også set i international sammenhæng. Brugerne får en afgørende indflydelse på serviceniveau og nyttevirkning. Staten får en høj aktivitet i forhold til sin udgift, som udgør 0,4 pct. af landbrugsgets produktionsværdi. Den samlede udgift til rådgivningstjenesten og den dertil knyttede servicevirksomhed, inkl. regn-

Konsulenten tager jordprøver. Todbjerg 1988.

skabsføring, ligger på ca. 2 pct. af produktionsværdien. Heraf dækkes i 1992 80 pct. af direkte brugerbetaling, og det er en meget højere brugerfinansiering end i andre lande. Dette hænger sammen med den store udbredelse i anvendelsen af økonomi- og produktionsstyringssystemer, der primært betales af den enkelte landmand.

Den danske model har udviklet sig gradvist over mere end et århundrede. Da behovet for mælkerikonsulenter opstod omkring 1860 tog Det danske Landhusholdningsselskab initiativet til at ansætte Th. Segelcke og lade ham oplære en række elever, og Selskabet stod også bag ansættelsen af den første husdyrkonsulent i 1870'erne. Fra 1887, da husdyrloven for

første gang åbnede mulighed for statsstøtte til »ansættelse af private husdyrbrugskonsulenter«, som det hed i lovteksten, begyndte enkelte landboforeninger at ansætte deres egne husdyrbrugskonsulenter. Kort før århundredskiftet begyndte landboforeningerne at ansætte planteavlskonsulenter, og hurtigt blev der også givet statstilskud til dem. Siden er nye grene kommet til inden for rådgivningen, efterhånden som der har været behov for det. Men det er karakteristisk, at det hver gang har været et behov, som er vokset op blandt medlemmerne af landboforeningerne. Det er her, beslutningen om at udvide rådgivningen til et nyt område er truffet. Først derefter er staten trådt til. De enkelte landbo- og husmandsforeninger

har til stadighed haft frie hænder til at beslutte deres egen rådgivningsstrategi inden for de grænser, som statstilskuddet udstak.

Den danske model har lige fra begyndelsen fungeret med specialkonsulenter, mens de fleste af de lande, vi sammenligner os med, har benyttet all-round konsulenter. Det har nu og da været diskuteret, om en all-round eller sognekonsulent måske kunne være til mere nytte for de almindelige landmænd. I de bestyrelser og udvalg, der ansætter konsulenterne, har imidlertid som regel de bedste landmænd siddet, som er mest aktive i landboforeningsarbejdet. På denne baggrund har det oftest været de relativt dygtige landmænds behov for specialrådgivning, som er blevet tilgodeset.

Det danske uddannelsessystem for landbrugs kandidater, eller agronomer, hvor en grundig teoretisk uddannelse i hvert fald tidligere forenedes med en solid ballast af praktisk kunnen, har vist sig at passe godt til det niveau, rådgivningen skulle lægges på overfor danske landmænd. I andre lande har man fortrinsvis benyttet mellemteknikere med en begrænset teoretisk uddannelse til det praktiske arbejde i marken og så haft folk med en langvarig universitetsuddannelse, men uden praktisk landbrugsuddannelse, til de ledende stillinger.

I rådgivningens barndom var der en rolig udvikling mod en intensivering af produktionen og en forbedring af kvæg- og svineracerne gennem kollektiv vejledning om sortvalg, gødsning, fodernormer og husdyravl. Den traditionelle rådgivning var ofte rettet mod de dygtigste landmænd, hvorefter de mindre dygtige lærte gennem naboeffekten.

Under verdenskrisen i 30'erne og krigen i 40'erne kom der gradvist flere regler og

restriktioner, som konsulenterne måtte lære landbrugerne at leve med. Efter 2. verdenskrig tog udviklingen fart, og grundlæggende faktorer i landbruget som ejendoms- og produktionsstruktur og arbejdsstyrke ændredes hastigt.

I løbet af 60'erne ændredes forudsætningerne for landbrugsproduktionen, og en konstant og dynamisk tilpasning til den store tekniske udvikling og til nye produktions- og afsætningsvilkår var nødvendig for hver enkelt landmand. Også konsulentinstitutionen måtte udvikle sig og tilpasse sig de hastigt stigende krav om stadig mere specialiseret rådgivning. Dette betød, at mange af de mindre landboforeninger ikke længere havde råd til selv at ansætte det nødvendige antal konsulenter, og et begyndende samarbejde fandt sted.

Med den radikale omlægning af hele rådgivningsvirksomheden i 1971, der involverede samlingen af de regionale fællesforeningers funktioner i et fælles landscenter etableret af de landøkonomiske foreninger, begyndte en helt ny epoke. Det faglige landscenter fungerede som en overordnet støtte for den lokale rådgivningsvirksomhed, hvor den enkelte konsulent foruden andre serviceydelser kunne trække på ekspertviden, når han havde behov for det.

Denne deling af rådgivningsvirksomheden i to lag, hvor det øverste med landsledelsen og specialisterne til betjening af konsulenterne, var ansat på landsbasis, mens de lokale konsulenter til betjening af landmanden stadig var ansat af de lokale foreninger, skabte et velfungerende og ubureaukratisk system, som har været i stand til at udvikle sig med de krav, der blev stillet til det.

Helt så gnidningsfrit er det ikke gået på

*Er der sygdomme i
roerne?*

det lokale niveau. Her har et betydeligt større samarbejde eller ligefrem sammenlægninger mellem landboforeninger været nødvendigt for at skabe tilstrækkeligt funktionsduelige faglige enheder eller konsulentcentre med et medlemsunderlag,

som muliggør ansættelsen af konsulenter og landbrugsteknikere på de vigtigste hovedområder. Det har krævet mange og lange forhandlinger samt struktur- og strategiplaner at overvinde den lokalpatriotisme, som ofte er et vigtigt element i bibe-

holdelsen af de små landboforeninger, og i en del tilfælde er det endnu ikke lykkedes.

Den unødigt komplicerede organisation, som enkelte landbocentre endnu opererer med, og det stadigt faldende medlemstal sammen med det reducerede statstilskud gør det vanskeligt for dem at klare økonomien og den konkurrence, som eksisterer på rådgivningsmarkedet i dag.

Men trods disse mindre problemer har det danske rådgivningssystem gennem hele sin lange historie forstået at tilpasse sig forholdene. De lokale landboforeninger har gennem ansættelse af dygtige og ansvarsbevidste konsulenter været i stand til at sikre, at den nyeste viden blev stillet til landbrugernes rådighed på en tilgængelig måde og har på denne måde medvirket til, at dansk landbrug til stadighed har været med i forreste linie.

Den danske model beviser endnu i dag, hvor livskraftigt et rådgivningssystem der kan opbygges, når en veluddannet og aktivt engageret landmandsstand arbejder gennem sine egne organisationer og bakkes op af staten. Her har vores historiske tradition givet os et forspring for de fleste andre lande, som vi bør værne om også i fremtiden.

Noter

1. U.f.A. 28.2.1977, s. 156.
2. U.f.A. 14.9.1978, s. 885.
3. LBF's beretn. 1978-79, s. 255.
4. Bent Ullerup: System i hvededyrkingen i: Alt det nyeste 1979, s. 28ff.
5. U.f.A. 10.4.1974, s. 329.
6. Tidsskr. f. Landøkonomi, 1970, s. 367ff samt Johs. Dons Christensen i: Festskrift til Hjalmar Clausen (1975) s. 19ff.
7. Henning Staun: Dansk svineavl gennem 25 år, i: Alt det nyeste 1979, s. 54ff.
8. Nøgletal, Landkontoret for Svin, Skejby, februar 1993.
9. Karl Aage Jacobsen: Rådgivningsmetoder i svineproduktionen, i: Alt det nyeste 1986, s. 60ff.
10. s.st. s. 63.
11. LIK: Nye og utraditionelle rådgivningsmetoder, slutrapporten, 1988.
12. Jørgen Skovbæk: Landboforeningerne og deres medlemmer frem mod år 2000, Landsformandsmødet 1982, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
13. Bjørn B. Christensen: Strukturproblemer i det faglige arbejde, Landsformandsmødet 1982, Landboforeningernes arkiv.
14. Berlingske Tidende, 16.8.1989.
15. Berlingske Tidende 16.8.1989.
16. Hyologisk Tidsskrift, 1991.
17. LBF's beretning 1991, s. 85.
18. Baggrundsmateriale, Landsformandsmødet 1978, s. 75, Landboforeningernes arkiv.
19. LBF's beretn. 1977-78 s. 195 og 1981-82 s. 236f.
20. LBF's beretn. 1984, s. 90.
21. Konsulentordningen inden for landbruget. Rapport fra en arbejdsgruppe nedsat af Landbrugsministeriet, oktober 1984, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
22. LBF's beretn. 1986, s. 176.
23. U.f.A. 12.1.1978, s. 9.
24. U.f.J. 22.11.1984, s. 1288.
25. LBF's beretn. 1986, s. 44.
26. De danske Landboforeninger: Landmandsmentninger om Rådgivningstjenesten, Landbrugsorganisationerne, Landbrugspolitikken, Rapport fra en OBSERVA-undersøgelse, januar 1989.
27. LBF's beretn. 1987, s. 143.
28. Strategi for landbrugets rådgivning og efteruddannelse, 3.4.1990, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
29. LBF's beretn. 1991, s. 84.
30. LBF's beretn. 1992, s. 89.
31. Referat fra Landsformandsmøde 11.1. og 28.4.1989 samt De danske Landboforeninger: Rådgivningen i 90'erne. Landboforeningernes arkiv, Axelborg.
32. LBF's beretn. 1991, s. 83.
33. LBF's beretn. 1986, s. 179.
34. Strategi for landbrugets rådgivning og efteruddannelse, 3.4.1990, Landboforeningernes arkiv, Axelborg.

Litteratur

Tidsskrifter:

Alt det nyeste, Det kgl. danske Landhusholdnings-selskab.

Sjællands Stifts Landbrugstidende.

Tidsskrift for Landøkonomi.

Ugeblad for Aalborg Amts Landboforening.

Ugeskrift for Agronomer.

Ugeskrift for Landmænd.

Trykte kilder:

Agricultural Advisory Services in European Countries, OEEC (1950).

Beretning om den under Indenrigsministeriet (senere Landbrugsministeriet) sorterende landøkonomiske Konsulentvirksomhed 1–22 (1888–1910).

Beretning om De samvirkende danske Landboforeningers Virksomhed, diverse årgange.

Beretning om Virksomheden i De samvirkende sjællandske Landboforeninger, diverse årgange.

Danmarks Statistik: Tabelværker vedr. arealbenyttelsen (1881 og 1888).

De danske Mejeriforeningers Fællesorganisation: Malkning og Mælkehygiejne. Vejledning for Landbruget, Aarhus (1944).

Die Beratungsarbeit an Landwirtschaftsämtern, Hæfte 215, Schriftenreihe des Bundesministers für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten (1979).

Fortegnelse over danske Landbrugskandidater, udgivet af Foreningen af danske Landbrugskandidater, København (1897).

Konsulentordningen inden for landbruget, Rapport fra en arbejdsgruppe nedsat af Landbrugsministeriet (oktober 1984).

Landbrugets Produktion og Økonomi, Landbrugsrådets produktionsudvalg (1946).

Landbrugsstatistik 1900–1965, Bind I Landbrugsareal og høstudbytte samt gødningsforbrug. Statistiske Undersøgelser Nr. 22, Danmarks Statistik, København (1968).

Landøkonomisk Aarbog, diverse årgange.

Lantbruget i Norden under seneste Halvsekel 1875–1925, Göteborg (1926).

Meddelelser fra Holbæk Amts økonomiske Selskab (1889).

Jubilæumsskrifter:

Ard & Oxe. Samspil og Samvirke. Red. Kaj Skriver (1970).

100 år i fynsk landbrug 1881–1981.

Beretning om De sjællandske Tyreholdsforeningers

Udvikling og Virksomhed i Anledning af 50 Aaret for den første Tyreholdsforenings Oprettelse (1935) ved Johs. Larsen.

De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger 1897–1947.

Den sundevedske Landboforening 1852–1912.

Det landøkonomiske Driftsbureau: 25 Aars Undersøgelser over Landbrugets Driftsforhold 1918–43.

Foreningen af landøkonomiske Bygningskonsulenter, 40 År 1946–1986, ved H. Overgaard.

Foreningen af jydsk Landboforeninger igennem 100 år – 1872–1972, ved M. Andersen.

Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1922, red. J. K. Haugaard.

Frederiksborg Amts Landboforening 1843–1943.

Fællesledelsen af Kvægavls- og Kontrolforeninger i Vejlekredsen 1890–1915, ved D. Westergaard.

Hads Herreds Landboforening 1853–1903.

Hads Herreds Landboforening: I landbrugets tjeneste gennem 125 år (1978).

Haslev og Omegns Landboforening gennem et Hundrede Aar 1844–1944.

Hjørring Amts Landboforening 1845–1895.

Hobro og Omegns Landboforening 1875–1950.

Horns Herreds Landboforening 1863–1913.

Horsens Landbrugsforening 1862–1912, ved S. Sørensen.

Høver og Omegns Landboforening 1877–1927.

Kolding Omegns Landboforening 1862–1912.

Kolding Omegns Landboforening 1862–1962.

Kontrolforeningerne og deres Arbejde gennem fem og tyve Aar, 1895–1920, udg. af De samvirkende Landboforeninger (1920).

Kvægavlsforeningernes Jubilæumsskrift, red. Sv. Aa. Maarssø (1961).

Københavns Amts Landboforening gennem Hundrede Aar 1841–1941, ved Niels Siggaard.

Landøkonomisk Foreningsvirksomhed i 76 Aar. Selskabet til Oplysningens og Industriens Fremme i Lolland-Falsters Stift fra 1809 til 1835 og Maribo Amts økonomiske Selskab fra 1835–1885, ved A. la Cour.

Landøkonomisk Selskab for Thisted Amt og Det thylandske landøkonomiske Selskab 1841–1941 ved P. L. Hald og Kr. Fuglsang.

Langaa og Omegns Landboforening 1874–1924.

Maribo Amts økonomiske Selskab 1809–1935.

Nordfalsters Landboforening 1854–1904.

Nørre Rangstrup Herreds Landboforening 1912–1987.

Ramsø-Tune Herreders Landboforening 1874–1924.

Randers Amts Husholdningsselskabs Virksomhed gennem 100 Aar 1810–1910.
 Ribe Amts nordre Landboforening 1846–1921.
 Svendborg Amts landøkonomiske Selskab. Historisk Oversigt over Selskabets Virksomhed i Aarene 1857–1907.
 Svendborg Amts landøkonomiske Selskab: Festskrift og Katalog (1907).
 Svendborg Amts landøkonomiske Selskabs 75 Aars Jubilæum 1857–1932.
 Thyrsting-Vrads Herreders Landboforening 1862–1962, ved konsulent Kristian R. Sørensen.
 Tureby-Køge og Omegns Landboforening 1881–1931.
 Vejle Amts Landboforening 1851–1926.

Litteratur om landbrug:

Andersen, K. M., Aage Bo-Jensen, Axel Nielsen: Landbrugets Oplysningstjeneste, Rapport fra en studierejse i U.S.A. i 1951.
 Appel, Axel: Kvægavlen i Jylland 1872–1922 i: Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1922.
 Axelsen Drejer, A.: Mejeribrugets Historie i: K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie, bd. IV (1925–33).
 Bjørn, Claus: Jørgen la Cours arbejde i dansk landbrugs tjeneste i: Erhvervshistorisk Årbog (1968).
 Bjørn, Claus (red.): Dansk mejeribrug 1882–2000, Odense (1982).
 Bjørn, Claus: Det danske landbrugs historie III, 1810–1860, Odense (1988).
 Bredekjær, N. og Appel, A.: Kvægets Historie i: K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie, bd. III (1924–32).
 Christensen, Jens: Nye produktionsmetoder i dansk landbrug i 1950'erne og 1960'erne, Bol og By (1989: 1).
 Christensen, Anton: Danske Konsulenter vedr. Landbrug, Havebrug, Husholdning m.m. indtil 1932 (1931).
 Clausager, H.: Det jydsk Kvægbrugs Historie (1905).
 Dam Kofoed, A.: Konsulenttjenesten i U.S.A. (1951).
 Danmarks Kultur ved Aar 1940, red. Svend Dahl, udg. Det danske Selskab (1942).
 Dyrbye, N.: Den danske Landbrugsskole 100 År (1969).
 Faber, Harald: Forage Crops in Denmark, London (1920).
 Foreman, Susan: Loaves and Fishes. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food 1889–1989.

Frandsen, H. N.: Forædling, Fremavl og Forsøg med Sorter og Stammer af Landbrugsplanter i Planteavlen i Danmark, Landbrugsudstillingen (1938).
 Frederiksen, Lars: Landbrug i Nord-Amerika. Beretning om en Studierejse (1917).
 Frederiksen, L.: Om Kvægfodring og Mælkeproduktion, udgivet på foranledning af De danske Mejeri-foreningers Fællesorganisation, København (1930).
 Friis, J. M.: Kvægbrugets Udvikling i Præstø Amt 1886–1897 Kjøbenhavn (1898).
 Goldschmidt, Harald, Meddelelser om Kvægbrugets Udvikling i Danmark og særligt i Sorø og Præstø Amter, Kjøbenhavn (1890).
 Gram, Ernst: Plantesygdomme i: K. Hansen: Den danske Landbrugs Historie, bd. I (1925).
 Hansen Larsen, L.: Haandbog i Kvægets Avl Fodring og Pleje (1942).
 Hasund, S.: Det Kgl. Selskab for Norges Vel II, Gjøvik (1941).
 Hertel, H.: Det kgl. Landhusholdningsselskabs Historie II, 1869–1918, København (1919).
 Hvass, F.: Tyreholdsforeningerne under Randers Amts Husholdningsselskab (1888).
 Ipsen, E. J.: Offentlige Foranstaltninger til Kvægavlens Fremme i Danmark, København (1963).
 Iversen, Karsten: Planteavlen i Danmarks Kultur ved Aar 1940 (1940).
 Jacobsen, Karl Aage: 10 års demonstration af svinefodring 1953–1963 (1963).
 Jensen, S. P.: Landbrugets systemskifte 1870–1914 belyst gennem dagbøger og regnskaber fra en enkelt gård. Bol og By (1985:2).
 Jensen, S. P.: Det danske landbrugs historie III, 1860–1914, Odense (1988).
 Jensen, Richard og Jensen, K. M.: Kvægbrugets Udvikling i Holbæk Amt (1903).
 Jespersen, Johs.: Svineavl og Svinehold (1937).
 Kirkendall, R. S.: The Agricultural Colleges: Between Tradition and Modernization. Agricultural History, Vol. 60, 2 (1986).
 Kobberup, Svend A.: Statens Planteavlsforsøg 1886–1986 (1986).
 Kristensen, M. K.: En Konsulents Erindringer, København (1950).
 Larsen, L. P. M.: Planteavlsarbejdets Udvikling, Tidskrift for Planteavl (1917).
 Larsen, L. P. M.: Offentlige Foranstaltninger til Planteavlens Fremme i Planteavlen i Danmark, Landbrugsudstillingen (1938).

- Larsen, H. C.: Statstilskud til Planteavlens Fremme og Betingelserne for dets Anvendelse, Tidsskrift for Planteavl (1917).
- Larsen, Karl V., Red.: Kornmod i August. Landbrugs-konsulent Jes Nielsen's dagsoptegnelser fra årene 1907–1919, København (1984).
- Lauridsen, L., Johs. Larsen et al.: Kvægavl og Kvægbrug, Odense (1966).
- Mackintosh, Jette: Ethnic Patterns i Danish Immigrant Agriculture: A Study of Audubon and Shelby Counties, Iowa. Agricultural History, vol. 64, no. 4 (1990).
- Moltesen P. A.: Den landbrugsfaglige Konsulentvirksomhed i England og Wales i 28. Beretning om Landbrugsraadets Virksomhed (1947).
- Nielsen, Georg: Dansk Landbrugs Rådgivningstjeneste i Internationalt Perspektiv, i: International landbrugs politik og udvikling. Artikelsamling til Carl Thomsens 70 årsdag (1989).
- Nilsson, Carl-Axel og Kryger Larsen, Hans: Forbrug og produktion af industrivarer. Dansk industri efter 1870, Bind 2, Odense (1989).
- Nüchel Thomsen, B. og Brinley Thomas: Dansk-engelsk samhandel (1966).
- Overbye, P. og Lindegaard, J.: Beretning om Planteavlsarbejdet i landboforeningerne i Fyns Stift, Lyøforsøget (1962).
- Pedersen, Erik Helmer: Hedesagen under Forvandling (1971).
- Pedersen, Erik Helmer: Det danske landbrugs historie IV, 1914–1988, Odense (1988).
- Pedersen, Axel og Bro, Vagn: »Sortbroget Kvæg – baggrund og udvikling i Danmark (1983).
- Petri, Gerda og Kragelund, Minna: Mor Magda – og alle de andre, Husholdning som fag fra 1900 til i dag (1980).
- Ridder, Johs.: Ard & Oxe. Samspil og Samvirke. Red. Kaj Skriver (1970).
- Rider Haggard, H.: Rural Denmark and its Lessons, London (1911).
- Skovbæk, Jørgen: Landbrugets kapitalbehov i: Festskrift til K. K. Skovgaard, København (1965).
- Skriver, Jens: Traktordriftens udvikling i Danmark indtil 1945, Bol og By (1985:1).
- Skrubbeltrang, Fridlev: Danske Landboforhold, i: K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie, bd. V (1934–45).
- Skruppeltrang, Fridlev: Det indvundne Danmark, Hedeselskabet (1966).
- Svendsen, Anton: Fodringslæren, udarbejdet med særligt Hensyn til Kvægets Fodring, 1. udgave (1886) 4. udgave (1893) 9. udgave (1911).
- Sørensen, H.: Det røde, fynske Malkekævs Udvikling i de sidste 40–50 Aar, Odense (1887).
- Westermann, T.: Foranstaltninger til Fremme af Jorddyrkning og Plantekultur, Foredrag ved den 3. nordiske Landbrugskongres i Kristiania (1906).
- Ærsøe, Holger: Husdyrbrugsforsøgsvirksomheden i Danmark 1862–1942. 200. Beretning fra Forsøgslaboratoriet (1943).

Billedfortegnelse

- S. 11: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 14: Grafik: Allan Mackintosh.
- S. 15: Grafik: Allan Mackintosh.
- S. 16: Foto: Ib Glaser.
- S. 22: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
- S. 24: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
- S. 25: Tune Landboskole.
- S. 27: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 30: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 33: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 35: Landbohøjskolens bibliotek.
- S. 36: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 37: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 38: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 39: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 40: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
- S. 42: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
- S. 43: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 45: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 46: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 49: Ugeskrift for landmænd, 1891.
- S. 50: Bornholms Museum, Rønne.
- S. 52: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 54: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 56: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
- S. 65: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
- S. 66: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
- S. 69: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 70: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 72: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 74: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 75: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 77: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
- S. 80: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 82: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 85: Kolding Omegns Landboforening 1862–1962.
- S. 88: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
- S. 90: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 92: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 95: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 96: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 97: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 101: Bornholms Museum, Rønne.
- S. 103: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
- S. 104: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
- S. 106: Næstved lokalhistoriske Arkiv.
- S. 108: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 110: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 111: Kolding Omegns Landboforening 1862–1962.
- S. 113: Landbruksraadet.
- S. 115: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 118: 1976 · årsskrift, Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole.
- S. 119: Bornholms Museum, Rønne.
- S. 121: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
- S. 126: Landbruksraadet.
- S. 128: Landbruksraadet.
- S. 134: Randers lokalhistoriske Arkiv.
- S. 137: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 141: Landsbladet.
- S. 145: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 146: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 150: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 152: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 154: Landsudvalget for kvæg.
- S. 156: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 158: Landbruksraadet.
- S. 161: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 162: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 165: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 166: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 168: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 172: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 174: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 176: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 177: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 183: Statens Husdyrbrugsudvalg.
- S. 184: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 188: Ugeskrift for landmænd, 1935.
- S. 189: Ugeskrift for landmænd, 1941.
- S. 190: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 192: Landsforeningen for RDM.
- S. 193: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 195: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 196: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 198: Bornholms Museum, Rønne.
- S. 201: Landbruksraadet.
- S. 203: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 204: Landbruksraadet.
- S. 206: Landbrugsmagasinet.
- S. 209: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 210: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 211: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 213: Landsbladet.
- S. 215: Landbohøjskolens Bibliotek.
- S. 217: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
- S. 223: Bornholms Museum, Rønne.
- S. 226: Foreningen af jyske Landboforeninger.
- S. 228: Landbruksraadet.
- S. 231: Landsbladet.

- S. 233: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
S. 234: Landbrugsraadet.
S. 237: Foreningen af jydsk Landboforeninger.
S. 238: Landsbladet.
S. 240: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 242: Foto: Pressehuset.
S. 245: Landsbladet.
S. 246: Landbrugsraadet.
S. 249: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 251: Foto: Bo Jarner, Pressehuset.
S. 254: Foto: Hans Strømsvik.
S. 255: Landsbladet.
S. 257: Diagram: De danske Landboforeninger.
S. 260: Pressen, Landbrugsraadet.
S. 262: Foto: Hans Strømsvik.
S. 264: Foto: Carsten Ingemann.
S. 266: Landbrugsraadet.
S. 268: Pressen, Landbrugsraadet.
S. 271: Foto: Ole Haugsted.
S. 273: Foto: Ib Glaser.
S. 277: Foto: Lars Havn Eriksen, BIOFOTO.
S. 280: Foto: Claus Haagensen, Chili foto & arkiv.
S. 282: Foto: Claus Haagensen, Chili foto & arkiv.
S. 284: Foto: Jens Tønnesen, Chili foto & arkiv.
S. 286: Foto: Claus Haagensen, Chili foto & arkiv.
S. 289: Foto: Claus Haagensen, Chili foto & arkiv.
S. 291: Foto: Claus Haagensen, Chili foto & arkiv.

Register

Sidehenvisninger i *kursiv* refererer til billede.

- Andersen, A. N., gårdejer, konsulent, 65
Andersen, Anders, gårdejer, organisationsleder, politiker, 246, 249, 250
Andersen, H.K., konsulent, 119
Andersen, K.B., kontorchef, 238
Andersen, K.M., konsulent, 184, 187, 227, 229
Andersen, Th. Vendelbo, konsulent, 224, 225, 226, 227
Andersen-Rosendal, F., landmand, agrarpolitiker, 64
Appel, Axel, dyrlæge, statskonsulent, 38, 39, 40, 78, 81, 82, 90, 96, 115
Arup, A., dyrlæge, statskonsulent, 40, 57
- Bakman, M., konsulent, 265
Bang, B., læge, dyrlæge, 38, 67, 68, 89, 90, 91, 186
Barner, S., kammerherre, 48
Bau, lærer, 22
Bech, J., kammerherre, 111
Beckett & Meyer, frøfirma, 73
Benediktson, C.J., konsulent, 210, 211
Bing, A., redaktør, konsulent, 23, 87, 110
Birk, C.V., cand.polyt., statskonsulent, 43
Bo-Jensen, Aage, kontorchef, 227
Boas, J.E.V., professor, 57, 95
Bojsen, P., forstander, 125
Bonde, Nic., konsulent, 153, 189
Bondorff, K.A., professor, 170
Bording, Kr., politiker, 139
Borgersen, H. Borger, konsulent, 236
Branth, Harald, proprietær, 65, 66, 67, 81, 125
Bredkjær, Niels, forstander, 50, 171, 172, 173, 178
Brink Lassen, J., konsulent, forstander, 25, 46, 47, 105
Broge, Hans, smørgrosserer, 33, 34
Brücker, Knud, arkitekt, 203
Buhl, S. Chr., statskonsulent, 34, 41
Buhr, Karl, gårdejer, konsulent, 82, 83, 85
Buus, N.P.J., landmand, 23, 24, 30, 35, 36, 62
Buus, Søren, konsulent, 213
Bælum, J., forsøgsleder, 213
Bøggild, B., cand.polyt., professor, mejerikonsulent, 41, 109, 110
- Christensen, Anton, statskonsulent, 60, 61, 198
Christensen, Bjørn B., sekretariatschef, 242, 256, 275
Christensen, Chr., landbrugsskolelærer, 25, 74, 117, 174
- Christensen, Harald R., forsøgsleder, forstander, 118, 169, 170
Christensen, J.C., konsulent, 209
Christensen, Johs. Dons, forstander, organisationsleder, 246
Christensen, P., laboratorieforsstander, 151
Christiansen, K. Hjorth, informationsmedarbejder, 259
Classen, J.F., generalkrigskommissær, 23
Clausager, H. landbrugsskolelærer, konsulent, 51, 108
Clausen, Hjalmar, professor, 238, 270
- Dalgas, Enrico, oberstløjtnant, Hedeselskabets stifter, 29
Dall, M., mejeriassistent, vandelærer, 34
Dencker, H.F.K., cand.polyt., statskonsulent, 43
Dokken, I., konsulent, 123, 146
Dorph-Petersen, K., direktør, 161, 169
Duborg, A.C., konsulent, godsejer, 122, 123, 146
Dyrbye, N., forstander, 229
- Elm, Frede, konsulent, 210
Erichsen, N., konsulent, 63, 102
Eriksen, Eline, husholdningslærerinde, 125, 174
Esbjerg, Niels, konsulent, 177
Eskedal, H. Wenzel, forsøgsleder, 183, 190, 229, 230
- Faber, Harald, ingeniør, statskonsulent, 40, 44, 54, 57, 109
Faye, elektricitetsværksbestyrer, 125
Feilberg, C.L., landinspektør, 167
Fjord, N.J., docent, forsøgsleder, 21, 25, 35, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 83, 84, 93, 119, 151
Flensborg, J., konsulent, 286
Frederiksen, A.M., konsulent, 123, 144, 157, 158, 159
Frederiksen, Lars, konsulent, professor, 108, 149, 152, 153, 154, 171, 173, 183
Friis, I.M., forpagter, konsulent, 17, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 79, 88, 107
From, Jørgen, redaktør, 276
Fühling, F.F., tysk landøkonom, 65
- Gaardmand, P.N., forstander, 183, 184, 185
Goldschmidt, H., professor, 38, 67, 124
Gregersen, Hans Hjorth, landbrugskandidat, 148
Greve, M., konsulent, 14, 171
Grøntved, P., konsulent, 196

- Haggard, H.Rider, engelsk forfatter, landmand, 111
Hansen, A., konsulent, 36
Hansen, Anine, gårdmandskone, 84, 85
Hansen, Fr., forsøgsleder, statskonsulent, 42, 43, 44, 84, 85, 94, 96, 97, 102, 113, 116, 117, 122
Hansen, H. Gejl, konsulent, 63, 117, 118, 137
Hansen, H.H. Holme, konsulent, 162, 196
Hansen, H.J., gårdejer, 93
Hansen, H.P., dyrlæge, redaktør, 64, 65, 69, 70, 72, 73
Hansen, Ivar A., konsulent, 203, 205, 206
Hansen, Jens, gårdejer, 51
Hansen, K., statskonsulent, landbrugshistoriker, 42, 43, 44, 94, 96, 98, 114, 141, 143, 146, 166
Hansen, Knud, forstander, 200
Hansen, L.P., assistent, 168
Hansen, P. Bildsøe, landbrugskandidat, 200
Hansen, Sidenius, konsulent, 125
Hansson, Nils, professor, 73
Hartmann, E., mejerikonsulent, 33
Hauch, H., organisationsleder, politiker, 237
Hegelund, Jens, dyrlæge, konsulent, 111, 112, 115, 208
Helm, M., konsulent, 156, 172
Helweg, L., forsøgsleder, 94, 119, 150
Hempler, Børge, direktør, 260
Henneberg, P., jordbruger, konsulent, 86
Hertel, H., kontorchef, sekretær i Landhusholdningsselskabet, 17
Heymann, N., proprietær, 87
Heymann, Philip, slagterier, 69
Hindhede, Mikael, læge, 125, 126, 153, 175, 177
Hofman-Bang, Jac., godsejer, 13
Holm, A. Høgsbro, konsulent, redaktør, 171, 178
Holm, Emil, kammersanger, 178
Holm, J. Gylling, gårdejer, konsulent, 187, 189, 190, 193
Horsbøll, N.J., godsejer, 29
Hvass, F., etatsråd, 17, 48, 49, 50
Ipsen, E.J., lektor, 18
Iversen, H., forstander, 122, 149
Iwanov, E., russisk forsker, 190
Jacobsen, A.P., statskonsulent, 168
Jacobsen, Chr. P., frøhandler, landbrugsredaktør, 22
Jacobsen, Karl Aage, landskonsulent, 272
Jantzen, Erik, organisationsleder, 276
Jensen, A., gårdejer, konsulent, 80, 81
Jensen, Frede, forpagter, 168, 169, 172
Jensen, H. Land, konsulent, 137, 184, 185
Jensen, J., dyrlæge, statskonsulent, 41, 54, 81
Jensen, J.K., forstander, 158, 159
Jensen, Johs, kvægavler, 192
Jensen, K.M., konsulent, 107, 159, 160, 253
Jensen, Marie, 125
Jensen, Mette Tovborg, konsulent, 208, 209
Jensen, Rich., konsulent, 47, 84
Jensen, Rose Brun, frk., 126
Jensen, S.P., afdelingschef, 238
Jensen, S.P., lærer, 125
Jessen, P., dyrlæge, statskonsulent, 30, 37, 38, 44, 53, 66, 81
Johansen, Mads, husmand, 125
Juncker, Flemming, godsejer, 269, 270
Jørgensen, Chr., lektor, 261
Jørgensen, Knud, konsulent, 209
Jørgensen, N.M., konsulent, 148
Karlshøj, Poul, gårdejer, 230, 253
Karlshøj, Povl Nielsen, gårdejer, 118
Kellogg, W.K., amerikansk fabrikant, 263
Kernel, Willy, landbrugskandidat, 206
Kjeldsen, C. Moesgaard, folketingsmand, 162
Kjær, Jørgen, sekretær, 242
Kjær, Magnus, slagterier, 69, 91
Knudsen, C.P., sekretær, 250
Kobberup, Svend A., adjunkt, 18
Koch, Robert, tysk læge, bakteriolog, 89
Koch, W.A., statskonsulent, 177, 213
Kofoed, A. Dam, konsulent, 230, 237, 238
Kofoed, J., konsulent, 137
Konradi, Emil, konsulent, landbrugsskolelærer, 85, 208
Koopmann, J.D., slagterier, 70
Kristensen, K. Kvist, konsulent, 137
Kristensen, K.J. konsulent, 167
Kristensen, M.K., konsulent, 18, 114, 115, 117, 120, 136, 161, 163, 164, 169, 174, 175, 179, 184, 185
Kristiansen, Olav, E., konsulent, kontorchef, 202
Krohn, mejeriforvalter, 34
la Cour, A., landbrugsskoleforstander, 23, 24, 105, 175
la Cour, Jørgen C., kaptajn, landøkonom, 24, 25, 39, 55, 56, 57, 96, 102, 113
la Cour Madsen, Rebekka, husholdningsskoleforstander, 125, 174, 175, 176, 237

- Lacoppidan, A., landbrugslærer, 24
 Lamarck, J.B., fransk naturforsker, 66
 Larsen, Arne Pilegaard, forpagter, organisationsleder, 246, 250, 253
 Larsen, H.C., landøkonom, kontorchef, 18, 141, 142, 143, 169, 170
 Larsen, Johs., konsulent, forstander, 185, 192
 Larsen, L. Hansen, konsulent, professor, 152, 171, 183, 188, 189, 204, 205, 207, 229
 Larsen, L.P.M., fuldmægtig, 18, 124
 Larsen, Lars Jakob, gårdejer, organisationsleder, 285
 Larsen, O.H., konsulent, professor, 23, 118, 120, 122, 145, 146, 147, 171, 176, 178, 179, 235
 Larsen, Sigurd, landbrugslærer, 239
 Larsen-Ledet, J., konsulent, 229
 Laub, Fr. gårdfæster, 56
 Laur, E., schweizisk professor, 145
 Lauridsen, Magdalene, husholdningslærerinde, 125, 174, 175, 177
 Leegaard, J.P., mejeriassistent, konsulent, 35
 Lemming, J.A., proprietær, redaktør, 168
 Liebig, Justus von, tysk kemiker, 13
 Lindhard, E., forsøgsleder, 149
 Lindquist, Andrea, husholdningslærerinde, 175, 177
 Lund, F.P., amerikansk statskonsulent, 172, 173
 Lyager, Johs., konsulent, 170
 Løje, N.C., landbrugslærer, konsulent, 104, 105, 150, 192

 Madsen-Mygdal, Aage, konsulent, 115, 117
 Madsen-Mygdal, Th., konsulent, politiker, 136, 139, 167
 Mendel, J.G., tysk genetiker, 66
 Moltke, F.C., Bregentved, lensgreve, 46
 Møller, Arne, gårdejer, 255
 Møller, Lauritz, mejerikonsulent, 33
 Møller-Holst, E., redaktør, 94
 Møllgaard, H., professor, 151, 152, 153, 162
 Mørkeberg, P.A., dyrlæge, statskonsulent, 38, 40, 44, 48, 54, 73, 78, 81, 82, 83, 89, 90, 91, 92, 93, 103, 107, 112, 113, 124, 126, 155, 158, 159, 160, 189

 Nielsen, Anders, gårdejer, 113, 125
 Nielsen, Axel, kontorchef, 227, 229
 Nielsen, Chr., mejerikonsulent, 33
 Nielsen, Folmer, professor, 189
 Nielsen, Georg, forstander, 265
 Nielsen, H. Baltzer, konsulent, 245
 Nielsen, Hanne, mejeripioner, 34, 68
 Nielsen, Jens, landbrugskandidat, adjunkt, 194

 Nielsen, Jes, konsulent, 122, 123
 Nielsen, Kristian, sekretariatschef, 237
 Nielsen, L.J., konsulent, gårdejer, 231
 Nielsen, landmand, 67
 Nielsen, Laurids, konsulent, gårdejer, 168, 169, 172
 Nielsen, Lauritz, organisationsleder, 216
 Nielsen, P., forsøgsleder, statskonsulent, 22, 36, 42, 44, 71, 72, 94, 113, 164
 Nielsen, Svend, konsulent, 114
 Nissen Dall, Ivar, statskonsulent, 34, 41
 Nissen-Petersen, N., konsulent, 84, 104
 Nyegaard, Chr., konsulent, 106

 Oehlerich, Fr., redaktør, 125
 Olesen, Johs., konsulent, 237
 Olsen, Erik, konsulent, 200, 234
 Olsen, Frits, konsulent, 163, 183
 Olsen, H.K., konsulent, 197, 199, 239
 Olsen, Ole, gårdejer, 93
 Oppermann, L., dyrlæge, konsulent, 41
 Overbye, Preben, konsulent, 239, 240, 241
 Overgaard, J.C., forstander, 115, 145, 184

 Pedersen, Aksel, konsulent, 186
 Pedersen, Axel, professor, 197
 Pedersen, Hans Helge, afdelingschef, 242
 Pedersen, J. Broe, kontorchef, 238
 Pedersen, Marius, arkitekt, 184
 Pedersen, Niels, landbrugsskoleforstander, 25, 84
 Pedersen, P., konsulent, 175
 Pedersen, P., konsulent, 68
 Pedersen, Th. Bro, konsulent, 223
 Petersen, Bertha, konsulent, 175
 Petersen, F.C. Kjerulf, konsulent, 108
 Petersen, H. Ingvar, forsøgsleder, 197
 Petersen, H.J., konsulent, 199
 Petersen, S.P., konsulent, 38, 51, 79, 80, 81, 82, 93, 125
 Petersen-Dalum, Johs., forstander, 173, 210, 230, 231
 Peterson, George, amerikansk landbrugsattaché, 229
 Pinstrup, Hans, gårdejer, organisationsleder, 216
 Pinstrup, P.P., organisationsleder, politiker, 136, 146
 Poulsen, Svend, gårdejer, 208
 Prosch, F.V.A., læge, veterinærprofessor, 30, 35, 36, 37, 38, 66, 72

 Rasmussen, Aage Lund, konsulent, 187, 209
 Rasmussen, H.J., forstander, 149, 150, 151, 152, 196
 Rasmussen, Helmer, konsulent, 265

- Rasmussen, L., konsulent, 160, 162, 167, 168, 184, 196
- Ravn, F. Kølpin, professor, plantepatolog, 117, 118
- Riedel, W., havebrugskandidat, statskonsulent, 43
- Riis, J.M., sekretær, 242
- Roepstorff, dyrlæge, 157
- Rostrup, E., professor, statskonsulent, 43, 57, 95, 96
- Sams, Tage, chefkonsulent, 281
- Sandø, Gunnar, konsulent, direktør, 187, 189
- Saxtorph, W., konsulent, 92, 112
- Scavenius, C.C., godsejer, 250
- Schacht, H. Rosenstand, docent, 202
- Schmidt, J., dyrlæge, konsulent, 79, 90
- Schmidt, Th., landmand, 72
- Schroll, H., kaptajn, 56, 125
- Schrøder, mejerikonsulent, 33
- Schwarz-Nielsen, J.C.A., dyrlæge, statskonsulent, 41
- Segelcke, P.B., mejerikonsulent, 41
- Segelcke, Th.R., konsulent, professor, 13, 32, 33, 34, 41, 53, 57, 87, 133, 289
- Skovbæk, Jørgen, sekretariatschef, 238, 242, 244, 245, 247, 248, 250, 251, 254, 264, 274
- Skovgaard, Ib, afdelingschef, 238, 239
- Skovgaard, K., landøkonom, professor, 199
- Sonne, Chr., forpagter, 122, 146, 148, 154, 178
- Stahlschmidt, P., departementschef, 216
- Stein, V., kemiker, statskonsulent, 42, 73
- Stenbæk, N.M.R., konsulent, 212
- Storch, V., professor, 72
- Stribolt, V., docent, 107
- Studstrup, A. Norup, konsulent, 236
- Svendsen, A., landbrugsskoleforstander, 25, 30, 64, 73, 74, 75, 76, 149, 173
- Svendsen, Erling, organisationsleder, 275
- Svendsen, M.P., konsulent, 191
- Svendsen-Tune, S.C., konsulent, 172, 173
- Syberg, Hempel F., forpagter, 52, 84
- Sørensen, Ed., professor, 190
- Sørensen, H., dyrlæge, 51
- Sørensen, H. Mygind, fuldmægtig, 200
- Sørensen, N.M., gårdejer, konsulent, 105
- Sørensen, S., statskonsulent, 172
- Tesdorpf, Edw., godsejer, 26, 27, 28, 34, 36, 52
- Theilmann, J., forpagter, 157
- Thordal, P.K., konsulent, 123
- Thøgersen, Ole, landskonsulent, 269
- Tuxen, C.F.A., docent, 72
- Tuxen, S.C.A., landbrugsskoleforstander, 23, 30, 35, 120, 122, 125
- Tyge, Poul, landskonsulent, 262
- Ullerup, Bent, landskonsulent, 270
- Valentiner, H.N., etatsråd, 110, 174
- Vestergaard, H.A.B., forsøgsleder, 118, 195, 196
- Vind, Jacob, konsulent, 185
- Virtanen, A.I., finsk professor, 182, 183
- Waage, H., konsulent, 192
- Warming, Jens, professor, 175
- Westermann, T., landøkonom, professor, 43, 78, 94, 95, 97, 98, 113, 115, 118, 120, 121, 122, 145, 165, 167, 169, 170
- Westh, Th. Claudi, ingeniør, 164, 165
- Winkel, J. forpagter, 73
- Wissing, dyrlæge, 87
- Wraae-Jensen, H., konsulent, 196
- Young, skotsk landbrugsredaktør, 109
- Ærsøe, Holger, forsøgsleder, 17, 206

